ALİ ŞERİATİ

12 BÜTÜN ESERLERİ

Medeniyet Tarihi II

FECR

Fecr Yayınları 155
ALİ ŞERİATİ
Bütün Eserleri 12

Medeniyet Tarihi II

Eserin Orijinal Adı
Tarih-i Temeddon II

Tercüme
Prof. Dr. Ejder Okumuş

Editörler
Prof. Dr. Hicabi Kırlangıç
Prof. Dr. Derya Örs

Tashih ve Redakte
Dr. Murat Demirkol

ISBN 978-605-5482-12-1

1. Baskı: Ağustos 2011

Kapak ve İç Konsept: TN İletişim
Sayfa Düzeni: Cinas
Baskı: Kalkan Matbaacılık
Büyük Sanayi 1. Cadde 99/32
Tel: 0312. 341 92 34 İskitler/Ank.

FCR Yayın Reklam Bilgisayar
San. ve Tic. Ltd. Şti.
Rüzgarlı Cad. No: 2/5
Ulus / Ankara
Tel : 0312. 310 08 60
Faks : 0312. 311 47 89
www.fcr.com.tr
e-posta: fcr@fcr.com.tr
e-posta: fcr@fcr.com.tr

ALİ ŞERİATİ

Medeniyet Tarihi II

Ankara 2011

İÇİNDEKİLER

ALİ ŞERİATİ

23 Kasım 1933'te Horasan eyaletine bağlı Sebzivar'ın Mezinan köyünde dünyaya geldi. 1950'de Meşhed'deki Öğretmen Kolejі'ne girdi. 1952'de Meşhed yakınlarındaki Ahmedâbâd köyünde öğretmenliğe başladı. 1955 yılında Mekteb-i Vâsıta'yı yazdı. Ebuzer-i Gıfarî'yi tercüme etti. 1956'da Meşhed Üniversitesi'ne girdi. Ulusal Direniş Hareketi'ne üye olduğundan, babası ve diğer üyelerle birlikte tutuklandı, altı ay tutuklu kaldı. 1959'da Alexis Carrel'den Dua'yı tercüme etti. Üniversiteden başarıyla mezun oldu. 1960'ta Fransa'ya gönderildi, orada sosyoloji ve dinler tarihi üzerine çalıştı. Cezayir Kurtuluş Hareketi'ne aktif olarak katıldı. Bu faaliyetlerinden dolayı Paris'te tutuklandı; bu arada birçok makale, konuşma ve çevirisi değişik dergilerde yayımlandı. Sosyoloji ve dinler tarihi alanında doktorasını tamamlayarak 1962'de İran'a dönerken sınırda tutuklandı; aylarca hapiste kaldı. Hapisten çıktıktan sonra öğretmenlik yapmaya başladı ve Meşhed Üniversitesi ve diğer merkezlerde konferanslar verdi. Hüseyniye-i İrşad 1973 Eylül'ünde kapatıldı. Savak, Şeriati'yi aramaya başladı. Kendisini bulamayınca babasını tutukladı. Babası bir yıl kadar hapsedildi. Şeriati teslim oldu ve on sekiz ay hücrede kaldı. 1975-77 arası Savak'ın takibinden sürekli kaçıp başkalarının evlerinde kalarak çalışmalarına devam etti. Sabahlara kadar süren konuşmalar yaptı. 16 Mayıs 1977'de Avrupa'ya hicret etti. Otuz gün sonra İngiliz İstihbaratı'nın yardımıyla Savak tarafından şehit edildi.

YAYINCININ NOTU

Yayınevimiz, Şeriati düşüncesini külliyat olarak okurlarına sunmakla önemli bir hizmet vermektedir. Merhum Şeriati, dünyanın bugün yaşayan iki önemli medeniyeti olan, İslam ve Batı medeniyetini yakından tanıma fırsatı bulmuş ender şahsiyetlerden biridir. Dahası, bir sosyolog gözüyle incelediği konuları, dahiyane bir düşünce işçiliği ile işlemiş ve Fars edebiyatının kendisine kazandırdığı akıcı üslupla ortaya koymuştur. Bilimsel liyakati, özgün bakış açısı, dindarlığı ve inandığı doğrular uğruna can verecek kadar yürekli kişiliği ile sadece İran gençliğini arkasından sürüklemekle kalmamış, dünya Müslümanlarının öze dönüş çabasına katkıda bulunarak bir döneme damgasını vurmuştur. Onun bu özgün ve özgürlükçü tutumu, sadece İslam düşmanlarının tepkisini çekmekle ve onlar tarafından şehit edilmekle kalmamış, dost ve kardeş bildiği Müslümanlardan da çok büyük tepkiler almıştır. Çünkü onun düşünceleri, Batılı saldırı karşısında çok derin ve güçlü bir mukavemet oluştururken İslam geleneğini kirleten ve çöküntüye sebep olan bidat ve hurafelere de ağır darbe indiriyordu. Tabiî bu da bilinçsiz kesimler nezdinde İslam'ın kendisine yapılan bir saldırı olarak algılanıyordu.

Kendi tabiriyle içinde doğup büyüdüğü geleneksel Safevî Şiîliğine yönelttiği eleştiriler yüzünden İran'da dışlanırken, Şiî bakış açısı nedeniyle de Sünnî dünyadan önemli tepkiler almıştır. Ancak Şeriati, her ne kadar Ali Şiası ve Safevî Şiası ayrımı yapsa ve Safevî Şiîliğini eleştirse de eleştirdiği düşünceden bütünüyle kurtulamamış ve söz konusu etkilerle Sünnî dünyanın kabul edeme-

yeceği kimi düşünceler serdedebilmiştir. Sahabiler hakkında kullandığı ifadeler hoşgörü sınırını zorlayan kusurlar olarak değerlendirilebilir. Ayrıca yaşadığı çağ ve çevrenin etkisiyle Fransız sosyalistlerinden etkilendiği ve kimi yorumlarında bu etkinin izlerinin görüldüğü de söylenebilir.

Ali Şeriati'nin de her insan gibi hata edebileceğini, hatalarının ve savaplarının sadece kendisini bağlayacağını okuyucunun takdir edebileceğine inanıyoruz. Fecr Yayınevi olarak, ölçümüzün Kur'an-ı Kerim ve onun numune-i timsali olan Hz. Peygamber (a.s) olduğuna inanıyor, Şeriati de dahil bütün insanların bu ölçüler içinde değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Onun her görüşünü onaylamadığımız halde eserlerini yayınlıyor, ama katılmadığımız görüşlerine de müdahale etmeyi uygun görmüyoruz. Çünkü böyle bir müdahalenin düşüncelerin doğru anlaşılmasına engel olacağı, bunun da hem yazar hem okur açısından bir hak ihlali sayılacağı kanaatindeyiz. Buna rağmen kimileri, tasvip etmedikleri düşüncelerden dolayı bilinçsiz okuyucuların olumsuz etkileneceği gerekçesiyle vebal alacağımızı düşünebilirler. Fakat biz, genelde Müslüman olmanın, özelde Şeriati okuru olmanın, okuduğu her şeyi kabullenen değil, eleştiren bir seviye gerektirdiğini düşünüyoruz. Dolayısıyla bütün olumsuzluklarına ve kusurlarına rağmen Şeriati'nin o engin birikiminin bizlere çok şey kazandırdığına ve kazandıracağına inanarak eserlerini külliyat olarak yayınlamaya karar vermiş bulunuyoruz. Buna paralel olarak hem Fars hem de Türk edebiyatına vukufiyetiyle temayüz etmiş mütercimlerden oluşan bir heyet oluşturarak eserlerin en az hata ile çevrilmesine de özen gösterdik. Bu nedenle tercümeler, sadece söz konusu eserleri dağınık vaziyette sunulmaktan kurtarmayacak, Şeriati okurunun liyakatsiz tercümelerden çektiği sıkıntıları da asgariye indirecektir.

Külliyattaki kitapların bazılarında yazara ait olmayan dipnotlar yer almaktadır, İran'daki Dr. Ali Şeriati Eserlerini Derleme Bürosu tarafından eklenen notların sonunda (Derleyen), yayınevi-

miz tarafından ilave edilen notların sonunda (Fecr), mütercimlerin ilave ettiği notların sonunda ise (Çev.) ifadeleri kullanılmıştır. Bunların dışındaki dipnotlar Ali Şeriati'ye aittir.

Bütün hassasiyet ve çabamıza rağmen, insan olmamız hasebiyle gözümüzden kaçan kusurlar olursa okurumuzdan özür diler, eleştirilerine müteşekkir kalırız. Bu vesileyle Şeriati'ye Allah'tan rahmet diler; başta değerli mütercimler olmak üzere, editörlere, tashih ve redakte heyetine ve eserlerin sizlere ulaşmasında emeği geçen bütün dostlara gönülden teşekkür ederiz.

FECR YAYINEVİ

ÖNSÖZ

Her medeniyetin tarihsel bir serüveni, yapı şeklinden oluşan dış bedeni ve inşasında kullanılan birtakım unsurları vardır. Bir medeniyetin bu boyutlarını incelemek kolaydır. Öğrenci, medeniyetlerin tarihi ve tasviri hakkında yazılmış olan kitapları incelemek suretiyle medeniyeti anlayabilir. Ancak bu noktada daha derin, daha ince ve çok karmaşık olan şey, bir medeniyetin ruhunu, eğilimlerini, düşüncelerini, inançlarını, içsel çelişkilerini ve gizli kompleslerini incelemek; çeşitli iç bölgeleri ve gizli köşeleri hakkında araştırma yapmak ve özellikle kıymetlerini değerlendirmektir. Her medeniyet bir insan gibidir. Onun yaşam olaylarının biyografi ve fizyolojisini, ailevî ve sosyal çevresini, ekonomik durumunu ve hayat tarzını mütalaa etmek zor değildir. Fakat acaba bu konuları mütalaa etmekle, onu tam ve doğru bir biçimde tanıdığımızdan emin olabilir miyiz? Asla! Onun inançları, bilgileri, ruhî, ahlakî ve duygusal özellikleri, bireysel gerçekliğini ve bağımsız ve seçkin şahsiyetini meydana getiren hayalleri, duyarlılıkları, arzuları, zevk ve duyguları incelemek ayrı bir iştir. Onun hayatı, geçmişi, çevresi, mirası, kültürü hakkındaki bilgileri etraflıca hazırladıktan sonra ruhsal tahliline, karakterlerinin ve özelliklerinin bilimsel analizine, düğümlerini çözmeye, ruh ve düşüncesinin gizli köşelerini bulmaya yönelmek gerekir.

Yeni medeniyet hakkında gerekli bilgileri Will Durant'ın Medeniyet Tarihi'nden, George Sarten'in Bilim Tarihi'nden, Pierre Rousseaue'nun Bilim Tarihi'nden, Fisher'in Avrupa Tarihi'nden, Russel'ın Batı Felsefesi Tarihi'nden, Dr. Pazargâd'ın çevirisi Felsefî

Doktrinler Tarihi'nden, Pûrhümâyun'un çeviriyle Wekens'in Ekonomik Doktrinler Tarihi'nden vs. elde edebilirsiniz. Burada ben, çağımız insanının modern medeniyette yüz yüze kaldığı meseleleri ortaya koymaya, tahlil etmeye ve değerlendirmeye çalışacağım.

Bu meseleleri bilmek, bizi, günümüz medeniyetinin ruhuyla ve medenî insana özgü boyutlarla tanıştıracaktır. Bugün "Batıcılık" adını alan ve kendisiyle mücadele edilmesi konusunda bütün Batılı olmayan toplum aydınlarının ittifak ettiği şey, Batı ve modern medeniyeti bilimsel olarak tanımamanın bir sonucu olan bir faciadır. Bana göre onunla mantıklı mücadelenin ve kendi insanî şahsiyetine dönüşün tek yolu, onu ruhsal ve düşünsel hegemonya altına almak ve de ona karşı ayırma ve seçme gücü elde etmektir. Bu yol, sadece ona düşünsel ve ruhsal üstünlük yoluyla, yani onu tam bir bilimsellikle tanımak ve değerlendirmekle elde edilebilir. Böylece Avrupalı olmayan yarı aydınların zihninde bir bütün, mutlak hakikat ve elde etmeye ve taklide muvaffak olunması gereken kâmil insanî değer, ölçüt ve usuller topluluğu olarak resmedilmiş olan yeni Avrupa medeniyeti çözümlenir ve acı-tatlı deneyimler, iyi-kötü ve göreli değerler, şüpheli ölçütler ve inşa ve idaresinde Ahuramazda ile Ehrimen'in işbirliği yaptığı keşmekeş içindeki dünyadan ibaret bir bütün olur. Bundan dolayı ona karşı ihtiyat, dikkat, bilinç ve basiret ile yaklaşmak, intikalci değil, seçici davranmak gerekir. Batı ve çağdaş medeniyetle temas kurmuş olan Asya ve Afrika milletlerinin yazgısı, aydınlarımız için büyük tecrübeler taşımaktadır.

Yalnızlaşmış ve sağlam kalmak için kendi etrafına kale duvarları çekmiş olan milletler, çürümüş ve yıkım içinde kalmışlardır. Cömertçe kapı ve pencerelerini açıp tepeden tırnağa medenî ve modern olmaya çalışan milletler ise emperyalizmin eline düşmüş; kültür, şahsiyet ve ekonomisinin yapısal yıkımına rıza göstermişlerdir. Sadece tam bir bilimsel ve bilinçli tanımayla seçim yapıp tarihinin, kültürünün, manevî ve ahlakî asaletlerinin temelleri üzerinde, tarzını, modelini bizzat kendilerinin planlayıp ortaya

koydukları bir toplum inşa etmiş olan milletler, sadece kendileri için sağlam bir düzen ve gelişme halinde bir hayat meydana getirmekle yetinmemiş; ayrıca insanlık için yeni bir fenomen yaratabilmiş, insanı günümüz yıkım, çöküş ve sapkınlığından kurtarmak için yarının tarihinin kılavuzluğunda insan türünün yürüyeceği üçüncü yolu gösterebilmiştir. Yalnızca en büyük beşer medeniyetini tanımamız ve içinde bulunduğumuz (onda yaşamıyoruz) günümüz dünyasını anlayalım diye değil, aynı zamanda kendimizi tanıyalım ve sahip olduğumuz misyon ile kat etmemiz gereken yolu tanıyalım diye yeni medeniyet üzerinde her şeyden çok duruyoruz. Öyle bir yol ve misyon ki onu ne din adına gelenek, donukluk ve köhnelik bekçileri gösterir, ne de aydınlanma ve ilerleme adına yenilik bayraktarları ile Batı'nın çözüm yolları ve düşüncelerine meftun olanlar iddia ederler. Bu iki bozuk yolun arasından geçen üçüncü yol: Başkalarını taklit değil, bilakis bilip tanıma, yaratma ve seçmedir.

Ali Şeriati

Tarihte Ender Bir Olay

Bugün her şeyden daha çok düşünülebilecek çok heyecan verici konu, tarihte yeni bir dönemin başlamasıdır. Bugün doğum halinde olan ve ilimden sonra maneviyat değeri olma özelliğiyle-maneviyat ilimden sonradır; hâlbuki geçmişte maneviyat ilimden önce idi- bütün medeniyetlerden ayrılan bu yeni insanlık medeniyetini tanımak çok önemlidir.

Tarihin bu dönemini tanımanın önemi, oluşum halinde bir gerçeklik olduğu ve bizim bir aydın olarak klasik tür aydınlardan olmak veya oluşturulan yeni insan türü aydınlardan olmak gibi iki yolun başında bulunduğumuz ve dolayısıyla hangi yolu seçeceğimiz konusunda kararımızı vermemiz gerektiği içindir; bu karar aydınların asaletini belirleyecektir.

Biz şu ana kadar tarihte medeniyetlerin ortaya çıkışıyla ilgili olarak okuduklarımızın aksine şimdi (İkinci Dünya Savaşından itibaren) ömrünün dörtte birini geride bırakan yeni medeniyeti gözlerimizle görebilme ve seyredebilme şansına sahibiz. Belki de tarih boyunca, devrim ve intikal durumunda olan aydınların, bu devrimi ve medeniyetin başka bir medeniyete intikalini hissetmiş ve anlamış olmaları gibi bir tesadüf olmamıştır.

Eğer bu medeniyet iyi tanınırsa gelecek tanınır, gelecek yeni insan ve din türümüz tanınır ve nasıl olmamız gerektiği (ki bizzat bu, insana en büyük hizmettir) açıklığa kavuşur.

Bu dönemin hedefi, ideal insan şahsiyetini olması gerektiği gibi oluşturmak için, beşerî toplumu olması gerektiği –ama hiçbir zaman olmamıştır- gibi tesis etmek ve gelecek insanın layık ol-

duğu kültür ve dine sahip olmak için çalışmaktan ibarettir. Bu başlayan ve her halükârda geleceği inşa eden bir tarihsel medeniyet ve kültürün adıdır.

Son dönemi ve özelliklerini tanımak için mecburen çağdaş dönemi tanımak gerekir. Çünkü tarihin her döneminin özellikleri, kendinden önceki dönemden (ana dönemden) doğar; dolayısıyla bir dönemi tanımak için ister istemez ana dönemle meşgul olmamız, onu araştırmamız ve ana dönemde ne olmuş da bu dönem ondan doğmuş, onu anlamamız gerekir. Her halükârda son dönem, çağdaş dönemin bağrından doğduğu için işe önce çağdaş dönemle başlayacağız.

Altın çağ (eski dönem) medeniyetinin iki yönü vardır: Roma ve Yunan. Sonra dördüncü ve beşincin asırlardan on beşinci asra kadar süren orta dönem gelir. Bu dönemin yüzyıllarının kendi içinde birbirinin aynısı olmadığını da söylemek gerekir. Yani Orta Çağ'ın başları, mutlak Hıristiyanlık dönemidir; Skolastik dönem dokuzuncu ve onuncu yüzyıllardan başlar.

Bu eski ve orta dönemlerin her birinin ikili oluşu, birbirinden ayrılacak ölçüde belirgin ve önemli değildir. Dolayısıyla ikiliğe rağmen tek bir dönemi teşkil ederler. Sonra Rönesans başlıyor, yani 15. ve 16. asırlar -ki bu asırlar 17, 18, 19 ve 20. asırlardan farklı özelliklere sahiptirler- ve çağdaş asır geliyor. Bunlar modern dönemden bir kesit olup toplum ve tarih ruhu bakımından ortak özelliklere sahiptirler. Sonuçta çağdaş asırların, bir noktaya kadar yeni dönemden ayrılan kendine özgü hususiyetleri de vardır. Bir dönem hakkındaki bütün araştırma ve incelemelerimiz, birkaç somut açık alan, özelik ve dala veya birkaç açık tanıma dönüştüğü zaman sonuca ulaşır (tarih araştırma yönteminde ifade edildiği gibi); yani her dönemi incelemedeki hedefimiz, o dönemi diğer dönemlerden ayıran ayrı özelliklerinden ibaret somut sonuçlara erişmek olmalıdır. Nitekim her dönemin tarifi, diğer canlılarla ortak yönlerini ortaya çıkarmamızda değil, bilakis onda var olan ve onu diğerlerinden ayıran somut yönleri ortaya koymamızdadır.

Ben şimdi bir araya getirdiğim ve çağdaş asırların birkaç seçkin özelliğine eriştiğim şahsi bilgi, inceleme ve görüşlerimi anlatacağım.[1] Yukarıda işaret edildiği gibi yeni dönemin bir devamı olan çağdaş asırlar, yeni dönemle yeni çağlar dersinde açıklandığı şekilde ortak özelliklere sahiptir. Bundan dolayı çağdaş asırlar, kendi özeliklerine ek olarak yeni çağların özellikleri toplamından ibarettir.

[1] Her konunun açıklaması için iki metod vardır: Fransız ve Amerikan. Fransız metodu önce araştırır, inceler, bilgiler verir, tahlil yapar, çözümlemeler getirir; sonra sonuçlara erişir ve onları beyan eder. Amerikan metodu ise aksine önce sonuçları beyan eder, ondan sonra kendileri vesilesiyle sonuçları elde ettiği sorun ve konuları inceler, tahlil eder, onlarla ilgili bilgiler verir, çıkarımlarda bulunur. Ben bu derste Amerikan metodunu takip edeceğim; çünkü dinleyenler, neyin peşinde olduklarını bilsinler.

ÇAĞDAŞ ASIRLARIN ÖZELLİKLERİ

Büyük Kapitalizmin Ortaya Çıkışı

Rönesans ile birlikte önce köy, sonra şehir burjuvazisi başlıyor ve nihayet 19. ve 20. yüzyıllarda sermayedarlıkla hiçbir benzerliği olmayan büyük kapitalizme dönüşüyor (Aslında bazı şeylerin hacmi arttıkça cinsi değişir. Örneğin suyun hacmi artınca buhara dönüşüyor).

Evrensel Sömürünün Ortaya Çıkması

Çağdaş zamanlar, sömürünün evrensel düzeyde çeşitli biçimlerde yayılmasına tanık olmuştur.

Liberalizm ve Demokrasinin Sarsılması[2]

Gün geçtikçe hürriyet daha çok sarsılmakta, daha da zayıflamaktadır; öyle ki bugün hürriyetsizlik en yüksek sınıra ulaşmıştır.

Büyük Fransız devriminin ilk dönemlerinin aksine, anarşist partiler (çocukların eğitilmemesi ve suçlu ile hainin hürriyetinin engellenmemesi gerektiğine dahi inanan sınırsız özgürlük taraftarları) ortaya çıktı.[3]

2 "Demo"nun kimsenin sınıfsal ve sosyal imtiyazlarına bakmaksızın halk ve halk kitlesi anlamına geldiğini söylüyorlar. "Krasi" hükümet demektir. Demokrasi, oligarşi, hanedanlık ve diktatörlük yönetimlerine, tanrısal yönetime vs. karşı bir yönetme şeklidir. Yani demokraside yönetim gücü, ne özel bir sınıftan, ne bir il, soy ve aileden, ne bireyden ve ne de dinden kaynaklanmakta; aksine sadece halkın birebir görüşünden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla siyasal erkin ve hükümetin halk tarafından topluma veya bir sisteme verildiği ve halk tarafından azledildiği, naspedildiği ve nezaret edildiği yönetim biçimine demokrasi denmektedir.

Liberalizm yönetim şekli değildir, yönetimin sıfatıdır; yani hürriyet, halkın inanç, fikir ve dinini açıklama özgürlüğü demektir. Liberalizm, halka hürriyet veren bir yönetimdir.

Dolayısıyla halka zorla egemen olan ve halkın kendisine oy vermediği bir yöneticinin (demokrat değil) liberal olması mümkündür, Kerim Han Zend gibi. Buna karşılık halkın oy verdiği bir demokratın da halkın özgürlük hakkını elinden alması ve bir diktatör olması mümkündür.

3 Soru: Avrupa ve Amerika'da Hippi adında dalgalar şeklinde görülen bu kayıtsızlık ve sorumsuzluk için nasıl bir çözümleme yapılabilir?

Cevap: Bir dönemde var olan hastalık o dönemin ruh ve ayırıcı özelliği olarak

Demokrasi nasıl ortaya çıkmıştır? Çağdaş zamanlardaki şeklini korumakla birlikte ruhu şiddetle ve süratle bozulmaktadır. Yani diktatörlük, demokrasi denen bedenin ruhudur.

Egemen Güçlerin Yerine Ekonomi Gücünün Geçmesi

Tarihte egemen güçlerden (yönetim sistemini ve yöneticileri meydana getiren güçler) biri düşüncedir; ona iman ve inanma, dine ve öğretiye inanmaktan daha geneldir. Eski Çağ'da düşünce gücü daha çok dinî nitelikli imiş; yani yönetimi meydana getiren din imiş. Fakat Yeni Çağ'da yönetici kurulu oluşturan daha çok siyasal partiler olmuştur. Diğeri ise iktidar ve hükümet şeklini oluşturan kabile, aile ve ırk gücü imiş. Üçüncüsü, geleneklere ve milliyete inanç da egemen gücün ortaya çıkmasında temel olmuştur. Örneğin seyit olmak, hükümet erkinin ortaya çıkmasının temel etkeni oluyordu, ancak bir kişinin seyitliği için (Kastım, on kişilik de olsa bir gruba hakim olmaktır). Çağdaş asırda bütün bu güçlerin yerine ekonomik güç, yani üretim, dağıtım ve tüketim sistemleri geçmiştir. Ekonomi, hükümeti meydana getirmektedir.

Makinenin İnsanlık Alanına Gün Geçtikçe Daha Hızlı Girmesi

Makinenin, insanlık alanına girişi, çağdaş zamanlardan önce başlamıştı; fakat çağdaş zamanlarda başka bir şekle büründü ve onun tecavüzü her geçen gün daha korkunç bir hal almaktadır.

Sanayi sosyolojik bakımdan nesnenin insanın yerine geçmesi de-

görülemez; bilakis o, mevcut duruma, statükoya bir itirazdır, bir protestodur. İran'da Melametilik diye bir fırka ortaya çıkmıştı; bu fırkanın taraftarları bilerek kendilerini insanların nazarında menfur kılmak için gayret sarfetmişlerdi. Bu, o dönemin ruhu değildir, tersine zamanın mevcut ruhunun yüzüne çarpılan bir resttir. Melametilik, zühd-furuşluğun yayılmasında etkili olmuş, takva-bazlık ve kutsal-bazlığa destek olmuştur. Avrupa ve Amerika'da görülen kayıtsız dalgalar da böyledir. Topluma hükmeden ruh ve hafakana bir feryat söz konusudur. Bugünün İngiltere'sindeki isyan, düzensizlik, anomi, kayıtsızlık her yerden daha çoktur. Bunun nedeni, İngiltere'nin geleneksel şiddetli düzeninin, kuru makinizm düzeni ve kapitalizmle el ele verip günümüz İngiltere ruhunu şiddetli kayıt ve sınırlamaya dayandırmış olmasıdır.

mektir. İnsan iki yarım öğeden ibarettir: İnsanın bir yarısı iş aleti (el, ayak, kulak, göz vs.), diğer yarısı ise düşünce, duygu ve iradedir (bunu insanın insanî yarısı olarak adlandırmak daha iyi olur). İnsanın araçsal yarısı, her zaman insanî yarısının emrinde olmuştur.

Makine, çağdaş asırlardan önce insanın araçsal yarısının alanına girmişti; fakat çağdaş zamanlarda makinenin insanın insanî yarısının alanına girmesi gibi büyük ve acı verici bir facia ortaya çıktı. Çağdaş zamanlar öncesinde makine ve endüstri, insanın araçsal yarısına onu desteklemek ve güçlendirmek için girmişti. Aslında makine, insanın hizmetçisi ve araçsal yarısının devam ettiricisiydi. Dolayısıyla sanayi, insanın insanlığına katkıda bulunuyordu. Fakat modern zamanlarda insanın insanî ve manevî yarısına girmeye başlamış; yani makine insanın hizmetkârı olmak şöyle dursun, insanı kendisine hizmetkâr yapmıştır. Makine, çağdaş zamanlar öncesindeki gibi insanın yardımcısı, eli, ayağı ve gözü olmuyor; onun düşüncesi, iradesi ve zevkinin yerine geçiyor ve onun yerine karar veriyor. Boya fırçası, ressamın elinin ve parmağının yerini alan ve onu güçlendiren basit bir alettir; fakat fotoğraf makinesi insanın duygu, düşünce ve zevkinin yerini almıştır: Bu ikisinin çalışma şekli birbirine taban tabana zıttır. Örneğin kamış kalem ile daktilo arasındaki çelişki daha fazla hissedilirdir. Hat güzelliği insana has sanatlardandır; kamış kalem ona yardım ediyor; fakat daktilo, bu insanî özelliği tamamen ortadan kaldırıyor.

Makinenin insanın insanî yarısına ilk girişleri hissedilmez. Fakat yavaş yavaş insanın insanî yarısının geriye kalan kısmını da ortadan kaldıracak, insanın makineye tabi bilyelerden biri olmasını sağlayacak ve keyfiyetini belirleyecektir.

Bundan dolayı toplumda ağır sanayi ve elektronik merhalesine ulaşan makine, kendisinin araçsal takipçisi olan yeni bir insan türü meydana getiriyor. Ağır sanayi ve makine döneminin eşiğinde insan, makinenin tutsağı değildir; bilakis makine tarafından şekli değiştirilmiş ve bozulmuştur. Bugün sözü edilen

makine tutsaklığı, makine zindanında tutsak olmak demektir, bazı ayrıcalıklardan yoksun olmak demektir. Fakat benim söylediğim manadaki makine tutsaklığı, düşünce, irade ve duygunun yerini makinenin alması demektir. O, bizim şimdiye kadar tanıdığımız ve alışık olduğumuz insanî ruh türünü değiştirecektir. Mesele artık, makine zindanında mahpus olma problemi değildir; aksine aslında tanımadığımız ve bize tamamen yabancı olan yeni bir insan türünün yaratılmasıdır. Öyle ki onun insanlığı makineye tabidir ve bu yeni tür insanın misyonu makinenin hareketinde kullanılan bir alet olmakla özetlenir. Yani insanlar, evrenin yegâne özgür ve bağımsız unsurları, tabiatın belirlenmiş ve bilinçsiz aletleri haline gelirler.

Bizim tanıdığımız insan; titreyebilen, seçebilen, yaratabilen, kendi kendisi hakkında karar verebilen, kendisini değiştirebilen ve kendisinde devrim yapabilen bir varlıktır. Camus'nün deyişiyle insan, isyan eden bir hayvandır veya Descartes'ın ifadesiyle insan şüphe edebilen bir varlıktır. Makine bütün bu özellikleri ondan alacaktır. Çünkü bütün bu özellikler, makinenin mekanizmine aykırıdır. Makine şüphe nedir bilmez, şüpheye tahammül etmez, isyana katlanmaz. Doğu'da biz makine ve bürokratik idare teşkilatı hastalığını hissedemiyoruz; çünkü bizim toplumlarımızda henüz böyle bir hastalık yoktur. Biz onu yalnızca taklit ediyoruz.

İndividüalizm

Burada individüalizm[4] ile kast edilen, modern medeniyet içinde ortaya çıkmış olup günden güne güçlenen özel bir durumdur ve bireyin psikolojik ve sosyolojik bakımdan başka birey veya bireylerle ya da başka benler ve bizler ile ilişkisi, bağı ve birlikteliğinin zayıflaması veya kopmasından ibarettir.[5] Durkheim, medeniyetin bariz yönünün aslında individüalizmin güçlenmesi

[4] İndividüalizm sözlük anlamı ve ahlak açısından bencillik ve kendini beğenme demektir. Felsefî açıdansa, kişinin toplumda bireyin asaletine inanması, yani bireyin hürriyet ve özgürlüğüne inanması ve şahsî menfaatleri topluma tercih etmesi anlamına gelir.

[5] Durkheim'den naklen.

ve buna karşılık sosyalizmin zayıflaması olduğunu düşünmektedir. Durkheim, sosyalizme, bugün anlaşıldığından farklı özel bir anlam yüklemektedir. Durkheim'e göre sosyalizm, birlik ve beraberliğin ölçüsü, hatta bireyin (benin) bize karışmasının, bizimle iç içe olmasının ölçüsüdür.[6] Durkheim, sosyalizmin geçmişte insan toplumlarında güçlü olduğunu, günümüze onun yaklaştıkça zayıflayıp individüalizmin güçlendiğini düşünmektedir (bu

[6] "Ben", diğerlerine karşı muayyen ve belirgin olarak hissedilen ferdiyet demektir. Biz ise diğer "ben" veya "benler" ve "bizler"in karşısında bileşik bir birim olarak hissedilen birkaç benin toplamından ibarettir. Ben, nispî bir şey değildir, mutlaktır. Yani ben, baba, eş, çocuk, komşu, öğretmen vs. karşısında hissedilir; her yerde, herkese karşı bağımsız bir biçimde mevcuttur. Fakat "biz", göreceli olarak mevcuttur. Bir aileyi örnek verelim: Ailede çocuklar, daha büyüklere karşı bir biz teşkil ediyorlar, büyükler de çocuklara karşı. Kız çocuklar, erkek çocuklara karşı bir biz; erkek çocuklar da kız çocuklara karşı bir biz oluşturuyorlar. Bir babanın "biz"i ile genç bir erkek çocuğun "biz"i farklıdır (Babaların "biz"i erkek çocukların bizinden farklıdır) veya kadınların "biz"i ile kocaların "biz"i birbirinden farklıdır. Her aile komşularının karşısında bir biz oluşturur. Her mahalle diğer mahalleler karşısında bir biz, her şehir diğer şehirler arasında bir biz oluşturur... Bir insanın yüzlerce hatta binlerce "biz"e bağlı olması mümkündür. Dolayısıyla "biz" izafîdir. İnsan bir "biz"de yer aldığı zaman karşı tarafının bizi uyanır ve aktif olur.

Geçmişte "ben"ler ile "biz" arasındaki bağlılık, "ben"in hissedilemeyeceği ölçüde çok kuvvetli imiş. Şimdi bile kabilelerde kişi kendisini "ben" olarak hissetmiyor, yani kendisini kabilenin diğer bireyleri karşısında bir birey olarak görmüyor. Bilakis kendini kabile olan bir bedenden bir hücre olarak hissediyor ve konuşma esnasında kendisinden bahsederken ben değil, biz diyor.

Bugün "ben"leri birbirine bağlayan bağlar, o kadar zayıflamış ve gevşemiştir ki "ben", "biz"den daha çok şahsiyet hissetmekte veya başka bir ifadeyle insan kendisini bizden daha çok ben olarak algılamaktadır. Bir köylü kendisini aile ve aşiretinin şahsiyeti içinde erimiş olarak hissediyor; bu kişinin kendinde hissettiği şahsiyet, "ben" şahsiyeti değil, "biz" şahsiyeti"dir.

Geçmişte bir aşirete hakaret edildiği zaman, kabile bireyleri tek tek eşit bir biçimde hakareti hissediyorlardı; çünkü kendilerini bir "biz"in parçası olarak görüyorlardı. Hâlbuki günümüzde böyle değildir. Ailenin bir bireyine hakaret edildiği zaman, diğer bireyler hakareti hissetmiyorlar. Dolayısıyla modern toplumda insan kendisini toplumun diğer bireyleri karşısında bir "ben" olarak hissediyor; hâlbuki geçmişte kendini bir "biz" olarak hissediyordu.

Mantık diliyle, eski toplumda ben kendisini parça, "biz"i bütün kabul edi-

tez, günümüzü sosyalizm çağı ve onun ilerlediği ve kuvvetlendiği dönem olarak gören genel sosyalizm tasavvuruna aykırıdır). Başka bir tabirle "biz"in zayıfladığına, "ben"in kuvvetlendiğine inanmaktadır. "Ben"in iki yönü vardır:

Kuvvetli bir yön: Her birey, kendisini toplumdan soyutlanmış ve ayrı hissedebilir.

Zayıf bir yön: Bu bir yalnızlık hissidir. Günümüz toplumlarında çok kökleşmiştir ve herkes kendisini yalnız hissetmektedir. Yalnızlık, "ben"in kendisini hiçbir "biz"e bağlı hissetmediği durum demektir. Garip, bir topluluğun içinde yaşadığı halde onlara karşı hiçbir bağlılık hissetmeyen kimsedir.

Modern Hayatın Çeşitli Yönleri Karşısında İnsanın Alinasyonu

Makine, sosyal teşkilat, idarî ruh, ekonomik değerler, üretim âleti, iş aracı, hatta insana yüklenen arzular insanı "aline" ediyor, yabancılaştırıyor.

Hatta insan, arzu ettiği bağlılıklar ölçüsünde "aline" oluyor, yani bütün kabiliyetlerini bir kenara bırakıyor, sadece ve sadece arzuya erişme yönü kazanıyor ve insanî şahsiyeti bozuluyor.

İnsanın İnandığı Bütün Asaletlerin Yerine Hayatın Asaleti

Geçmişte insan, çeşitli şeyler sebebiyle, yani başka şeyler yapabilmek için yaşıyordu. Bütün tarih boyunca insan, tip, inanç ve imanının belirlediği başka bir şey için yaşıyordu. Fakat şimdi asalet kazanmış bir yaşam vardır; bütün o "için"ler hayat içindir, hayat onlar için değil. Bugün her duygu, çaba ve faaliyet, yaşamak içindir. Hâlbuki önceleri hayat, duygu, iman, inanç ve maneviyat içindi.

Yani eskiden hayat bütün tiplerde hedeflere erişmek için bir öncül idi; bugün ise bütün o hedefler yaşamak için öncül olmuş-

yordu; ancak yeni toplumda ben kendini bir tikel, "biz"i bir tümel kabul ediyor.

Kimyasal dile göre, eski toplum "ben"lerin bir sentezinden ibaretti, yeni toplum ise "ben"lerin bir karışımıdır.

tur. Bu, günümüz toplumunda her şeyin yönünün değiştiğini göstermektedir.

Geçmişte ilim öğrenmek için yaşıyorlardı, bugün ise yaşamak için ilim öğreniyorlar. Tıpkı şunun gibi: Tahran'a gitmek için otobüse biniyorduk, şimdi ise otobüse binmek için Tahran'a gidiyoruz. Elbette yaşamanın öncülü olan şeyin maddî olması, yani herkesin yaşamak amacıyla daha fazla para kazanmak için okuması gerekmez. Bazılarının yaşamak amacıyla daha çok haysiyet, iftihar vs. kazanmaları mümkündür.

Mantıkçı Rasyonalizmin Güçlenmesi

Aklın birkaç boyutu vardır: Biri "ration" dediğimiz nesnel dış gerçekliği idrak eden, kabul eden akıl; diğeri "reason" dediğimiz hakikatleri idrak ve kabul eden akıldır.

İnsan, kendisini toplum veya bir kimse için feda ettiği zaman delilik değil, makul ve aklî bir iş yapmıştır. Bunu sadece reason kabul eder, ration değil. Büyük Alman filozofu Nietzche'nin bir katır sebebiyle gerçekleşen ölümünü reason kabul eder, ama ration reddeder.

Ration veya akıl, beyinde bulunan ve yalnızca gerçekleri keşfeden, gerçekleri hedeflere ulaşmak için öncül olarak kullanan ve bu hedefleri menfaatlere göre seçen bir güçtür. Gerçeklerden maksat, iki kere iki dört eder türünden hakikatlerdir. Bütün ilimler rationla üretilmiştir. Toplumda gerçeklikleri ration çıkarsar ve bu gerçeklikleri menfaatlere göre seçtiği belirli bir hedefe varacak şekilde düzenler. Mesela uçak yapımında bir menfaat görmezse peşine düşülmez. Rasyonalizm, mantıkçı, kuru ve hesapçı soyut akıl manasında rationdan gelmekte olup aklın asıl olduğunu savunan bir ekolden ibarettir. Bu ekol, insana ve topluma mantıklı yönde hızlı bir ilerleme ve gelişme kazandırmakla birlikte insan ve toplumdaki birçok yönü de zayıflatır. İnsan birçok güzellik ve değerin mantıklı olmadığını reason vasıtasıyla anlayabilir ve anlamaktadır. Reasonın bütün yönleri rationun düşünceler üzerindeki mutlak saltanatı yüzünden işlevsiz hale geliyor

ve yok olmaya yüz tutuyor. Çünkü insan, rationun şaşkına döndüğü birtakım şeylere ilgi ve ihtiyaç duyar.

Tanrı'ya tapma ihtiyacı hiçbir şekilde rasyonel bir kural değildir. Benim Allah'ın huzurunda yalvarıp yakarmam ve gururumu kırmam rasyonel değilse de bende var olan şiddetli bir ihtiyaçtır. Bu, Allah karşısında acizlik, zaaf ve esaret hisseden ruhumun gizli ihtiyaçlarından biridir. Siz bir şahsa büyük bir inanç beslediğinizde, bu inanç, sizin saflık ve berraklık kaynağınızdır ve onun için her şeyden vazgeçmeye hazırsınızdır. Hâlbuki çağdaş hayat ve ration, böyle bir hakikati kabul etmez. Mesela bir ailenin teşekkülünü inceleyelim: Bir erkek, bir kadına talip oluyor. Eş seçiminde esas olan ilkeler rasyoneldir; yani hepsini ration tasvip ediyor ve evlilik gerçekleşiyor. Karı ve koca, ilerlemek ve yaşamak için rationun seçtiği esas ve hedeflere göre düşünüyorlar ve bu servet ve lüks gibi hedeflere de ulaşıyorlar. Ration bize onların mutlu olduğunu gösterse de eğer dikkat edersek, birtakım etkenlerin eksikliği, bu ailede ilginç acı ve talihsizliklere neden olmuştur. O eksiklikler, hayatın insanın ihtiyaç duyduğu makul olmayan yönlerine aittir. Reason onları kabul eder; fakat ration onları teşhis etmez ve dışlar.

Buna karşılık başka bir aileye, ration bakımından (parasızlık gibi) cehennemî bir hayat sürdürmeleri gereken bir aileye baktığımızda şunu görürüz: Onların hayatı öyle hararetle yoğrulmuştur ki ration onu görmekten hayrete düşer.

İleri Bürokrasi

"Büro", faaliyetlerin düzenlendiği ve odaklandığı daire demektir. Bundan dolayı meydana geldiği ilk zamanlarda insana tabi bir araçtan ibarettir; bu araç, insana özel hedeflerini düzenleme ve gerçekleştirmede yardım eder. Fakat bürokrasinin hacmi yavaş yavaş öyle büyüyüp gelişir ki her şeyi yutar. Mesela bir dükkâna bakalım: Bu dükkânın bir köşesinde oranın hesap kitabı için bir masa vardır. Masa, yani büro bu noktaya kadar insana yardımcı olur; fakat masayla ilgili iş artıp hacmi büyüyünce yavaş yavaş

dükkânın bütün atmosferini kaplar ve yutar; bürokrasiden başka bir şey kalmaz. Bu hastalığı idrak etmek, ona duçar olmayan bizler için zordur; çünkü İran'da bürokrasi henüz Avrupa ve Amerika'da zulmettiği manada kökleşmemiştir.

İnsan, sadece büro işlerini yapmak için yaratılmamıştır. İnsanın doğal işleri yapmaya ve gerektiğinde not almaya ihtiyacı vardır; ama eğer kişi bütün vaktini büro işine harcarsa doğal bir işi yapmamış; aksine temel iş kılığına giren bir ikincil işi yerine getirmiş olur. Bu ikincil iş, artık insanın bütün zamanını doldurur.

Bürokrasi iki aşamada gelişir: Birincisi, insanın iç dünyasını ve ruhunu tamamen kaplar, yani bu aşmada insan, bütün ömrü boyunca başka bir şeyi değil, bürokrasinin kendisi için belirlediği işi yapmak zorundadır. İkincisi, bürokrasinin toplumda bütün toplum kesimlerini esir alacak şekilde ilerlemesidir. Buna göre mesela eskiden bir işkembeci canının istediği işi yapmakta serbestti; tezgâhını istediğinde kuruyor, istediğinde topluyordu ve bunu nasıl isterse öyle yapıyordu. Fakat zamanın belirleyiciliği onu sınıf oluşturmaya zorluyor ve o da bağlandığı sınıfla sosyal bir biz kazanıyor. Sınıf bir başkanlık heyeti seçiyor; başkanlık heyeti de sınıf için mali kuruluşlardan ve bankalardan kredi alıyor, bunun karşılığında da taahhütte bulunuyor. Böylece bütün sınıf nasıl ve hangi şartlarda çalışacağı, nasıl tasarrufta bulunacağı konusunda bankaya bağlı hale geliyor. Bankaya karşı sorumluluk onları bürokratik topluma bağlıyor ve bu bağlılık günden güne daha şiddetli ve daha karmaşık bir hal alıyor. Sonra belirli bir yerden işkembe satın alması, onu belli bir şekilde pişirmesi ve tezgâhını belirlenen vakitlerde açması ve kapatması gerekir. Hülasa, farkına varmadan bir idarenin parçası haline gelmiş ve değişik açılardan çeşitli gruplara bağlanmıştır. Sonra bir sınıfın daha önce hep serbest olan üyeleri, 5-6 yıl zarfında birkaç açıdan yavaş yavaş bürokrasiye bağlanır.

Bürokrasinin ruh üzerindeki etkisi çok acımasızdır. İnsanın duyguları ruhtan kaynaklanan özel birtakım etken ve güdülere tabidir. Bürokrasi bu gizli etkenleri ortadan kaldırıyor, insanı

kendisine bağlıyor ve insanî ümit ve ihtiyaçların yerine bürokratik düzeni yerleştiriyor. Nitekim bugün bir sistemi, vakti ve saati kutsama dini meydana gelmiştir. Yani zamanı bilme, hedefe ulaşma aracı olmaktan çıkmış, bizzat hedef olmuştur. Bugün birçokları, programlı ve zamanı bilmekle övünmektedirler. Fakat bu zaman bilgisinden önemli bir şey değil, maddî ve manevî bir fayda sağlanmaktadır. Max Weber bürokrasinin etkisi konusunda şöyle diyor:

Bir daire memuru, kendisini idarî makamda iken kendisiyle baş başa kaldığı zamandakinden daha çok bilir ve tanır.

Toplum, birçok insanî yeteneği kendisi üstlenir. Eskiden yardım ve yarar sağlamak ve ulaştırmak için insana ihtiyacımız vardı. Komşu tam bir ihtiyaç idi. Fedakârlık da öyle. Bu fedakârlıklar insanın ahlakî gelişimine sebep oluyordu. Fakat günümüz toplumu insanın bütün ihtiyaçlarını kendisi üstlenmiştir. Basın, radyo, televizyon, sinema, kafe, kahvehane, park vs. bireylerin birbirleriyle ilişkilerini zayıflatmış, birbirlerine ihtiyaçlarını ortadan kaldırmış veya azaltmıştır. Yani insanlar birbirleriyle olan özel bağlarını kesmiş, topluma bağlanmışlardır. İnsanların topluma sosyal açıdan gittikçe artan bu bağlılıkları, aralarındaki ruhsal ve insanî bağların kopmasına sebep olmuştur. Bu, herkesin birbiriyle özel bir ilişki kurmadan yaşadığı anlamına gelir. Başka bir ifadeyle, bireysellik toplumun eseridir; yani sosyal güçlerin şiddeti bizzat bireyselliğin sebebidir.

Mekanik Düzenin İnsanın İnsanî Yarısına Dayatılması

Başlangıçta makine, insanın araçsal yarısının devamı idi. Fakat şimdi insan makine aletinin devamı olmuştur. Makinizmin kuru, ciddi ve değişmez mekanizm ve bürokrasisinin, rasyonalizmin belirlenmiş ve kuru ilişkilerinin (felsefî ve fikrî açıdan), sert ve kemikleşmiş üretim, dağıtım ve tüketim organizasyonunun zaptedilemez sağlam duvarlarının, yeni ekonomik sistemin günümüz insanına acımasızca dayattığı düzen; insan üzerinde her an daha sert baskı kurmakta, insanın göğsündeki ağırlığını her an daha

da arttırmakta ve insanın boğuluşunu her an daha dramatik hale getirmekte ve insanda iki tepki oluşturmaktadır:

1- Bu korkunç baskının altında bozulma, boğulma ve çürüme

2- Delice isyan ve kargaşa.

Ionescu, Gergedan'da bu sözü söylüyor. Demek istiyor ki Günümüz insanının bu etkenler karşısında ikiden fazla çıkış yolunun olmadığını söylemek istiyor. Ya Kafka'nın kahramanı gibi yozlaşmalı ya da Gergedan gibi her şeyi kırmak, harap etmek ve birbirine katmak için alnının ortasından bir boynuz çıkarmalıdır. Bu iki tepki, şimdi Avrupa ve Amerika'nın çehresinde de görülebilir.

Kâh hippiler gibi müptezel biçimiyle, kâh Sartre ve Albert Camus gibi daha derin ve ciddi biçimiyle, kâh daha başka şekilde isyanı hep tanıyoruz. Albert Camus tıpkı bir gergedan gibi, Siyantizm ekolünün peygamberi Descartes dâhil her şeye muhalefet ediyor. Bundan dolayı Batı'nın günümüzdeki isyan ve azgınlığı, orayı yöneten katı düzen sebebiyle geleneksel düzenden ve makine düzeninden daha kapsamlıdır.

İsyan zorunlu bir fenomen olmakla birlikte makul olmayan bir feryattır. Mantıkî olmayan bir şeye karşı isyan her zaman bizzat mantıksız olduğu için asla bir öğreti olarak gösterilemez ve kabul edilemez. İsyanın ortaya çıkışı, örneğin benim bir odadan dışarı çıkmama, konuşmama, bir şey okumama vs. izin verilmemesi sebebiyledir; böyle olunca ben hemen isyan ediyorum, sövüyorum vs. Bu belirlenmiştir; fakat bir öğretide kabul edilmez. Bundan dolayı insan, bürokratik sistemler, makine mekanizmi, sert ve ağır bir sistem ve ayrıca üretim, dağıtım, tüketim ve rasyonalizm adlı bir sistem altındadır. Rasyonalizm sadece, makineyle uyumlu ve şimdi onun desteğiyle bütün hislere ve duygulara hükmeden bir insan yeteneğidir. Yani makine düzeninin rasyonalizm boyutu, diğer bütün insanî boyutlarımızdan daha güçlü hale gelmiş ve öteki insanî duygu ve özelliklerimiz de rasyonalizmin baskısı altında sıkıştırılmıştır. İnsana giydirilen bu üç dar elbise, söylen-

diği gibi ya insanı bozuyor (Kafka'nın bozuluş öyküsü), yani hiçleştiriyor ya da hastalıklı bir isyana sürüklüyor (Ionescu'nun Gergedanı). Her şeyin varlığı zıddıyla bilinebilir; yani günümüz Batı toplumunun harikulade düzeninin varlığı, mevcut düzenine karşı olan isyan ve kayıtsızlıktan anlaşılabilir. Bütün bu isyanlar, Avrupa'nın hastalıklı vücudunda çıkan yaralardır. Ancak biz niçin Batı'nın şimdiki ruhunu düzensizlik ve anarşi olarak görmüyoruz? Çünkü bu kayıtsızlık, Batı'da küçük dalgalar ve gruplar halindedir; her tarafı ve herkesi içine alacak şekilde değildir. Şüphesiz Rönesans ile bu kayıtsızlık dalgaları arasında fark vardır. Rönesans sadece Orta Çağ'a karşı bir isyan değildir; aynı zamanda toplumun ruhunu tamamen değiştiren ve ona başka bir ruh üfleyen genel bir tepkidir.

İnsanî Değerlerin Makine, Ekonomi ve Üretim, Başka Bir İfadeyle Faydacılık Ruhu Tarafından Seçimi

İki veya daha fazla insanı değerlendirmek için elimizde birtakım ölçütler vardır. Onları makine değerlendirmek istediğinde başka ölçütleri esas alacak ve doğal olarak bir insanı daha layık ve daha değerli insan olarak seçecek ve ona bizim vermediğimiz maddî veya manevî ödülü verecektir.

Bugün insanın kıymetli insan olarak seçtiği insanlarla, toplum ve makinenin kıymetli insan olarak seçtiği insanlar arasında ortak bir yön ve benzerlik yoktur. Mesela biz dürüst iş yapan ve doğru sözlü insanı değerli kabul ederiz; hâlbuki makine ve toplum, yalancı da olsa teknisyen bir işçiyi değerli kabul eder. Yani toplum, kendi işine yarayan insanı seçiyor; hâlbuki insanın faydalı olsun olmasın gerçek değere sahip insanı seçmesi gerekir. Her zaman işe yarayan ve faydalı olan kimse ile değerli kimse arasında fark vardır. Toplum bizden daha güçlü olduğu için biz seçim hakkını kaybediyoruz ve maneviyat dâhil bütün değerleri makineci ekonomik toplum seçiyor. Yani toplum nezdinde iki yazardan propaganda konularını daha iyi yazan kimse daha değerlidir ve maddî ödül kazanan ise filozoftan ve filozofça yazıları olan yazardan daha iyidir. Böylece yetenekler belirlenen (para getiren)

yolda harcanır. Dehalar kendi gerçek yollarında parlayamaz ve özgürce gelişemezler. Çünkü Benveniste gibilerin (Benveniste, Sorbon Üniversitesinde dilbilimci- dünyanın yetmiş diline aşinalığı olan ucube dâhi) Fransa gibi bir toplumda ömür boyu çabadan sonra bineceği arabası yoktur; fakat bir fabrika işçisi, üç dört yıl sonra kendisine hayat araçlarının tamamını tedarik edebilir.

Hiçlik ve Umutsuzluk Felsefesinin Yayılması

İnsan, düşünebilir, aklını kullanabilir veya en azından şimdi nasıl bir musibete yakalandığını ve kendisi için önemli ve değerli olan şeyin, meydana gelen ve toplumun değer verdiği şeyden farklı olduğunu düşünebilir.

Bundan dolayı ister istemez var oluşun mutlak anlamsızlığı ve aptallığı felsefesi gelişiyor; hakikati bulan insan için hayat ve ona ait her şey mutlak saçmalık oluyor ve Camus ve Sartre felsefesi ve onun daha amiyanesi olan hippi felsefesi gibi felsefeler yaygınlık kazanıyor. Camus'nün felsefesi absürtlük, abes, saçmalık, anlamsızlık ve aptallık anlamına gelir. Sartre'ın felsefesi, yaratılışın aptal olmasıdır: Göğün aptal bir çehresi vardır; varlığın tamamı bilinçsizdir; insan da anlamsız ve beyhude yaratılmıştır; o halde insan düşünüp kendisi için bir yol bulmalıdır.

İnsan Hayatının Birçok Meziyet, Değer, Güzellik ve Zevki Mantıksız ve Akıl Dışı Olduğu Halde Hayat ve Duygunun Mantıkî, İlmî ve Aklî Esaslara Dayandırılması

İnsanda mantıksız ve günümüz hesapçı zihninin kabul etmediği ve gerekli görmediği birçok ihtiyaç vardır. İnsanın temel bir ihtiyaç olduğu halde aklî olmayan edebiyat, estetik, anlayış ve ruhsal yüceliğe vs. ihtiyacı böyledir. İman ihtiyacı mantıksız ve akıl dışıdır; fakat zorunlu bir temel ihtiyaçtır.

Bir şeye dayanmak ve inanmak, insanın fıtratının bir parçasıdır. Alexix Carrel'in tabiriyle tapınmak, nefes almak ve su içmek gibi insan ruhunun temel ve içgüdüsel ihtiyaçlarının bir parçasıdır. İçgüdü denmesinin sebebi nedir? İçgüdüyü bilmenin belirtisi ve ölçütü onun devam, tekrar ve kapsayıcılığıdır; insandaki cinsel

eğilimler böyledir. Cinsel eğilimler, insanla birlikte geçmişten şu ana kadar devam etmiş ve farklı insanlarda tekrarlanmış olmaları sebebiyle insan içgüdülerinin bir parçasıdır. Dolayısıyla tapmak da içgüdüseldir; zira insan, tarihin haber verdiği zamandan beri tapmakla meşgul olmuştur. Tapınmanın olmadığı hiçbir dönem yoktur.

Mabudun, tapılan varlığın ne olduğu önemli değildir; çünkü mabutların farklılığı, insanların tip ve teşhisiyle ilgili bir meseledir. Mesele, insandaki tapınma meselesidir. Günümüzde Tanrı'ya tapma zayıflamışsa da onun yerini kahramana tapma gibi diğer tapınma türleri almıştır. Eğer insanın önünden Tanrı'yı alırsanız o değneğe tapar; değneği alırsanız filan ünlünün pantolonuna tapar; imzaperest olur ve o sanatçının, bu sanatçını imzasını toplar. Buda, dininde Tanrı'yı amaç edinmedi; halk da Buda'nın kendisine taptı. Eğer bugün mabutlar yüzeysel ve aptalca ise ve insanlar kahramanlara tapar olmuşlarsa bunun sebebi, genç neslin kendinde tapınma boşluğu hissetmesidir. Sonuçta bu ihtiyacını eline ne geçerse onunla gidermeye çalışmaktadır.

Tapınmanın, insanın ruhsal ihtiyacı olduğunu, tabiatında saklı bulunduğunu ve onun içgüdülerinden olduğunu fakat makul ve mantıklı olmadığını söyledik. Yani ration onu gerekli görmüyor ve gündelik hayat için tapınmaya ihtiyaç duymuyor. Siyantizm, çağdaş asırlardan önce tabiatla sınırlı idi; ancak çağdaş asırlarda hayatla, ahlakla ve ruhun saf özellikleriyle de ilgilenmeye başladı ve hayat (medeniyet ve dış toplum) ve duygu (fıtrat, tabiat ve iç istekler) mantıkî, ilmî ve aklî esaslara dayandı.

Duyusal maddeci ve ekonomist mantık, kutsal manevî değerleri, üstün ihtiyaçları, ruhun güzel ve zarif cazibelerini de analiz etti. Bütün bu yüce tezahürler, insanın latif duygusunu ve maddî olmayan ekonomi üstü ruhunu anatomi, analiz ve tahlil parmakları altında soldurdu[7] ve ayaklar altına düşürdü. Örneğin Mevlana'nın

7 Üstadım merhum Gurwitch şöyle diyordu: Rusya'nın resmi bir yazarı, çimentoya tapmanın esasları üzerine bir roman yazmış. Bu kutsal zata göre çimento,

şaşırmış ruhunun Şems'in ateşli ruhuyla temas ve aşk hadisesinin gizemli yıldırımı altında patlaması, bir cinsel kompleks ve hemcinse tapma sapkınlığıdır! Mevlana'nın Şems ile ilişkisi, Kâtil Asgar'ın öldürülen çocuklarla ilişkisi türündendir.

İnsan Ruhunun Aydınlanmacı ve Manevî Yönlerinin İşlevsiz ve Yok Olması

Biyoloji ve fizyolojide, John Locke'un ortaya koyduğu "kullanma ve kullanmama" adlı bir yasa vardır. Yani insanın kullandığı vücut organları daha çok gelişir, mesela kuşların çok çalışan kanatları daha güçlüdür. Bu yasa psikolojide de vardır; yani insan yeteneklerinin gelişip gelişmemesinde de söz konusudur. İnsanın çeşitli yetenekleri vardır: İlmî yetenek, bilimsel hakikatleri anlamak içindir; teknik yetenek, iş aleti yapmak içindir; sanatsal yetenek, güzelliği anlamak içindir (hakikat anlayışına özgü ilmî yetenekten farklıdır). Acaba kırmızı gülün sığırdili gülünden daha güzel olması, bunun için bir delil midir? Hayır. Çünkü güzellikler, düşünmekle hissedilmez, aksine düşünmenin dışında, istidlalde bulunmayan ve delil getirmeyen başka bir güçle hissedilir. Bundan dolayı hiç kimse kırmızı gülün şu veya bu sebeple sığırdilinden daha güzel olduğu istidlalinde bulunamaz. İnsanın sırları ve simgeleri anlamaya özgü bir kabiliyeti daha vardır. İnsan sırları ve simgeleri onun sayesinde aklî yetenek dışında başka bir yolla anlar. Mesela bazı köylülerin tahmin veya öngörü gücü vardır. Meseleleri akılla erişilemeyecek bir şekilde sezerler. Öyle insanlar vardır ki sizin aile, baba, anne ve atanızın ismini söylerler. Bu, insanın akıl ve diğer yetenekleri dışındaki bir gücüdür. Günümüzde bu az; hatta nadirdir.

Günümüz toplumu, yetenekler topluluğundan hangisini daha çok kabul etmektedir? İlmî hakikatleri anlamaya özgü aklî yeteneği. Neticede bu yetenek güçlenmiş ve gelişmiş; diğer yetenekler işlevini yitirmiş ve zayıflamıştır. Spencer şöyle diyor: Yerliler, sır-

büyük medeniyet binamızı tesis etmiş olup modern insanın hami, hafı ve bani tanrısıdır. Evet, insanın her zaman Tanrı'dan istediği şeyi bugün rahman ve rahim olan çimento kendi taraftarlarına inayet buyuruyor!

ları anlamaya yarayan ve biz medenilerde bulunmayan bir yeteneğe sahiptirler. Kızılderili doktorların birçoğu, hamile bir kadının yüzüne ve nabzına bakarak çocuğun kız mı yoksa erkek mi olacağını anlıyorlar. Oysa bugünün tıbbı bunu cihaz veya makinelerle teşhis etmek zorundadır. Köylüler, samanlı çamurun kokusunu bizden daha güçlü bir biçimde hissederler veya hava bulutlu olduğunda yağmur yağıp yağmayacağını aynı şekilde daha iyi anlarlar. Niçin? Çünkü köylüler, koklama duyularıyla suyun buhar ölçüsünü anlarlar; dolayısıyla onların koklama duyuları güçlüdür. Fakat barometre bizim adımıza suyun buhar ölçüsünü ve yağmurun yağıp yağmayacağını tayin ettiği için bizim koku alma duyumuz bu bakımdan zayıflamıştır. Örneğin daktilo ve bilgisayar gibi yazı makineleri ile fotoğraf makinesi, güzel yazı ve resim yeteneğini köreltmiştir. Anne ve çocuk sevgisi zayıflamıştır; çünkü onlara duyulan ihtiyacı toplum üstlenmiştir. Dolaysıyla kuru mantıksal düşünmeye ilgi olduğu için, insanın gaybî sırları bulma veya telepati gibi diğer birçok yetenek ve duyarlılığı zayıflamıştır. Bütün insanlar geçmişten günümüze kadar eşit duygulara sahip oldukları halde insanın hayat şekli, kendi isteğini kendisi yaptığı için birçok insan, belki de bütün insanlar değişmiş ve zeki, muktedir, müreffeh; ama ruhsuz, acımasız, azametsiz, ayrıca yararına olanı belirleyip almada maharet kazandığı ölçüde değeri anlamaktan aciz yeni bir insan türü ortaya çıkmıştır. İki ruhu birbirinin peşinden sürükleyen sadece şehvet veya menfaat olmuştur. Aşk ve irade de fanteziye dönüşmüştür.

Kör İsyan

İsyan, başkaldırı, aşırı düzensizlik, şiddetli yıkma eğilimi, birbirini ezme, bütün ilke ve prensiplere inançsızlık, yoğun ve gittikçe artan cinayet eğilimi vs. çağdaş medeniyetin özelliklerindendir.

Ailenin Zayıflaması ve Dağılma Tehlikesi

Geçmişte aileye ocak ve ateş adı verilirdi. Yani ailenin ayırt edici yönü mutfak imiş. Bugün ise modern mimaride meskûn bir aile biriminde mutfak dikkate alınmıyor. Böylece 200 dairelik büyük bir binada bir bölüm lokantaya tahsis ediliyor ve daireler için 200

ayrı mutfak yerine bir mutfak kullanılıyor. Bu aile bağlarının zayıflamasının ve ailenin bağımsızlıktan yoksun oluşunun bir göstergesidir. Yani ana ocak, ailenin ayırt edici yönü olan mutfak ortadan kalkıyor ve aile yapay bir topluluk haline geliyor. Evlerin sahanlığının ortadan kalkması, parkların yaygınlaşması, misafirlerin restoran ve otellerde ağırlanması vs. çağdaş asırların Doğu ülkelerine girişinin göstergesidir. Günümüzde Avrupa ve Amerika'nın sanayi çevrelerinde aile gerçekten değil, ismen vardır; yani aile bireylerinin görüşüp sohbet etmesi çok nadirdir ve gittikçe de azalmaktadır.

Ailenin her bireyi, bir sanayi kolunda veya diğer aile bireylerinin yolundan ayrı bir yolda yer almaktadır. Biri doktordur, diğeri mühendis. Bundan dolayı aile bireyleri arasında, bilhassa erkek ile kadın arasında zevk ve huy farkı artıyor. Çünkü aile bireylerinin duygusal atmosferleri birbirine yabancıdır ve birbirileriyle inanç ve zevk ortaklıkları yoktur. Çocuk asla evin içinde görülmüyor, başka bir ortamda gelişiyor. Aile bireylerinin tek tek ekonomik bağımsızlığı, ailenin zayıflamasına neden oluyor. Geçmişte aile bağımsız bir ekonomik birimdi; ama şimdi her aile bireyi bağımsız bir ekonomik birimi oluşturmaktadır. Aile bireyleri birlikte ve aynı çatı altında yaşamalarına rağmen birbirlerine ihtiyaç duymamaktadırlar. Bundan dolayı aile bağları günden güne zayıflıyor. Şimdi aile bağlarının zayıf oluşunun toplum üzerinde ne tür etkiler bıraktığını görmek gerekir. Toplum binasının tuğlası ailedir. Elbette tuğlalar sağlam olmazsa bina sağlam kalamaz. Aile zayıflığının, toplum üzerindeki uğursuz sosyal etkileri dışında ayrıca ruh üzerinde daha uğursuz etkileri bulunmaktadır ki bunun nedeni, ailedeki sevgi ve merhamet eksikliğidir.

Sevgi ve merhamet eksikliği, kadın, erkek ve çocuğun ailede karşılanması gereken doğal ihtiyaçların karşılanmaması, kötü ruhsal ve aklî etkiler meydana getirmektedir. Çocuk doğal olarak annenin sütünü içmelidir; içmediği zaman kendine özgü olumsuz bir durum ortaya çıkacaktır. Her besin türü insan üzerinde kendine özgü ruhsal bir etki bırakır. İnek sütü ve insan sütü aynı gıdalar

olamaz ve dolayısıyla çocuk üzerinde aynı etkiyi bırakmaz. Nitekim Jung, yaptığı incelemeler sonucunda çocuğun, anne teninin kokusuyla, onun vücuduna dokunarak, anne sütünü emerek, annenin okşaması ve öpmesiyle, anne sesini duyarak vs. zarif ruhsal ihtiyaçlarının pek çoğunu karşıladığını ortaya koymuştur. Çocuğun bu nimetlerden mahrum kalması, onda daha sonra tehlikeli bir şekilde doldurulacak boşluklar oluşturur.

Erkek ve kadının ancak dostlukla karşılanabilen birçok ihtiyacı vardır. Bu tür ihtiyaçlar, cinsel ihtiyaçlara göre daha fazladır. Fakat bugün kadın ile erkeğin ilişkileri, cinsel ihtiyaçların giderilmesiyle sınırlandırılır olmuştur. Birçok ihtiyaç ya asla karşılanmıyor -ki bu uğursuz boşluklar ve tesirler bırakıyor- ya da daha kötü bir şekilde aile dışında karşılanıyor. Yani çoğu erkek ve kadın, sevgi, görüş birliği ve aynı şeylerden zevk alma gibi ihtiyaçların eksikliğini aile dışında hemcinsiyle veya karşıt cinsle ilişki kurmak suretiyle doyurma yoluna gidiyor.

Ailevî sapmalar istatistiğinin her geçen gün daha çok artması, bu tür eksikliklerin göstergesidir. Cinayet eğilimi, anne ve aile sevgisinin eksikliğinin sonucudur.

Vincent Monteil'ın çok güzel kitabı *Siyah Afrika*'da, modern eğitim aldıkları halde Afrika'da cinayet işleyen Belçikalı caniler ve okul bombalama gibi olaylarla ilgili verdiği istatistikler, bu acı gerçeğin göstergesidir. Bunların hepsi, çocukluktan itibaren aileden, aile sevgi ve terbiyesinden uzak yetişmiş devlet kurumu eğitimli canilerdir.

Dışsal Bilginin Şaşırtıcı İlerleyişi Karşısında İçsel Bilginin Hesapsız ve Başa Dert Açan Zafiyeti ve Kendini Bilmezlik (Alexis Carrel'in yazdığı ve Perviz Debîrî'nin çevirdiği *"İnsan Denen Meçhul"* kitabından naklen)

İnsan, günümüzde tabiatı ve protondan güneş sistemine kadar atomları tanıma noktasında çok çaba sarf etmiş olmasına rağmen kendini tanıma konusunda bir adım dahi atamamıştır. Bilim alanında çoğu şey keşfedilmiş; ama orada büyük, karanlık, kapalı ve boyun eğmez bir meçhul kalmıştır: "İnsan". İnsandan maksat,

onun tabiatıdır, bütün ruhsal özellikleridir. Hâlbuki Alexis Carrel'in (1873-1944 -Çev.) deyişiyle eski kültürlerde insan kendisini tanımayla daha çok meşgul olmuştur. Büyük Hint, İslam ve Çin arifleri, kendileri ve iç dünyaları hakkında derinlemesine ne kadar çok çalışmalar yapmış, düşünüp kafa yormuşlardır.

Gözümüzü açarsak, önümüzde büyük, kocaman ve fenomen dolu bir dünya buluruz. Fakat gözlerimizi kapattığımızda ve kendi içimize baktığımızda, artık hiçbir göremeyiz; gördüğümüz karanlık bir sandıkhaneden ibarettir; çünkü kendimizi tanımayız. Hâlbuki kendi içlerinde dış dünyadan daha büyük dünyalar gören, kendi içlerinde bir dünya bulan veya yaratan, içlerini genişlettikleri ölçüde dış dünyanın daha hakir ve küçük tezahür ettiğini fark eden insanlar geçmişte olduğu gibi bugün de vardır. Kendi içinde yaşama tekniğini idrak eden kimse, kendisinin toprak dünyadan daha büyük bir dünya olduğunu sanır.

Bundan dolayı dünyayı tanıyıp da kendisini tanımamak, günümüz insanının özelliklerinden biridir.

Yeni Bir İnsan Tipinin Yaratılması ve Tiplerin Makine, Bürokrasi ve Ekonomi ile Tekdüzeleştirilmesi (Üretim, Dağıtım, Tüketim)

Modern makine, bürokrasi ve ekonominin ortaya çıkışı, insan tipini tayin etmektedir. İnsan özgürce gelişirse, doğal olarak insanların sayısınca insan tipi meydana gelecektir. Yani her insan sadece kendisine benzer olacaktır. Fakat makine, bürokrasi ve ekonomik sistem (üretim, dağıtım ve tüketim) özel bir insan tipi istemektedir. Tüketim mallarının standartlaşması (yani belli ölçülere sahip olması gerekliliği) gibi makine, bürokrasi ve yeni ekonomi mallarının da standartlaşması gerekmektedir. Bütün gülleri doğalarının tersine tek tip yetiştiren bahçıvan böyledir. İnsan denen makine malı da tek tip olarak yetiştirilmektedir.

Bundan dolayı insan tiplerinin çeşitliliği de ortadan kalkmaktadır. Bu durumda meydana gelen tek veya birkaç tip baki kalacak ve bunlar da makinenin aleti olacaktır. Yeteneklerin özgürce gelişimi ortadan kalkmıştır ve yok olmaya da devam edecektir. Bugün öğretmen ve öğrenci hep standartlaşmış olup tek tiptir;

yani İranlı bir öğretmenle Amerikalı bir öğretmen arasında çok az bir fark bulunabilir. Öğrenciler için de aynı şey geçerlidir. Bunun sonucunda çağdaş asırların özelliklerinden biri, insanların kalıplaşması, fabrika ürünü gibi olması ve tek tipleşmesidir. Bunun sonucu olarak da insan tiplerinin çeşitliliği sınırlanacak ve sadece makinenin seçtiği bir veya birkaç tip hayatta kalacaktır.

Farklı İnsan Kültür ve Medeniyetlerinin Ölümü ve Tek Bir Küresel Medeniyetin Ortaya Çıkışı

Biz şimdi yeryüzünde başka bir büyük cinayete şahidiz; o da beşeriyetin daha önce sahip olduğu ve her birinin kendine özgü hassasiyeti, rengi, kokusu ve yönü olan farklı medeniyet ve kültürlerin ölümü ve küresel düzlemde tek bir yeni medeniyetin ortaya çıkmasıdır. Yani bundan önce Rumlar, İranlılar, Araplar, Çinliler, Siyahlar vs. evet bunlardan her biri, kendine özgü bir kültür ve medeniyete sahipti. Fakat bugün Avrupalılar sert ve kuru makine medeniyetleriyle diğer bütün medeniyetleri kurban etmekte, kendi medeniyetlerini onların yerine geçirmektedirler. Öyle ki hepsi tek tip konuşmakta, tek konu ve başlık altında bir dizi meselelerden bahsetmektedirler. Aynı şekilde bütün dünyada şehirler, binalar, elbiseler, kadın-erkek ilişkileri, her şey, evet her şey bir olmuş, aynı olmuş vaziyettedir. Adeta evrensel bir medeniyetler ve kültürler birliği meydana gelmiştir. Artık içe dönük bir Doğu kültürüyle ve dışa dönük bir Batı kültürüyle karşı karşıya değiliz. Çinli deha, Avrupalı kalıp içinde yetişiyor ve hiç şüphesiz daha önce Batı'da tasavvur edilmiş olan şeyin dışında bir sonuç olmayacaktır. Bu, insan dehasının koluna kanadına zincir vurulması ve beşerî kültür, ruh, sanat, fikir, medeniyet, hayat ve tekâmülün çeşitli özellik, asalet ve imkânlarının tamamının ölümü demektir.

Boş Zamanların (Sosyolojide Loisire) Ortadan Kalkması ve İş yahut Yapay Eğlencelerle Doldurulması: İnsanın Kendisi Hakkında Düşünme Fırsatından Mahrum Kalması

Bir deyişe göre "Biz yoklukta uçan mevhum kuşlarız." Bazıları kendi kendilerinin vatanıdırlar; bazıları da bizzat vatandırlar: Ül-

kelerini ve halklarını terk ettikleri zaman, halk garipleşir, vatan gurbet olur (Profesör Chandel).

Boş zamanlar üzerine inceleme yapmak, sosyolojinin ve özellikle sosyal psikolojinin en önemli konularındandır. Boş zamanları mütalaa etmek suretiyle bir şahıs veya toplum tipi belirlenebilir.

Boş zamanlar, insanın o esnada kendi hakiki boyutlarına sahip olabildiği bir kapasitedir. İş zamanında hiç kimse hakiki kendisi değildir. Yani çalışma zamanlarında bütün insanlar yapay olurlar; sadece boş zamanlarda oldukları gibi kalır ve "kendileri" olurlar.

Bir toplumda halk boş zamanlarında namaz kılar, başka bir toplumda şarkı söyler vs. O halde bu iki toplum tipinin aynı türden olmadığı açıktır. Boş zaman günleri iki türlüdür:

Birincisinde, boş zamanlar ikincil iken çalışma asıldır; boş zamanlar, çalışmadan doğan yorgunluğu gidermeye ve işe yeniden başlamak için sinirleri hazırlamaya ayrılmış zamanlardır. Bu tür boş zamanlar, değersiz, bayağı ve adidir. İkincisinde ise boş zamanlar asıl, çalışma ikincildir. Böyle boş vakitler değerlidir; çünkü insan bu zamanda ciddi düşüncelerle meşgul olur (çalışma zamanlarında buna fırsatı olmaz) ve kendini düşünür. Bu tür boş zamanlar işten daha kıymetlidir.

Bunun için de bu tip bir birey (eskiden daha çok görülürdü), boş zamanlarında kendinde en derin duyguları canlandırır, en derin düşüncelere dalar. Fakat birinci tip birey boş zamanlarında çalışma zamanlarına göre daha yüzeyseldir; çalışma dışı meşguliyetleri bayağı ve anlamsızıdır. Bugün boş zamanları doldurmayı toplum kabul edip üstlenmiştir. Yani toplum, gazete, radyo, sinema, televizyon, park, seyir yeri gibi imkânlar ortaya koymuştur. Sonuçta eğlenme türlerinin sınırlı ve empoze edilmiş olmasından dolayı, eğlenceler tekdüze olmuştur. Bu çok önemli bir meseledir. Hâlbuki daha önce bireyler boş zaman meşguliyetlerini ve eğlencelerini kendileri seçer ve kabul ederlerdi. Doğal olarak eğlenceler farklı olurdu, çeşitlilik arz ederdi, insanlara dayatılmazdı; boş vakitlerin saatleri daha kıymetli idi. İkinci tipte işsiz zamanlar yaşamaktır; oysa birinci tipte çalışma yaşamaktır.

Profesör Chandel *"Tek Boyutlu İnsan"* kitabında şöyle der: Günümüz toplumunda insanın boyutunu idare veya fabrika ve genel olarak iş tayin etmektedir. Yani işçi insanın temel boyutunu onun meşgalesi belirliyor. Herkes olduğu gibi değil, kendisinden istenildiği gibi çalışıyor. Şahsiyetini idare, daire, fabrika veya işi belirliyor.

Ancak herkes eğlendiği, boş zamanlarını geçirdiği şekilde vardır ve gerçekten de vardır. Ben çalışmadığım zaman (yani boş ve işsiz olduğum vakit) daha çok kendim olurum; çalışmadığım zamanlarda istediğim şekilde yaşarım, istediğim eğlenceyi seçerim. Bu eğlence, benim şahsiyetimin göstergesidir. Nitekim sınıfta herkes birbirine benzer; ama sınıf dışında herkes bir diğerinden farklıdır: Biri yalnızlığa, diğeri topluluğa ilgi duyar, çok boyutlu insanı boş zaman esnasında görebiliriz.

Chandel şöyle der: Bugün biz boş vakitlerde de tek boyutlu olmuşuz; çünkü boş vakitlerin özelliklerini geçmişte kendimiz belirlerken bugün tersine toplum belirlemektedir.

Toplum, boş vakit günlerinin çeşitli imkânlarını, belirlenip dayatılan şekiller haline getirecek derecede her geçen gün daha da azaltıyor. Bu iş de insanın tek boyutlu oluşuna neden oluyor. Geçmişte değişik tipler, kendi boş zamanlarını özel bir biçimde geçirirlerdi; yazar boş zamanlarını bir türlü geçirirdi, sanatçı başka türlü, işçi bir başka şekilde vs. Ama bugün herkes boş zamanını toplumun dayattığı biçimde geçiriyor; farklılık sadece niceliktedir, nitelikte değil. Yani herkes deniz kenarına gidiyor. Sonuçta zengin olan, Mazenderan denizi yerine Akdeniz'i tercih ediyor.

Boş zamanlara niçin önem veriyoruz? Boş zamanlar, insanın hakiki ömründen ibarettir; başka bir ifadeyle insanın kendini düşünme imkânına sahip olduğu günlerdir. Bu günlerde insan kendini eleştirebilir, analiz edebilir. Yine bu günlerde insanda ruhsal devrim ihtimali belirir. Bir insanın sahip olabileceği en yüksek duygu ve durum, teemmül, yani derin düşünme durumudur.

Teemmül ile tefekkür arasında fark vardır. Tefekkür, insanın özel bir şeye ve özel bir yere mesela "o evi satın alsam mı?" veya "o işi yapsam mı?" diye bakması ve onu düşünmesidir.

Fakat teemmül, bilinçli bir biçimde kendine dalma, derin düşünme halidir: Her bağdan kopan (gündelik olaylardan uzak) insan mutlak bir ölçüsüzlük durumu kazanır ve o halde iken hiçbir zaruret ve menfaat olmaksızın sadece ve sadece hakikati düşünür.

Teemmül, yaratılıştan uzak yüksek bir kalede tek başına durup her şeyi gören ve mutlak olarak düşünen insanın bakışıdır. Hayvanlarda tefekkür vardır; ama teemmül yoktur. Çocukta tefekkür vardır; ama teemmül yoktur. Çocuğun her zaman oyuncaklarıyla birlikte olmasının nedeni, onlarsız olamaması ve zamanı teemmül ile geçirememesidir. Teemmül hali ırktan ırka değişiklik gösterir. Teemmül, sakin, derin ve ince bir ruha sahip Hintlilerde herkesten daha çok; Araplarda ise herkesten daha azdır.

Teemmüle mana verme derecesini daha çok idrak edenler, bugünün medeniyetinin en büyük cinayetinin teemmülü feda etmek olduğunu bilirler. Modern medeniyette teemmül fırsatı doğmadığı için insanın teemmüle ihtiyacı da ortadan kalkar (Alexis Carrel'ın *"Lord'a Seyahat Yolunda Teemmüllerim"* adlı kitabı). Geçmişte teemmül meselesi, sonsuz öneme sahip ilgi gören bir konuydu. Hâlbuki günümüz insanı yalnızlıktan kaçıyor ve yalnız kalmaktan korkuyor. Bir ölçüde yalnızlığa ihtiyacı olan herkes uludur ve müstağnidir. İç anlamsızlığından kaçtığı ve onu kavramak istemediği için topluluğa karışır. Yalnızlık, kişinin kendisiyle baş başa olması demektir. Büyük insan, kendisinde yaşama sanatını bilen insandır.

Bu meseleyi zahitçe uzlete çekilme ve toplumdan kaçma hastalığı ile karıştırmamak gerekir.

Boş zamanlar konusunda en önemli husus, sadece insanın boş zamanları değişik şekillerde geçirmesi ve bu günlerde çok boyutlu olması değildir; aynı zamanda boş zamanların teemmül için

uygun bir zaman olabilmesi ve toplumun boş vakti olduğunda onun derin düşünme alanına çekilmesidir.

Derin düşüncenin açık ve gizli özelliklerinden biri bekleyiştir. Bekleyiş, bir kişi veya şeye sahip olmak değildir; tersine bekleyişin kendisi değerlidir. Bekleyiş, mevcut durumu kabul etmemek ve insanın idealizm gücünü korumak demektir.

Günümüz uygarlığında kurban edilen boyutlardan biri bekleyiştir. Paul Simon'un deyişiyle: "Günümüz insanı, metrodan başka hiçbir şeyi beklemez."

Çağdaş İnsanın Geçmiş Kültür ve Medeniyetlerin Yok Olmasının Bir Sonucu Olarak Çok Zengin Manevî, Sanatsal, Hatta Teknik Birikim Kaynaklarından ve Hayattaki Farklı Şekillerden ve Genel Olarak Yaşam, Zevk, Sanat ve Hatta Ahlakî İlişkiler Alanındaki Bütün Çeşitli Tecrübelerden Mahrum Kalışı

Yeni ekonomik sistem, süratle bütün bir yeryüzüne saldırgan bir şekilde yayılmakta, kendini bütün toplumlara dayatmakta ve yerli kültür, din, mezhep, birikim ve kaynakların yerine geçmektedir.

Geçmişte tekelci bir küresel medeniyete sahip değildik. Yani geçmişte her millet, kavim ve ırkın kültür ve medeniyette kendine özgü renk, koku ve tadı olan birikimleri vardı vardı. Fakat bu farklı kültürlerin tamamı, Avrupa'nın makine uygarlığının tecavüzüyle yıkılıp ortadan kalkıyor. Avrupa'nın makine uygarlığı, her şeyi kuşatan, tek düze bir küresel uygarlık haline geliyor.

Ne mutlu ki bugün kendi makine uygarlıklarının birçok kaba ve çirkin yönünün farkında olan bazı Avrupalı ve Amerikalılar, geçmiş kültür ve medeniyetleri ihya etmenin peşindedirler.

Futushi'nin *"Çin Neleri Kaybetmiştir?"* adında bir kitabı vardır. Bu kitapta Çinlilerin modern medeniyetin tecavüzü sonucu ne kadar kıymetli birikimlerini kaybettikleri güzelce ortaya konulmuştur.

Soru: İşimize gelmeyen şeyin atılmasında ne gibi bir sakınca görüyorsunuz?

Cevap: Ben bunda hiçbir sakınca ve kusur görmüyorum. Ama bazen ihtiyacımızı belirleme konusunda yanıldığımız da vakidir. Mesela estetik ve sanat, bütün insan ihtiyaçları gibi insanın ihtiyacıdır.

"Sanat sanat içindir" veya "sanat toplum içindir" denilmesi, ihtiyacı belirlemedeki yanlış sebebiyledir. Sırf sanatsal boyutu olan sanat, asil bir insanî ihtiyaçtır ve topluma faydalı olmakla sınırlanamaz.

İlk kez elbise giymeyi düşünen ve insana elbise giydiren kimse şüphesiz, insana değerli bir hizmette bulunmuştur. Fakat elbiseye güzel dikiş atan, değerli bir iş yapmamıştır; yani "güzellik için elbise" değil, "ısıtmak için elbise" dememiz gerekir.

İki şey sanatın özellikleri arasındadır: Birincisi, hiçbir sanat başka bir sanatın, örneğin ressamlığın yerine geçemez. İkincisi, insanın bir sanata ihtiyaç ve duygusu asla ortadan kalkmaz. Bilakis sanattan yararlanma şekli değişebilir. Daha önce inşaat hizmetindeki Isfahan çinicilik sanatı (sanat topluluk içindi), bugün ise soyut bir süsleme sanatıdır (sanat sanat içindir). Kalemliğin, geçmişte yazmaya yönelik pratik bir faydası vardı; fakat bugün bu pratik faydadan yoksundur. Acaba bugün sırf estetik bakımdan işe yaramıyor mu?

Her halükârda Avrupa'nın makine uygarlığı, diğer kültür ve medeniyetleri yok etmede işe yaramayan şeyleri uzağa atmayı düşünmemiş; bilakis yerli medeniyetlerin birçok seçkin ve gerekli boyutunu ortadan kaldırmıştır.

"İşe yarama"yı maddî ihtiyaçları giderme ve gündelik hayat çarkını döndürme olarak anlarsak, o takdirde siz, Paris Louvre müzesini ve Londra Brisitsh müzesini yok etmede, Shakespeare, Bethoven, Mozart, Hugo, Mikelanj, Da Vinci, Picasso, Shagel ve Rembrant'ın eserlerini yakmada ne gibi bir sakınca görürsünüz? Bu eserler, insanlığın manevî servetidir, beşeriyet deha ve duygusunun ölümsüz eseridir. Bu yüzden de korunmaktadır. Harabeleri üzerinde satış pazarı ve tüketim kültürü kurulsun diye

-hepsinin viran olmakta olduğu kültürlerde, dinlerde, sanatsal, edebî ve felsefî eserlerde ve Avrupa dışı medeniyetlerde- insanlık tarihinin en büyük ve en dolu tecrübe ve birikimleri gizlenmiştir. Sorduğunuz o bakış açısıyla Hafız'ın *Divan*'ını manava götürürseniz, beş kuruşluk pırasa vermezler ve işe yaramaz. Hatta ineğin tasması Jocund'un tebessümünden daha çok işe yarar; ama insanın derdinin ne olduğunu, hangi insandan bahsettiğimizi görmek gerekir. Bu noktadadır ki Doğu'da onca hayret uyandıran insanî yücelik ve değerler yaratan o sıcak ve alevli ocağın sönmesinin, bugünün ve yarının insanlığını elektroniğin hiçbir zaman telafi edemeyeceği birikim ve güçlerden mahrum bıraktığını görürüz. Hayatın anlamını yitirdikten sonra güç ne işe yarar? Ruhun boşluğunu hiçbir teknik dolduramaz. İman, ruhsal yücelik, güzellik ve sevgi, var oluşa hedef, yaşamaya mana ve aynı ölçüde hayat verir; yeme, içme ve nefes almaya anlam kazandırır.

Medeniyetin İnsandan Bağımsız Olması

Medeniyetin insandan bağımsız olması; sonuçta insanın gün geçtikçe zayıflayıp medeniyetin günden geçtikçe güçlenmesi ve aynı şekilde neticede fıtraten asi olan insanda isyan ihtimalinin zayıflaması ve yapısal olarak itaatkâr olan makinede isyan ihtimalinin artması demektir.

Daha önce makinenin nasıl insandan bağımsız hale geldiğini, hız kazandığını ve bu hızın zorunlu olarak arttığını söylemiştim.

İnsan, makinenin yanında makineyi takip etmeye mecbur kalıyor ve insanın hızı, makinenin hızına tabi oluyor.

Bugün küçük bir ülke, büyük bir medeniyet karşısında kendisini yeni mallar tüketmekten alıkoyamaz. Yani insanın iradesi medeniyet ve makinenin zorlamasına tabi olmuştur; hatta sermaye sermayedarın değil, sermayedar kapitalizmin esiri olmuştur.

İnsanın en büyük niteliği ve değeri isyandır. İbrahim'in dininde, insanı irade sahibi olduğu için meleklerden ayırır. Diğer olgular, Allah tarafından belirlenmişlerdir ve melekler araçtırlar, çekim gücü ve diğer bütün olgular gibi irade aletidirler; onlar önemli

bir iş yapsalar da iradeli olmadıkları için yaptıklarının değeri yoktur.

Ancak insan bir işi yapabilir mi yapamaz mı? İnsanın sermayesi olan bütün kültür ve medeniyetler, durgunluğun ve tabi olmanın değil, isyanın ürünüdürler. Tarihin seyrini değiştirmiş olan büyük şahsiyetler, tarihin durgun insanları değil, isyankârlardır.

İnsanın isyan dediğimiz bu büyük ve seçkin yeteneği, modern medeniyette zayıflamaktadır. Makine ve medeniyet insandan bağımsızlaştığı için medeniyet ve makinenin isyan ihtimali insanınkinden daha çoktur. Şu küçük örneklerle konu daha anlaşılır hale gelebilir: Mesela insan önce merkebe biniyordu; bu vasıtanın isyan ihtimali çok azdı; fakat insan makineye binmeye başlayınca, insanın makineyi kontrol ihtimali azaldı, makinenin isyan ihtimali ise arttı.

Camus'nün şu sözü doğrudur: "İsyan ediyorum; öyleyse varım." Ama makinizm ve bürokrasi, yarını da kendi katı ve karmaşık sisteminde bir iş aleti gibi belirler.

Bu sistemde çalışan, insan değildir. Emeği insanın elinden çekip alan bu sistemdir. Kapitalizm sistemi ve sanayi çağı, vakitsiz öten horoza tahammül etmez.

Herkesin vaktinde ötmesi, onun belirlediği sesi çıkarması gerekir. Bu sistemde zekânın ve ruhsal bağımsızlığın mantıkçı katılığı, delilik ve beyinsel çöküş ölçüsünde dışlanmıştır. Makine ancak monoton ve vasat insanların müşterisi ve yakınıdır.

Dünyanın Tüketim Grubu ve Üretim Grubu Olarak Ayrılması:

Dünyanın modern tüketim ve hammadde üretim bloğu ile modern üretim ve onu çıkarma bloğu diye iki bloğa dönüşmesi, dünyayı üreten ve tüketen diye iki kutba dönüştürmüştür. Bu iki dünyanın ilişkisi, o kadar derin, acıklı, hassas ve incelemeye değerdir ki dünya siyaset ve ekonomisinde hiçbir mesele bu derece önemli değildir.

Tüketici bloğu, aynı zamanda üreticidir; ama ham maddelerin

üreticisi iken, modern malların tüketicisidir. Hammadde ile tüketim malı arasında kapitalizmin doldurduğu bir boşluk vardır. Yani ham madde gidiyor ve sanayi kapitalizmi dönüşümden sonra bunu geri döndürüyor. Ham maddenin fiyatı ile modern tüketim malının fiyatı arasında çok uçurum vardır. Bu uçurum devamlı artıyor; yani hammadde ucuzluyor, tüketim malı pahalılaşıyor (bkz. Lacoste, *Az Gelişme Coğrafyası*, Dr. Sihamî'nin tercümesi).

Küresel Sınıfların Ortaya Çıkışı

Marks'ın kavramları içinde "küresel sınıf" diye bir konu vardır. Geçmişte her toplumun sınıflarının kendine mahsus özellikleri vardı. Yunan burjuvazisi, Hint ve Amerikan burjuvazisinden farklıdır. İşçi açısından da durum böyledir. Polonya işçisi dindar idi; ama Alman işçisinde dindarlık yoktu. Dolayısıyla farklı toplumlarda aynı adı taşıyan sınıfların birbirinden ayrı sosyal ilgi ve nitelikleri vardı. Her noktadaki her burjuva ve işçi sınıfı, kendisi için, sınıfının başka toplumlardaki üyelerinden bağımsız maslahat arayışları içindeydi. Ayrıca ekonomik maslahat arayışları bakımından da dünyada bir tür sınıfsal grup krallıkları mevcuttu. Fakat yavaş yavaş kapitalizmin boyunduruğu ve determinizm, grup krallıklarını ortadan kaldırdı ve küresel sınıflar ortaya çıktı.

Küresel işçi sınıfı, küresel kapitalist sınıf vs. Şimdi öyle bir durumdayız ki ulusal sınıflar süratle küresel sınıflara dönüşmektedir. Millî ve bölgesel sınıfların küresel sınıflara dönüşmesi neyi değiştiriyor veya ne tür şeyleri değiştirmede etkili oluyor? Onun etkilerinden biri, millî özelliklerin, ulusal ve yerli görüşün ortadan kalkmasıdır; diğer bir etki, bir sınıfın üyeleri arasında dünya çapında küresel bir anlayış oluşması ve sınıfların, örneğin burjuva sınıfının vs. güçlü bir şekilde sağlamlaşmasıdır. Bundan dolayı iki farklı sınıf arasındaki mesafe sürekli artmaktadır. Millî bir bölgede işçi ve burjuva sınıfı arasında millî ve dinî özellikler nedeniyle ilişkiler ve anlayış vardı, yani bu iki sınıf birbirinden ayrı oldukları halde bir bağ onları birbirine yaklaştırıyordu. Bu bağ millî ve dinî özelliklerden besleniyordu. Yani her ikisi de kendini

İranlı hissediyordu, Müslüman hissediyordu; fakat küresel işçi sınıfı ve küresel burjuva sınıfı oluşunca ve işçi kendisini küresel işçi sınıfına bağlı, burjuva da kendisini küresel burjuva sınıfına bağlı kabul edince, artık dinî, millî ve yerel hassasiyetler, bu iki sınıfın yakınlaşmasına ve anlaşmasına sebep olmayacaktır ve aralarındaki yabancılık ve uçurum daha da artacaktır. Öte yandan bu yabancılığı ve mesafeyi büyüten bir başka etken şudur: Yerel menfaatçilikler küresel menfaatçiliklere dönüştüğü zaman, işçi ve burjuva sınıfı güçleniyor; tüm dünya bölgelerindeki bütün burjuvaların menfaatlerinin ortaklığı, burjuvaların menfaatlerinin küreselliğini sağlamlaştırıyor. Bu durum işçi sınıfında da meydana geliyor. İşçi daha çok işçi bakışı kazanıyor, onda işçi olma duygusu daha bilinçli ve daha açık hale geliyor (ben öğretmen olduğumu hissettiğim ölçüde kendimi diğer sınıflardan ayrı görüyorum). Buna "iki sınıfın konsiyansı", yani sınıfsal vicdan diyorlar. Dolayısıyla sınıfsal vicdan, yerli sınıfın küresel sınıfa dönüşmesiyle şiddetleniyor; iki sınıf arasındaki dinî ve millî bağlar zayıflıyor ve onlarda sınıfların birbirlerine mutlak yabancılaşmasına sebep olan güçlü sınıfsal duygu meydana geliyor.

Modern Uygarlıkta Aracıların Parlaması

Bugün seçim yapanlar insanlar değil, makine ve kapitalist sistemdir. Çünkü bizim ölçütlerimiz makinenin insanı değerlendirme ölçütlerinden farklıdır. Bu seçim, dünya siyaset ve liderliğini nasıl etkiliyor? Eğer toplumu sınıflandıracak olursak, fikrî bakımdan düşük insanları aşağıya, yüksek olanları (dâhileri) ise yukarıya yerleştiririz ve dahilere daha çok değer veririz. Makine böyle bir gruplandırma yapmıyor; o ortadakileri üste koyuyor ve onlara daha çok değer veriyor, dâhileri ve geri zekâlıları da alta koyuyor, dolayısıyla dâhilere ortadakilerden daha az değer veriyor. Yani dâhiler ve aptallar makinenin işine yaramıyor; bilakis ortadakiler makinenin işine yarıyor ve dolayısıyla toplumda öne çıkıyor ve parlıyorlar. Yani toplum dâhice fikirlerin eline değil, pratik fikirlerin eline düşüyor ve toplumların liderliğini de dâhi düşünürler değil, vasat düşünenler ellerine geçiriyorlar. Şimdi toplumların

lider tipine bakılırsa böyle olduğu anlaşılır. Hiçbir zaman John Steinbeck ve Sartre gibi bir fert toplumun ve liderliğinin işine yaramaz. Çünkü çağdaş toplumların liderleri, bir yerde, kapitalizmi darboğazdan kurtarmak için inançla ilgili olmayan altıncılık savaşı çıkarıyorlar. Hâlbuki Steinbeck hiçbir zaman böyle bir işe teşebbüs etmez. Geçmişte de liderlik, kabiliyetlilerin elinde değil, zorbaların elinde olmuştur (elbette hakiki liderlik dâhilerin elinde olmuştur; hakiki, fikrî, dinî, itikadî liderlik). Dolayısıyla mevcut uygarlığın özelliklerinden biri, orta seviyedekilerin kesin ve zorla iş başına gelmesi ve bu orta yetenekler vasıtasıyla tarihin dizginini elinde tutmasıdır. Jean Paul Sartre niçin bu kadar kafese konulmuş bir aslan gibi bağırıyor, yumruk vuruyor, istifrağ ile yazıyor ve "Duvar" kitabının cildinin üzeri için, duvarın üzerine zorla çizilen cılız bir eli seçiyor?

Avrupalı ve Amerikalı parti liderleri, devlet yöneticileri ve resmî teşkilat başkanlarının bir kez bile dâhilerden çıkmamış olması; bütün siyasetçilerin ya bir meslek erbabı ya teknokrat ya da bürokrat olmaları tesadüf değildir.

Edebiyat, sanat ve felsefe de hızla ilerliyor; ama daha çok yüzeyde; en azından günümüz medeniyetinin en güçlü iletişim, kültür ve sanat araçlarından biri olan filmleri bu yönüyle değerlendirebiliriz. Devrimci ülkelerde de ilk aşama kat edildikten ve ekonomik gelişimden sonra burjuvazi ruhu ve teknokratik düzen ona galip gelir ve toplumun başına siyasal dehalar ve devrimci öncülerin yerine orta düzeydeki hesabını kollayan siyasetçi simalar geçerler. Nitekim Sovyet yönetim birimlerinde her yerde, kendini yetiştirmiş ve devrimin yetiştirdiği unsurların ve toplumcu dâhilerin yerine okullarda tahsil yapmış olan teknokratlar geçmiştir.

Bu durum edebiyatta da açıkça görülür: 20. yüzyılın eşiğinde, bugün Tolstoy, Puşkin, Dostoyevski ve Moskoviç gibi dâhilerin ve Doğu Avrupalı öncü ve yaratıcı yazarların varislerinin düşünsel dehalarının ve sanatsal yaratıcılıklarının gösterim alanı, parti ve devlet siyasetçileri ve teknokratları tarafından belirlenen kalıplar, yöntemler ve hedefler içinde şekillenmiştir. Dâhilerin sanat ve ka-

lemi için hiçbir musibet, sınırlamadan daha öldürücü değildir; özellikle de bu sınırlamayı sanatçı olmayan kimseler dayatırlarsa. Bu, sanatçının hiçbir misyonunun olmaması gerektiği anlamına gelmez. Sanatkârın ve yazarın imanının seçtiği sorumluluk, ona dayatılan kayıttan farklıdır.

Tüketicilik

İnsan toplumlarında aslında makine ve kapitalizmin kaçınılmaz olarak gelip dayandığı tüketimin asıllığı diye bir tez vardır.

İnsanın tüketimi iki türlüdür: Aralarında birçok fark bulunan temel tüketimler ve ikincil ya da çeşitliliğe dayalı tüketimler. Temel tüketimler, insan tabiatının gerektirdiği, ihtiyaç duyduğumuz tüketimlerdir; oysa ikincil ve çeşitliliğe dayalı tüketimlere ihtiyaç yoktur; onları bizzat insan meydana getirir.

Temel tüketimlerin özelliklerinden bir diğeri, onun uzak geçmişten günümüze kadar fazla değişmemiş olduğunu gördüğümüz gıda ve elbise gibi nitelik, tür ve şekil bakımından sınırlı olmasıdır. Buna karşılık ikincil tüketimlerin, nitelik, tür ve şekil bakımından çok sınırsız olduğunu ve alanının geçmişten günümüze kadar genişlediğini görürüz. Daha önce telefon, radyo, televizyon vs. yoktu.

İkincil ihtiyaçların insan üzerinde bazen şiddetli etkileri olur; öyle ki insan onların temel ihtiyaç olduğunu zanneder. İhtiyacın şiddeti öyle bir noktaya varır ki onun temel olanı ve ikincil olanı birbirinden zor ayrılır (Temel ihtiyaçları ikincil ihtiyaçlardan ayırmak için onları hayattan çıkarmak gerek: Hayattan çıkarıldığında hayat bozuluyorsa temel ihtiyaç, yoksa ikincil ihtiyaçtır).

Spor temel bir ihtiyaçtır (tabii ki kahramanlığa ulaşmak için yapılan spor şekilleri değil). Yani elim hareket etmezse felç olur; fakat yazmak ikincil bir ihtiyaçtır; eğer bir kimse yazmayı bilmezse hayat felç olmaz.

İkincil ihtiyaçlar iki türlüdür: Sanat ve edebiyat gibi olumlu ve değerli ihtiyaçlar ve sigara ve içki gibi olumsuz ve sapkın ihtiyaçlar.

Makinenin özelliklerinden biri şudur: Makine, hiçbir zaman üretimde sabit kalamaz ve mecburen gittikçe artan bir şekilde üretim yapması gerekir. Niçin? Arz-talep uyumsuzluğu nedeniyle. Konunun açıklığa kavuşması için Meşhed iplik veya dokuma fabrikasını göz önüne getirelim: Bu fabrika kırk yıl önce kurulmuştur. Bu fabrikanın üretimi, Meşhed'de o zamanın tüketim ihtiyaçlarıyla tamamen uyumlu imiş. Bu fabrika eğer üretimini nitelik ve nicelik açısından sabit tutarsa zarar görür; hatta çöker. Yani kendi birincil hayatını da sürdüremez. Zira Meşhed piyasasına kumaş veren tek fabrika Meşhed dokuma fabrikası değildir. Başka fabrikalar da var, onlar da üretimi yukarı doğru arttırmazlık edemezler. Çünkü makinenin bariz niteliklerinden biri üretimde çeşitlilik ve artıştır; artış, nicelik açısından, çeşitlilik ise nitelik açısındandır. Bu diğer fabrikalar da doğal olarak kendi üretim kalemleriyle bir dizi iplik ve dokuma malı pazarını tutarlar. Yani ben daha iyi kumaşı gördüğüm zaman onu satın alırım. Dokuma fabrikası ayakta kalmak için onlarla rekabete girmek ve makinenin açık niteliklerinden olan artış ve çeşitliliğe tabi olmak zorundadır. Zira örneğin Tahran'da "B" adlı bir dokuma fabrikası açılsa ve bu fabrika mekanik açıdan daha donanımlı, elektronik ve modern ise, üretimi de Meşhed dokuma fabrikasının örneğin üç katı olacaktır. Ancak bu fabrika, üç kat üretime karşılık, işçiye ücret artışı yapmamıştır ve sonuçta piyasaya verdiği malın fiyatı, Meşhed dokuma fabrikasının fiyatından daha ucuz olur. Ürünün kalite ve niteliği de renk, tasarım ve cins açısından Meşhed'deki fabrikanın ürününden farklı olur. Bu ucuzluk ve (modernlik sebebiyle) çeşitli renk ve tasarım türleri, bir kimsenin dokuma fabrikasının ürününü satın almamasına neden olur. Bu nedenle ister istemez ayakta kalmak ve varlığını sürdürmek için makinenin zorunlu olarak olduğu yerde ve durumda kalmaması ve üretimde artış ve çeşitliliğe gitmesi gerekir. Bundan dolayı makinede üç etkene bağlı daimi bir rekabet ve yarış vardır:

1- Fiyat

2- Çokluk

3- Çeşitlilik.

Burada çok önemli bir sorun gündeme gelmektedir: Tüketicideki tüketim çeşitliliği ve çokluğunun artışı, üreticideki çeşitlilik ve çokluk artışı kadar değildir; aynı oranda yükselmez. Çünkü tüketici insandır ve onun çeşitliliğe dayalı tüketimlerinin alanı sınırlıdır (daha önce sınırsız demem, genel olarak değil, temel tüketimler ölçüsündedir).

Kâğıt fabrikasının üretimi bir kişinin naklettiğine göre sekiz yıl içinde yüz misli artmış. Şüphesiz dünyadaki diğer kâğıt fabrikaları da rekabet için üretimi arttırmışlardır. Fakat kâğıt çeşitlilik arz eden tüketime sahip olmakla -ve temel tüketimlere oranla sınırsız bir tüketime sahip olmakla birlikte- bir insanın kâğıt ihtiyacı ve tüketiminin oranı sekiz yıl öncesine göre yüz kat artmamıştır. Bu üretim-tüketim (arz-talep) dengesizliği, işi daha ucuza bitirmek ve doğal olarak çokluk ve çeşitliliği sağlamak için daha modern olma noktasında makinenin şiddetli rekabetinin nedenidir. Makinenin üretimde en son hızı izlemek için modernleşmeye zorlanması, durgun kalmak ve insanların en son tüketimini, yani ölümünü izlemek için değil, hayatın sürdürülmesi içindir.

Ekonomik kriz, üretim-tüketim dengesizliğinden kaynaklanır. Bu zorunludur da; çünkü tüketimi üretimin artış hızı oranında genişletemeyiz. Dolayısıyla makine mecburen üretim artışı krizine duçar olmaktadır; mal ve üretim enflasyonunu önlemek için de sermayedar mecburen gerek içeride gerekse dışarıda pazar bulmaya çalışıyor (dünya çapında). Pazar bulmak için mevcut uygarlığın en temel meselelerinden biri olan çeşitli yolları kat ediyor. İran'da pazar arayışı ve mal enflasyonunu müşahede etmek çok kolaydır ve mütalaa edilebilir niteliktedir. Çünkü İran'da fabrikalar üretim artışının ilk aşamalarındadırlar. Mesela ayakkabıya, İran'ın ayakkabı fabrikalarına bakalım: Bol çeşitlilik var ve her şehirdeki farklı ayakkabı satış yerleri, pazar bulma çabasını göstermektedir. Enflasyon bu aşamadan geçtiği için mecburen yurt dışında pazar aranmalıdır.

Pazar bulmanın en üstün şekli takas işlemidir; yani üretim fazlamızı veririz ve alışveriş yaptığımız tarafın ihtiyacımız olan üretim fazlasını alırız.

Takas/mübadele işleminin mümkün olmadığı zamanlar da vardır. Çünkü o kadar endüstriyel olmuşuz ki mal çeşitlerinde üretim fazlamız olduğu halde tabiatıyla mal değişimine gitmemizi gerektirecek mal alma ihtiyacımız yoktur. Şimdi üretim fazlamızın olmadığı ve sadece tüketicilerin olduğu pazarlar bulmak gerekir. Bu pazarı elde etmek ve üretim fazlasını tüketmek için birkaç ekonomik kutup faaliyettedir. O pazara hâkim olmak için ekonomik kutuplar (örneğin A ve B kutupları) arasında kendiliğinden bir rekabet oluşur.

Bir taraftan o tüketici pazarı, bir kutbun etkisi altında bulunmak veya tüketimi değiştirmek için direniyor. Sonra biz dünyadaki en büyük siyasal karışıklıklara şahit oluyoruz; bu karışıklıklar, yönetim şekillerinin değişimine ve daha da ötesi, dünyanın farklı insan, kültür, zevk, din ve medeniyet şekillerinin değişimine yol açıyor. Bunların tamamı, üretim ile tüketim arasındaki farkın sonucudur. Bunun sebebi ilim ve tekniğe egemen olan düzende aranmalıdır.

Enflasyon ve kapitalizmin tüketime erişmek için kat ettiği yolların, zevklerin değişimi gibi birtakım değişimlere yol açtığını söyledik. Belki şu soru akla gelebilir: Malı tüketmek ile insanların zevklerinin değişimi arasında nasıl bir ilişki vardır?

Bir üretim fazlasına göz atalım: Mesela Fransa'nın şarapta üretim fazlası olsun. Bu üretim fazlası tüketim pazarı bulamamış olsun. Bu durumda içki içmeyen Afrikalının tadı, zevki, inancı vs. tüketim zevklerine dönüştürülmeli ve içki içmeye eğilimli hale getirilmelidir. Örneğin Afrika'da dinî gelenekler şarap üretim fazlasının tüketilmesine izin vermiyorsa, bu geleneklerle mücadele edilmelidir. Çeşitli ve orijinal yerli ağız tatlarını Fransız ağız tatlarıyla aynılaştırmayı başarınca, artık orada içki üretim fazlası kendiliğinden tüketilecektir. Yahut mesela Pepsi Cola ve diğer

kolalar İran'a ilk girdiğinde boğazları yakıyordu, sülfat gibi tadı kötü, içimi zor, acı idi; fakat şimdi insanlar alıştığı için limonatadan daha iyi, leziz ve beğenilir durumdadır.

En büyük zevk ve tat değişim etkeni propagandadır. Propaganda aracılığıyla yerli zevk ve ağız tatlarını öyle değiştiriyorlar ki bazen değerli bir malın yerine adi şekillerde değerli ve orijinal malın üreticisi yerli halka o malın taklidini, daha bayağısını satıyorlar; İran halısı böyledir. İranlılar, İran halısını güzelce kullanmayı alışkanlık haline getirmişler, halıyı tanıyorlar, beğeniyorlar, İran halı zevkine sahipler; bu yerli zevkimizi öyle değiştiriyorlar ki İran halısının yerine onun taklidini, yani ondan daha bayağı ve adi bir halıyı satın alıyoruz: Bir ailenin Avrupa üretimi bir halı alması, ucuz olduğundan değil (çünkü o halıyı alıp odasına seren kimse, İran halısını satın alma gücüne sahip), bilakis modern olmasından dolayıdır. Yani propagandayla ve taklit hissinden yararlanarak onu (o taklit halı alan kimseyi) öyle değiştirmişlerdir ki kendisini modern göstermek için o taklit halıyı satın alıyor.

"Mal psikolojisi" diye bir mesele vardır: Bu mesele, malın fiyatı, işe yaraması ve güzelliğinden vs. farklıdır. Avrupa'da da aynı mesele vardır. Yani bir Fransız, Fransız türüne göre daha adi olduğunu bilse bile İtalyan ayakkabı giyiyor. O İtalyan ayakkabı satın almak istiyor; çünkü eşya psikolojisi bakımından onda İtalyan ayakkabısına karşı bir sempati oluşturmuşlardır. Eğer Pepsi Colanın üreticisi sözgelimi bir Afrika ülkesi olsaydı, acaba birkaç yılda İranlının zevki bu derece ona ilgili olur muydu? Görüyoruz ki bazı özgül meseleler, zevk ve ağız tadı değişiminde diğerlerinden, genel meselelerden daha etkilidir. Bazı insanların bizden daha dikkat çekici bir tiple daha iyi Pepsi Cola içtiklerini görmek, ister istemez onlara benzemek adına zevkimiz, tat anlayışımız, ağız tadımız, mukayese etmeksizin o yöne (Pepsi içmeye) ilgi duyar. Hatta camın türü ve onu üreten ülke dahi zevk ve ağız tadımızın değişiminde etkilidir.

Mağazaların bunca dekorasyon masrafı, hava parası vs. ne içindir? Bizim seçimimiz üzerinde etkide bulunduğu mal, eşya ve

onun yerine vs. özgü ruhsal etken bizi kendine doğru çektiği için. Yani Erek'ten 200 tümene satın alabileceğimiz bir sobanın aynısını, bize Çarşamba Pazarı'nda 100 tümene verseler, satın almayız (tarih, insanoğlunun bilinçliliklerinden daha çok aptallık ve ahmaklıklarla doludur).

İmdi eşya psikolojisinde etkili olan muhtelif etkenler yoluyla, yeni pazar meydana geliyor ve üretici kutupların meşru olmayan yollarından kendileri için birtakım pazarlar meydana getiriyorlar. Medeniyetimizin tüketim ile üretim arasındaki mesafenin sonucu olan en büyük olayı, doğrudan ya da dolaylı, eski ya da yeni sömürüdür. Bundan dolayı sömürü, makine kapitalizmi biçiminde zorunlu olarak meydana gelmesi gereken bir çehredir. Avrupa ülkelerinin emperyalizmi ilk kez Asya ülkelerine ve diğer ülkelere gelince, adını "medeniyet kazandıran olay" koydu, yani vahşileri medenileştirme etkeni. Yani onların elbiseleri yok, biz elbise veriyoruz; şehirlerini yapıyoruz vs. Hülasa, onları medenileştiriyoruz. Niçin? Yerlilerin medenî insan zevki tatması için. Çünkü eğer medenî insan tadı almazlarsa medenî eşyanın tüketicisi olmayacaklar. At yerli için bisiklet gibi sadece bir binek değildi. Yerli, atın hallerini tanıyordu; at, onun dostu ve arkadaşıydı. Makineyi atın yerine geçirmek, yerlinin atın güzelliği, gücü, uyumluluğu ve güzel anlayışına vs. karşı zevkini ortadan kaldırmak gerekir; yerli ancak böyle yapılırsa makineyi tercih eder. Bu etken (mal satmak için zevkleri değiştirme), başka bir yoldan da insan ve modern uygarlık meselesine dâhil olmaktadır; o da zevklerin, güzelliklerin, işlerin, eğlencelerin vs. tek düzeliğidir. Bu, mal tüketiminin tekdüzeliği nedeniyle olmaktadır. Daha önce farklı ülkelerde değişik tüketim malları hazırlanıyordu; fakat şimdi dört beş yerde, o da mekanizmle aynı eşya üretiliyor. Şeker her yerde aynıdır. Ama önceleri muhtelif şekerlemeler her ülkede farklı, kendine özgü bir şekilde hazırlanıyordu. Ancak şimdi makine üretiminin insanın, tiplerin, hatta tüketimlerin tek boyutlu olmasına yardım ettiğini görüyoruz.

Üretim fazlası enflasyonunu düşürmenin yollarından biri, insanî

tüketimi yapay bir biçimde arttırmaktır. Yani sömürü, propaganda, reklam vs. yoluyla yeni pazar bulmanın -ki bu vesileyle yeni tüketici buluyorduk- dışında yeni tüketim durumu elde ederiz, yani yeni tüketim icat ederiz. Yeni tüketim icadı iki yolla mümkündür: Birincisi mevcut tüketimleri çeşitlendirmekle; ikincisi ise şimdiye kadar bulunmayan mevcut tüketimler yaratmakla. Mesela 20 milyon İranlı için yüz kalem mal lazımdı; beş yüz tür tüketim yapıyorlardı; örneğin gıda bir kalemdir, birkaç şekilde yenir. O halde yeni tüketim yaratmak için iki yoldan biri, yüz kalem tüketim eşyasının 300 veya 500 türe dönüşmesi; 500 türün 5000 türe dönüşmesidir vs. İkinci yol, daha önce olmayan televizyon gibi yeni tüketimler yaratmaktır. Günbegün yeni tüketim kalemleri icat ediyorlar. Çeşitliliğe dayalı tüketim kavramını üreten Mc Doulin'in deyişiyle:

"Üretimle birlikte tüketimi de arttırmak için çeşitliliğe dayalı tüketimleri baş döndürücü bir hızla arttırmak gerekir."

Toynbee, "İnsanlığın İç Düşmanları" başlıklı bir konuyu ele alırken şöyle diyor: Beşerî toplumları tarih boyunca genelde dış etkenler dağıtıp yıkıyordu; fakat günümüz toplumları, teknik ve bilimle donanmış oldukları için dış tehlikeden korunmuşlardır. Ancak bugünün toplumunu tehdit eden, iç tehlike etkenleridir. Toplumların en büyük iç tehlike ve yıkılma etkeni, sahte ihtiyaçlar yaratmak suretiyle yapay ve eğlenceye dayalı tüketim artış grafiğinin baş döndürücü hızıdır.

Eğlenceye dayalı tüketim türleri arttıkça insan doğal halinden daha çok uzaklaşıyor. Çünkü bu tür tüketim ve harcamalar, yapay ve gerçek dışıdır. Temel tüketimlerin yükseliş alanı sınırlı olduğundan kapitalizm, tüketim oranını arttırmak için sınırsız olan eğlence tüketim oranını arttırmaya dayanmaktadır. Sonra bilim, sanat ve teknik, insanda yeni yapay tüketimler oluşturmak için hep birlikte el ele verip çalışmaktadırlar. Buradan başka iki kriz daha meydana gelmektedir:

1- Psikolojik kriz: Eğlence tüketimlerinin doğal olmayan artışı,

insanı kendi doğal halinden saptırmakta ve beden ve ruh sağlığına zarar vermektedir.

2- Ekonomik kriz: Tüketim artışına oranla gelir artışının azlığından kaynaklanır. Yani geliri bir yılda yüz tümen artan bir aile, o yıl söz konusu gelir artışından çok daha fazla tüketim artışına sahiptir. Şimdi ailelerdeki mevcut krizler, bu sorunun sonucudur.

Toynbee'nin deyişiyle, iç düşmanlardan biri de yapay tüketimlerin gittikçe artan oranda dayatmasıyla insanların ruhsal olarak bozulmasıdır.

İnsanlık modern hayatta bütün güç ve boş zamanlarını, her zaman kendi önünde koşan tüketimlerine feda etmiştir. Modern insanın hayat felsefesi yaşam huzur ve tatlılığıdır; fakat görüyoruz ki o, yaşam huzur ve rahatını, yaşam huzur ve rahatını temin edecek araçlar üretmeye feda etmiştir. Modern hayatın boş ve anlamsız oluşu -ki Avrupa onu hissetmiştir- budur.

Tüketimin esas olduğu anlamında tüketimcilik, bir toplumda sadece tüketici olan bir grup meydana gelmesi demektir. Yani bu grup öyle bir makine haline gelsin ki onun işi, üreticinin üretim fazlası depoda kalmayacak şekilde sadece tüketmek olsun. Bir grubun sadece tüketici olması nasıl mümkün olur? Buna neden tüketimcilik diyoruz? Birçokları mal tüketicisidirler; ama kendisinde tüketimciliğin oluştuğu yalnız bir sınıf vardır. Tüketimcilik, tüketim asaleti, tüketimden farklı bir şeydir. Onda her şey eşya tüketimine feda edilir. Yani onda tüketim, hayat için bir öncül değil, bilakis hayatın hedefi olmuştur. Bir sınıfta tüketimcilik yaratmak için kapitalizm çeşitli şartlar oluşturuyor ki o sınıf mensuplarında yalancı bir satın alma gücü meydana gelsin.

Doğru satın alma gücü nedir? Doğru satın alma gücü, satın almak istediğimiz şeyin ödemesini yapabilecek gücün ölçüsünden; başka bir ibareyle hakiki alım gücümüzün ölçüsünden ibarettir. Fakat yalancı, sahte alım gücü, insanın, ihtiyacının olması ölçüsünde (alım gücüne sahip olma ölçüsünde değil) tüketim ve satın almanın peşine düşmesidir. Sağlıklı ve doğru alım gücünde tü-

ketimin ölçütü, alım gücüne sahip olmaktır, yani gelirdir. Fakat tüketimcilikte, yani sahte satın alma gücünde tüketimin ölçütü ihtiyaç sahibi olmaktır.

İnsan satın alamayacağını hissetme mi? Hayır. Bu, tıpkı yalandan iştah gibidir. Yani insan gerçekte yiyemez; ama örneğin yiyebileceğini ve yeme ihtiyacı olduğunu hisseder. Tüketimcilik, bir sınıf veya bir toplumda meydana geldiğinde, tüketimin ölçütü, ihtiyaç olur, alım gücü ve sermaye değil. Bu psikolojik bir konudur, fakat ekonomi psikoloji değildir; eğer ihtiyacın ölçüsü, satın alma ve tüketimin ölçütü haline gelirse, alım gücü, satın alma kudreti, ihtiyaç oranında olmaz, ihtiyaçla aynı düzeyde olmaz. O halde tüketim, ihtiyacın ölçüsüne dayanmamalı, onu esas almamalı, belki (ister istemez) alım gücünün ölçüsüne dayanmalı, onu esas almalıdır.

Kapitalizm, insanda pratikte ve realitede (taksit, kredi vs. gibi ekonomiye özgü şartlara bakarak) alım gücü (ama yalandan sahte alım gücü) duygusu yaratacak şekilde bir iş yapar; yani öyle şartlar ve durum meydana getirir ki çok zayıf alım gücü olduğu halde insan çok güçlü alım gücü hissine kapılır. Avrupa'da bir tür televizyon görüyoruz, beş riyalimiz olduğunda hemen o televizyonu alma hissine kapılırız; yani bu cihazların açılması ve çalışması için kutuları var; çalışması için onlara para atmak gerekiyor (genel telefonlarımız gibi). Sonra şirketler, para istemeksizin bu düzeneği veya cihazı size veriyorlar ve sizin o kutuya cihazı çalıştırmak için attığınız parayla kendi menfaatlerini temin ediyorlar. Görüyoruz ki beş riyale sahip olmakla kendimizde beş bin tümenlik bir cihazı satın alma gücü hissediyoruz. Bu araçlarla bir sınıfta yalancı veya sahte alım gücü meydana gelince, kapitalist, bir dinarı birkaç milyonluk bir cihazla arttırmak suretiyle kâr ve menfaat elde ediyor. Dolayısıyla bugün üretimi arttırmak ve tüketim oranını yükseltmek için en büyük çabalar, tüketimcilik felsefesi meydana getirmede özetlenmektedir.

Şimdi bu yalancı alım gücü duygusunun insan ve toplumu nasıl etkilediğini görüyoruz. İnsan tüketimcilik felsefesinin taraftarı ve

takipçisi olduğu zaman, tüketim mallarının taksitlerini ödeme imkânından yoksun kalmaya duçar oluyor ve tüketim ile gelir arasındaki açığı kapatmak için mecburen birtakım işlere teşebbüs ediyor; bu işler her ne olursa olsun her halükârda yanlış olacak, insanı doğal ve doğru seyrinden uzaklaştıracaktır, sapma yollarına sokacaktır. Bu sapma yolları, ya rüşvetçilik, hırsızlık, kumar vs. gibi meşru olmayan sapkın yollardır ya da fazladan işler yani insanın vaktini ruhsal ve fizyolojik güçten çok iş ve gelire harcaması gibi meşru sapkın yollardır. Bu mesele çok önemlidir: İnsan mecburen birçok farklı işe teşebbüs etmektedir. Bu, insanın en büyük sapmasıdır. İnsanın değişik faaliyetlerinin olması doğrudur; fakat işinin bir dalda olması gerekir. Birden fazla dalda çalışan insan, ister istemez gelişimini ortadan kaldırır. Taksi şoförlüğü yapan bir kuruluş sahibi öğretmen, hiçbir zaman iyi bir öğretmen, iyi bir kuruluş sahibi veya iyi bir şoför olamaz. Elbette geliri artabilir; fakat işlerinin birbiriyle bağlantısı olmadığı için insan zayıflar ve bölünür. Bir psikologun ifadesiyle, insan, dört tarafından ata bağlı bir at arabası gibidir. İnsanın ister meşru isterse gayrimeşru sapkın işlere sebep olan ruhsal zaafı, gelir ve giderde hem birey hem de toplum için zararlı olan dengesizlik doğurur.

Alımı kolaylaştırmak ne demektir? Yalancı satın alma gücü oluşturacak hileli şartlar meydana getirmek demektir. Bu mantıken kolaylaştırma değildir (2000 tümen 2500 tümen oluyor); bilakis satışı kolaylaştırmaktır, insanın alım gücü tahayyül ve duygusunu kolaylaştırmaktır. Yani tüketim malı almayı insanın gözünde ve duygusunda kolaylaştırıyor, hafifletiyor. Alımı kolaylaştırma ile tüketimcilik tezi arasındaki aralık, sınıfsal uçurumun ortaya çıkmasına da sebep oluyor: Hakiki satın alma gücüne sahip olmayan tüketici sınıf ya dize geliyor ve ortadan kayboluyor ya da tüketim-gelir uçurumunu bizzat toplumun dize gelmesi demek olan sapkın yollarla kapatıyor.

Ancak geleceğin işgali dediğimiz özel bir mesele vardır: İnsan, sermayedar olduğu ölçüde özgür bir geleceğe sahiptir. Bağımlı

gelecek, tıpkı geçmiş gibidir; hiçbir değeri yoktur. İnsanın tek sermayesi, ister dahi olsun isterse olmasın, özgür geleceğidir.

Ancak işgal edilmiş gelecek tıpkı geçmiş gibidir; yani insanın kendi elinde değildir. Taksit yükü altına giren insanın geleceği bağımlıdır. Taksit ödeme ve onu düşünme dışında hiçbir iş yapamaz. Şu var ki insan gerçek hayatını tamamlamadan önce hayatını bitirmiş demektir. Ben, on sekiz yıl taksit ödeyerek bir ev alırsam, on sekiz yıllık geleceğim artık bana ait değildir, eve aittir. 18 yıl vermişim ve karşılığında bir ev almışım. İnsan değişim ve seçme gücü ölçüsünde sermaye ve servete sahiptir. Gelecek, mal için taksit ve taahhütle işgal edildiği zaman, karar verme ve değiştirme gücü yok olur. Çünkü taksit mevcut gelir şartlarına göre (örnek olarak ayda iki bin tümen) tahmin ve taahhüt edilir. İnsan, taksitler bitinceye kadar (gelecekteki ödeme ölçütünü mevcut fiilî durumun alması sebebiyle) bir gün başına dert açacak bile olsa bu uğraş ve şartları muhafaza etmeye mecburdur. Bu bakımdan seçme, kendini savunma, karar verme ve özgürlük hakkını kaybeder. İnsanın bir diğer önemli özelliği, risk alma ve tehlikeye atılma gücüdür. Fakat taksit ödemeleriyle sorumluluk altına giren insan, geleceğin kendisine ait olmaması sebebiyle bunu yapamaz ve mecburen çalışma şartlarını inanç, duygu ve zevkleriyle uyuşmasa bile değiştirmeksizin korumak zorunda kalır. Bu, ekonominin sahte satın alma gücü meydana getirdiği diktatörlüğün, hatta müzmin köleliğin ta kendisidir. Bu, bireyin siyasal ve hukukî açıdan özgür olsa bile özgürlüğünün ortadan kalkması demektir.

Bu, yalancı özgürlük, gizli istibdat veya "zorunlu seçim" olarak adlandırılabilecek o egemen genel ilkenin ölçütlerinden biridir. Öyle ki birey, Batılı demokratik ve liberal sosyal düzende istediği ve beğendiği şeyi seçme özgülüğüne sahip olmasına rağmen pratikte kültürel, sanatsal, propagandasal ve siyasal etkenler, onun kendisi için belirlenen şeyi beğeneceği ve kendisinden seçmesini istedikleri şeyi veya kimseyi seçeceği ortamı hazırlarlar. Böylece pratikte özgürlük diye bir şey kalmaz. Ben dünyada istediğim

kimseye oy verme özgürlüğüne sahibim; ama milyonlarca özgür oy, pratikte iki üç kişiye (biri engur, diğeri ıneb, öteki üzüm[8]) oy verir.

Ben oyumu özgürce açıklıyor ve tam bir dikkat ve sadakatle hesap ediyorum; ama bu oyu benim için belirlemişlerdir. Açık diktatörlük oydan sonra, gizli diktatörlük ise oydan önce yerleşir. Ekonomide de hukukî açıdan herkes özgürdür. Hiçbir milleti, aileyi veya bireyi, gittikçe artan ve rengârenk sermaye sanayisi malını satın almaya zorlamaz; fakat herkes özgürce, gerekirse her şeyini satarak istediğini satın alır. Chandel şöyle der: "Bugün elleri başlardan kaldırıp ceplere indirmişlerdir. Fakat ben inanıyorum ki hayır; ceketimi de alsın diye gece gündüz onun arkasından koşan benim. Niçin? Çünkü o beni modern yapmıştır."

Modern Medeniyet Dininin Düalizmi

Günümüz toplumları birbirine zıt iki dine tâbidirler. Gerçekte bugün dünyada iki dinin mevcut olduğunu söylemek gerekir (tarihte asla iki dinli bir toplum görülemez): Birincisi teorik hümanizm dini, insanın asıl olduğunu söyleyen din (beşerî birlik, milletlerin tek bir millet olarak telakki edilmesi), insanın bireysel haklarını korumaya dayalı esasları olan din (İnsan Hakları Bildirgesine bakılırsa, hepsinin insanın haklarıyla ilgili olduğu görülür: Her birey ... yapabilir... Her birey ... yapabilir ... O haklarda toplum söz konusu değildir) ve demokrasi, özgürlük ve sosyalizm ve ...

İkincisi pratik din (pragmatizm) – Dünyanın bugünkü pratik dini utilitarizmdir (yani faydacılık, faydanın asıl olduğunu savunan akım. Yani bu dinde hak faydaya eşittir; hakikat menfaatin eş anlamlısıdır).

Makine mekanizmi, faydacılığı, yani utilitarizmi takip eder. Acaba geliri giderinden az olan, yani topluma zararı olan bir ma-

[8] Buradaki sözcüklerin üçü de üzüm anlamındadır (Çev.).

kine hiç görülmüş müdür? Esasen modern sosyal sistemlerin ve ekonominin temeli bu faydacılık üzerine atılmıştır. Bütün milletlerin siyaseti faydacılık dinine dayalıdır, yani kendi milletinin menfaatine. Şimdi bilim hangi dinin takipçisidir? Faydacılığın.

Bilimin değeri, geçmişte insanın hakikat, basiret ve hikmete ulaşmasına yaptığı yardım kadar idi. Fakat bugün bilimin değeri, insana sağladığı fayda kadardır.

Felsefe daha çok insanın basiretine mi, yoksa motorun tamirine mi yardım etmektedir? Bugün motor tamiri daha önemlidir. Çünkü (maddi açıdan) daha faydalı, daha yararlıdır.

Hatta edebiyat dahi faydacılık ruhu kazanmaktadır. Yani derin felsefî metinler yazan yazarlar, ticarî tiyatro yazan kimselerden daha az değerlidirler. Sanat ve toplumun bilimsel ruhu faydacılığa doğru kayıyor.[9] Fakat acaba ülke yöneticilerinin faydacılıktan söz ettikleri görülmüş müdür? (Yani onların teorik dini pratik dinlerine uygun mudur?). Onların sözü adeta peygamberlerin sözüne benzer. Yani din her zamankinden daha insanî olmuştur, tabii teorik din; ama pratik din söz konusu olduğunda din insanî değildir, daha çok insanlık dışıdır. Bu çağımıza egemen toplumsal ruhun ayırt edici özelliği olan nifakın ta kendisidir. Tarih boyunca hiçbir zaman insan toplumunun oluşu ile görünüşü arasında bu kadar zıtlık olmamıştır.

Yeni Skolastik

Skolastik, felsefenin, bilimlerin, mantığın vs. dinî inanç esaslarını savunmak ve açıklamak için kullanılması demektir. Dolayısıyla skolastik, bilimin dine hizmet etmesi ve aklın din tarafından köleleştirilmesi demektir. Skolastikte bireyin düşünce özgürlüğü yoktur ve öncelikle birtakım sorumlulukları yerine getirmekle görevlidir. Oysa bilimin (bilim hürriyeti anlamında) hakikatle il-

[9] Sınırlı bir düşünür grubunun yargısını ölçü almayınız. Konu toplumla ilgilidir. Brigitte Bardot'un sefil üyelerini Fransa için şehvet, servet ve sanat bakımından değerlendirin ve Verkur'un ruhunun büyüklüğü, Bergson'un yüksek maneviyatı ve dehası ve Benveniste'in mucizevi beyniyle karşılaştırın.

gilenmek dışında hiçbir görevi yoktur. Fakat skolastikte bilim, din olarak ilan edilmiş birtakım buyrukları analiz etmekle ve ispatlamakla yükümlüdür.

Yeni skolastik, ilmin sermaye, makine ve bürokrasinin hizmetinde kullanılmasından ve köleleştirilmesinden ibarettir. Dolayısıyla bir tür yeni Orta Çağ başlamıştır ve o da ilmin köleleştirilmesinden, çukura atılmasından veya aksine çukurdan çıkarılıp kuyuya atılmasından ibarettir. Çünkü ilim ve aklın, dinin ahlakî veya hurafeci kavramlarının hizmetinde olması, para ve iktidar sahiplerinin hizmetinde olmasından daha az tehlikelidir. Bugün beyinler (daha eğitimlerini tamamlamadan önce) kapitalizm tarafından satın alınıyor.

Geri kalmış ülkelerin talihsizliklerden biri, beyinlerini kaybetmeleri, yani beyinlerinin dış kapitalizm tarafından yağmalamasıdır. Bu, ekonomik bakımdan geri kalmış ülkelerin, beyinlerini (dâhilerini) hem kendileri için koruyamadıklarını hem de diğer birikimleri gibi yağmalattıklarını gösteriyor.

Bugün bilimsel hedefi bilgin değil, sermayedar veya politikacı belirlemektedir. Bilgin, zenginin âleti olmuştur. Örneğin kapitalist, "şöyle bir kimyasal madde yap" diyor; bilgin de onu yapıyor. Skolastik de benzer bir şeydi; bilimsel hedefleri papa seçip belirliyor; bilginler, mantıkçılar ve filozoflar da onu ispat etmeye çalışıyorlardı.

Bugün bir devlet şirketinin mesela bir projesi var, geliyor, bir grup bilgini istihdam ediyor. O bilginlerin bu projeyi gerçekleştirmeleri gerekir. Bilim, Rönesans'tan beri Orta Çağ'ın ve dinin zincirinden kurtulma ve özgürleşme iddiasında idi. Bugün tekrar (kapitalizm ve siyasetin) daha güçlü ve tehlikeli pençesine yakalanmıştır. Öyle ki özgür bilim, özgür felsefe vs. yoktur. Sartre gibi özgür düşünenlerin feryadı da bir yere erişmiyor.

Modern çağ ile Orta Çağ arasındaki fark, şu noktadadır: İlim kilisenin hizmetinden fabrikanın hizmetine geçmiştir; ancak dün ilmin şiarı hakikati keşfetmek idi, bugün ise güç kazanmak.

Yalnızlık ve Felsefî Ümitsizlik

İki kişi, intiharı sosyolojik açıdan incelemiştir. Biri Halbwachs, diğeri ise Durkheim'dir.

Her ikisi de şu sonuca varmıştır: Dindar toplumlarda intihar diğer toplumlara göre daha azdır; tarım toplumlarında da böyledir.

Batı'da intihar Doğu'dan çoktur. Sanayisi gelişmiş Batı ülkelerinde intihar, fazla gelişmemiş Batı ülkelerine göre daha çoktur. Bu farklılığın sebebini insanların yalnızlığında aramak gerekir. Durkheim'in sosyalizm ve individüalizmle ilgili açıklamasına bakılırsa yalnızlığın sebebi anlaşılır. Durkheim'in sosyalizmi, bir kabile bireylerinin kendilerinde hissettikleri ortak ruhtan ibarettir. Dolayısıyla gerçek bir şahsiyet, kabileye ait olduğu zaman, benim şahsiyetim ona tabi olacaktır. Ben ve sen toplumun ruhunda eridiğimiz için ikimiz birbirimize çok yakınız demektir. İkimiz arasında bağlılık tesis eden şey, toplumun ruhudur. Bundan dolayı yalnızlık hissetmiyoruz. Toplumlar (millet, sınıf, aile) ne kadar modernleşirlerse ben o kadar güçlü, biz ise o kadar zayıf olur; sonuçta toplum "ben"lerin bir karışımıdır ve bireylerin birbirleriyle ilişkileri tıpkı bir dairedeki çalışanların birbiriyle ilişkileri gibi çok yüzeysel ve dışsaldır. İşte insanları yalnızlığa düşüren, onların derin ve içsel bağlarının kopmasıdır.

(Bugün insanlar, dağlar gibi birbirlerine bağlı; ama yalnızdırlar.)

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra iyimser ve yapıcı bir konu veya boyuta sahip değiliz. Hâlbuki 19. yüzyılda yapıcı ve yaratıcı ekoller çok idi. Bergson, *"Ahlak ve Dinin İki Kaynağı"*nda insan, din ve ahlaka olağanüstü bir olgu olarak baktığını göstermektedir. Fakat 20. yüzyılda felsefeler acıdır. 20. yüzyılın bütün felsefelerinde aşağıdaki özellikleri görmek mümkündür:

1- Karamsarlık

2- Değerlerin düşüşü

3- Anlamsızlık ve saçmalık

4- İnsanî egosantrizm

5- Varlığa karşı inançsızlık

6- Dünyada hedef, hayatta anlam ve insanda misyon yoksunluğu

7- Sarsıntı: Eski Çağ'da insan dine inanırdı, on dokuzuncu yüzyılda ilme.[10] Yirminci asırda ise bunlardan birine ve hiçbir şeye imanı yoktur.

[10] Bilime inançsızlığa ne sebep oldu? Brecht şöyle diyor: Faşizmin ortaya çıkışı ilmin yenilgisinde en büyük etkendi. Düşünürler dine karşı karamsar oldular. Bunda papayı vs. sorumlu tuttular. Papalığın yerine demokrasiyi getirmek için bilim arzusuna sahiptiler. Bilim gelince, papalıktan çok daha vahşi ve cani olan faşizm geldi. Faşizmin bilim ve tekniğin ürünü olduğundan hiç kimsenin şüphesi yoktur. Sosyologlar, faşizmin açık bir tanımını dahi yapamadılar; hatta Marksistler de yapamadılar. Çünkü onların tahminine göre 20. yüzyılda faşizmin meydana gelmesine imkân yoktu. Bilakis onlar, sosyalist devrimlerin beklentisi içindeydiler, öyle sosyalist devrim beklentisi içindeydiler ki birden bire Germen ırkının herkese üstünlüğü fikri, 19. asırdan sonra insanlığı ilkelliğe döndürdüler.

Niçin? Belki "faşizm, teknokrasi ve bürokrasiden doğan yönetimden ibarettir" tarifi, bu niçin'lere cevap olabilir. Sanayiye dayalı ekonomiye dönüşen ticaret ve zanaat ekonomi, bürokrasi ve teknokrasiyi idare eden yeni bir sınıf oluşturuyor.

Bu idare edenler, bürokratlar ve teknokratlardır (teknisyenler). Daha önce bunlar birey olarak vardılar. Fakat sanayi ilerledikçe bunların sayısı arttı ve gücü önemli hale geldi. Bu yeni sınıf, hukukî açıdan kapitaliste bağlı iken, sosyolojik açıdan bağımsızdır. Her an daha da güçleniyorlar. Öyle ki kapitaliste karşı ayaklanıyorlar. Sanayi geliştikçe bunlar, yani teknokrat ve bürokratlar da gelişiyor. Hep birlikte aynı ufka sahip oluyorlar ve işçi ile kapitalist arasında yer alıyorlar. İşçi ve kapitalistin dışındadırlar. İşçiden daha güçlüdür, çünkü üretim ve çarkları döndürmek onların elindedir. Ayrıca işçiden daha aydın ve daha umutlu ve arzuludurlar. Bunlar bir ölçüde her iki gruba, yani proletarya ve sermaye sahibine karşı (her iki grubun bunlarla sınıf ve menfaat ihtilafı var) isyan ediyorlar.

Kapitalizm geliştiği oranda devlet ona daha çok bağlanıyor ve onun esiri oluyor. Tabiatıyla kapitalizm geliştikçe teknokrat ve bürokratlar da devlete nüfuz ediyorlar. Bunlar, devlet ve halk üzerinde sahip oldukları fikrî güçle birden hükümeti ele geçiriyorlar. Bu sınıf hükümeti ele geçirince, faşizmden başka bir yol izlemiyor.

Bürokrat ve teknokratlar, sınıfsal bakımdan, hükümet erkini kendi ellerinde tutmayı halka izah etme imkânına sahip olmadıkları için, her zaman hükümeti elde etmek için yalancı sahte bir fikrî ve ideolojik bahane üretmeye mecbur-

8- Medeniyete karşı inançsızlık

9- Şiddetli kötümserlik vs.

Sosyolojinin kaynağı şu özelliklerdir: Birincisi, hayat çarkının ahmakça bir döngü (kısır döngü) üzerinde olmasıdır. Hayatın he-

durlar. Hükümet kapitalistin elinde olduğunda o kendini izah ediyor; zira üretimin o sermayeden olduğunu kabul ediyor ve kendisini de sermaye, din, gelenek, aristokrasi, menfaat, refah, ilerleme, erki elde etme, zafer, hürriyet, yeteneklerin gelişimi, liyakatlerin rekabeti, evet bütün bunların sahibi görüyor. Ayrıca bütün bu şiarları, kapitalizme bağlı liderlik kendisi için belirleyebiliyor. O, sermaye sahibi, kendisi ve sosyal konumu için bir tür asalet duygusuna sahiptir. Onun mukabili olan sınıf, işçi sınıfı da böyledir; belli bir sınıfsal konuma sahiptir, asil sosyal misyona sahiptir, açık bağımsız ideale sahiptir; kendisi için misyonun, sosyal rolü ve sınıfsal varlığı için asaletin olduğuna inanır. Kendi ayakları üzerinde durup karşıtı olan sınıfa karşı mevzi almıştır.

Bürokrat-teknokrat, beyin bakımından toplumun her iki ana sınıfından daha üstün bir sınıftır: Kendisini kapitalist sınıfa satmıştır; işçi kolunu, emeğini ona satmış, o ise ruhunu ve beynini. Makineyi o yapıyor, fabrikaları o işletiyor, çarkları o döndürüyor, teşkilatları o idare ediyor, partileri o yönetiyor, basın organlarını o yazıyor ve basıyor, propaganda aygıtlarını o yola koyuyor... Bütün işleri o yapıyor; kendisi için değil, başka biri için yapıyor; hiçbirini kendi seçimiyle yapmıyor, başkasının seçimiyle yapıyor. O her şeyi yapan; ama hiçbir şey yapmayandır. Başkalarını varacakları yere götürmek için sabahtan akşama kadar araba süren bir taksi şoförüdür. O, başkalarının otomobilinin kuyruğudur. Hayır, başkaları karşısında daha çabuk ve herkesten daha derin bir biçimde makine ve idarî düzen vasıtasıyla aline oluyor, yabancılaşıyor. Varlığı başka birinin kalıbında tahlile gidiyor. Kendine özgü açık varlıksal şahsiyet, misyon, sorumluluk ve sınıfsal konuma sahip değildir, manaya sahip değildir. Boşluk, anlamsızlık, saçmalık ve kin hissine sahiptir. Azgındır, öfkelidir, makul değildir, şiddetlidir, varlıksal muhtevadan yoksundur; boştur, boşluktadır; kendi makul olmayan varlığını açıklamak için felsefe yapar, ekol üretir, bağımsız sosyal bir konuma sahip değildir. Ne tezdir (tez kapitalisttir), ne de anti tezdir (anti tez işçidir). Yoktur. "Ben varım" diye ilan etmek için hamle yapıyor, bir zıddın tarafı olması için kendisine düşman üretiyor; gerçekliklerin içinde kendine bir yer bulmak için yapay olarak sahte ve yalandan diyalektik bir çelişkiye giriyor. Bütün bunların toplamı faşizmdir. Yalancı duygusal sert ve akıl isyan; sahte ırksal ayrıcalık, asalet ve üstünlük felsefesi; anlaşılmaz fikrî, siyasî ve askerî saldırılar, düşman varsayma veya üretme, makul olmayan kargaşa ve çekişmeler tasarlama.

defi, medeniyet ve bütün insanî çabalar, yaşam araçlarını kolaylaştırmaktan ve sonuçta hayatı ve hayatın huzurunu hayatın huzur araçlarını üretmek için feda etmekten ibarettir. Hayat felsefesi öyle bir kısır döngüye düşmüştür ki iyi yiyebilmek için çalışıyor, iyi çalışalım diye yiyoruz. Huzur aracı üretmek için huzur ve asayişimizi kaybediyoruz vs. Bu kısır döngü, ciddi felsefelerden tutun aşağılık olanına kadar bütün 20. yüzyıl felsefesinin ruhudur.

İkincisi, ilim ve dine karşı inançsızlık; üçüncüsü yalnızlık duygusudur. Bunlar günümüz insanının ıstırabının ana kaynağıdır: İntiharlar, karamsarlıklar, azgınlıklar, isyanlar vs.

Bilim ve Bugün

Jean Isoule şöyle diyor: Günümüz Fransa'sı için din hurafeden doğan güzel bir şey, bilim ise gerçek bir çirkin şeydir. Şu anlamda çirkindir: Birçok güzellik bilim vasıtasıyla yok edilmştir ve bilimin kendisi de güzel değildir. Bilim kutsallarımızdan birçoğunu ortadan kaldırmıştır. Oysa onun yerine kutsal bir şey getirmemiştir. Lezzetleri ortadan kaldırıyor; ama insana yeni bir lezzet de vermiyor. Allah'a tapma ve türünü sevme gibi, insanın bilimin misyon ve gerçekliğine karşı inanç savaşından sonra ortadan kalktı.

Öyleyse iki mesele söz konusudur: Biri, bilimin çirkin bir gerçeklik olmasıdır; zira bilim gerçekliğe dayalıdır; gerçeklik de çirkindir. Diğeri ise şudur: İkinci Dünya Savaşı, faşizmin ortaya çıkışı ve cinayetlerden sonra sabit olmuştur ki bilim insanın mutluluk liyakatine sahip değildir; çünkü bunca talihsizliği insanın

Goebbels (1897-1945-Çev.), kendisine "Niçin Amerika'yla savaşıyorsunuz?" diye sorduklarında "Beş milyon Almanı Amerika'da hürriyetine kavuşturmak için" diyor. Niçin Yahudi azınlığı yakıyorsunuz? sorusuna "Çünkü Sami kanı pistir ve çöküş nedeniyle şerefli Alman kanını kirletiyor." cevabını veriyor. Neden Almanların kendilerini de öldürüyorsunuz? Çünkü hakikat öyle gerektiriyor. Hakikat nedir? Alman milletinin iyiliğinin gerektirdiği şeydir. Alman milletinin iyiliğinin, maslahatının ayırt edici özelliği nedir? Tek kelimeyle "önder"in şahsıdır.

başına musallat eden bilimin ta kendisi idi. Bugün üçüncü bir mesele daha meydana gelmiştir; o bilimin ne güzelliğine, ne de misyon ve gerçekliğine inançsızlıktır; bilakis bilimin hakikatine inançsızlıktır. Bu, modern insan medeniyetinin başlangıcını gösteren esaslardan biridir. Geleceğin nasıl olacağını nereden anlayalım? Bu durumu ortaya koyan karineler vardır.

Bu karinelerden biri, "de l'indeterminasyon prensibi" (bilimsel hakikatlerin temel olmayışı ilkesi, bilimin asılsızlığı ilkesi) olmaktadır. Bilimde bugün var olan tek prensip, bilimde bir ilkenin var olmamasıdır. Bugün matematik ve fizikte ilan edilen prensipler, göreceli prensiplerdir.

Bilimsel hakikatlerin asıl olduğu görüşüne ilk darbeyi Einstein'ın izafiyet teorisi vurdu. O, bütün fizikî hakikat ve yasaların göreceli yasalar olduğunu savundu. Yani yasalar doğrudur; ama bizim nispî dünyamızda. Örneğin Ay, ışıklı bir küredir ve bitkiler üzerinde etkide bulunur; o kadar gerçekliği var ki gece deniz suyunu yükseltir, gündüz de -ki gündüz Ay yoktur- deniz seviyesini aşağı çeker. O halde ayın ışığının gerçekliğini sadece göz ile idrak edemiyoruz, ayrıca tecrübe ile hissediyoruz. Fakat bilimsel açıdan var olan Ayın aydınlık oluşu, aynı zamanda nispîdir; yani Ay, yer küresinde aydınlık oluyor, ama Ayın kendisinde Ay nuranî değildir. Bunu söyleyen bizzat bilimdir. Ayın ışıklı oluşu bilimsel bir gerçeklik olmakla birlikte Ay ışıklı değildir.

Veya doğru çizgi konusu: Bildiğimiz gibi geometri doğru çizgi üzerine kurulmuştur. Fakat dünyada doğru çizgi yoktur. Doğru çizgi, yeryüzünde sadece insan beyninin ürettiği bir şeydir. Genel olarak yaptığımız şairane bir benzetmedir. Hasılı, daha önce açık ve kesin olan bütün bilimsel konuların şimdi açık ve kesin olmadığını söylemek gerekir.

Hümanizme Dayalı Enternasyonalizm Duygusunun Güçlenmesi

Bu mesele, çağdaş zamanların açık niteliklerinden biridir. Özellikle Büyük Fransız Devrimi'nden sonra halka şiddetle nüfuz etmiştir. Belirtildiği gibi üç belirli dönem vardır:

Dinsel bir enternasyonalizmin egemen olduğu Orta Çağ, Rönesans'tan büyük Fransız Devrimi'ne kadar nasyonalizm tipi, toplumları kendisiyle meşgul etmişti. Bütün Hıristiyan insanları tek bir millet ve ümmet yapmak isteyen papanın enternasyonalizmine karşı mücadele etmek için aydınlar, ana dile ve yerli kültüre dönüş olan; ama sonraları diktatörlük hükümetiyle sonuçlanan nasyonalizmi ihya ettiler. Diktatörlük yönetimi Büyük Fransız Devrimi'ni meydana getirdi. Büyük Fransız Devrimi'yle ilan edilen insan hakları, hümanizmin yaygınlaştığının göstergesiydi.

Hümanizm, beşerin ve hemcinsin asıllığı duygusu demektir. Hümanizm, nasyonalizmle mücadele etmek istediği halde papa enternasyonalizmine varmak da istemeyen bir akımdır; yani hem nasyonalizme hem de papalık enternasyonalizmine muhalif olan üçüncü bir yoldur. Hümanizmin üçüncü bir anlatımı ise şudur: Kandaşlık ve dindaşlık esasına değil, türdeşlik ve insanlık esasına dayanan bireyler arası bağlılık asaleti. Dolayısıyla bizim, mevcut her millet, her kültür ve her düşünceden her bireyle bağımız var ki o da insan olmamızdır. Hümanizm, insanların eşit olduklarına iki delil getiriyor:

1- Bütün ırklar bir kökten çıkıp gelmişlerdir.

2- Farklı insan ırklarının kabiliyetlerinin aynı düzeyde olmasının ispatı (yani kan, renk ve ırk farklılık sebebi değildir).

Hümanizm geçmişte ahlakî hümanizmdi; fakat şimdi bilimsel hümanizmdir. Somut şekli şu ana kadar devam eden Büyük Fransız Devrimi'dir. Bu duyguya birkaç başka etken genel bir güç ve gelişim sağlamıştır ve o da bugünün dünyasında insan olma duygusunu yayma ve şiddetlendirmedir. Hümanistlik duygusunun sadece Amerika'ya ait olmadığını, tersine tüm dünyada yaygınlık kazandığını yaymak. Öyle ki bir zenci, kendi haklarını elde etmek için insan haklarını ve insan haklarının eşitliğini delil getiriyor. Hâlbuki önceden sanat, memleket ve toprağını esas alıyor ve delil getiriyordu. Duygusu da nasyonalistlikti. Bugün ise duygusu hümanistliktir. Özellikle Nazizmin yenilgisinden sonra hü-

manistlik duygusu kuvvetlendi; çünkü faşizm öğretisi pratikte gerçek şeklini kaybedecek şekilde tezahür etti.

Faşizm, 20. yüzyılın başlarında yüzde yüz bilimsel ve siyasal bir hareketti; fakat bu hareket Hitler ve Gorin gibi generallerin eline düşünce bilimsel yönünü kaybetti ve cahilce sert bir askerî saldırıya dönüştü.

Şimdi Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nı ayakta tutan nedir? Hümanistlik duygusu. Çünkü bu duygu dünyada öyle gelişti ki onun varlığına (BM teşkilatı hümanistlik duygusunun pratikte yansıdığı yer) inanmayan kimseler dahi onu koruyorlar.

Çünkü BM, dünyada hissedilen yoğun hümanistlik duygusunun bir yansımasıdır. Acaba ne tür şeyler bu duygunun ortaya çıkmasına sebep olmuştur?

1- İnsan ırklarının birliğinin ve insanın insanî eşitliğinin ispatına yardım eden bilim.

2- Propaganda araçlarının dünya çapında yayılması ve radardan demir yoluna kadar en geniş manada iletişim araçlarının yaygınlaşması, dinî ve ulusal farklılık duvarlarının yıkılıp yok olmasına neden olmuştur. Nitekim bugün dinlerine tam bağlı olan dindarlarda dahi hümanistlik duygusu görülmektedir. Bugün İslam'da cihat, savunma olarak anlamlandırılmaktadır; hâlbuki savunmanın fetvaya ihtiyacı yoktur; ama cihatın fetvaya ihtiyacı vardır. İslam insanın Allah'a teslim olması demektir. Fakat aydınlar, İslam'a barış manası vermektedirler. Acaba bu açık ve kesin esaslar hakkında görüş değişikliğini hangi duygu sağlamıştır? Şüphesiz hümanistlik duygusu.

Bilim ve Kültürün Avamileşmesi

Bu, kuşkusuz asrımızın en büyük ayırt edici özelliği ve şimdiki uygarlığın en büyük faziletidir.

İlim hakkında eski görüş, ilim ve kültürü elit seçkinler çerçevesine tahsis etmek idi; hatta Hint ve İran gibi bazı ülkelerde esas itibariyle özel ve belli gruplar ilim ve kalem ehli olarak bilinirdi;

başka bireyler asla bilim alanına giremezlerdi. Hatta kâtiplere iş kalıtsal olarak geliyordu. Demirci çocuğu kâtip, yazar ve tahsilli olmamalıydı. Hatta İslam kültüründe şu hedeflenirdi: İlim öyle tedris edilsin ve yazılsın ki ehlinin dışında kimse ona erişemesin. Çünkü Müslümanlar şuna inanıyorlardı: İlim, ehil olmayanın eline geçerse ayakaltına düşer. İlmî ahlakın temeli bu idi. Kıskançlıktan dolayı böyle yapmıyorlardı. Yani inanıyorlardı ki ilim avamın eline düşerse, kutsallığını, paklığını kaybeder. Avamın niyeti maişet kazanmaktır. Eğer ilim, avamın eline düşerse, onu da para kazanma aracı yaparlar. Eğer bir kişinin ilme ihtiyacı varsa, bu ihtiyacını karşılamak için ulemadan yardım istemelidir. Onun örneği "mesele" kitaplarıdır.

Farsça bir mesele kitabı okunamaz. Konular, temizlik adabı, humus ve zekât gibi basit konular olduğu halde onu anlamak için kesinlikle bir "mesele söyleyen"den yardım istemeliyiz (bana göre bugün doktorların reçetesinde tezahür eden durumun aynısıdır).

Beşerî toplumlarda ilmî duvarın yıkılmasına sebep olan iki etken vardır. Birisi tüm eski veya yeni medeniyetlerin bölümlerindendir.

1- Teknik etken: Öğretim ve propaganda araçlarının teknik olması. Çünkü teknik sınır ve sınıf tanımaz; bütün ülkeleri kapsayıp kuşatır; bundan dolayı bütün halk, küresel öğretimler düzlemi içinde yer alır. Geçmişte bir "muhaddis", başka bir rivayetle nakledilen bir meseleyi işitmek için buradan ta Endülüs'e gidiyordu. Fakat şimdi oturma odasında, dünya çapında bilgiler, malumatlar ve ilim sathında yer alabiliyorsun; çünkü tercüme, baskı, film, radyo vs. yardım etmektedir.

2- Ruhsal etken: Bu etken, modern uygarlığın en kutsal ve en yüce imtiyazı olan bir ilkedir. Şüphesiz modern uygarlıkta bu ilkeden daha kutsal bir ilke bulunamaz. O ilke, bireyin şahsiyet kazanması ve halkın (nâs, insanlar, avam) insanî varlığının ihyasıdır. Geçmişte böyle bir durum yoktu; birey topluluğa tabi idi

ve şahsiyet kabilenindi, kabileden geliyordu. Kabilenin şahsiyetinin tecellisi ancak kabile reisinin ve onun etrafındakilerin çehresinde görülürdü. Geçmiş medeniyetlerde avam ve halk düşük sınıf içinde yer alırdı ve asla yüksek sınıflarla temas hakkına sahip değildi; çünkü esasında aynı cinsten değildiler. Hatta eski din ve felsefeler, sınıfsal ikiliği kabul ettiler.

Kitlenin şahsiyet bulmasıyla bireyin şahsiyet bulması, ruhsal açıdan sınıfsal mesafenin ortadan kalkmasına neden oldu; bu da ister istemez kültür ve bilginin avamileşmesine ve kolayca elde edilebilmesine yardım etti.

Yeni Medeniyet ve Üçüncü Dünya

Gelişmekte olan ülkeler, klasik duruma sahip ve hâlâ da hareket etmekte olan ülkelerdir (elbette hareket halinde olan her toplum, günümüz toplumunun yararına ve tarafına doğru hareket eder). Dolayısıyla bu gelişim sürecindeki ülkeler, klasik şekli olan (eski bir durum içinde olan) ve günümüz Avrupa medeniyetine doğru gelişen ülkeler demektir. Bu ülkeleri açıklamak için Farsçada birbiriyle karışmış iki kavramımız var:

1- Az gelişmiş ülkeler

2- Gelişmekte olan ülkeler.

(Gelişmekte olan veya az gelişmiş) ülkeleri incelemek, bunlara bağlı olan bizler için son derece önemlidir; çünkü bunları tanımak kendimizi tanımaktır.

Bu gelişmekte olan veya az gelişmiş (Bergson'un ifadesiyle "kapalı") ülkelerin özelliklerinden biri şudur: Bu toplumların esası ve ruhu, bir klasisizm ruhu (klasisizm bir tabirle bireysel ruh ile düşünce ve geçmiş gelenekler temelinde her bir toplumun sosyal yapı, kurum ve teşkilatlarının bağından ibarettir; klasisizmin tarifi budur. Hem en geniş anlamda ruh, yani duygular ve zevkler, hem bireylerdeki düşünce, yani fikir ve inançlar, hem de toplumdaki yapı, kurum ve teşkilatlar) oluşturuyor.

Toplumlarda kurum ne demektir? İnstitüsyon kurum diye ter-

cüme ediliyor. Bu "s, t" Latince'den gelmektedir; kelimenin kökünün bir parçasıdır (Farsçada da vardır; istâden (durmak, ayakta durmak), istgâh (durak, istasyon) ... Tâkistan ve şehristân gibi sözcüklerdeki son ek halinde ve de istar gibi Avrupa'ya ait çeşitli tabirlerde görülüyor ki bütün bu kelimelerin ortak yönü, onların sabitlik ve durgunluk durumudur).

O halde toplumda nelere kurum dendiğini bilmeden "kurum"un ne gibi bir duruma sahip olduğunu anlamayız. Dolayısıyla içinde "s, t" olan institüsyon, ister istemez sübût ve durma haline sahiptir. Bundan dolayı toplumdaki bazı meseleler, duraklama, durma ve sabitlik halinde iken bazıları da değişim halindedir. O halde toplumda değişim kabul etmeyen ve din, evlilik (evlilikle ilgili adap, adet ve gelenekler değil, evlilik adlı olgu), yönetim gibi sabit yapılar, temel kurumlardır. Sigorta, emekli sandığı ve banka gibi kurumlar da ikincil kurumlardır. Söylediğimiz gibi kurum değişmez; fakat toplum değişir ve bir dönemden diğerine intikal ederse, temel kurumlar da değişir. Ancak statik olan toplumun içinde savaş gibi birtakım hususlar değişir; ama bunlar kurum değildir.

Diğer iki kavram, strüktür (yani olan yapı veya tabiat yine de onda görünür) ve organizasyondur (teşkilat, örgüt anlamında). Bu ikisi arasında az bir farklılık vardır. Üniversitenin bir strüktürü ve organizasyonu vardır. Modern üniversitelerin eski medreselerden farkı organizasyonda tezahür eder. Yani üniversitenin yönetim kurulu, büyük teşkilatı ve kütüphanesi vardır. Oysa eski medreselerin böyle organizasyonları yoktu. Bundan dolayı eskilerle yeni okulların, üniversitelerle medreselerin teşkilatları birbirinden farklıdır.

Acaba işçi sınıfının ve burjuva sınıfının teşkilâtı var mıdır? Yani sınıf başkanı veya lideri, sınıf yardımcısı, sınıf organizatörü vs. var mıdır? Sınıfın teşkilâtı yok, sınıfı yok (grubun sınıfı var, tabakanın değil). Teşkilat, teşkilât demektir. O halde işçi sınıfı ile burjuva arasındaki fark strüktürdedir (yapı). Sınıf (tabaka) hiçbir zaman organize olmaz. Kuyu pompası ithal edenler esnafı vardır.

Dericiler esnafı vardır. Sakatatçılar vs. esnafı vardır, idare heyeti vardır. Üyelik kartı çıkarıyorlar vs. Öyleyse bunların farkı strüktürde, yani yapıdadır.

Temel ve ikincil kurumları, yapı ve organizasyonu, teşkilatı olan bir toplumda niçin sadece teşkilât taklit konusu edilmektedir? Çünkü Avrupa medeniyetinin dışsal ve görünür şekli daha çabuk idrak edilmekte ve hissedilmektedir. İkincisi, onun taklidi daha kolaydır (Sadece bir toplum, bir sınıf ve bir grup yapı ve teşkilata sahip değildir, ayrıca bir birey de bir tarzda bu konuya sahiptir).

Klasik toplum modern toplumla temasta, modern toplumun teşkilâtını iktibas etmez, taklit eder. "Kabs", bir fırın veya ocaktan ateş almak demektir; yani mutfak için bir kişiden ateş alıyoruz. Fakat "pişirme" işi kendi işimizdir. Montaj ve birbirine eklemek, yani kıyıdan, köşeden derlediğimiz konuları bir araya getirmek olan telifin aksine.

İktibas, yapının insanın kendi malı olması; ama maddelerini başka yerlerden toplaması demektir. Klasik toplum organizasyonu iktibas etmez, taklit eder. Organizasyon bir olgunun şekli, ilişkileri ve kalıplarından ibarettir. Oysa strüktür, o olgunun ruhu, muhtevası, yapısı, tabiatı ve özünden ibarettir.

Klasik toplumun modern toplumla ilişkisinde nasıl bir durumun meydana geleceği tahmin edilebilir:

Öncelikle "teşkilat", hızla taklit edilir. Bazen üç veya dört yılda Türkiye gibi bir toplum, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra "teşkilat" açısından Avrupa'ya benzer. Fakat "yapı" bu kadar kolay değişmez, hatta taklit edilemez. Dolayısıyla mecburen yapı veya tabiatın "yeni teşkilat" ile uyuşmazlığı kendini gösterir. Yeni teşkilatın, yapı veya öz ve tabiata dayatılması da söz konusu olur. O zaman çelişkiler, sapmalar vs. ortaya çıkar (Bu meseleler, ruhsal, siyasal, sosyal vs. krizler açısından incelenebilir). Bugün törenlerde, şenliklerde, sosyal ve ailevî ilişkilerde bütün çelişki ve krizler hep teşkilatın formunun değişmiş olmasıyla ilgilidir; oysa klasik yapı veya tabiat yerinde kalmıştır.

Bundan dolayı az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin özelliklerinden biri, modern medeniyete yönelişleri sırasında kendi klasizm ve geçmişlerinden kopmalarıdır. Avrupa'da modern toplumun klasizmden kopmasını, 16, 17 ve 18. yüzyıllar içinde incelemek gerekir. Afrika'da, Güney Amerika'da ve Asya'da ise şimdiki durumu incelemek lazım.

Daha yeni modern toplum haline gelen toplumlarda klasisizm canlıdır. Halkın Herati'ye (birkaç yıl önce kanser ilacını bulduğunu iddia eden kişi) sempatisi vardı. Halkın gönlü gerçekten de Herati'nin başarılı olmasını istiyordu, Tahran Üniversitesi'nin değil. Dr. İkbal ve Dr. Salih üniversite görmüş ve resmî eğitim almıştı. Fakat Herati, klasisizmin temsilcisi olup yeni çehreler ve doktorlara karşı ayaklanmış bir sima idi. Çünkü o modernizme ve yeni organizasyona karşı isyan etmişti. Herkes onun başarılı olmasını istiyordu. Bu klasisizm ruhunun canlı ve faal oluşunun işaretidir.

Geçmiş ile ilgili iki tür kopuş ve unutmamız vardır: Biri, yumuşak kopuş, kalıp ve ruhun iç içe olduğu değişim; ruhun ve kalıbın, yani teşkilat ve yapının birlikte değişimi. Avrupa'nın kendi klasisizminden kopup ayrılışı böyle olmuştur. Diğeri tabii olmayan ve ani kopma ve unutmadır. Yani teşkilat formunun değişmesine rağmen klasisizmin yapısının ilk şekliyle baki kaldığı kopma.

Batı ve onun modern medeniyetiyle yeni tanışan az gelişmiş veya gelişmekte olan yerli ülkelerde klasisizm canlıdır. Yerliler onu yok etmek için isteyerek mücadele ederler. Aksine Batı'da klasizm ölmüş olup onun varlığı toplumlarda hissedilmez. Fakat belirtmek gerekir ki onun kalıntılarını isteyerek korumakta ve ihya etmektedirler. Bu çaba, Floransa'da her yerdekinden daha görünürdür. Floransa çok eski bir şehirdir. Geçmişi bin yıla uzanmaktadır. Floransa'nın eski haliyle kalmasına çaba sarf edilmektedir. Bu çaba ölmüş, ortadan kalkmış bir şeyi korumak içindir. Bize gelince; biz diri olan bütün klasik eserlerimizi ortadan kaldırmaya çalışıyoruz. Her ikisi de doğaldır. Yani insan sahip olmadığı şeyi açığa çıkarmak ister. Modern olmama kompleksi

Avrupa'yı incitmiyor. Bundan dolayı bütün eski eserlerini korumak için çaba harcıyor. Fakat geçmişi olan; ama şimdisi olmayan bir Asyalı, modern olmaya çaba harcıyor. Bir Avrupalı evinin mobilyasının vs. On Üçüncü Lui dönemindeki şekline uygun kalması için çalışırken, bir Asyalı evinin mobilyasını dizme esnasında bugünkü çok modern araçlardan olabildiğince fazla yararlanmaya çalışıyor.

Komprador Burjuvazinin Oluşumu

Burjuvazi iki çeşittir: Müspet ve hakiki burjuvazi, menfi ve aracı (komprador) burjuvazi.

Müspet burjuvazi de iki türlüdür:

1- Modern burjuvazi: Banka, kredi, bono vs. ile iş yapan burjuvazidir. Para ile işi olmayacak düzeydedir. Onun işi, yeni sanayi malı veya yeni sanayi ile irtibatlı mallar (kauçuk, petrol vb.) iledir.

2- Klasik burjuvazi: Klasikler daha çok geri kalmış ülkelerde zayıflamakta ve yok olmakta olan yerli tarım ile ilgilidirler. Maalesef bunun yerini modern (hakiki ve üretici) burjuvazi almıyor; aksine komprador burjuvazi, aracı burjuvazi alıyor.

Modern Avrupa burjuvazisinin Avrupa'nın üretiminde etkisi vardır. Yani hammaddeyi satın almakta ve ondan yeni bir üretim yapmaktadır. Dolayısıyla doğal ve faydalı bir sınıftır. Toplum onun faaliyetinden faydalanır. Çevre tarımına dayalı şehirlerde meydana gelen klasik burjuvazi de doğal idi; çünkü üretimin içindeydi, ham maddelere müdahale ediyor ve tasarrufta bulunuyordu (örneğin pamuğu halıya dönüştürüyor); bir yandan da onun konusu, yani pamuk, buğday vs. kendi yerel bölgesinde üretiliyordu; yani ithal mal şeklinde değildi.

Fakat komprador burjuvazi, modern toplumdaki üretim kutbu ile geri kalmış toplumlardaki tüketim kutbu arasında, kendi yerel bölgesinin üretimi üzerinde bir tesirde bulunmaksızın bir aracı rolüne sahiptir. Komprador burjuvazinin rolü olumsuzdur. Yani komprador burjuvazi, kendi ülkesinde modern malın olabildi-

ğince çok tüketilmesine yardım etmektedir.

Komprador burjuvazi, klasik burjuvaziyi ortadan kaldırıyor. Batı'nın üretim malını mümkün mertebe daha çok çekip tükettiriyor ve eski yerli harcamaların yeni modern tüketimlere dönüşmesinde güçlü bir rol (propaganda ile) oynuyor. Komprador burjuvazi, kendi ülkesindeki üretim yeteneğini yok ediyor ve her işe, hatta bulaşık yıkamaya bile karışıyor.

Bu en büyük ihanettir. Çünkü tüketici olduğum oranda üretim gücü benden alınıyor. Onun en büyük cinayeti millî sermayedarlığın ihyasını önlemektir. Yani millî sermayedarlık (eğer komprador burjuvazi aracılık rolünü oynamazsa), çok kolayca modern malı kendisi üretebilir ve yavaş yavaş iç piyasa kendi elinde olacağı için daha kapsamlı mallar üretebilir. Renault fabrikası gibi: Önceleri fayton yapıyordu; fakat şimdi en modern yarış arabaları üretiyor. Ne oldu da Renault fabrikası bu kadar güç ve sermaye buldu? Çünkü bir kimse veya güç ona engel olmamış, o da özgürce faaliyette bulunmuştur. Geri kalmış ülkelerde de bu imkân vardır. Fakat komprador burjuvazi bu yola engel oluyor. Misal olarak Aladin'in (gaz sobası firması) Afrika'da, Asya'da, Okyanusya'da vs. tüketim ağları var; ama bu bölgelerin her birinde komprador burjuvazi de meydana gelmiştir. Yerli bir kişi geliyor, Aladin gibi bir lamba veya ocak yapıyor. Elbette bu lamba Aladin gibi olmayabilir ve onunla rekabet edemeyebilir. Fakat Aladin (gaz sobası) yerli pazarda olmasaydı, bu üretici, sonraları ilerleyebilir ve tüketim alanının genişlemesiyle daha büyük işler başarabilirdi.

Komprador burjuvazi, kendisininkine benzeyen bir sermaye birikimi meydana geldiği her bölgede onu daha cenin halindeyken boğuyor ve dağıtıyor.

Komprador burjuvazinin, bilinçli ya da bilinçsiz olarak millî üretimi yok etmek için izlediği yollar iki türlüdür:

Birincisi meşru yollardır. Meşru yollardan biri, yerli üretimin yabancı üretim ile rekabet edememesidir; çünkü yabancı üretim,

daha büyük imkânlara, sermayeye ve daha köklü geçmişe sahiptir. Eşya psikolojisi açısından da yerli bireyler, yabancı üretime daha çok rağbet ediyorlar. Diğeri ise yabancı üretici şirket, mesela Aladin, bir kişinin Aladin ürettiği ülkede hemen Aladin gaz sobasının fiyatını düşürüyor; o kadar düşürüyor ve direniyor ki yerli bölgede Aladin üreten için Aladin yapmak daha pahalıya mal olur. Burada şu soru gündeme gelebilir. Yabancı Aladin üretici firma niçin Aladini zararına satıyor? Cevabı açıktır. Çünkü o, onlarca başka ülkede Aladin gaz sobası satıyor. Bu bölgenin zararını diğer bölgelerden telafi ediyor. İki-üç senede yerli Aladin gaz sobası üreticisinin direnişini kırdıktan, onu yok ettikten sonra o zaman o bölgede Aladin gaz sobası fiyatlarını yeniden arttırıyor.

Bu komprador burjuvazinin yerli üretimle meşru mücadele yollarına bir örnektir; çünkü bu programı icra etkeni, yerli komprador burjuvazidir.

İkincisi ise gayrimeşru yollardır: Meşru yolları böyle ise, gayrimeşru yollarının artık nasıl bir kumaştan olduğu malumdur. Millî üreticinin yoluna engeller koymak için yerli politikalara müdahale vs.

Modern Burjuvazi Üretiminin Klasik Tarım Ekonomisine Dayatılması

Modern burjuvazi üretimi, üretim ve ekonomi alt yapısı klasik ve tarımsal olan bir ülkeye giriyor. Tarımsal üretime dayalı bir toplumda, tüketimi birden burjuvazi tüketimine dönüşen (kravat, radyo, motosiklet, çeşitli gıdalar vs.) bir bireyin durumuna bakalım: Bu, burjuvazi tüketiminin tarım ekonomisine dayatılmasıdır. Eğer bu birey yerine toplumu alırsanız, bu dayatmanın, sosyal ve ekonomik birlik ve bağlılıkların bozulmasından ve birçok sapmanın ortaya çıkmasından başka bir sonuç getirmediğini görürsünüz. Yani modern tüketimin zayıf zanaatkârlık ve tarımsal üretim üzerindeki ağırlığı, paranın değerini kaybetmesine ve semboller haline gelmesine sebep oluyor; sonra hep böyle bir

ekonominin ayrılmaz bir parçası olarak esaret meydana geliyor.

Bir toplumda ruhsal veya düşünsel bir kriz meydana geldiği zaman, bunun ekonomik sebebini araştırmak gerekir. Yani bu krizin, hangi ekonomik etkenlerin sonucu olduğuna bakmak gerekir. Bunun aksi de incelenmelidir. Yani bir toplumdaki ekonomik bir değişimi incelediğimiz zaman bu ekonomik değişimin getirdiği ruhsal etkilere bakmamız lazımdır.

7, 8 ve 9. yüzyıllarda İran edebiyatı ve şiirinde gördüğümüz şiddetli fikrî ve ruhî bunalım, büyük karamsarlıklar; bütün o kötümserlikler, şiddetli manevî ve ruhsal acılar neden kaynaklanmıştır? İlk defa Moğolların kâğıt parayı (Çav: Chao) çıkarıp yaydıklarını görüyoruz. Kâğıt paranın parasal kültür ve zemin olmadan (ekonomisi pazara ve mal mübadelesine dayalı) bir ülkeye girişi, şüphesiz bütün ekonomik değişimlere darbe vurur ve büyük bir krize yol açar. Onun ekonomi, sosyal ilişkiler ve piyasa üzerindeki etkisi o kadar şiddetli olur ki onun bireyler üzerindeki düşünsel ve ruhsal etkilerini görmemek imkânsızdır. İkinci Dünya Savaşı'nda ekonominin halk üzerindeki etkisi tam olarak gerçek ve gözle görülür biçimdedir. İtalya'da, Almanya'da, İngiltere'de vs. savaşın para üzerindeki en küçük etkisi, toplumların ve bireylerin ilişkilerine yansıyor.

Köylerin hızla viran oluşu, modern tüketimlerin geri kalmış toplumlar üzerindeki etkilerinden biridir. Çünkü kesin olarak sanayi girdiğinde, köylerin varlık felsefesi ortadan kalktığı için köylerin kendileri de yok oluyor. İngiltere'nin köyleri ne zaman ortadan kalktı? Ağır sanayi meydana geldiği ve çiftçileri kendisine çektiği zaman (ki bu dönem başka bir şekilde telafi edildi), henüz sanayi ordusunun fethetmediği geri kalmış toplumların köyleri yok oluyor. Yani henüz bir mühendis mevcut değil, derin kuyu yok, traktör yok vs. Birçok köyün terk edilmiş olduğunu ve çiftçilerin göç ettiklerini görüyoruz. Bu göç, yani köyden kente göç, ağır sanayinin başında olsa doğaldır; ama bu göçler sanayi üretiminin meydana gelmesiyle olmuyor, aksine modern tüketimlerin saldırısı sebebiyle oluyor. Tabii bu çok dramatik oluyor. Çiftçinin

şehre göçü, sanayi tüketiminin saldırısıyla boy veren bu hızlı sistemde "iş" veya "çalışma"yı meydana getiriyor.[11] Fakat köyden kaçış, şehre doğru çekilmenin dışında bir şeydir.

Çiftçi köyler, tüketimin saldırısının etkisiyle (üretimin değil) viran oldukları ve ziraatçı zahiren işçiye dönüştüğü zaman nasıl bir durum ortaya çıkar? İki durum ortaya çıkar: Mutlak işsizlik veya müzmin ve gizli işsizliği içeren işsizlik. Dolayısıyla çiftçi iken mevsimlik işi vardı. Fakat köylerin viran olmasından sonra bir bölge, mesela yüz bin mevsimlik işçiyi, bu göçün etkisiyle yüz bin müzmin veya gizli işsize dönüştürmüştür.

Köylerin hızla viran olmasıyla çiftçinin şehre hücumu, olumlu bir durum ortaya çıkarıyor (daha önce uyuklayan çiftçi, şimdi çalışıyor ve mevsimlik iş yaptığı zamankinden daha iyi ücret ve haklar alıyor. Gelirinde artış oluyor; fakat bu, işin görünen yüzüdür). Yani bu durumda iş ortaya çıkmıştır; ama iş randımanı, bir milletin iktisadî tasarrufları üzerinde bıraktığı etki bakımından olumsuzdur. Yani ekonomik verimliliği olmayan şeklî bir modern değişim meydana geliyor. Çiftçinin işçiye dönüşmesinin, ancak gerçek bir iş meydana getirdiğinde, yani iş modern tüketimle ilgili bir iş değil de üretim işi olduğunda bir değeri olur.

[11] İş birkaç çeşittir:

1- Hakiki, faydalı ve üretimsel işle meşgul olma şeklindeki iş (emploi).

2- Sözde iş, yani bir meşguliyet, ama beyhude bir meşguliyet olan iş, çalışma anlamında müzmin işsizlik (sans-emploi). İşçi, yedi sekiz saat veya belki daha fazla çalışıyor; fakat o işten topluma bir fayda gelmiyor. Sermayesi on tümeni geçmeyen ve birkaç paket sigara ve kibrit alıp satmak için caddelere dökülen işçiler gibi.

3- Gizli işsizlik (emploi degisa). Bu tür iş de toplum açısından faydasız bir iştir. İşçi (gizli işsizlikte çalışıyor, zahmet çekiyor, fakat işinin kendisi beyhude ve faydasızdır. Bunun müzmin işsizlikten farkı var (masa gerisinde bayrak veya flama ile oynayan memurlar).

4- Mevsimlik iş (emploi periyodik). Mevsimlik iş, işçinin yılın büyük bir kısmında işsiz olduğu, sadece belli bir dönemde çalıştığı iştir. İnşaat işleri buna örnek verilebilir.

5- İşsizlik (chômage), meşguliyetsizlik, mutlak işsizlik.

Modern tüketimin belirtisi, gelişmelerden olumsuz etkilenen kervansaray dükkânlarının cadde üzerlerindeki modern vitrinli mağazalara dönüşmesidir. Bu değişimin kendisi biraz fazla işler de doğuruyor, yani yeni tüketim, vitrin yapma vs. gibi bir miktar yeni iş ortaya çıkarıyor.

Fakat bunlar hakiki iş değildir, acentelik işidir. Aracılık işi ve ikincil iştir. Bu işin üretime kendi harcamalarını tüketicinin sırtına yüklemek dışında hiçbir faydası yoktur. Yani vitrin yapan, yedek malzeme satan, boyacılık yapan mağaza ve iş yerlerinin ortaya çıkmasının, komprador burjuvazi gibi üretimde hiçbir etkisi yoktur.

Bunlar sadece üretim ile tüketim arasındaki mesafeyi arttırırlar. Bunların gelirinde, tüketicinin omzuna zorla yükleme vardır; yani ben, tüketici olarak lüks bir mağazadan bir şey aldığım zaman, o mağazanın lükslüğü (vitrin, dekorasyon vs.) için bir miktar fazla ödeme yapmam gerekiyor.

Tüketim mallarının elime daha pahalı geçmesi bundandır. Dolayısıyla görünürde faal ve yeni gruplar ve yeni işler meydana gelmesine rağmen bunların millî geliri arttırmada, fiyatları artırmanın dışında hiç bir etkisinin olmadığını görüyoruz.

Bundan dolayı modern sanayi mallarının az gelişmiş toplumlara girişi sırasında başka bir arızî ve yarı gerçek bir olay meydana geliyor. Bu, aracı denen grupların ortaya çıkmasıdır. Onların işi, komprador burjuvazinin işi gibi bir acentelik ve aracılık işidir.

Grup dedik, sınıf değil; çünkü sınıf, varlığı toplumun tüm bedeninde açığa çıktığı ve bireyleri toplumda belli bir sıfata sahip bulundukları andan itibaren oluşuyor. Bu, sosyolojik açıdan sınıftır (tabaka).

Arabistan'da bireyler petrol işçisidirler; fakat sınıf değillerdir. Çünkü işçi tarzı, lehçesi, eğlenceleri vs. ile karşılaşmıyoruz, sadece işçi kimselerle karşılaşıyoruz.

Bu orta sınıf, yeni ikincil işler yapan, (hem tüketim hem de gelir bakımından) hiçbir şeyi olmayan mahrum ile her şeyi olan patron

arasında yer alan bir sınıftır. Yani eskiden bir mahrum sınıf ile bir müreffeh sınıf vardı. Fakat şimdi üçüncü bir sınıf daha var. Bu sınıf o iki sınıfın arasında yer alıyor. Bu sınıf fikrî açıdan görünürde daha aydın ve daha ileridir.

Bir toplumda makine ortaya çıktığında yani o toplum bizzat sanayi üretimiyle uğraştığında aracı sınıfın asaleti olur ve kendi asil şekliyle meydana gelir. Fakat makine ve sanayi üretimi meydana gelmeden önce, bu orta sınıf sadece modern tüketimle ilgili işler için ortaya çıkıyor, toplumun boş, sahte ve parazit bir sınıfı oluyor.

Avrupa'da soylu partilerin, düşüncelerin, ekollerin, hareketlerin ve sanatsal eserlerin çoğu orta sınıfın gelişmesiyle birlikte doğdu. Devrimler de orta sınıfın oluştuğu andan itibaren ortaya çıktılar. Bu sınıf çok açıktır; onun omzunda ne aristokratik gelenekler, donuk avam gelenekleri, ne de din yükü bir ağırlık oluşturur. Hiçbir şeye bağlı değildir, daima değişim ve dönüşüm ister. Fakat sahte ve asalak orta sınıf meydana geldiğinde, hakiki orta sınıfın aksine ahlaken aşağı, yalancı, sahte ve uşak olur. Yalancılık, bayağılık ve dalkavukluk bu aracı sınıfın kültürüdür. Oysa aydın fikirlilik, maceracılık, değişimcilik ve korkusuzluk soylu orta sınıfın özelliklerindendir.

Bedevi Kavimlerin Hızlı Gelişmesi

Makinenin, küresel ekonominin ve küresel tekdüze tüketimin gelişip yayılması, propaganda araçlarının ve çeşitli iletişim etkenlerinin küreselleşmesi, özellikle ekonomik emperyalizmi ortaya çıkaran tüketim üzerindeki üretim artışı, bedevilerin hızla gelişmesine sebep olmuştur.

Durağan tarihsel ve kapalı toplumlar asırlarca var olmuştur; nitekim 19. yüzyıla kadar mutlak surette ilkel insanlar halinde yaşayan kavimler, toplumlar vardı ve 19. yüzyılda etnoloji ve antropoloji bilimleri ortaya çıktı.

Etnoloji daha çok dünyadaki çeşitli kavim ve kabilelerin özelliklerini ve ırk yönünü inceler. Antropoloji ise daha ziyade çeşitli

kavimlerin tarzlarını, fikirlerini, inançlarını ve kültürlerini araştırır. Sosyoloji, 19. yüzyılda ilkel insanı tanımak, tarihin başlangıcını, medeniyeti, dini, mantıksal düşünceyi ve beşerî toplumun oluşumunu incelemek için antropoloji ve etnolojiye şiddetle ihtiyaç duydu. Bu yol sosyolojide en iyi araştırma yolu idi. Çünkü ilkel toplum ve insan hakkında elde bir eser yoktu. Arkeolojik bilgiler çok az idi. Tarihsel bilgiler ise müphem ve yalan karışmış mitolojik bir şekilde idi. Sosyolog, insanlığın ilk dumurunun tarihin başında nasıl olduğunu anlamak için el değmemiş vahşi, bedevi, ilkel kavimlere ihtiyaç duydu. Bundan dolayı ilkel insandaki, yani tarihin başındaki temel sosyal kurumları, yapıları, teşkilatları, toplum ve sınıfın oluşumunu, din, düşünce ve gelişimin sosyal, ekonomik ve doğal köklerini tanımak, sadece Eskimoları veya Avustralya, Okyanusya, Orta Afrika veya Güney Afrika'nın ilkel kavimlerini incelemekle mümkündü. Nitekim yolsuz, elbisesiz, evsiz bir ilkel vahşi kabile toplumu, insanın, tarih caddesine girişin ilk aşamasında kendisiyle mukayese yapılabilecek model sosyal düzendir.

Bu yüzden Spencer, Taylor ve Müller gibi büyük etnologlar, 19. yüzyılda sömürünün yardımıyla ilk defa meçhul sahraların derinliklerinde, Büyük Okyanusya, Kara Afrika ve Kızıl Amerika'da Polinezya, Malinezya ve Mikronezya'nın garip adalarında uzak, kapalı ve bakir kabileleri keşfedebilmişlerdir. Kendi komşularıyla bile bir ilişkileri olmayan bu kabileleri tanımayı, onlar arasında yıllarca yaşamayı, onların dillerini öğrenmek suretiyle adetlerini, geleneklerini, ilişkilerini, ilkel, birincil sosyal kurumlarını, fikirlerini, duygularını, kendine has mantıklarını, bedevi ruh ve görüşlerini incelemeyi ve sosyoloji, tarih felsefesi, psikoloji ve genel olarak 19. asrın kıyasçı varsayıma dayalı ham antropolojisini daha nesnel esaslara dayandırmayı başarmışlardır.

Bu kavim bilimcilerin (etnolog) ve kültür bilimcilerin işi çok önemli ve de acil idi; zira insanbilimi için kalmış olan bu son fırsatı ganimet bildiler, ondan sonra da araştırma için böyle bakir kaynaklardan mahrum kalındı. Çünkü evrensel ekonomi ve tü-

ketim saldırısı, bu bölgelerin tamamına girip çatlak oluşturmuştur. Öyle ki Hazreti Şuayb zamanının hayvancılık hayatını yaşayan bugünkü ilkel bedevi kabilenin süt makinesi vardır.

Bu nedenle artık el değmemiş bakir bir toplum yoktur. Bütün toplumlar yeni medeniyet eserleri ile karışmış; toplumların bütün vücudu ve ruhu bulaşmış ve kirlenmiştir. Shandel'in ifadesiyle Batı emperyalizmi Eskimolara bile buzdolabı satmıştır ve Kara Afrikalı henüz pantolon giymeden boynuna transistörlü radyo asmıştır. Fakat bu genişlemeci, yayılmacı küresellik, vahim eserler getirmekle birlikte onu modern çağın en büyük olumlu özelliklerinden biri olarak görmek gerekir. Zira uçak gibi maddî yollar ve kitap gibi manevî yollar, insanı süratle birbirinden uzak kalıplardan ve milletlerin yüzeysel farklılığından çıkarıyor ve insanî anlayışa ve "insanî ümmet" teşekkülüne yaklaştırıyor. İşte bu yüzden şimdi dünya aydınlarının omuzlarında ağır bir misyon ve sorumluluk vardır; o da dünyada ilk kez ortaya çıkan yeni ümmete büyük ve evrensel bir din sunmaktır. O millet, hayat, bilim ve sanatın evrensel ölçekte hızla gelişmesinin sonucu ortaya çıkan insandır. Şimdi üretim, ekonomi ve bilim dışında çeşitli ırklar faktörü denilen başka bir etken daha ortaya çıkıyor. Şu anlamda ki yeni beşerî medeniyet ve bilim, sarı, siyah ve Asyalı yeteneklerden tamamen mahrumdur. Yani bugünkü Asyalı, sarı ve siyah milletler, ancak dikte milletlerdir; yani onlar sadece fasikül yazıyorlar. Üreticilikleri yoktur, taklit ederler; hayatın ilerlemesinde hiçbir rolleri yoktur. Biz fiilen sadece tüketiyoruz. Fakat beşerî ümmet gerçekleştiği zaman, artık dünyanın ilerleme ve gelişme etkeni sadece Sovyetler ve Amerika olmayacaktır. Bilakis bugün durgun olan veya hareketleri taklitçi ve olumsuz olan ırklar, olumlu ve yaratıcı bir harekete dönüşeceklerdir. Bu büyük maneviyattır. Zira yalnızca yaratıcılığı olmayan milletler, yaratıcı unsurlar haline gelmeyecek; ayrıca tarihte büyük medeniyetler yarattıklarını göstermiş, fakat bugün durağanlaşmış olan milletler de işe el atacaklardır. Bu iş, sadece bugünün medeniyetinin gelişme hızını arttırmakla kalmayacak, aynı zamanda onu nitelik

ve muhteva bakımından da değiştirecektir. Niçin günümüz kültürü tek yönlüdür? Çünkü beşerî kanatlardan birinin elindedir.

İnsanî ümmetin gerçekleşmesi, en büyük etkiyi yeteneğin kuvvetlenip gelişmesine, genel anlamda insan zekâsının ve insan aklının gelişmesine ve insan aklının bariz yönlerinden biri olan menfaatçi, iyilikçi kabiliyetin güçlenmesine yapacaktır. Zira bugün ya tamamen durağanlaşmış olan ya da Batı'nın maddî ve fikrî mallarının yenilenmiş tüketicileri durumuna düşmüş bulunan ehliyetli zeki milletler, insanın kültür veya medeniyetini inşa etmeye katkıda bulunurlarsa, şüphesiz aklî gelişim ve insanî tekâmül de şaşırtıcı bir derinlik ve zenginlik kazanacaktır.

Asimilenin Ortaya Çıkışı

Az gelişmiş bir ülkenin, Avrupa'nın yeni medenî toplumuyla karşılaşması esnasında ortaya çıkan olgulardan biri, son iki asrın en belirgin çizgilerinden olan asimiledir.

Asimile, Avrupalıya ve entelektüele benzeyen kimsedir; yani şeklen Avrupalı ve entelektüeldir. Asimile, modern uygarlık karşısında kendini kaybetmiş olup onu taklit ediyor. Asimile, yerli ile Avrupalı arasında bir vasıtadır.

Asimilenin ortaya çıkışı, asimilasyon olgusu ve tüketim ve düşüncede olmak üzere iki yenilikçi tip arasındaki benzerlik olgusu, 19. asırda hayret verici bir zirveye ulaşıyor. Fakat 20. asırda ve özellikle iki dünya savaşı arasındaki zaman diliminde ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupalı olmayan uyanmış ülkelerdeki uyanıklık geliştiği ölçüde asimileler rezil rüsva olmakta ve toplum üzerindeki etkilerini kaybetmektedirler. Hâlbuki daha önce kutsal ve lider tipler olarak telakki ediliyorlardı. Bugün süratle mide bulandırıcı ve maymunumsu taklitçiler olarak algılanıyorlar. Neticede fikrî zeminde üçüncü bir tür ortaya çıkıyor ki bu yeni tür, Avrupalı entelektüel ile yerli asimile arasında üçüncü bir entelektüel olmaya ve ana entelijansiyayı oluşturmaya çalışmaktadır.

19. yüzyılda Avrupa'nın kültürel, ekonomik ve siyasal hegemonya yoluyla nüfuz etmesi sonucu Avrupalı olmayan ve yerli

kavimlerde millî tefrika meydana geliyor. Bu, orada yaşayan halkların gelenekçi ve modernist diye ikiye ayrılmasıdır. Geleneği izleyen, köhne, eski, gerici ve demode gibi isimlerle yaftalanırken; yenilikçiye aydın, çağdaş, Avrupacı vs. deniliyor. İlkel veya tarihsel bir toplum,[12] Avrupaî yola girdiği oranda gelenekçi ile yenilikçi arasındaki bu uçurum artıyor; yenilikçiler Batı uygarlığının hareketlerini taklitte ileri gittikleri ölçüde de gelenekçiler geleneklerine daha bağlı, daha mutaassıp ve daha mümin hale geliyorlar (Nitekim Meşrutiyet döneminde, pazarcılar ve dindarlar, sonraki dönemden daha ilerlemeci idiler). Asimileler de Avrupaî ölçüt ve kıstaslara daha bağlı hale geliyorlar.

Avrupalıya benzeyen asimile, her zaman Avrupalıdan daha yenilikçi görünüyor; modernizm ve Avrupaî hayat kaynaklarına karşı ondan daha mutaassıptır. Avrupalı geçmişini korur, savunur, överken; asimile geçmişiyle ilişkisini kayıtsız şartsız kesip tahrip ediyor, kendisinden uzaklaştırıyor, bir anlamda kendisinden kaçıyor.

Yeni medeniyetin kendisine has boyutlarından bir diğeri (Marks bunu arzuluyor ve sınıfsız toplumun özelliklerinden sayıyordu. Fakat bugün uygar ülkelerde ortaya çıkmıştır), şehir ile köy arasındaki mesafenin azalması ve bazen yok olmasıdır. Köylerde oturan halk da süratle şehir hayatının bütün meziyetlerinden, nimetlerinden yararlanıyor. Toplumda iki ayrı insan tipi şeklinde ortaya çıkan köy ve şehir meselesi, dünyayı kuşatan küresel sanayi medeniyetinde ortadan kalkıyor. Bunun sebebi ise tüketimdeki irtibat, ve ortaklıktır.

[12] Üç tür topluma sahibiz:

- Eskimolar gibi medeniyeti olmayan ve bugün de durgun olan ilkel bedevi toplumlar.
- İran ve Hindistan gibi geçmişte parlak medeniyeti olup da bugün durgun olan tarihsel toplumlar.
- Avrupa toplumları gibi tarihî geçmişi olmayan; fakat bugün ilerlemiş olan uygar toplumlar.

Taklit Olgusu

Taklit, insanın içgüdülerinden biridir. Zayıf insan, daima kendisinden daha güçlü ve daha iyi gördüğü insanı taklit eder. Taklit ettiği kimseyi aynı zamanda çok değerli görür. İnsanın ilerleme etkenlerinden biri taklittir. Taklit, zımnen insanı durgunluk halinden çıkarır, yukarı ve yaratıcı bir düzeye ulaştırır, insanda yaratma yeteneği meydana getirir. Hiçbir durgun kavim, bir taklit dönemi geçirmeden yaratıcı bir kavme dönüşmez. Mesela kültürler, tasnif dönemine erişmeden önce telif ve tercüme dönemlerinden geçerler. Taklit, geri kalmış insanı ilerlemiş insana yaklaştıran bir etkendir. Bireysel hayatta da makul ve olumlu taklitlerle karşılaşırız; bu aslında kaçınılmazdır. Cahilin âlimi, bilmeyenin bileni, hastanın doktoru, yıkılmış olanın ileri olanı taklidi, bilmeyenin derin bilgi sahibi, tecrübeli ve uzman olanı taklidi vs. Mantıklı ve bilinçli taklit ne kadar olumlu ve yaratıcı ise, kör maymunumsu taklit de çaresizlik, kölelik ve zillet etkenidir. Taklit, bağımsızlık, yaratıcılık ve keşfediciliğe doğru geçmek için geçici bir yol olarak seçilmelidir.

Avrupalıyı, onu taklide ihtiyacımızın olmaması için taklit edelim; ona benzemek için değil. Ona benzemek için taklit, yıkımı getirir, öldürür, çöküşe götürür. Taklit gibi tam anlamıyla iki zıt yüzlü hiçbir etken yoktur. Biri yıkılmış insana gelişme kazandırır, diğeri ise yıkılmış insanı maymun derecesine indirir; insanın karakteristik özelliği olan düşünme, yaratıcılık ve seçimi, tercihte bulunmayı felç eder. Bilinçli bir biçimde seçilen taklit, körü körüne yüklenilen taklitten farklıdır.

Cinayet ve Günahın Gittikçe Artması

İstatistikler, Amerika'daki cinayetlerin oranının saniyede iki olduğunu gösteriyor. Millî Bilimsel Araştırmalar Merkezi'nin istatistikî verilerine göre Fransa'da cinayetlerin çoğu, canilerin çocukluk döneminde anne ve baba sevgisinden, özellikle anne sevgisinden mahrum olmalarının sonucudur.

Sevgi insanda doğmaz, bilakis ona sevgi vermek ve karşılığında ondan sevgi almak gerekir.

Ücretliler genellikle, cinayet işlemiş, firar etmiş ve ondan sonra emperyalizm veya onların yerli işbirlikçileri tarafından Afrika'da istihdam edilmiş bireylerdir. Bunlar amaçsız bir şekilde mi cinayete başvuruyorlar? Bunlar çoğunlukla anne ve babaları belli olmayan ve aile sevgisinden mahrum olan kimselerdir. Bu hakikati Avrupalıların kendileri de anlamışlardır;[13] hatta bize hatırlatmışlardır. Fransa'da otellerde veya rezidanslarda kanun dışı, illegal olarak ve konkubinaj (Concubinage: Kadın ve erkeğin birleşmesi, yani geçici olarak ve kanun ve örfe aykırı bir biçimde) şeklinde yaşayan bir tip vardır. Bunlar, bu şekilde yıllarca birlikte yaşıyorlar (Konkubinaj hayatının şartı, yasal veya şer'î eşe sahip olmamak değildir).

Cinayet etkenlerinden bir diğeri de bireyin asaleti veya bireycilik meselesidir. Bu etken, hem ruhsal ve psikolojik açıdan, bireysel hayatın asıllığına, yani individüalizme yardım etmiş, hem de insanın yalnızlığını doğurmuştur.

Bireyin asıllığı, bireycilik; bireyin kendisini ve hayatını asıl görmesi demektir. Bu bireysel ruh, aile ruhuna aykırıdır. İlk evlatla bireycilik ortadan kalkar. Her türlü bireysel özgürlüğe sahip olan kadın ve erkek, şimdi çocuğun esiri oluyor; bir odanın iki odaya dönüşmesi gerekir; iki oda demek, iki yaşam, iki ev, iki masraf demektir. Bu rahatsızlıklar, anne babaların, çocuklarını pansiyonlara bırakmalarına ve çocukların sevgiden mahrum olmalarına sebep oluyor. İnsan hayatının akla aykırı bir yoldan yürüdüğünü görüyoruz.

Yalnızlık çeşitli etkenlerden kaynaklanmaktadır. Onlardan biri, bireyciliktir. Yani biz kendimizi düşündüğümüz ölçüde başkalarını düşünmekten gafil oluruz. O halde bireyi kutsama, diğer herkese yabancılaşmak demektir. Bu bir başkasına yabancılık, insandaki bir ihtiyacı karşılanmamış halde tutar. Bu, başkasıyla

[13] Burada okuyucunun aklına ister istemez büyük Fransız yazar ve aydın Jean Jacque Rousseau geliyor. O, çocuk eğitimi konusunda derin teori ve görüşleri içeren "Emil" isimli bir kitap yazmıştır. Kendisi, çocuğunu, sorumluluk onun hürriyetine darbe vurmasın diye yetimler yurduna bırakmıştır.

birlikte yaşama ve başkalarıyla tanış olma ihtiyacıdır. Deniliyor ki insan kelimesi, üns kelimesinden alınmıştır ve bugünün benmerkezciliği, bireyciliği ve toplumsal ruhun (Durkheimci sosyalizm) zayıflaması, insanı ünsiyetten mahrum etmiştir. Dışarıdan birbirimizle ne kadar çok meşgul oluyor, birlikte vakit geçiriyorsak, içeriden kendi üzerimize daha çok kapanıyor ve diğerlerine daha çok yabancılaşıyoruz.[14]

Psikoloji bu konuyu bugün güçlü bir şekilde gündeme getirmiştir. En büyük psikologlardan biri şöyle diyor: Benim hastalarımı tedavideki başarımın tek nedeni şudur: Benim muayenehanemden çıkan bir hasta, bir arkadaşının yanından çıkmış gibidir. Zira benim yaptığım iş, hastama benim önümde gönlünü açıp içini dökmesi ve istediğini söylemesi hususunda cesaret ve güç vermektir. Böyle olursa hasta, kendisi ile aynı derdi, aynı sözü paylaşan, hemderdi ve gönül ortağı olan bir kimsesi olduğunu hissediyor; hayatta hiçbir zaman sahip olmadığı bir fırsat ve hiçbir yerde bulamadığı kimse.

Sanayi Ülkelerinden İthal Edilmiş Üstyapının (ki o ülkenin alt yapısından doğmuştur), O Üstyapılara Uygun Olmayan Sanayileşmemiş Toplumların Altyapısına Yüklenmesi

Toplumun en belirgin üstyapılarından biri, fikirler ve inançlar konusudur. Bu fikirler, şu sebeple hızla başka altyapıları olan toplumlara yüklenmektedir: Bu fikirler asimileler tarafından çekilip taassup ile yayılıyor. Dolayısıyla Yeni Çağ'ı tanımanın gereği, bu fikirleri tanımaktır, hem kendi orijinal altyapısında (Avrupa), hem de bu fikirlerin yüklendiği toplumlarda: Mesela Kant, Des-

[14] Bir cerrah şöyle diyor: Bir gece partisinde şık ve hoşsohbet bir bayanla tanıştım. Birbirimizle öyle anlaştık ki bütün geceyi onunla sohbet ederek geçirdim. Gecenin sonunda onu tanıyormuşum gibi gelmişti; ona dedim ki: "Hanımefendi, siz nerede çalışıyorsunuz, ben sizi bir yerde görmüş gibiyim de?" Dedi ki Profesör, siz beni her gün görüyorsunuz. Her gün mü? Dedim. Nerede? Dedi ki: Sizin cerrah olduğunuz bölümde ben sizin hemşirenizim. Cerrah, onu iş çevresinde bir iş aleti olarak görmüş, bir insan olarak değil. Modern toplumda insanların birbirleriyle bu şekilde irtibat ve iletişimleri var (Profesörün Tahran İrşad Kurumu'nda 1968'de verdiği konferanstan).

cartes, Hegel, Fichte, Proudhon, Saint Simon, Marks ve Georges'un fikirleri ve yeni felsefeden egzistansiyalizm, günümüz edebiyat ve sanatının renk ve dalgaları ve ayrıca bugünkü öncülerini maalesef hiç tanımadığımız yarının kültür ve medeniyeti...

Modern Sanayi Toplumlarının Sorun ve Çözümlerinin Geri Kalmış Ülkelere Yapay Olarak Aktarılması

Yerlinin Avrupalı ile karşılaşmasıyla ortaya çıkan ve günümüz dünyasında çokça ruhsal ve sosyolojik etki ve sonuçlar doğuran olaylardan bir diğeri, Avrupa'ya ait sorun ve çözüm yollarının asla bu meselelerle ilgisi olmayan toplumlara yapay bir biçimde aktarılmasıdır. Bu, hakikatte başka hasta veya hastalık için yazılmış reçete üzerinden veya bir hastanın iniltilerini taklitle (o hastalığı olmayan kimse tarafından) insanı tedavi etmektir ve hiçbir zaman mevcut olmayan problemler için çözüm yolları tasarlamaktır. Eğer edebiyatın, felsefenin ve insan inançlarının, her bir toplumun ruhsal, sosyal ve zamansal şart ve ihtiyaçlarının sonucu olduğuna inanırsak; bu inançların, felsefî ekollerin ve edebiyatın, başka birtakım gereklilik, ihtiyaç ve şartları olan toplumlara aktarılıp dayatılması, komik ve aynı zamanda acıklı tesirler meydana getiriyor.

Mesela (şu anda onunla ilgileniyoruz) egzistansiyalizm, Avrupa'nın savaş sonrası felsefesidir. Avrupa halkı ve gençlerinin, savaş ve savaş sonrası kriz esnasındaki fikrî ihtiyacı, düşünceleri egzistansiyalizme yöneltti. Bu akım, savaştan ve savaşın krizlerinden bunalıp hastalanmış olan ve onu kabule hazır hale gelmiş bulunan ruhlar için hem bir inleme, hem de bir sığınak ve tesellidir.

Egzistansiyalizm, insanların Avrupaî din, öğreti, hatta bilim ve ahlaka olan inançlarını kaybettikleri bir zamanda gelişiyor. Çünkü bütün bunlar faşizmin doğmasına sebep olmuştur. Böyle şartlar içinde egzistansiyalizm, insanların tabiî bir tepkisi olarak revaç buldu ve fikirleri kuşattı. Bu tarz fikirlerin, savaştan etkilenmemiş olan, etkilenmiş olsa bile Avrupa'nın etkilerine benze-

meyen bir şekilde etkilenmiş olan, hassasiyet ve ihtiyaçlar bakımından vs. Avrupa ile hiçbir benzerliği bulunmayan bir toplumdaki asimileler tarafından aktarılması; tarih boyunca benzeri görülmemiş şaşkınlık verici etki ve sonuçlar ortaya çıkarıyor. O da özellikle Asyalı ve Afrikalı gençlerin kendilerinin olmayan bir dertten inlemeleridir.

Empresyonizm ve Sürrealizm (resim, edebiyat ve hatta felsefede) gibi modern edebiyat ve sanat, ruhu ve maneviyatı şiddetle her yönden çökmüş kuru bir realizme yakalanmış olan bir neslin ihtiyacıdır (Çünkü insanın yarısı idealisttir; Avrupa'da maddî hayat, ruhların idealizm, maneviyat, ruhaniyet ve sübjektivite havasındaki teneffüs yolunu kapatmıştır). Böyle bir nesil realizmden kaçış ve bıkkınlık hissine kapılıyor. Bir taraftan da günlük mutat realizmin, gerçekçiliğin çerçevesi içinde tamamen sıkıştığı için yüksek, ulvi, gerçek, doğru ve hakiki maneviyatı oluşturma liyakat ve istidadını kaybetmiştir. Dolayısıyla böyle bir kuşakta idealizme ihtiyaç fazla olur. Uzun süre realizmle kayıtlandığı, kendisindeki idealizm yaratma yeteneği atıl kaldığı ve yüksek doğru maneviyatla içli dışlı olamadığı için ister istemez yalancı maneviyatlar meydana geliyor.

Bu yalancı maneviyatlar, Sürrealizm, Empresyonizm, bir tür hayalî modern idealizm (Berkeley'in idealizmi gibi), acemice Doğu'ya dönüş, Doğu maneviyatını taklit (acemi bir Batılının Doğu'yu taklit etmesi, tıpkı acemi bir Doğulunun Batı'yı taklit etmesi gibi adiliktir) vs.dir.

Empresyonizm nedir? Resimdeki renklerin tesirinin şiddetiyle gözleri çarpalım, hayrete düşürelim, ruhları etkileyelim çabasıdır. Niçin ruhun böyle bir şaşkınlığa ihtiyacı var? Çünkü Realizmde her şey mantıkîdir. Gerçek âlemde (Avrupa'da) şaşkınlık yoktur; hâlbuki insanın şaşkınlığa ihtiyacı vardır. Empresyonizm, en azından bir an için bile olsa bu nesli bir harikuladelik ve şaşkınlıkla karşı karşıya getiriyor.

Bu aldatıcı bir durumdur. Empresyonizmin kendisi de ben bir

hakikati gösteriyorum demiyor; ben bir şaşkınlık yaratıyorum, diyor; tıpkı entrika dolu filimler gibi. İşte boş bir idealizm Avrupa'da revaç buluyor. Bu, tabiata karşı bir tür sanatsal yaratıcılıktır; tabiatın karşısında ve tabiatla kavgada sanatsal yaratıcılığın ve icadın ortaya çıkışıdır. Ki bu, hem edebiyatta, hem müzikte, hem tiyatroda vs. görülüyor. Klasik müziğe bakarsak, mantıklı bir kitap şeklindedir: Senfoniler, giriş, gelişme ve sonuca sahiptir ve bir konuyu açıklarlar. Fakat modern müziğin bir konuyu açıklamak gibi bir derdi yoktur. Sadece şaşkınlık ve duyguyu tahrik etmek söz konusudur, modern müzikte. Bir toplumda daima mantıklı, öngörülü, tekdüze ve hesaplı bir biçimde yaşayan kimse, sıra dışı meselelere ihtiyaç duyar. Medeniyetin daha çok sanayiye dayandığı yerde dansların, müziğin alelade olmadığını, melankolik olduğunu görmek şaşırtıcı değildir. Müzik hem insan fıtratına hem de tabiata aykırıdır. Senfoni ile tabiat arasında çok benzerlikler vardı. Oysa günümüz müziği ile tabiat arasında hiçbir benzerlik yoktur. Resimde sıra dışı yaratış, resmin temel ruhu olmuştur. Van Gogh'un tablolarından biri, "Uçan Eşek"tir. Bu, akıl ve mantık dışı bir şey yaratma çabasıdır. Picasso'nun tasarımları üç boyutlu; hatta bazen dört boyutlu uzaydadır. Sonra onları tabloya getiriyor. Sartre'ın deyişi ile: "Picasso, gece yarasa olacak bir kibrit kutusu yapmayı düşünüyordu." Niçin böyle bir şey yapmak istiyor? Çünkü mantık dışı ve doğal olmayan (mantıkî kaba sürrealizmin aksine) meselelere ihtiyacı var. Yeni Avrupa şiirinde bu durum göze çarpmaktadır. Proust şöyle diyor:

Havadan ateş yağıyordu

Öyle ki soğuktan donuyordum.

veya

Ayağımdan zincirleri çıkarırsanız.

Özgürlüğümü kaybedeceğim.

yahut

Ben ölüme yakınlığımı hissettiğim ölçüde varım

Kendim olduğumdan emin olduğum sırada ölüm bana saldırmıştır

Ölüm benden geriye bir şey bırakmadığında kendi varlığımı buluyorum.

Yeni Avrupa şiirinde mantık dışı meselelere yönelmeye ek olarak, sanki onun gibi sıra dışı ve yeni bir dili sihir ve büyü metinlerinde yaratma çabası da vardır.

Çağdaş sanat ve düşüncenin öznelliği, onun maddeci hayatının nesnelliğine bir tepkidir.

Bu edebiyat, sanat, felsefe, acılar, problemler ve çözüm yolları, Avrupa realizmine ve böyle düşüncelere tamamen yabancı olan ülkelere giriyor. Eğer bir kuş misali hafif, gamsız ve özgür yaşayan avare bir genç, Avrupa halkının tepkilerini gösterirse, bunun ne kadar sahte olacağı açıktır; tıpkı işi araştırma yapmak olan bir insanın ellerini ansızın nasırlaşmış olarak görmemiz veya işi bahçe bellemek olan bir adamın sinir hastalığına veya felsefî krize yakalanması gibi.

Avrupa'dan Üçüncü Dünya ülkelerine bir ihraç malı gibi giren çözüm yollarından ikisi, hiçbir ülkede parlak sonuçlar doğurmamış olan demokrasi ve liberalizmdi. Çünkü bu ikisi, ihraç malı olamaz; bilakis belli bir gelişme ve bilinç derecesine erişmiş toplumlara özgü mallar olabilirler. Nihayet İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa demokrasisi, bu ülkelerin bazı millî liderleri tarafından da şüphe ile karşılandı. Günümüzde de ona o kadar inanç yok.

Bu konu genel olarak şu cümle ile özetlenebilir: Avrupalıların doyum ve refahından doğan inanç, hastalık, duygu ve kompleksler, az gelişmiş ülkelerin aç halkına taşındı. Oysa bu problemler onlar için gerçek ve asil problemler değildir. Açlıktan ölen toplumların aydınları, tokluktan çatlayan toplumların aydınlarını taklit ediyorlar.

Aslında her sınıfın kendisine has sıkıntıları vardır. Mesela İran burjuvazi sınıfına (İran'ın eski aristokratlarındandırlar) bakalım. Sadık Hidayet bunlardan biridir. Bunlar eski aristokratlardan, mülk sahiplerinden ve hanlardan olup daha sonra burjuvaya dönüştüler.

Aristokratlık burjuvaziye dönüştüğü zaman psikolojik bir tepkiyle karşılaşıyor. Sosyal psikoloji ve sosyolojiye göre Sadık Hidayet'in ruhundaki bütün karamsarlıklar, eziyetler, duyarlılıklar vs. onun sınıfsal psikolojisinin mantığını oluşturur.

Bugün müreffeh bir hayata sahip olan bir öğretmen, bir öğrenci veya başka birinin Sadık Hidayet'in acı ve ızdıraplarına düştüğünü, ruhundaki yaraların onu yediğini görüyoruz. Orta ve müreffeh sınıfın edebiyatına özgü bu sıkıntılar, bu dertsizlik, yayınlar vs. yoluyla mahrum sınıfa sirayet ediyor. Bu dertler ve sıkıntılar, dertsizlik ve müreffehlik derdidir.

Bazen de mahrum sınıfın gerçekçilik ve duyarlılıklarını müreffeh sınıf alıyor. Bu intikal, toplumun değişimi sırasında gerçekleşiyor. Müreffeh sınıfın, soyluların ve burjuvaların gençleri bu esnada işçilerin yardımına geliyorlar. İleri devrimlerin önderliğinde aristokratların sayısı her zaman işçilerin sayısından çok olmuştur. Bir toplum çökmeye ve güçsüzleşmeye başladığında, müreffeh sınıfta doğan hayalî ve melankolik dertler ve problemler, işçi sınıfına nüfuz eder. Bilinç ve atılım dönemlerinde ise bunun tersine müreffeh sınıfın gençleri, ızdıraplar bakımından işçi sınıfının etkisi altına girerler ve onların dertlerini kendilerinde hissederler.

İran aristokrat sınıfının geçmişte kendine has hayalî, ruhsal ve manevî sıkıntıları ve ihtiyaçları vardı. Eskiden Doğu aristokrasisi asılsız dert ve ihtiyaçlarını iyileştirmek için tasavvufu takip ediyorlar ve işte bundan dolayı tasavvufa bağlanıyorlardı.

Niçin? Çünkü sapmış tasavvuf, geçmişte müreffehlerin bir tür dini ve fikrî ve ruhî sığınağı idi. Geçmiş aristokrasinin ikinci nesli (bugünün burjuvazisi) ise tasavvufa bir tedavi olarak sarılamıyor. Bunun için de başıboş, sığınaksız ve inançsız hale gelmiştir.

Sadık Hidayet güzel bir örnektir; çünkü o her gün din değiştiriyor. Kafka'nın dini, Avrupa burjuvazi hayatına, geçimi sağlanmış kimseye özgüdür ve ister istemez bozulur. Acaba ekmeğinin peşinden koşan ve gerçek bir hayat yaşayan işçi bozulur mu? Kafka'nın *"Değişim"*'indeki insan hangi insandır? Sıradan insanların acılarına sahip olmayan ve sonra sabah kalktığında birden elinin ayağından daha uzun olduğunu gören müreffeh insan.

Sadık Hidayet neden önce Kafka'nın dinini, sonra vejeteryanlığı ve daha sonra Buda dinini benimsiyor? Buda hangi sınıfa aittir? Aristokrat sınıfa. Doğu'nun dini aristokrat sınıfa özgüdür. Doğu'nun bütün peygamberleri, aristokrat hanedan tarafından eğitilmişlerdir.

Aslında sanat da iki çeşittir: Gerçekçi sanat ve zihinci sanat. Gerçekçi sanat, çalışan sınıfa aittir. Halk kitlesinin sanatı, gerçekçi sanattır. Aşkları gerçekçidir. Seçilmiş renkleri, eğilimleri, arzuları ve her şeyleri gerçekçidir. Fakat müreffeh sınıfın sanatı ve her şeyi (duyguları, acıları) köksüz ve gerçek dışıdır. Hatta bu sınıfın dini dahi asılsız ve soyuttur. Geçmişte tasavvuf gerçekçi ve halka ait dinin önünü kesiyordu. Bundan dolayı egzistansiyalizm de bir tür din dışı modern tasavvuftur. Sufi eserlerinde görülen duygu ve ihtiyaçlar veya saray şairlerinin gazellerinde görülenler gerçek dışı, soyut ve zihinseldir. Fakat halk şarkılarında asılsız bir hayal ve gerçek dışı bir duygu bulunamaz. Hatta sonunda aşk dile getirilir:

"İki nar, iki elma, iki ayva

Bunları al sevgilimin eline ver"

Bunu şununla karşılaştırınız:

"İnlemem senin hatırın içindir

Yoksa vallahi zulmünün hiç feryadı olmazdı."

Az gelişmiş ve gelişmekte olan toplumlar şu anki gibi ilerleseler bile maddî ve manevî açıdan hep Avrupa'nın sahte tüketicileri olarak kalırlar. Bu toplumların aydınları kendilerine has millî bi-

lince erişirlerse, Üçüncü Dünya'nın ve insanlığın kaderi değişir.

Bugün söz konusu toplumların hepsi, birkaç yıllık programlarla çağın medeniyet kafilesine ulaşmak için çaba harcıyorlar. Onlar şimdi kendi yeni hayat düzenlerinin saçmalığını ve beyhudeliğini anlamışlardır. Üçüncü Dünya nedensiz ve niçinsiz bir şekilde yeni sanayi uygarlığını alacağına, kendi yapısını geliştirirse, sadece medeniyete erişmekle kalmaz, bunun yanında yeni bir medeniyet de yaratır. Fanon'un deyişiyle, o zaman artık Afrika'dan, başka bir "Avrupa" üretilmeyecektir. İşte o zaman Üçüncü Dünya, Amerika ve Yeni Çağ Avrupa'sının daima üstlendiğini iddia ettiği; fakat hiçbir zaman gereğini yerine getirmediği sorumluluğu üstlenecektir. Yeni bir insanın yetiştirilmesi, yeni bir düzenin kurulması, ardından sanayi, ekonomi ve bilimin, üzerinde hakikat ve hayrın (ahlak, güzellik ve sanat duygusu) birlikte geliştiği bir felsefeye dayanması ve kitap (ideoloji), terazi (hak ve adalet) ve demirden (maddi kudret) oluşan üç burcun yükseldiği, içinde ne paraya tapan Batılı insanın, ne hayalperest Doğulu insanın, ne de ekonomiyi asıl, ruhsal yükselişi hedef kabul eden bir insanın yaşadığı bir şehrin kurulması.

Materyalizm temelleri üzerine kurulmuş idealizmin anlamı budur. Aynı şekilde:

Bugün parçalanmış insan yeniden inşa edilecek ve toplumda tamam insan gerçekleşecektir.

* * *

Sadık Hidayet ile İran'ın siyasî, tarihî ve sosyal şartları arasında bir ilişki kurmak istiyordum (Bazen bu ilişki zorakidir. Yani biz genelde bazı kimselere sevgi duyduğumuzda onları kendi düşünce tarzımıza uygun tahlil ederiz, inandığımız şeyle bir bağları olmasa bile. Birine muhalif olduğumuz zaman da onun zıddına hüküm veririz. Bizim kendimize uysa da uymasa da aslı soylu kabul etmemiz, çözümlememiz ve yargıda bulunmamız gerekir). Sadık Hidayet'in ızdırapları, sınıfsal ilişkilerine ve ailevî şartlarına bağlı felsefî ızdıraplardır. Sınıfsal ve ailevî ilişkileri bakımından

onun İran'daki aristokrat sınıfa mensup olduğu söylendi. Bu sınıf, İran'ın, yani ekonomik sisteminin değişmesi sırasında sarsılmış ve değerleri tamamen mahkûm olmuştu. Fakat onların ekonomik durumları aynı şekilde sarsılmadı, sadece aristokrasinin sosyal durumu sarsıldı. Her sınıfın iki dokusu vardır: Biri gerçek ekonomik doku. Yani bu sınıf servet gücüne dayanan bir "ben"e sahiptir. Bu onun sosyal makamıdır. Bu onun kültür, siyaset, din, sanat ve toplum şekline işlenen sosyal konumu ve nüfuzudur. Toplumda "ben" sınıfına mensup bir mülkiyet ölçüsüdür. Bu, sınıfın gerçek durumudur. Fakat hiçbir zaman bir sınıfın sadece nesnel varlığı yoktur; bilakis her şey bir varlıkla bezenir ve gerçek dışı bir gösteriyle süslenir. Kendisini hiçbir zaman elindeki bir miktar para veya servetle tanıtmaz. Varlığının veya konumunun her zaman felsefî, dinî, ilmî veya ahlâkî bir açıklaması vardır. Sınıfı asıl iskeleti dışında, çevresindeki edebiyat, felsefe ve din ile donatan budur. Halk o sınıfa normalde gerçek varlığından dolayı değil, görünen mecazi varlığından dolayı katlanır. Aristokrasi böyle bir sınıftır. Yine ruhaniyetinin gerçek varlığı şudur: Dinî hükümleri ve toplumda oynadığı dinî rolü icra etmek suretiyle egemen sınıfla bağlantı kuruyor. Maddî ve sosyal refahı yani toplumda sahip olduğu para ve güç ölçüsünde, diğer sınıflarla ve diğer boyutlarla aynı tabiatı ve aynı kaderi paylaşıyor. Siyasî ve ekonomik boyutları olan egemen sınıfın üçüncü boyutu ruhanî sınıftır. Fakat ruhanî sınıf, tarih boyunca hiçbir zaman siyasal ve ekonomik makamda yönetmek için durduğunu söylememiştir. Bana bu makamda olduğum için saygı göstermeniz gerekir, demiştir. Kendini, ahlâk ve maneviyatın icrası açısından zorunlu görmüş; olmadığında her şeyin yıkılıp dağılacağı bir makam olarak takdim etmiştir.

Fakat aristokrasi, ayrıcalıklı ekonomik-sosyal haklara sahip bir sınıftan ibarettir. Ama şimdi bu hakları niçin almıştır? Gerçekte başkalarının hakikatten ve kanun koymaktan mahrum olduğu güç ve bozma sebebiyle. Fakat kendisini sanki diğerlerinde değil, bu ailede, bu soyda ve bu kendinde bulunan ırksal üstünlüklere sahip olduğu için böyleymiş gibi tanıtır.

Filozof, insanlığın, kanında şeref olan ve bu şerefi doğuştan getiren bir kimseden doğduğunu belirtir. Dindar, bu meziyet, fazilet ve şerefin bu sınıfta ve bu ailede var olduğunu, onların bu faziletlerin bekçisi olduklarını ve başkalarının kendilerini taklit edip yüceltmeleri gerektiğini teyit ediyor. O, "daha çok paraya sahip olduğum için sizden daha saygınım" iddiasında değil, bilakis benim soyumda, ruhsal ve fıtrî tabiatımda var olan özel faziletler ve özsel efendilikten dolayı sizden saygı görmem ve toplumda böyle bir makama sahip olmam gerekir. Tamamen açıktır ki bir sınıf, bir zümre, bir aile kendini toplumdaki gerçek varlık olarak ilan etmez, bilakis görünüşünü hakkın edebî, felsefî ve dinî bir süsü olarak gösterir ki bu, gerçek olmayan bir görünüme sahiptir.

Ekonomik düzenin, bir sistemden başka bir sisteme geçtiği bir dönemde bu sınıf bazen varlığını, bazen de sadece görünümünü kaybeder. Sosyal düzen kökten değişirse, bir toplumun düşünce sistemi ve kurumsal olarak sosyal sistem değişir. O zaman bir sınıf sadece görünümünü değil, aynı zamanda gerçek muhtevasını da kaybeder (Gerçekliği içe dökülür). Fakat sistem ve düzen değişmez; fakat teşkilatlar değişirse, hayat tarzı, ekonominin şekli ve düzenler değişir. Bu durumda aristokrasi fazilet ve saygınlıklarını kaybeder, ama nesnel konumunu ve gerçek varlığını kaybetmez. Yani manevî bakımdan mağlup olur; ama maddî ve ekonomik bakımdan sadece şekil değiştirir (iflas etmez). Bu nasıl incelenebilir? Örneğin, köydeki reaya ağayı atı, mülkü ve sürüsü olduğu için kutsamıyor. Onun atı, mülkü ve sürüsü vardır; fakat yine de bunun sebebi başka bir şeydir. Zira ben ona saygı gösterdiğim ve o da bu saygıya layık olduğu gibi bu servete sahip olmaya da layık oluyor. Öyleyse onda asil olan şey nedir? Onda asil olan zatî liyakattir (teba bakımından). Gerçekte ben, (tür olarak ben) onun varlığını, ailesini, verasetini, genlerini, bedenini, düşünce tarzını ve insanî yapısını kendimden, bütün sınıfımdan ve diğerlerinden daha üstün görüyor ve onun hangi durumda olursa olsun bizzat ağa, , bizzat şerefli ve saygın, bizzat mukaddes, bizden bizzat

üstün ve özsel varlığının bizimkinden daha üstte olduğuna inanıyorum. Bu durumun servetle ilgisi yoktur; çünkü servet ve gücünün çok olması fıtrîdir ve özsel erdemlerdir; yoksa özsel erdemler servetin sonucu değildir. Sosyal hayat tarzı değişir; ama toplumsal yapı değişmez. Bu durumda bu iş, (işaret edilen servete sahip olma ve liyakatin varlığı konusu) nasıl ortaya çıkar? O halkın gözünde manevî itibar ve inançsal saygınlığını kaybeder. Halk bilinçlenir; (daha önce yaptığı gibi) ona kalben dua etmez. Onu kabul etmez, ona itaat etmez, onu başkaları gibi, hatta daha kötü bir adam olarak görürler. Hatta onun kendilerini sömürdüğüne inanırlar. Dolayısıyla hakikatte sosyal konumu sarsılır. Bu durumda artık o, atına saygı gösterdikleri ağa değildir. Artık onun tavuğunun, kuşunun, baş bekçisinin vs. bir saygınlığı yoktur. Zengin bir insandır; fakat bu insan, bu şekilde ortaya çıktıktan sonra (dış itibar açısından yenilgiye uğrar), bir kapitaliste ve burjuvaya dönüşüyor. Mülklerini satar; makinecilik, derin kuyu açma, ticaret, taşımacılık, müteahhitlik gibi işler yapar. Dünün ağası, bugünün kapitalistine dönüşmüştür (yani halkın saygıdeğer muazzez hacısı veya hocasının, dinî ve ahlakî açıdan haysiyetini kaybettiğini ve kapitaliste dönüştüğünü görüyoruz). Her ne kadar sosyal haysiyetini kaybetmişse de ekonomik varlığı yok olmamıştır, bilakis sadece biçim değiştirmiş ve bugünkü adam olmuştur (Falanca motorun satış temsilciliğini yapıyor, sinema açmış vs. Daha önceleri molla veya mollalık taklidi yapan, Kerbela'ya giden biri iken şimdi Amerika'ya gitmektedir).

İtibarı olmasa da varlıksal gerçekliği korunmuştur. Böylece sınıf, itibarını değiştiriyor; ama varlığını değiştirmiyor (sadece düşünsel ve zihinsel açıdan darbe alıyor). Bu, toplumun ekonomi şeklini değiştirdiği durumda söz konusu olur. Ama ekonomik yapıyı değiştirirse gerçek varlığı da darbe yer. Sosyal yapının değişmesiyle ekonomik durum da değişir. Eğer ekonomik görünüm değişirse, sınıf itibar ve görünümünü kaybeder; ama varlığını ve ekonomik gerçekliğini korur. İşte bu nedenledir ki klasik sistemde Hidayet ailesinin aristokratlığı, toprak sahibi aristokratlığı idi; yani köy

(tarım) topraklarına bağlı idi. Fakat şimdi kesinlikle böyle değildir. Örneğin Buzercemheri caddesinde yüz tane dükkâna veya fabrikalarda birkaç bin hisseye sahip olabilir; ama daha önce toplumda dinî ve felsefî konuma sahip olması anlamında sosyal itibarını kaybetmiştir. Ekonomik itibarını kaybetmemiş; belki sadece şekil değiştirmişti. O ailede aristokratlık zihnen ortadan kalkmıştır (halkın zihninde çökmüştür); fakat varlığını ve maddî ve gerçek itibarını korumuştur. Bundan dolayı aile eskiden olduğu gibi şimdi de müreffehtir. Refah boşluğa, boşluk da anlamsızlığa sebep oluyor. Niçin? Çünkü müreffeh insan, müreffeh olmayan bir toplumdaki ekonomik refahın saçma bir refah olması manasında anlamsız insan demektir. Anlamsız refah ne demektir? Çalışmadan yiyen kimsenin refahı demektir, başkasının ıstırabı üzerinden elde edilen refah demektir. Bu işin kendisi (biri iş yapsın, diğeri müreffeh olsun) saçma bir ilişkidir. Saçma/anlamsız nedir ve neye saçma diyoruz? Nedeni açık olmayan ve mantıklı nedeni bulunmayan olguya (bir şahsın kapıya doğru gitmesinin mantıklı bir sebebi vardır; fakat makul olmayan bir hareket yaptığında saçma şey olduğunu söyleriz). Ekonomik olgular bazen saçma ve abestir. Toplumda yüzlerce abes örnek bulunabilir. Abes, deli insanla ilgili bir durumdur. Fakat deli topluma sahip değiliz, deli bireye sahibiz. O halde toplum daima akıllı ve mantıklı hareket ettiği için mantık dışı davranışı olamaz. O zaman niçin abes/saçma meydana gelmiştir? Abes, yeni felsefenin temelidir. Bir gerçekliği ve mantıksal gerekliliği vardır ve toplumda mantıklı bir ihtiyaca dayalı olarak meydana gelir. Bundan dolayı abes değil, gerekli bir şeydir. Nitekim bugün anahtar ve telefon zili abes değildir (elektrik olmadan bunlar olursa abestir). Çünkü halkın ihtiyacıdır, işlevi mantıklıdır. Buna karşılık kapının üzerine boynuz takmak abestir; çünkü hiçbir sosyal işlev görmez.

Abes nasıl ortaya çıkmıştır? İlk ortaya çıktığında abes değilmiş, insanların ihtiyacı imiş; ama ihtiyaç karşılanınca abese dönüşmüştür. Şu anda evlilik ve taziye gibi birçok merasimde abes olan işler vardır (hiçbir mantıklı açıklaması yoktur). Herkes onun

mutlaka yapılması gerektiği konusunda taassup gösteriyor. Çünkü başlangıçta abes değilmiş, hepsi lazımmış; kız ve erkek çocuğun evlilik mevzuu, dünürlüğe gitme, nikâh kıyma, düğün için şal ve yün kumaş satın alma gibi. Bu şal ve kumaşın eskiden sosyal işlevi varmış; çünkü gelin onu hamama götürdüğü zaman, herkes ona bakarmış. Bu kumaşın bir değeri varmış. Gelin kendi aristokrat hayatının sembollerini göstermek istediğinde bu parça onun haysiyetinin bir parçası imiş. Taziye ve matemlerde testi veya küpü topluluğun ortasına koymak abestir. Zerdüştîler döneminde bu işin özel bir anlamı vardı. Şöyle ki o testiye yumuşak şarap doldurulur ve herkese bir miktar verilirdi. İçkinin haram olması bu âdeti ortadan kaldırıyor; fakat testisi varlığını hâlâ devam ettiriyor.

Maddî sosyal ve düşünsel olgularda da abes vardır. Takiye, toplumumuzda bulunan ve toplumun kaderinde etkili büyük bir çöküş faktörü olan düşünsel bir abestir. Zira geçmişte fikrî ve siyasî açıdan hilafet rejimine muhalif olan Şiî azınlık, mücadelelerini devam ettirebilmek için gizli mücadele şartlarına riayet ediyorlar. Mücadele şartlarında egemen rejime karşı mücadele veren gizli bir teşkilatın, mensuplarına verdiği temel öğretim şudur: İnanç ve fikirlerinizi Şiî ve sizinle hemfikir olduğunu bilseniz dahi sizden olmayan ve teşkilatınıza bağlı bulunmayan kimselerden gizlemelisiniz. Niçin gizlemeliler? Mücadeleyi devam ettirebilmek için.

Mesela hükümet yanlısı yedi yüz bin Sünnî'nin karşısında yedi yüz Şiî'nin bulunduğu ve bu yedi yüz kişinin Bağdat, Belh, Medine vs. ile de fikrî ve ekonomik açıdan irtibatlı olduğu bir şehirde, eğer Şiîlerden biri: "Biz Şiî'yiz, teşkilatımız var." deseydi, kesinlikle onların tamamı hilafet düzeninin maslahatı için biçilirdi. Dolayısıyla böyle bir sistemde inancın ilan edilmesi hilâfet düzeninin yararına olur ve Şiîlerin kökü kazınırdı. Bu nedenle "İnancını söyleme!" emri, örgütsel bir düsturdu. Bu, stratejik inancını ve eylemini (gidişini, yolunu, mezhebini vs.) gizle.

Sonra örgütsel ve taktiksel bir düstur veya talimat olan takiye,

uzun zaman içinde ve nesillerin geçmesiyle inanç ve âdete dönüşmüştür. Artık bu sözlerin bir mana ve mantığının olmadığı günümüzde, inancı gizlemek, yargı ve düşünceyi gizlemek, bizim ruhsal özümüzün ve fikrî âdetimizin bir parçası olmuştur. Nasıl düşündüğümüzü ortaya koymaktan korkuyoruz (Beş kişi bir araya geldiği zaman, herkes hazır bekler: Birinin ismi gündeme geldiğinde, eğer diğerleri onun hakkında kötü konuşursa, o da kötü konuşur veya iyi konuşurlarsa o da iyi konuşur. Yani kendisi hiçbir şey değildir. Bir grup bu şekildedir, bir grup ise suskun kalır; derler ki evet, gıybet güzel değildir). Ne sorarlarsa karşılığında cevap veriyoruz. Asla ne olduğu belli değildir. Bu fikrî zillet ve itikadî cesaretsizlik, bizim düşünce geleneğimizin bir parçası olmuştur. Oysa bu başlangıçta Şia'nın taktiğinin bir parçası idi. Bunlar sosyolojinin konularıdır; incelediğimiz zaman ne kadar çok taktiğin akideye dönüştüğünü görürüz. Elbette bunlar taktik olduğu zaman faydalı da olmuştur; ama şimdi inanç haline geldiği için zarar vermektedir (ileri, mantıklı ve doğru olan geri çekilme ve kaçma taktiği gibi. Fakat eğer bu inanç halini alırsa, artık sonuç malumdur). Bu türden ne kadar çok konu ile karşılaşırsınız. Örneğin hac ve onunla ilgili ameller... Bir grup insan, hac sırasında göğsünü ve sağ kolunu açıyor. Bu Şafiî, Hanbelî ve Malikî fıkıh hükümlerinin bir parçasıdır. Hâlbuki Şia kolların örtülü olması gerektiğine inanmaktadır. Bu işin bir sebebi var: Sosyolojik bir incelemeden sonra bu hükmün (göğüs ve kolu açma) Peygamberin bir sünneti olduğunu gördüm. Şöyle ki Peygamber on üçüncü yılda Mekke'den Medine'ye gitmiştir, yalnız ve derbeder bir insan şeklinde imiş. Sonra kuvvetlendi ve etrafında bin kişi toplandı (Evs ve Hazrec kabilesi). Bunlar en iyi Arap savaşçıları idi. Aynı zamanda Mekkeliler onun hacca gitmesi için yol vermiyor; ancak sadece üç günlüğüne tavaf edip geri dönmesine izin veriyorlardı. Kureyş ve Mekke'nin etrafındaki düşmanlar, bu topluluğa (Hz. Peygambere ve dostlarına) buğz ve kin ile bakıyorlardı. Çünkü bunlar 21 yıldır birbirileriyle savaşıyorlar. Bu durumda Peygamber şöyle diyor: "Bugün her zamankinden daha çok güç gösterisinde bulunan ve bu şeklide güç gösterme maha-

retini onlara (Kureyş ve diğer düşmanlar) ruhsal açıdan zayıflamaları için gösteren kişiyi Allah bağışlar." Sonra sağ kollarını (sağ kol ile tavaf yerine giriyorlar ki sağ kol eve doğru olsun ve öyle dönsünler) ve göğüslerini açmalarını emrediyor. Çünkü Arapların güçlü erkekleri olan Evs ve Hazreçli erkeklerin güçlü pazıları, koyu veya ince kumaş altında belli olmuyordu. Bu, bir güçlülük propagandası idi. Çünkü Kâbe'nin etrafında tavaf eden bin kuvvetli kol, düşmanın nazarında bir güç gösterisidir. Ancak güce dikkat edilmeyen ve aslında düşmanın da mevcut olmadığı ve kimsenin de seyretmediği bu dönemde, aynı şekilde hacılar, kemik ve deriden başka bir şey olmayan göğüs ve kollarını açıyorlar (o zaman Kâbe'yi tavaf meselesi yeni bir bakışın ve yeni bir devrimin sembolü idi, şimdi ise sadece şahsî bir ibadettir).

Dinin ıslahı ne anlama gelir? Dine giren bazı etkenlerin dışında, dinde var olan bazı meseleler görüyoruz ki bunlar o dinin hakikatinin bir parçasıdırlar. Fakat zamanla, zamanın değişmesiyle kimi şeyler abese, anlamsızlığa, absürde dönüşüyorlar. Ondan sonra din görünür şeylerden, sloganlardan, merasimlerden müteşekkil bir kitle veya nesne haline geliyor. Dinin ıslahı, saçma şeyleri yok edip atmaktır. Ondan sonra bu saçmaların altında kalmış olan ruh ve boyutu ortaya çıkarmak lazım. Abeste yok olan bu güç, gerçekler harcanırsa o zaman büyük bir toplumsal güç meydana getirmeyi başarabiliriz. Bunu eylem ve hareket temin eden dinamik bir sosyal güç oluşturacak kudrete dönüştürmemiz gerekir.

* * *

Sadık Hidayet'in felsefî ızdırapları refahtan kaynaklanmaktadır. Refah bir özsüzlüktür; özsüzlüğün ise bir anlamı yoktur. Onun hayatı hedefsiz ve manasızdır. Müreffeh kimse, meydana getirilmesinde hiç payının bulunmadığı bir gerçeklikten yararlanmaktadır. Başkası çalışıyor, o yiyor. Bu durum mantıklı bir ilişki değildir. Bundan dolayı onun sahip olduğu refah saçmadır (toplum müreffeh değilken, o müreffehtir). Dış gerçekliği çalışan kimse anlayabilir; fakat refah içindeki kimse böyle değildir

(İnsanı oluşturan çalışmaktır). O, sosyal gerçekliğe dokunmuyor, hayatı gerçek yüzüyle tanımıyor. Çünkü hayatın gerçek yüzünü ancak onunla teması olan kimse tanıyabilir. Kim? Çalışan kimse; çünkü onun fertlerle ilişkisi gerçektir. Çalışmayan kimsenin ilişkileri zihinseldir. Zihinsel ilişkiler, insanları toplum ve iş ortamında tanınmadığı için teşhis edememesine ve kişilere karşı tamamen yanlış duygu beslemesine sebep olur. Nitekim bazen bir şahsa karşı asla gerçek olmayan duygular taşıyabiliriz. Çünkü öznellikten hareket ediyoruz, onunla iş ortamında karşılaşmıyoruz, zihnimizde ona ilişkin yapay bir çehre taşıyoruz, onu buna göre yargılıyoruz ve hayatı kendi öznelliğimize dayanarak analiz edip inceliyoruz (hayatla alakamız yoktur).

Hayatı nereden tanıyoruz? Mark Twain'in hayat hakkında yazdığı kitaptan veya Aristo'nun hayat konusunda yaptığı tariften ya da Bergson'un yaratıcı hayatla ilgili kitabından vs. Bunlar hayatı özel kavramlara göre tanımlamışlardır. Kendisi müreffeh olan ve kendi toplumundaki hayatı tahlil eden kimsenin tahlili ve hayat ve insan anlayışı yanlıştır. Onun toplum bilgisi yanlıştır; çünkü kendisi çalışmaz, hayatı mantıksız bir gerçeklik üzerine kuruludur ve sahip olduğu refah, mantıksız ilişkiler sonucu meydana gelmiş bir refahtır. Müreffeh şahıs, sıkıntı çeken toplumu tanımaz. Onun toplumu tanıması, zihinsel, fikrî ve hayalî bir tanımadan ibarettir. İş insana amaç kazandırır. İşi ve işe ihtiyacı olmayınca amacı da olmaz. Fakat çocuğun öğrenim masrafını karşılamak, kendi öğrenimini devam ettirip ilerletmek, kitap satın almak ve yolculuk yapmak için çalışması gerekir. Böyle bir kişinin hayatında hedefi vardır ve hayat onun için amaçsız ve anlamsız değildir. Onu kuşatmış olan ilişkiler ve etkileşimler mantıklı ilişki ve etkileşimlerdir. İçinde sarıldığı ve yaşadığı ilişkiler mantıklı ilişkilerdir. Demek ki dünya anlamsız değildir; çünkü hedefleri belirgindir. Dünyayı hayat temelinde analiz etmesi ve hayatının mantıklı olması sebebiyle dünyayı da mantıklı görür. Fakat hedeflerine ulaşmak için hiçbir işe muhtaç olmadığını, bütün hedeflere çalışmadan ulaşabileceğini ve hayatta hedef sa-

hibi olamayacağını düşündüğü zaman hayatı amaçsız ve saçma görür (müreffeh insan, bütün hedefleri gerçekleşmiş olan ve başka hedefi bulunmayan insandır). Hayatı amaçsız ve saçma görünce dünyayı da anlamsız görür. Bu saçmalık, doldurulması için bir öz gereken bir boşluk meydana getirir. Bu öz onun amacı ve varlık felsefesi olur ve var oluş sebebini açıklar. Eski aristokrasi kendi refah ve varlık felsefesini (kalbindeki boşluğu) doldurmak istediği için irfan ve tasavvufa yöneliyordu. Yeni aristokrasi, yani modern müreffeh sınıf ise boş çukuru doldurmak için sürrealizm ve empresyonizmin kavramlarına sarılıyor. Yani hangi kavramlara? Gerçeğin dışında cereyan eden kavramlara. Daima gerçekten kaçmak ve dışarı çıkmak istiyor. Çünkü onun için hakikat yoktur. Bundan dolayı gerçekliğin dışında kendisini izah edecek bir amaç arayışına ihtiyacı vardır. Bu yüzden Doğu'ya dönüş (Avrupa'da geçerli olan anlamıyla) yapıyor; et yememeye çalışıyor, riyazete ve hayatın kavramlarına karşı isyana yöneliyor. Doğu'da olduğunu düşündüğü bir dine ilgi duyuyor. Her halükârda gerçek hayat sürecinde bulunmayan şeye (bozulmaya, yabancılaşmaya) eğilim gösteriyor.

Sadık Hidayet, gerçekliğin kendisi için anlamsız ve hiç olduğu bir insan örneğidir. Bundan dolayı varoluşsal boşluğunu doldurmak ve hayatının anlamsızlığını anlamlandırmak için kaybettiğini arıyor. Ontolojik boşluğunu eskiden irfan ile dolduruyordu. Bu nedenle Sadık Hidayet'in başlangıçta nasyonalizmle meşgul olduğunu görüyoruz. Sâye-i Ruşen, Eniran, Pervin-i Dohter-i Sasan ve Havyam'ı yazdığı zaman İslam'la mücadele etmeye, geçmişin altın çağındaki ve kayıp ve uzak dönemdeki İran kültürünü ihya etmeye çalışıyor. Bu iş onun için bir hedeftir. Gündemine insan girdiğinde onları sonuca ulaşmadan olduğu gibi bırakıp "İnsan ve Hayvan" adlı kitabını yazar. Bu, Hint felsefesinin etkisi altına girdiği bir zamanda olur. Bunun örneklerinden biri, vejeteryanlığı, hayvanlara eziyet etmemeyi ve aslında eziyet etmeme felsefesini, hayat için bir hedef olarak seçiyor. Sonra bunun varlık felsefesi olamayacağını görüyor. "Ben varım"; ne yapmak için? Kimseyi incitmemek için. Kimseyi incitmemek, bir hayat felsefesi,

hayat formu, hayat şekli olabilir; fakat hayatın hedefi olamaz. İncitmeme, bütün canlılarla ve tüm hayatla barış, hedef değil, bir hayat şeklidir. Ben kimseyi incitmeyecek şekilde yaşayacağım. Doğru, ama araç, amaç yerine konulamaz.

Sonra Sadık, Kafka'ya dönüyor ve insanî bozuluşu, yabancılaşmayı yazıyor; tefekkürünün en son noktasına ulaşınca onu (boşluğu) hiçbir şeyle dolduramayacağını, hepsinin aldatma olduğunu görüyor. Onun bütün boyutlarıyla anlamsız olan hayatına son vermedikçe hiçbir şeyle doldurulamayacağını anlıyor.

Bu nereden anlaşılıyor? Bir yargılama ve gelecek öngörüsü olan "Sin Gaf Lam Lam" kitabından. İnsan, gıdaya ve çalışmaya ihtiyaç duymayacağı bir noktaya kadar ilerler. Bundan dolayı bizim bütün çabalarımız, artık ilim tarafından temin edilen hedefler için harcanır. Ben hayatta niçin çalışmaya muhtacım? Hiçbir şey için. Bir miktar vaktimizi alan yemek yeme ve yemek pişirmenin yutmaktan başka anlamı yoktur (Charlie Chaplin'in "Modern Zamanlar"da söylediği gibi). On kişinin birlikte yaşadığı bir ailede, her şeyin temin edilmesi durumunda yaşamak için ne gibi bir güdü vardır? Hiç! O zaman var olan en büyük talihsizlik ve eziyet yaşamanın kendisidir. Niçin? Çünkü en büyük ızdırap, insanın ne için var olduğunu bilmeden var olmasıdır. İnsan bu bilince erişirse çaresiz olur. Zira şu anda bize bunca aşk, kuvvet, hararet, kin vs. veren nihai hedeflerin ciddi olmadığını anlayacak bir bilinç düzeyine erişirsek, artık yaşamamız için hiçbir sebep kalmaz. Çünkü bize hedef veren, sahip olmamalardır. Hedefimiz olmadığında ve hayat daha baştan temin edildiğinde boşluk meydana gelir. Müreffeh toplum geçmişte tasavvufa yöneliyordu, şimdi ise egzistansiyalizme yönelmektedir. Fakat ne her tasavvuf (geçmişte) ve ne de her egzistansiyalizm (şimdi), refah ve anlamsızlıktan doğar. Hayır, böyle değildir; bunun tersi doğrudur.

Burjuvazinin Bozulması

Dünyanın yeni uygarlığına ve bugünün uygar toplumuna hâkim olan burjuvazinin bozulması şu anlamdadır: Burjuvazi Yeni Çağ'ın

başlarında en ileri toplumsal sınıf olup dine, aristokrasiye, istibdada karşı en büyük mücadele cephesi; herkesin özgürlük, insanlık ve eşitliğinin savunucusu; hayalî sınıfsal, grupsal ve ırksal değerler yerine insanî değerlerin tebliğcisi idi. Burjuva sınıfının böyle özellikleri vardı. Nitekim 17. ve 18. yüzyıllarda aydınlar hareketi diye tanıdığımız (şimdiye kadar gelmiş) hareket ve liberalizm hareketi, yani hür düşünceliler (özel ve belli bir harekettir. Farsçada iyi adam dediğimiz herkese hür düşünceli deriz) burjuvaziye bağlıdır. Ancak modern asırların sonlarında burjuvazi bozuluyor ve çöküyor. Yani kendine özgü fesatları o kadar ileri gidiyor ve gelişiyor ki üstün ve erdemli yönlerini tamamen ayakaltına atıyor. Bu, 18. yüzyılda dünyada Büyük Fransız Devrimini meydana getiren bir harekettir. Büyük Fransız Devrimi, dünya çapında bir hareketti. Sonuçta Fransa'da kendine özgü bir devrim olarak gerçekleşti, ama bu düşünce ve tefekkür bütün Avrupa ülkelerini etkiledi, hükümet rejimi, kanun, insan hakları, azınlık hakları vs. noktasında etkili oldu. Sonra Doğu'ya uzandı. Nitekim İran Meşrutiyet Devrimi, Büyük Fransız Devriminin kıvılcımlarından biridir. Meşrutiyet hareketi, Büyük Fransız Devrimine has edebiyatın etkisi altında gelişti. Ruhaniyeti ve halkı uyandırdı. Meşrutiyet devriminde gördüğümüz slogan ve idealler, hep Büyük Fransız Devrimi edebiyatının tercümesidir. Bunu, burjuvazi gerçekleştirdi. Fransız Devrimi, burjuvazinin övünçlerinden biridir. Fakat 19. yüzyılın başlarında burjuvazi; sermaye biriktirme, artış yollarını arama, faizcilik, diğer milletlere hükmetme doğrultusunda; bütün gelenek, kültür ve maneviyatları yok etme yolunda bütün insanlığı tüketim pazarına dönüştürmek için küresel bir sömürü faktörü ve bütün beşerî faziletlerin ortadan kalkma etkeni haline geliyor.

Bundan dolayı onun adını, burjuvazi sömürüsü koymak gerekir; yani burjuvazi cins ve öz değiştiriyor.

Fakat önceden ticaret hürriyeti, konuşma hürriyeti, seçme hürriyeti demiyorlar mıydı? Dolayısıyla sonraları değişmemiş, tekâmül etmiştir.

Evet, ama Yeni Çağ'ın başları dediğim zaman, maksadım, 15. ve 16. yüzyıllardan 17. yüzyıla kadar olan zamandır. Yeni Çağ'ın sonları dediğim zaman da maksadım, 18. yüzyıl, 19. zirvesi ve 20. yüzyılın başlarıdır. Ticaret hürriyeti, iş hürriyeti, inanç hürriyeti, yönetim hürriyeti, çocuk eğitimi hürriyeti, din hürriyeti ve demokrasi gibi sloganlar, evet, bir hükümet şekli olarak Avrupa'da mevcut olan oligarşilere, feodaliteye ve mevcut dinî hükümete karşı bu sloganlar, başlarda daha çok insanî boyutlu sloganlar idi. Fakat bu sloganlar, ikinci yarıda daha çok ekonomik ve siyasal boyutlu hale gelmişlerdir. Bundan dolayı 18. yüzyıla ait "Bırak çalışsın, bırak gitsin" sloganı iki boyutludur: Bunlardan biri, bütün halk kitlesinin taraftar olduğu aydın fikirlilik, boyutudur. Bunların amacı ticaret hürriyeti değil, insanî ve ahlâkî fazilettir. Bunun için onun uğrunda mücadele veriyorlar ve onu elde etmek için canlarını feda ediyorlardı. Fakat Avrupa, Asya ve Afrika'da küresel ekonominin peşinde olan büyük burjuvazi kanadı, bu sloganları sadece ve sadece kendi ticaretlerine, özgürce ticari faaliyetlerde bulunmalarına engel olan şeyleri ortadan kaldırmak, bütün gümrük ve ekonomi engellerini, pazarda ticaret ve serbest para kazanma önündeki siyasal ve hukukî engelleri kaldırmak için kullanıyordu; yani ikisi her zaman iç içeydi. Burjuvazi bu özgürlük sloganını ortaya attığı zaman, bir grup, insanî boyutu sebebiyle alırken, bazıları sadece ekonomik boyutu sebebiyle alıyor. Niçin? Çünkü burjuvazi, biz İranlıların tasavvur ettiğinin aksine (şimdi başkalarını sömürmekten geçinen sömürücü zenginleri ve kapitalistleri burjuva olarak adlandırıyoruz), Avrupa terminolojisinde en genel manada, feodalitenin karşısında duran ve şehir hayatına, bireysel yaşama, para getiren işe, düşünce, hayat tarzı ve üretim formunda çeşitliliğe taraftar olan kimselerin tamamından ibarettir.

Bu nedenle burjuvaziyi, feodalite döneminde teba ile efendiler arasında gelişen orta sınıf anlamında alıyoruz, zengin bir grup anlamında değil. Şimdi zihnimizde olan anlamda değil; büyük mülkiyetler ve feodalite döneminde halk kitlesi ile büyük güç sahipleri arasında gelişen orta sınıf anlamındadır. Bunlar, şahsiyetli,

bağımsız, gayretli, hür düşünceli, ilerici, aydın, ilim taraftarı, iki sınıf arasındaki bütün ayrılık ve ayrımcılıklara karşıt, bütün sınıfsal, ırksal ve ailevî tekelciliklere muhalif insanlardır. Dolayısıyla bütün bu aydınlanmacı hareketler, burjuvazi hareketleridir. Fakat bu hareketler içinde sadece ve sadece kendi para getiren iş türleri için yaşayan o büyük burjuvazi grubu, bu sloganlardan yalnızca kendi ekonomik çıkarları için faydalanıyorlar. Ama Yeni Çağ'ın başlarında burjuva sınıfının iki kanadı vardır. Biri sadece parayla iş yapan, başka hiçbir şeyi olmayan zengin kanat; diğeri ise şehir işi, pazar işi, fabrika işi, sanayi işi olan tahsilli orta sınıf insanlar kanadıdır. Şu var ki burjuvanın kitlesel sınıfı, en genel anlamıyla orta sınıfı oluşturuyor. Niçin Yeni Çağ'ın sonlarında burjuva sınıfının bütün insanî sloganları sadece ve sadece ekonomik sloganlara dönüşmüştür? Çünkü yeni aşamada, yani yeni zamanların sonlarında (çağdaş, modern asırlar) orta sınıf yok olmaktadır.

Orta Çağ zamanlarında bir orta sınıf meydana geldi (köylerin mimarisi, mimari stil ve yapıda etkili olmuş; ama hiçbir zaman bir araya gelemeyen iki sınıfa işaret ediyor).

Birbirine tamamen zıt olan bu iki sınıf arasında şehirde oturan, daha çok dükkân sahibi, memur, yazar ve tahsilli olan orta sınıf yer alıyor. Tahsilli, burjuvazi sınıfının bir parçasıdır, orta sınıfın bir parçasıdır (bunlardan bazı bireyler üst sınıfa mensup olabilirler; fakat sınıfın cinsi orta sınıftır).

Bu sınıf, köyde daha iyi anladığımız gibi feodalite dönemindeki orta sınıftır. Burjuva, burg/bourge kelimesinden gelmiştir, köy kökenlidir, önce bir dükkân sahibidir.

Bir dükkân sahibi, iki dükkân sahibi, on dükkân sahibi. Sonra köyün dükkân sahipleri ve para sahipleri adıyla bir grup meydana geliyor. Bunların yaşayış tarzları ve iş biçimleri ne köylülerinkine benziyor, ne de patronunkine benziyor. Bu sınıf (burjuva sınıfının ta kendisi) şehirde gelişiyor. Onun alameti bu şehir veya kervansarayın, ticaret mallarının gidiş-geliş yeri olması

ve köylerdeki feodal ile büyük tüccar arasında vasıta olmasıdır. Ayrıca işçi sınıfı, sanatkâr sınıfı ve mağaza sahibi de çoğalıyor. Bu el sanatçısı, örneğin ayakkabıcı, terzi, bakırcı, berber, kuaför veya bakkallar, attarlar, özel kuruluşlardaki işçiler ve resmî dairelerdeki memurlar, bizim burjuva olarak tanıdığımız zenginlerin bir parçası değildir. Bunlar orta/ara sınıftırlar; ne teba, ne de patron veya efendidirler, kendi hallerinde insanlardır. Başkalarını sömürmedikleri gibi başkalarının sömürüsü altına da girmezler. Özgür bir sınıftır. Bu sınıf burjuvazi döneminde, geliştiği ölçüde çoğalıyor; nitekim şimdi bir caddede yan yana mağazalar görüyoruz.

Bu, burjuvazinin feodaliteye karşı gelişmesinin işaretidir. Feodalite döneminde bu kadar mağaza yoktur. Sadece ziyaretgâhlara yakın yerlerde mevsimlik pazarlar veya seyyar bir satıcı vardır. Fakat burjuvazin gelişmesi, bu sınıfın meydana geldiğinin göstergesidir. Burjuvazi geliştiği zaman kapitalizm düzenine dönüşüyor. Çoğu insan, kapitalizmi burjuvazi düzeninin gelişmiş şekli olarak bilir. Burjuvazi sistemi zirveye çıkıp güçlendiği zaman adını kapitalizm koyuyoruz. O halde kapitalizm ve burjuvazi eş anlamlıdır. Bazılarına göre durum böyledir. Neden bu ikisini eş anlamlı alıyoruz? Çünkü burjuvazi düzeninin kapitalizm düzenine dönüşmesi bir devrim şeklinde ve genellikle de tedricî bir gelişim ile gerçekleşiyor. Dolayısıyla eğer toplumun temelinde, yapısında ve özünde bir değişim olmuşsa, burjuvazinin kapitalizme dönüşmesinin bir devrim şeklinde meydana gelmiş olması gerekir. Fakat bu onu kanıtlamaz. Biz bu dönüşümde burjuvazi düzeninin kapitalizm düzenine tamamen aykırı olduğunu gözlerimizle görebiliriz. Onlar birbirinden farklıdırlar; insan şekli, iş şekli, kültür şekli, sosyal ilişkiler şekli ve sınıf şekli her ikisinde değişiktir. Sosyal sınıfların şekli değiştiğinde bir düzenin başka bir düzene dönüştüğü belli olur. Bu dönüşümün tedricî olup olmaması başka bir konudur.

Kapitalizm dönemi burjuvazi döneminin tersinedir. Burjuvazi döneminde bu orta sınıf gelişip yayılıyor; ama kapitalizm döne-

minde bu sınıf tekrar toplanıyor, eriyor ve azalıyor. Yani orta sınıfın burjuvazi sistemi, kapitalizm döneminde feodaliteden öyle bir hareket ediyor ki burjuva sınıfı iş başına gelip topluma hâkim olduğunda, tekrar orta sınıf bu şekilde inişe geçiyor. Ne şekilde inişe geçiyor? Tıpkı toplumun, aralarında boşluk bulunan iki ayrı sınıf haline geldiği feodalite döneminde olduğu gibi. Ancak olay böyle değildir; ama toplumun gerçekliği ve hakikati bakımından toplum tekrar iki zıt sınıfa bölünmüştür ve orta sınıf ya yoktur ya da çok zayıftır, üst sınıfa bağlıdır, kendisi bağımsız bir sınıf değildir.

Feodalite döneminde bir dükkânın, iki tane, üç tane, on tane, yirmi tane, otuz tane olduğunu görüyoruz. Neredeyse bir şehrin tamamının mağaza ve ekseriyetinin orta sınıfa mensup olduğunu görebiliyoruz. Öyle ki bu gelişiyor; çünkü halkın çoğunluğu köylerden şehirlere göç ediyor. Bundan dolayı aşağı sınıf, burada çok iyi görebildiğimiz orta sınıfa dönüşüyor. Fakat Avrupalı bunu anlayamaz; kitaplardan okuması gerekir. Şu son 10-15 yıl için şehirlerin haritasına bakarsanız, bütün İran şehirlerinin iki kat büyüdüğünü göreceksiniz. Örneğin 40-50 sene önce Meşhed'de Takiabad Meydanı bir taraftan, caddenin altı diğer taraftandı. Bu tam olarak sabit idi. Şehrin ortasının harem/kutsal mekân olduğu iyi bilinirdi. Çevresi dönüp dolaşabildiğiniz bir daire şeklindeydi. Harem ve çevresinde öyle sabit noktalar vardı ki burç ve kapımız olabiliyordu. Şehir, artık oradan dışarıya bir adım dahi atmıyordu. Takiabad Meydanı yapılalı belki 50-60 yıl olmuştur; fakat o tarafta bir tek caddenin veya bir tek evin bile yapılmamış olduğunu görüyoruz. Çünkü o taraf, şehrin durgun yönünü oluşturuyor, şehir orada duruyor. Tabersi Caddesinden gümrüğe vardığımız zaman, artık şehrin bir adım bile o tarafa gitmediğini görürüz. Kuzeyde, güneyde, batıda değişme yoktur, sabitlik vardır. Şehir 500-600 yıldır böyleydi. 18. yüzyılda gelmiş olan gezginler, Tahran'ın, İsfahan'ın, Meşhed'in resmini çekmişlerdir. Bu resimlerde Meşhed'in değişmediği anlaşılıyor. Dolayısıyla Meşhed'in uzun süre değişmediği ortaya çıkıyor. Bu, şehirde sınıf ol-

madığı anlamına gelmez; şehrin içinde çeşitli sınıflar var olmuştur; fakat merkez yine haremdir. Çarbağ'ın etrafında köy kökenli olan, şehirde yaşamış bulunan; fakat soylulukları tarım arazilerinden gelen eski aristokratlar oturmuştur. Şehirde eşraflıkları yokmuş. Evleri, hizmetçileri, faytonları varmış. Fakat hiçbirinin şehirde üretimi yokmuş. O, şehirde bir parazit gibi yaşamaya gelen feodaldir. Şehirli değildir, şehirde sadece yaşamaktadır; burjuva da değildir, kapitalist de değildir.

Normal insanlar caddenin aşağısındaydılar. Şehir ile köy arasındaki ara işleri yapanlar, caddenin üst tarafındaki mağaza ve dükkân sahipleri idi. Bu şekilde şehirde sabit olmuşlardı, değişmiyorlardı. Sonra birden, ekonomide meydana gelen değişimin etkisiyle modern yaşam şekli, modern iş, modern satış, yeni tüketim ve yeni yaşam tarzı meydana geliyor, yeni sınıflar oluşuyordu. Bu yeni sınıflar iki tanedir. Daima şehirlerin kuzeyine, güneyine, doğusuna ve batısına baktığın zaman şehrin ekolojisi bakımından, şehrin coğrafî bölgesi açısından değişiklik arz ettiğini görürsün. Bir büyüme de şudur: Şehir ilk şeklinden çıkıyor, artık merkez yoktur. Eğer havadan şehrin eski durumunun bir fotoğrafını çekseydik, şehir, harem ve ondan çıkan caddelerin tam olarak belli olduğunu görürdük. Fakat bugünkü şehrin böyle geometrik ve sembolik bir şekli yoktur. Hiçbir şeyin sembolü yoktur. Harem, şehrin bir köşesindedir; harem adında bir mekanizma, bir sistem mevcuttur ki bu merkez değildir; çünkü şehir sabit değildir. Düzensiz hareket ediyor ve genişliyor. Niçin düzensiz? Çünkü sınıflar eski düzen ve şekillerinden çıkıp bağımsızlaşmış, eski kalıplarının dışında gelişmektedirler. Bundan dolayı eski kalıp ve yaşayış tarzı mevcut değildir. Yukarıdaki iki özel örnekten (sınıfların ve şehrin durumu) biri şehrin büyümesi; diğeri ise şehirdeki yeni insanların görünümüdür. Bunların görünümleri, eski Çarbağ'da belli idi. O şahsiyetlerin kimler olduğu biliniyordu, isimler, titrler, unvanlar, meslekler, işler, aileler belli idi; fakat burada o klasik çehrelerden hiçbiri yoktur. Varsa da artık görünümleri değişmiş olan ikinci nesildirler. Örneğin bir hacıağa iyi

bir saltanat abidesi idi; faytonu, yardımcısı ve hizmetçisi vardı. Şimdi ise oğlu mühendis beydir, doktor beydir, ekonomik bakımdan aynı kaynaktan su içtiği doğrudur. Fakat onun sosyal ve sınıfsal tipi değişmiştir. Değerleri de tamamen değişmiştir. Yani bu çocuk, okuduğu yere, asistan olduğu yere, doktorasını aldığı yere dayanıyor; babası ise başka konulara dayanıyordu.

Bundan dolayı iki yeni sınıfsal tip meydana geliyor: Biri, yeni aristokrasi adında bir sınıf. Bu klasik burjuvazinin karşısında yeni burjuvazidir. Klasik burjuvazi pazarcıdır,. Yeni burjuvazi ise modern mağazaları olan, modern mallar satan, Avrupa'nın sanayi ürünlerini ithal eden kimselerden oluşmaktadır. Bunlar da tacir ve esnaftır. Fakat Avrupaî esnaftır, modern esnaftır. Yeni burjuvaziyi meydana getiren bu esnaf, dünya üretim sanayisine bağlıdır. Fakat hacılardan oluşan eski burjuvazi, Batı üretim sistemine bağlı değillerdi, kendi memleketlerinin üretim sistemine bağlı idiler. Mesela halı ticareti, fıstık ticareti, kimyon ticareti ve zirai üretim ticareti yapıyorlar; bir kısmı ise şehirli üretimin ticaretini yapıyorlardı. Her ikisi de her halükârda yerli ürün idi. Eski burjuvazi yeni burjuvaziye dönüşüyor, yani pazarın değeri ve asaletinde daima azalma oluyor, mağazaların ve lüks caddelerin asaleti ve değeri artıyordu.

Tahran'da pazarın içeriği yavaş yavaş boşalmaktadır. Hâlbuki daha önce (10 veya 20 yıl önce) herkes alış-veriş için, hatta domestik tüketim (evle ilgili hizmetler tüketimi) düzeyinde ev alış verişi için bile pazara gidiyorlardı. Şimdi ise genel alış-verişler için bile pazara gitmiyorlar (az bir kısım hariç, sürekli olarak azalıyor). Belki mağazalara, lüks caddelere, Tahtı Cemşid'e, Lalezar'a, Şah Rıza'ya gidiyorlar. Yani klasik burjuvazi modern burjuvaziye dönüşmüştür. Modern burjuvaziyi meydana getiren bu sınıf, modern işlerin ve tüketimlerin etkisiyle modern sınıfı da oluşturuyor. Bu sınıf, başka bir biçimde yaşıyor, düşünüyor; farklı bir aile, gelenek, merasim, âdet, sanatsal ve dinsel duygular ve sosyal gidişata sahip bulunuyor. Durumları birbirinden farklıdır. Pazarda tüccar veya esnaf olan eski bir hacı ile televizyon

satıcısı bir burjuva arasında, her ikisi de burjuva olsa bile bir benzerlik söz konusu değildir.

Bu, yeni burjuvazi şeklinde gelişen yeni sınıftır. İçeride hiçbir tipe uygun olmadığı için yaşam tarzı, ruh ve zevk bakımından kendi hesabını şehrin içinden ayırır.

(Çok önemli) bir başka sınıf daha ortaya çıkıyor. Bu sınıfın kapsamı diğerinden daha geniştir. Bu sınıf, gittikçe artan oranda şehrin kenarına yerleşiyor. Bu tipin mütalaası daha çok alt sınıfın orta sınıfa geçiş takibini ve alt sınıfın orta sınıfa dönüşmesini gösterir. Bu sınıflar nereden geliyorlar? Birisi şehrin alt sınıfından ve proletaryadan, eski anlamıyla şehrin halk kitlesinden geliyorlar ve orta sınıfı oluşturuyorlar veya köylerin alt sınıfından gelip orta sınıfı meydana getiriyorlar yahut öteki hayat tarzının tamamen değişmesi sonucu köylerde yıkılmış olan müflis mülk sahipler ya da artık köyde kalamayan, sonra çeşitli ekonomik sebeplerle şehre gelen, yeni bir işe giren, ya amelelik yapan ya da benzeri işlerde çalışan köylülerdir. Fakat çoğunluğu orta sınıfa dönüşüyor, orta sınıfın başlarında yer alıyorlar; başka bir nesilde sınıfın ortasına geliyorlar. Yani önce gelen kimse bir okulun odacısı veya bir bankanın bekçisi olabiliyor. Ancak onun çocuğu ya bir öğretmen ya kâtip ya ordu subayı ya da üst düzey banka memuru oluyor; çünkü artık şehirli değeri kazanıyor. Şimdi karşıdaki caddelere giderseniz, oradaki bireylerin çoğunlukla yeni tip kazanmış, sınıflarına yeni girmiş kimseler olduklarını görürsünüz. Bu sınıf, henüz gelişme halinde olan yeni bir sınıftır. Hâlâ eski sınıfından unsurlar taşımaktadır. Çoğu elbise ve takılar hâlâ eski sınıfına aittir, orta sınıfa uymaz; yan yana duran eski ve yeni değerler birbirine uyumsuzdur.

(Aynı Meşhed'de) tandırı olan, ekmek pişirip komşularına satan bir ev yani bir köy görüyoruz. Sonra köyün mollasını da aynı şekilde oraya getiriyorlar, mersiye okuyor. Tandırın olduğu bu evde tekkeleri vardır, zincir vuruyorlar, radyo ve teypleri de vardır. Müzik faslı vardır. Bu, iki görünüm ve birbiriyle hiç benzerliği olmayan; ama yan yana duran iki sınıftır. Ama bu değerlerin han-

gisi kaybolmaktadır? İlkel değerler yok oluyor; çünkü bu sınıf yeni meydana gelmiş, henüz tip edinmemiştir. Yeni meydana gelmiş olan bu sınıfta, son derece önemli bir etken üzerinde durulabilir ki o da şudur: Sınıf, yalnızca işi ve ekonomik geliriyle tarif edilmemelidir; bilakis bir sınıf, daha büyük bir toplumda kendine özgü dili, kültürü, fikirleri, özellikleri, dini ve duyguları olan kapalı bir toplumdur. Bir sınıfı oluşturan bu dil, din, duygular, hayat tarzı, yaşam formu, evet bütün bunlar, onların iş ve geliri olan ekonomik yapının ilavesiyle hep birlikte bir sınıfı oluşturan unsurlarıdır. Sınıf bir forma sahip olduğu zaman (bin yıldır oluşmuş olup bütün özellikleri birbirine benzeyen bir sınıf olarak pazar hacıları gibi) bütün özellikleri, sosyal tutum ve davranışları, yaşayış tarzı ve ailevî durumları birbirine benzemektedir. Fakat meydana gelen bu yeni sınıfta herkesin kendine has bir formu vardır. Çünkü henüz tam bir şekil almamış ve sınıf önceki unsurlardan hâlâ arınmamıştır, intikal ve oluş halindedir. Bu sınıf, sürekli arttığını gördüğümüz orta sınıftır. Önceleri bu ailenin beş yük buğdayı, 300 kg. kimyonu, 600 kg. arpası vardı. Geliri bunlardan idi. Şimdi bunların hiçbirine sahip değil; artık memur oldu. Günde 15 tümenlik bir ücreti var, onunla hayatını sürdürmektedir. Eğlencesi, masrafı, tüketimi, elbise şekli, hanımı, çocuğu, her şeyi değişmiş durumdadır. Bu orta sınıf gittikçe gelişiyor; fakat kapitalizmin ortaya çıkmasıyla birlikte bu sınıf azalıyor. Bu gelişen sınıf aydın bir sınıftır; önceki bütün değerlerini zihninden atıp temizlemiş olan bir sınıftır. Eğer köyden şehrin orta katına gelmiş olan kimselerden birine bakarsanız, onun zihnindeki bütün değerlerin değiştiğini hissettiğini görürüsünüz. Yani köyde olduğu zaman bazı şahıslara saygı gösteriyor, bazıları ile alay ediyor, bazı işleri aşağılıyor ve bazı tutum, eylem ve makamlara değer atfediyor ve atfettiği değere inanıyordu. Fakat şimdi gelip orta sınıfta yer almıştır. Bütün o eski görüş, inanç ve yargılarla alay ediyor. Geri döndüğü zaman bu değişimin ilk yansıması şu oluyor: Mahallinin ağasında, ailesinde, kavminde, akrabasında, adında ve âdetinde olduğuna inandığı bütün değerler şimdi zihninde hayalîdir. Bütün bu değerler beyninde değer kay-

bediyor ve tamamen değişiyorlar (Avrupalı hem üretiyor hem de satıyor; yani her ikisi birbirini tamamlıyor Bizim üretici olmayan orta sınıfımızdan farklıdır).

Bu örnek, Avrupa içindir. Oysa bizim orta sınıfımız, Avrupa'nın orta sınıfından tamamen farklıdır. Orta sınıfın nasıl olduğunu, nasıl meydana geldiğini ve nasıl incelenebileceğini tanımlamak, tasvir etmek istiyoruz. Burada meydana gelen orta sınıf ile 17 - 18. asırlarda meydana gelen orta sınıf arasında ne gibi farkların bulunduğu ayrı bir konudur. Kapitalizm meydana gelince, sermaye sermayedarın, kapitalistin aksine gelişiyor. Burjuvazi döneminde sermayedar, sermaye ile gelişiyordu. Sermayedarlığın sermaye sahibi ile olan uyumu da birlikte gelişiyordu. Yani sermaye ve para arttıkça zengin de artıyordu. Fakat kapitalizm döneminde para arttıkça zengin azalıyor; yani burjuvazi döneminde ahenk veya hareket grafiği çokluk ve artış tarafına doğrudur. Kapitalizm döneminde ise grafik azalma ve yoğunlaşma yönüne doğrudur.

Nitekim geçmişte Nişabur, Sebzevar ve bunlar gibi küçük şehirlerde yüz büyük muteber tüccar vardı; fakat şimdi Tahran'da dahi 5-6 taneden fazla büyük sermayedar yoktur. Burjuvazi döneminde birey az bir sermaye ile hem üst sınıftan, hem de alt sınıftan bağımsızlık kazanabiliyordu. Kapitalizm döneminde sermaye birikimine doğru temayül artıyor. Küresel teknik ve ekonomik faktörlerin etkisiyle burjuva kapitalistler, iki tercih ve yoldan başka bir seçeneğe sahip değillerdir: Ya ayakta kalmak ve rekabet edebilmek için küçük sermayelerini bir araya getirirler ya da büyük makinelerin ve büyük sermayelerin altında ezilip alt sınıfa, ikinci sınıfa geri dönerler. Bundan dolayı burjuvazi geliştiği ve kapitalizm aşamasına eriştiği zaman burjuvalar dağılıyorlar. Yani tüccarlar kapitaliste dönüşüyorlar. Kapitalistlerin sayıları sürekli azalıyor, burjuvazi küçülmeye, dönüşmeye ve yıkılmaya; memur, ikinci ve üçüncü sınıf işveren, alt sınıf olmaya ve dağılmaya duçar oluyor. Bir çarşıda ne zaman büyük bir mağaza görseniz bu büyük mağaza iki yazgı meydana getirir: Yüz esnaf-

tan beş küçük dükkân büyük bir kapitalizme dönüşmüştür; yani o 5 kişi kapitalist olmuş, diğer 95 kişi ise ikinci sınıfa geri dönmüşlerdir. Öyle ki kapitalizm gelişme ve temerküz elde ettiği ölçüde, bir endüstriyel ve kapitalist toplumunun büyük sermayeleri, birkaç görünüm altında tezahür ediyor ve onların emir altına giriyor; geriye kalanlar ise sınıflarını onlardan ayırıyorlar.

Orta sınıfı oluşturan bu diğerleri, ne hale geliyorlar? Ya işçi ve proletarya ya memur ya da doktor, mühendis ve teknik uzmandan daha yaygın olan teknisyen haline geliyorlar.

Modern burjuvazi gelişme ve ilerleme felsefesine sahiptir. Eski gelenekleri yok etme, üst sınıfın esaretinden ve alt sınıfın elinden kurtulma taraftarıdırlar. Özgürlükçü, ilerici, geleceğe ilişkin iyimser, bağımsız ve sağlam fikirlidirler.

Kapitalist adında bir sınıfın (diğer sınıflardan daha kuvvetlidir ve sayısal açıdan daha azdır) mevcut olduğu kapitalizm döneminde birçok kişi orta sınıftan yukarı doğru çıkmış, geriye kalanlar ise diğer üç sınıfa inmişlerdir. Acaba bunlara, bir kısmı bürokrat ve bir kısmı da teknokrat ve proleter olan bu kimselere orta sınıf demek mümkün müdür? Sosyal ve sınıfsal açıdan bunlar nasıl analiz edilebilir?

Kapitalizm döneminde sermaye yığılmasına yönelim niçin fazladır? Çünkü eski burjuvazi döneminde iş, mübadele (ticaret) ve el üretimi esasına dayalıdır (halı satıcısı, demirci, mücevher satıcısı). Bundan dolayı klasik burjuvazi, ya esnaftır ya da sanatkâr. Tarımsal ürünlerin mübadelesi için az bir sermaye yeterlidir. Zanaatkârlık döneminin bir üretim birimini oluşturmak (yani el üretimi işi) için de az bir sermaye yeterlidir. Sonra makine gelince üretim büyüyor. Bol ücretli çok sayıda personele, işçiye, memura vs. kavuşuyor. Vergi veriyor, yer istiyor; mağaza istiyor, sigorta istiyor; büyük ve ağır bir sistem alımı, modern makine ve bol sermaye istiyor. Daha önce dükkân açabildiğimiz ve bakırcılık yapabildiğimiz az sermaye, artık büyük üretime yetmiyor. Geçmişte

iki ortak halı dokuyabiliyor, (sanatkâr olarak) halıcılık yapabiliyordu veya halı satış yeri (tüccar olarak) ya da örneğin az bir sermaye ile şeker imalâthanesi açabiliyorlardı. Her ikisi de burjuva idi.

Fakat sanayi döneminde şeker fabrikası işi için yüz milyon tümen başlangıç sermayesi gerekiyor. Şeker fabrikası kurabilmek için bu sermayeyi koyarken bin sermayenin yüz bin tümen toplaması gerekiyor. On bin klasik burjuva sermayesinin toplanması gerekir ki bir gemicilik şirketi kurulabilsin. Geçmişte on katır bir kervanın meydana getirilmesi için yeterliydi. Bir at veya bir katır, bir at arabasını çekmeye veya bir iş tezgâhını kurup işletmeye kâfi idi. Fakat bugün küçük sermayeler zorunlu olarak birbirine katılıyor, evlilik yapıyorlar; sermayelerin zorunlu olarak birleşmesi kapitalizmi oluşturuyor. Bu nedenle kapitalizm sanayi dönemine aittir. Eğer sanayi olmasaydı burjuvazi varlığını hep devam ettirebilirdi. Şimdi sanayi geldi, burjuvazi eziliyor, ortadan kalkıyor, yok oluyor. Bir taraftan şimdi orta sınıf ortadan kalkmış olup eski alt sınıf (işçi ve amele) mevcut değildir. Yeni alt sınıf, kapitalistin karşısında proleterdir. Demek ki burada iki sınıfımız mevcut. Yeni düzende kapitalist, feodalin yerini; proleter sınıfı ise köylünün veya serfin yerini aldı. Fakat iki sınıfımız daha vardır: Biri idare memurları (işleri toplumun sanayi düzenine bağlı idarî sistemi düzenleme idaresi olan kimselerin tamamı), diğeri ise teknik veya uzmanlık işi yapan teknisyenlerdir (teknisyen, makine düzeninde özel bir işi yapmak için uzmanlık eğitimi gören kimsedir).

Bu iki sınıf, sınıfsal düzen açısından nasıl bir konuma sahiptirler? (Proleter ve sermaye sahibi malum). Bu iki sınıf acaba gerçekten orta sınıf mıdır? Orta sınıf konusunda dedik ki orta sınıf, gelir meselesinden başka, sosyal pozisyon bakımından, diğer iki sınıftan bağımsız olma eğilimine sahip olup aşağı sınıftan ve üst sınıftan uzaklaşarak büyüyor, yayılıyor. Nitekim mağaza sahibi olan ve anahtarı da elinde bulunan bir kimse, bağımsız bir ekonomik ve üretimsel birimdir. Böyle bir kimse ne sömürüyor ne

de sömürülüyor. Bizzat kendisi parasını kazanıyor, kendi işini seçiyor, hiç kimse ona emretmiyor.

Ama bu iki sınıfın (teknisyen ve memur) acaba bağımsızlık eğilimi var mıdır? Acaba bağımsız mıdırlar? Hayır! Bunlar kapitalist sınıfın ürünü olup geçmişteki bir parçası sayıldığı filan hacının kâtibine benzer.

Sınıfsal açıdan orta sınıfın parçasıdır. Bu iki tali çalışan türü kapitalist sınıfa bağlıdır. Gelir dışında, sınıfın bağlılık, kültür, görüş ve sosyal tip türünü de belirleyip ortaya koymamız gerekir.

Köyde seyyar satıcı, orta sınıfın parçasıdır ve ne tebadır ne de ağa.

Bekçibaşı veya tahsildar, ne seyyar satıcı sınıfının parçasıdır, ne de tebanın, bilakis efendilerin parçası olup o sınıfa bağlıdır.

Bir sınıf sadece ve sadece temel unsurlardan oluşmaz; bir miktar tali unsurlara da sahiptir. Daktilo, idarî sistemin bir parçasıdır; yani sınıfın bünyesinde bulunan işi yapar. Teknokrat ve bürokrat kapitaliste bağlı iki tali sınıftır. Nasıl bağlıdırlar? Eğitim türünü kim belirliyor? Açıkçası kapitalist (hiç kimse, daha sonra hiçbir yerde istihdam edilmeyeceği bir bölümde okumaya gitmez). Dolayısıyla branşları biz seçmiyoruz; yeni sosyal düzen seçiyor. Eğer her türlü tahsilin maddî değeri olsaydı, hiç kimse teknik ve uzmanlık işlerinin peşinden gitmez, herkes edebiyat, müzik, sanat, şiir ve felsefenin peşinden giderdi.

Eğitim öğretim türünü ve branşı kapitalizm öneriyor, empoze ediyor, belirliyor; zira yeni düzen bu branşları (iş ve meslekleri) tayin ediyor. Diğerleri ise o branşlarda mecburen çalışmak zorundadırlar. Çalışmazlarsa yok olurlar.

Sayın Benvenist, insanlık tarihinde benzeri olmayan bir dâhidir. 72 dil biliyor, yani bütün dilleri biliyor; çünkü dillerin kökenini biliyor. Fakat hiç kimse onu tanımıyor. Maddî açıdan çok kötü durumdadır. Az bir öğretmenlik maaşı alıyor. Hâlbuki aynı yerlerde öyle kimseler var ki iki veya üç saat teknik ders vs. vererek her gün onun bir aylık maaşına denk para kazanıyorlar ve onların

işleri ne beyin istiyor, ne akıl, ne liyakat, ne ahlâkî meseleler, ne insanî şeref ne de yiğitlik gerektiriyor. Hiçbiri lazım değil, sadece tekniği bilmeleri yeterlidir. Niçin böyle? Çünkü değerler ve meslekleri kapitalist sınıf belirliyor. O plân ve teklifleri sağlayan kimselerin hayatları müreffehtir. Çünkü kapitalistler sınıfında bulunuyorlar. Her ne kadar kapitalistlerin ve aristokratların parçası olmasalar da onların sınıfının parçası sayılıyorlar (aristokrat ailede güç).

Bundan dolayı bürokratlar, teknokratlar, tahsilliler zaman kaybetmeden ikincil unsurlar olarak kapitalist sınıfa bağlanıyorlar ve toplum da kapitalist ve işçi sınıfı şeklinde iki sınıf haline geliyor. Kapitalist sınıf sayısal açıdan azalıyor, sermaye birikimi açısından ise gelişiyor; ancak işçi sınıfı sayısal açıdan çoğalıyor. İşçi sınıfının yayılıp genişlemesini kontrol eden etken, daima kendisini makine sayesinde işçiye karşı müstağni kılan yeni teknolojidir. Fakat makinenin yayılması o kadar hızlıdır ki onların çabasına rağmen yine de her yerde işçilerin sayısı artış göstermektedir.

Bu yüzden burjuvazi dönüşüm geçiriyor; görüş, düşünce ve ahlâk değişimine uğruyor. Bunun sebebi şudur: Artık burjuvazi orta sınıf değildir, bilakis kapitalist sınıfın bir parçası olup ona bağlıdır; bağımsız değildir. Çenesi kapitalizm ahırına bağlıdır; yaşam durumu müreffehtir, ama patron sınıfına bağlıdır. Hâlbuki daha önce hiç kimseye bağlı değildi. Teknokrat ve bürokrat eski orta sınıfın yerindedir. Fakat eski orta sınıf bağımsızdı. Bu, başka bir sınıfa bağlıdır ve kendinden menkul bir iradeye sahip değildir. Geçmişte hiçbir şey onu tehdit etmiyordu. Fakat bu kolayca tehdit ediliyor. Çünkü başka sınıftan maaş alıyor, ekmeğini başka sınıftan alıyor. Önceleri istediği işi yapabiliyordu. Şimdi ise tüketimi yüz kat artmakla birlikte insanî açıdan düşmüştür. Burjuvazinin bozulma nedeni, yüzde yüz toplumsal bir analiz gerektirir: Örneğin daha önce Büyük Fransız Devrimini gerçekleştiren burjuvazi, şimdi faşizmi meydana getiriyor.

Geçmişte burjuvazi diğer iki sınıftan bağımsız orta sınıf olduğu

için, bağımsız ve özgürdü, seçme gücüne sahipti; ne sömürüyor, ne de sömürülüyordu. Ahlâkî ve ruhî açıdan sağlamdı. Fakat şimdi bu sınıf, kapitalist sınıfa bağlı bir ürüne dönüşmüştür. Bütün yönlerden bağımsızlığı ve özgürlüğü kısıtlanmış durumdadır; ruhsal ve ekonomik açıdan da başka bir yere bağlıdır. Çünkü ekonomi her ikisinin ruhuyla bağlıdır. Bundan dolayı 18. yüzyılda Büyük Fransız Devrimini meydana getiren burjuvazi, 20. yüzyılda faşizmi meydana getiriyor. 20. yüzyılda faşizm, ne işçinin tezahürüdür, ne de kapitalizmin ürünü. Faşizm, bürokratların, teknokratların ve toplumda onlara bağlı aydınların meydana getirdiği bir harekettir.

Niçin faşizme dayanıyorlar? Çünkü klasik burjuvazi kendisi için bir dine, felsefeye ve ideolojiye sahip; hayat için ve kendisi için bir anlama sahiptir. Fakat modern burjuvazi, insanî açıdan çok yüksek bir kültürel ve bilimsel eğitim-öğretime sahiptir. Ama ahlâkî açıdan patron sınıfı tarafından değiştirilmiş, ücretli ve köle haline getirilmiştir; yani tahsilli ve bilgin bir uşaktır o. Bu sınıfa dönüştüğü zaman, sınıfsal açıdan artık felsefesi yoktur. Böyle bir kimse ruhsal açıdan zengin değildir. Yaşadığı toplumdaki sınıfsal konum açısından kendini açıklayamıyor, sınıfsal pozisyonu tahlil edilebilecek gibi değildir. İşini kendisi seçmeden çalışan, hedefini kendisi seçmeden hareket eden ve hayat tarzını kendisi belirlemeden yaşayan bir sınıftır.

Kendisi için değil, başkası için var olan bir insandır. Düşünce ve dehasının semeresini kendisi değil, başkası götürüyor. Dehasını başkasına kiraya vermiş. Bir taraftan da düşünen ve medenî bir insandır; kendi sınıfsal durumunu, insanî ve ahlâkî şahsiyetini açıklayan sosyal, ruhsal, itikadî ve ideolojik felsefeye ihtiyacı vardır. Bundan dolayı sosyolojik açıdan üzerinde çok durulan ve araştırma yapılan meselelerden biri olarak faşizm, yeni sistemde insanî şahsiyet ve sosyal pozisyonunu kaybetmiş olan ve dolayısıyla insanî varlıksal manasını yitirmiş olan ve var oluşsal boşluğunu doldurmak ve böylece ideoloji elde etmek, sosyal misyon kazanmak, hedef belirlemek, varlığını anlamlandırmak ve bu ve-

sileyle iradesizce ruhunu yiyici, faydacı müreffeh sınıfa bağlılık zilleti ve kölelikten kurtarmak için faşizme el açan eski orta sınıfın sahip olduğu ideoloji, felsefe ya da imandan ibarettir. Nasıl özgürleşir? Şimdi onun uşağı konumundadır. Misyon elde ettiği zaman, bağımsız misyona sahip bir insan haline geliyor. Sonra bu misyon, toplumun liderliğini ele almakla sonuçlanır ve sonra toplumsal ve ekonomik yönden onu kendine tâbi kılan kapitalizme siyasal bakımdan egemen olur.

Alman ve İtalyan faşizminin bütün liderleri teknokrat ve bürokrat sınıfına bağlıdırlar. Bunlar liderliği üstlendiklerinde, bunlardan daha üstte bulunan Alman kapitalistleri bunlara haraç veriyor, önlerinde eğiliyor ve onlardan korkuyorlar. Para, kompliman, yardım ve bağlılık ile onları rahatlatmak istiyorlar. O halde faşizm, kapitalist sınıfa karşı, bir taraftan proleter sınıfına karşı, bir taraftan da toplumlarına karşı bilinçsiz bir ruhsal isyandır; bir felsefenin sahip olduğundan daha çok duygulara sahip olan bir isyandır. İnsanların yaptığı bütün işler, onların ruhsal durumlarına dayanır. Mesela birini övmek ve bir diğerini kötülemek; hep birinin bizim hoşumuza gitmesi, diğerinin ise hoşumuza gitmemesi, ona muhalif olmamız, felsefe yapmamız ve delil getirmemiz sebebiyledir. Ruhu özgür olan çok büyük insanlardan olmamız hariç. Biriyle düşman olduğumuz halde onun faziletlerini sayarsak, bu bizim ruh özgürlüğümüzü gösterir.

Max Weber şöyle diyor: Bazı büyük kapitalistler, bazı toplantılarda tasavvuru imkânsız acayip israflarda bulunuyorlar (Aşırı fiyatla bir resim tablosu satın almakla parayı ateşe atıyorlar). Niçin? Çünkü kapitalist, kapitalist olmadan önce insandır; duyguları, faziletleri, güdüleri, zevkleri olan bir insan; bazı şeylere iman etmiş, faziletlere inanmış ve inanmakta olan bir insan. Fakat bütün bunları işi süresince para kazanmaya feda etmiştir; hürriyetlerden, eğlencelerden, duygulardan, aşklardan, dostluklardan, insanların faziletlerinden, inançlardan ve insanî geçmişlerden, evet hepsinden, daha fazla para kazanmak için vazgeçmiştir, hepsini bir kenara bırakmıştır. Hep kendisine, bütün insanî duygularına

ve başkalarına ihanet etmiştir. Böyle bir insan bilinçsiz değildir, paraya karşı kompleks ve kin besliyor. Bu durumlarda onu yok etmeye girişiyor, bu işten ruhen zevk alıyor. Bütün insanî ve manevî sermayeleri, yetenekleri ve imkânları yok etme karşılığında bu parayı elde etme işi tamamlanmış olup kendisine, otuz tutuklu olan insanî benine isyan ediyor. Bu, ruhsal bir meseledir. Faşizm, felsefî ve ilmî olmaktan çok hissîdir. Bürokrat ve teknokrat sınıfının duygusu, ilim ve medeniyet bakımından diğer iki sınıftan (işçiden ve kapitalistten) daha yüksektir. Bunun beyni vardır; fakat insanî şahsiyet bakımından başkalarına bağlıdır. Hatta proleterin hürriyetine ve şahsiyetine bile sahip değildir. Düşüncesi kendi iradesinde değildir. Ruhunu kiraya vermiştir. Ama proleter, düşüncesini değil, sadece kolunu kiraya vermiştir. Bu ise bedenini değil, düşüncesini kiraya vermiştir. Aslında onun ruhu memurdur. İşçi, bedenini istihdama verir, ruhu kendisinindir; istediği şekilde düşünür ve söyler. Dolayısıyla faşizm etkeni şundan ibarettir:

1- Sapmış olarak başka sınıftan ziyade kendi sınıfsal esaretine karşı olan insanî sınıf ruhunun isyanıdır. İşçinin bu esareti yoktur.

İşçinin esareti yok mudur? Sömürülüyor; fakat sınıfsal bağımsızlığı vardır. Belli bir sosyal itibarı var, kendi kültürü var, kendi sınıfı ve kendi yeri var. Patronun evinde yaşadığı için esarette olan paralı birey ise patrona, ağaya karşı isyan ediyor, töhmet halinde isyan, nankörlük isyanı. Çünkü şahsiyet bakımından yaralanmıştır (Meterling ve evinin işçisi). Zira insan tek boyutlu değildir. Tek boyutuna yardım edilirse, diğer boyutu ona karşı isyan eder. Düşünen insan, hayatının bütün olaylarına hâkim olur; çünkü her şeyi tahlil eder. Bizim sinirli olmamızın sebebi, tahlil yapmayışımızdır. Tahlilde bulunursak sinirli olmayız.

Günümüz dünyasında entelektüel sınıfın kendine ait en küçük bir iradesi yoktur; hatta çalıştığı fabrikada kendi çocuğuna bir oyuncak yapma imkânına bile sahip değildir. Bu uçak yapan bir insandır; fakat o kadar insanî iradeye sahip değildir. Hâlbuki her

şeyi fabrikadan geliyor; tahsili, ilerlemesi, maaşı, gücü ondandır. Fakat şahsiyeti onun karşısında yıkılmış durumdadır. Her şeyi kapitaliste aittir. Bundan dolayı kapitalizme karşı isyan ediyor. Bu, faşizmin tarihine tam olarak uygun bir biçimde tezahür ediyor. Faşizm önceleri kapitalizme karşı bir eğilimdi, ismi de hem sosyalizm, hem de nasyonalizm, yani nasyonal sosyalizm idi. Bu seçim, onun kapital karşıtı bir eğilime sahip olduğunu ifade ediyor.

2- Kendi varlıksal boşluğuna karşı bir isyandır. Varlıksal boşluk, yaşamak için nasıl bir bahanemin olduğunu bilmememdir. İki kişiden birinin bir ev satın alma arzusu var ve maaşının da artmasını istiyor. Hedefi düşük de olsa onun için (doymak bilmeyen ve mesela başka bir ev daha alıp kiraya vermek isteyen kişiyi bırakalım) ömrünün sonuna kadar hedeftir, idealdir. İdeal olduğu için hedef, yaşamak ve olmaktır. Fakat böyle hedeflerin değerine inanmayan veya onlara (ilk hedeflere) erişmiş olan kimse, "Şimdi niçin yaşıyorum? Geriye kalanını neye harcayayım?" diye soruyor. Var olma gerekçesi ortadan kalkıyor? Niçin ortadan kalkıyor? Kimde ortadan kalkıyor? Kendi varlığı için bir anlam hissetmeyen kimsede. Yani var olduğumu hissediyorum; ama niçin varım, bilmiyorum (felsefî bakımdan değil, psikolojik ve ruhsal açıdan). İşçi sınıfının hedefi vardır. Kapitalistin de. Fakat ben artık mananın tayin ettiği biriyim. O halde kendimin manası yok; benim hedefim yok (kendisi için şoför ve başkası için şoför misali). Sonuçta kendime değil, başkalarına ait olan hedeflere ulaşıyorum (şoförlük yapmak için para alıyorum). Dolayısıyla varlıksal anlamdan yoksunum, egzistansiyalistik manadan yoksunum. İnsanın varlıksal manası iki noktada tezahür ediyor:

1- İşde.

2- Hür olduğu boş zamanlar döneminde. Para almak ve sonra boş zamanlarda asıl işlerimle meşgul olmak için çalışıyorum. Yahut işimin kendisi esas hedefimdir; (düşüncemi söyleyip yazmamın, benim için bir hedef olduğu) yazarlık gibi. Fakat sanayi döneminde boş zaman ve eğlenme zamanı yoktur. Geriye iş ka-

lıyor.

Entelektüel, bürokrat ve teknokrat sınıf çalışıyor; fakat hedefe sahip değildir. Onun neticesini başkası götürüyor. Bundan dolayı ne çalışma döneminde, ne de ondan sonra (boş zamanlarda) varlıksal tezahür elde edemiyor, ben bu işi yapıyorum diyemiyor. Dolayısıyla o, tezahürlerinden biri faşizm olan boş bir insandır.

Topluma ve hayata karşı kin duymak, mana kazanmak için bir isyandır (Arap insanı ve zemzem kuyusu misali).

Amerika ve İngiltere'de ne çok cinayet işleniyor! Polisin katillerini bulamadığı faili meçhul cinayetler. Çünkü katil yönsüzdür. Polis, ilmî ve mantıkî karinelerden (tanıdık, düşman) hareketle katilin peşine düşüyor. Katil bulunduğu zaman, ona niçin adam öldürdüğünü soruyorlar. Şunun için diyor. Neden? Çünkü normal bir durumda var olduğunu hissetmemektedir. Hiç kimse onun varlığını fark etmiyor (büyüklerin sohbeti ve çocuk gibi: Büyükler kendi aralarında konuştukları ve çocuğa ilgi göstermedikleri zaman çocuk, varlığını göstermek için çeşitli işlere başvurur ve böylece büyüklerin ilgisini çekmeyi amaçlar. Bunlar varlıksal boşluğun tecelli veya yansımasıdır; çocuklarda bir şekilde, yetişkin bireyde bir şekilde ve sınıfta da başka bir şekilde).

DÜNYAGÖRÜŞÜ VE KÜLTÜRLE İLGİLİ GENEL BİR KONU

Fikrî bir öğretinin alt yapısı dünyagörüşüdür. İnsanın dünyagörüşünün dayandığı bu alt yapıda; hayat felsefesi, insanın anlamı, hayatın hedefi, bireyin sorumluluğu ve misyonu, toplumun ve insan türünün sorumluluğu ve misyonu, bireysel ve sosyal hayatımı ona göre tanzim ettiğim bilimsel öğreti, evet bütün bunlar dünyagörüşüne dayanır. Bunların toplamı benim öğretimi meydana getirir. Dolayısıyla öğreti/ekol, dünyagörüşü adlı bir alt yapısı olan sistemdir. Bu dünyagörüşü temeline dayalı bir tarih felsefemiz ve bir insan bilimimiz (insan felsefesi) vardır; insanın ideolojisi bunlara dayanır. İdeoloji; ahlâk, hayat felsefesi, bireysel ve sosyal sorumluluk ve misyondan ibarettir. Dolayısıyla bu sistemin toplamı, inanç öğretisini ifade eder.

Örneğin 19. yüzyılda radikalistler (1800-1900 yılları arasında) tabiatın asaletine, tabiatçılığa dayalı dünyagörüşü ve insan iradesinin hürriyeti esasına dayalı tarih felsefesine sahip olmuşlardır. Onların antropolojisi, bütün insanların ortak ve sabit ahlâkî vicdanına dayalı ve ahlâkları, insanî fıtrat ve yapıya dayalı idi. İnsan yapısının iyiliğe dayandığını söylüyorlardı. Dolayısıyla biz insanın sapmasını önlersek, fıtratına uygun olarak, yani iyilik temeli üzere çalışır. İnsan öz olarak, insanî ve bir ahlâkî bir vicdana sahiptir. Buna bütün bireylerde sabit olan beşerî tabiat derlerdi. Bunlardan birinin hayır, diğerinin şer olduğu; birinin kötü özlü insan, diğerinin ise iyi özlü insan olduğu, evet bütün bunlar beyhudedir.

İnsanın, iyi veya kötü iş yapmak için özel bir yol göstericiliğe, mükâfat ve cezaya ihtiyacı yoktur (din şöyle diyor: Ben ona vaatte bulunuyorum, yaptıklarınızın karşılığını vereceğim diye. Çünkü insanın kendi normal fıtratı üzere hidayet edilemeyeceğine inanıyorum. Ona dışarıdan hidayet etmek, yol göstermek; iyi budur, kötü şudur demek gerekir. Yine insanın hayır işlemeyip şer işlemesi mümkündür. Onu korkutmak, ona vaatte bulunmak ve korkutmak gerekir). Bu, radikalistlerin bu teorisidir. Radikalistlerin ideolojisi, insanlarda ortak ahlakî usullerin asaletine dayalıdır. Onlara göre Tanrı'ya ihtiyaç olmadan ve tabiat ötesine inanç

olmaksızın, bireyler irade hürriyetleriyle ahlakî esasları insan hayatında gerçekleştirebilirler ve kesinlikle gerçekleştirebileceklerdir.

Bu sebeple 1900 yılında Fransa'da bütün ülkenin öğretmenlerine hitaben: "Çocuklara Allah'ı öğretmeyin, cennet, cehennem, ölüm ve ruhu anlatmayın. Din üzerine kurulu ahlâkı dinsel alt yapıdan çıkarın ve fıtrat üzerine bina edin, insan tabiatı üzerine dayandırın." diye resmî bir bildiri yayınladılar.

Bizim toplumumuzun ahlâkı din temeline oturur. Toplumumuzun insanları, mükâfat ve Allah rızası için iyi işler yapıyorlar. Ahlâkî bir iş yaptığı zaman, dinî bir iş yaptığını hissediyor. Çünkü onun zihninde ahlâk, dinsel temele dayanır, ahlak dinden ayrı değildir. İyi işler, dinsel işlerdendir. Yasaklar, yüzde yüz dinsel olgulardır.

İran toplumunun çoğunluğunun ahlâkî işleri onların dinsel işlerine dayanır. Kanun, bugün dinsel temele dayanmıyor. Kanun ahlâkî işlerin dışındadır. Toplumun bütün temeli din üzere değildir. Bütün hukukî ve adlî kurumlarımız dine dayalı değildir; ama ahlâkî amellerimiz dine dayalıdır.

Jean Cocteau şöyle diyor: 19. yüzyılda dini toplumdan, toplumsal hayattan kaldırıp atmak için gayret gösteren filozoflar yenilgiye uğramışlardır. Eğer dini ahlâkın alt yapısından çekip alırsak, fedakârlığı açıklamak için fıtrat veya menfaati devreye sokmamız gerek. Ahlakın menfaatimizle çeliştiği yerde menfaatimizi tutmamız ve ahlâkı inkâr etmemiz gerekir. Tabiatımı ahlâkî bir işe aykırı gördüğüm zaman, benim vicdanıma uygun değil diyorum. Bunun altı dayanaktan yoksundur. Dini, değersiz mana ve mefhumuyla göz önüne almayın. Din o anlamdadır ki ahlâkî iş beşerî vicdan üzere, insanî tabiat ve yaratılış üzere değil; yaratılış fıtratı esası üzeredir (din böyle açıklıyor). Adaleti birkaç temel üzerine yerleştirebiliriz: Ya umumun menfaati temeline yerleştirir ve adaletin bütün bireylerin faydalandığı bir düzen olduğunu ve eğer adaleti yerleştirmek için canımızı ve bütün çıkarlarımızı feda et-

memiz gerektiğini görürsek, artık adaleti niçin yerleştirmeye çalışalım deriz ya da akıl yürütmeye dayanarak açıklar ve aslında adil olmayan bir düzenden, çoğunluğun değil, azınlığın faydalanacağını; oysa çoğunluğun hakkının azınlığın hakkına tercih edileceğini, o halde adalet düzeninin, adil olmayan ve ayrımcı düzenden daha mantıklı olduğunu ve dolayısıyla adaletin, ayrımcılıktan daha iyi olduğunu söyleriz.

Benim adaleti bu istidlal üzerine yerleştirmeye çalışmam gerekir. Acaba bu tür mantıkî ve aklî çıkarım, beni çeşitli aşamalarda hayatımı mantıklı bir iş yapmaya adamaya itiyor ve bunu garanti ediyor mu? Hâlbuki benim her şeyimi vermem ve başkalarının faydalanması için mantıklı iş yapmam, daha mantıksızdır ve bu görüşün temeli çürüktür, dayanaktan yoksundur.

Fakat eğer insanın ait olduğu yaratılış düzeninin adalet temeline dayandığını söylersek ve bu durumda yaratılışın bir parçası olan sosyal düzen adalet temeline dayanmazsa, o zaman bu, sapmadır, yalandır, hatadır. Bu demektir ki o düzende bulunan ben de yanlış gelişiyorum, gayritabiî gelişiyorum. Bu ise, zehirli havayı teneffüs etmem gibidir.

Bundan dolayı asıl mesele sosyal düzenin adalet esası üzere olması noktasında düğümlenmektedir. Niçin? Çünkü yaratılış düzeni adalet esasına dayanır.

Dolayısıyla adaleti toplumumda yerleştirmek için sarf ettiğim çaba, kendi hayatımda doğal bir hayat tesis etmek ve kendi hayat düzenimi yaratılış ve tabiat düzeni ile uyumlu kılmak için gösterdiğim çaba ile aynı cinsindendir. Bu uyumlu düzende, bireysel, toplumsal, aklî, duygusal, aydınlanmacı ve mantıksal sorumluluk, bireysel ve toplumsal meseleler, hak ve fayda konuları, evet bunların tamamı, birbirleriyle uyumludur.

Nitekim Dostoyevski şöyle diyor: “Allah’ı tabiattan çıkarırsak her iş mubah olur.” (Suç ve Ceza’da) Bu cümleyi Sartre, Dostoyevski’den naklederek ve ona dayanarak radikalistleri tanrısız bir ahlâk kurmak isteyenler diye tanımlıyor. Sartre buna hamle

yapar: Eğer Tanrı'yı çıkarırsak, artık ahlak, mevhum ve yapay bir şey olan beşerî tabiat temeli üzerine bina edilemez (elbette sonra Sartre'ın kendisinin bina ettiği şey, ondan daha çürüktür).

Herkesin dünyagörüşünün, kültürden, kültürel menfaatlerden, sosyal sistemden, aileden, eğitim-öğretimden, uzun süre içinde yaşadığı dünyalardan hariç olmasına imkân yoktur. Tarihin, toplumun ve çevrenin dışında soyut bir şey söyleyemeyiz. Böyle bir şey meydana getirilmiş değildir, bu asla mümkün değildir.

Dâhi, stil yaratan, tarz meydana getiren, yani tefekkürün yapı tasarımını yapan kimsedir; fakat fikir binasını o stille yapmak istediği maslahat ve maddeleri, unsur ve parametreleri kültürden, çevresinden, tarihinden ve sahip olduğu kültürel birikimlerden alıyor. Bir kimsenin maddeler bakımından çevre ve kültürüne muhtaç olmamasına imkân yoktur. Hatta bugün dinlerin Allah katından geldiğine inansak da bu böyledir. Hangi şey Allah katından gelmiştir? Düşünme stili Allah'tan gelmiştir ve tarihin dışından tarihe girmiştir. Fakat bu stil, gerçekleşmek, medeniyet ve toplum haline gelmek istediği zaman, çevresindeki medeniyet ve kültürlerden iktibaslar yapmıştır. İslam, bir düşünce tarzı, fikrî bir yön, fikrî bir stil ve kendine özgü bir görüş olarak İslam Peygamberi tarafından ilan edilmiştir.

Sonra İslam medeniyeti kuruluyor. İslam medeniyetinin unsurlarına baktığımız zaman Tibetlilerin, Yunanlıların, Mısırlıların, Mezopotamyalıların, İranlıların, Zerdüşt dininin, Hıristiyanlığın, Budizm'in, Mazdekizm'in hep işin içinde olduğunu görürüz.

İslam medeniyetinin edebiyatında, kültüründe, felsefesinde, şiirinde, ilahiyatında, din biliminde, kelamında ve Kur'an tefsirinde hep çeşitli medeniyet ve kültürlerin unsurları ve malzemeleri mevcuttur. Bundan dolayı kültürel malzemeler, daima çeşitli kültürlerden oluşturulmuştur. İdeoloji her zaman muhtelif kültürlerden meydana getirilmiştir; ama ideolojinin şeklinin icat edilmesi mümkündür.

Öğrenim görmüş olduğum kültür, özümle yoğrulmuş, benimle

bir olmuştur; öyle ki kendimi ondan kurtaramayacak kadar bir olmuştur. Mesela Yunan kültürü: Şiddetle onun etkisi altındayım. İlkin Yunan mitolojisi: Bütün mitolojilerden çok etkide bulunmuş, hatta Doğu mitolojisi dahi bana nüfuz etmiştir, ilginç ve derin bir iz bırakmıştır. Öyle ki çok ciddi bir şekilde onunla düşünüyorum. Her zaman hür olarak bir şey yazmak islediğim zaman, genellikle onun etkisi altındayım (Çünkü 10-15 senedir daima onun üzerinde düşünüyorum). İkincisi ise Yunan felsefesi: Hem doğrudan hem de İslam kültürü kanalıyla onunla tanışmışım. Mesela Eflatun, Aristo, Sokrat (Eflatun'un sözlerinden nakledildiği kadarıyla). Dolayısıyla bende Batı kültürünün alt yapısı olan bir tür Yunan kültürü mevcuttur.

Taha Hüseyin'in şu sözü çok derindir: "Bizim Doğu'dan maksadımız, Çin, Hint, İran, Arap, Türk, Mısır ve Yunan'dır ve ayrıca Batı'dır."

Kitaplarda ve felsefelerde Doğu'dan maksat Çin, Vietnam, Tibet ve Hint'tir. Bu el değmemiş saf Doğu'dur.

Bu, Batı kültüründen hep uzak durmuş olan Doğu kültürüdür (tarihin başından şimdiye kadar). Eğer şimdi Batı kültürü bütün dünyaya ve Doğu'ya girmiş ve buraları etkisi altına almışsa, bu başka bir konudur. Fakat Doğu'nun edebiyat, felsefe, din ve hayat tarzı gibi kültürel yapısını kuran şey, başından beri Batı kültüründen ayrı gelişmiştir.

Yunanistan ne zamandan beri kültür merkezi imiş? M.Ö. 4.-5. asırlardan ve aynı şekilde M.Ö. 7. ve 8. yüzyıllardan, hatta MÖ. 1000 yılından felsefî gücünün zirve dönemine kadar kültürel merkez olmuştur. Fakat Konfüçyüs, Şintolar, Taoizm ve diğerlerinin döneminde bütün bu kültürel değişimler, Batılı değişimlerden uzak bir biçimde şekillenmiştir. Aynı şekilde Orta Çağ ve Yeni Çağ boyunca da ayrı olmuştur. Fakat bizim kültürümüz, yani İran kültürü, Arap, Mısır ve Türk kültürü, her zaman Yunan kültürü ile aynı ufukta ve aynı ortamda var olmuştur. Yani ilk kültür, Mısır ve etrafındaki bölgelerde oluşuyor. Sonra Girit'e ge-

liyor. Oradan Yunan'a, sonra İskenderiye'ye ulaşıyor. Oradan da İslam kültürüne giriyor. Dolayısıyla İslam kültürü, ondan önce İran kültürü, İskenderiye kültürü ve Mısır kültürü (Ortadoğu ve Yakındoğu), Yunan-Batı kültürü ile aynı metot, tarz ve ortak bir ufka sahipler. Fakat Çin ve Hint kültürü ile tamamen farklı bir ufka sahiplerdir. Doğu kültürünü ve Batı kültürünü coğrafî açıdan Doğu ve Batı bölgeleri ile karıştırmamak gerekir. Coğrafî sınırlarla kültürel sınırlar her zaman bir değildir. Tarihsel süreç içinde İslam kültürü ve Mısır kültürü daha çok mantıkî ve aklî kültür olmuştur (işrakî, irfanî ve dinî kültür olarak nitelendirmelerinin tersine). Çin ve Hint kültürü ise işrakî/aydınlanmacı kültürdür, Doğu'ya özgü kültürdür, Doğu'ya özgü sırdır, tasavvuf kültürüdür. Hatta İran'da ortaya çıkan Zerdüştîlik gibi dinler, Buda'dan çok Sokrat'a yakındır. Avesta'ya baktığınız zaman, onu daha çok maddî ve gerçek hayatla ilgili aklî bir kitap olarak görürsünüz; nitekim Upanişadlar'da idealist bir din kültürünü tam olarak mutlak, berrak ve saf bir şekilde hissedersiniz.

Doğuluyuz dediğimiz zaman, bunu Avrupalıların anladığı manada almalıyız. Doğuluyum dediğim zaman (türsel ben), ben bu bölgeye aidim, bağlıyım, Mezopotamya'dan başlayan, Mısır ve İran'da devam eden, Girit'e giden, sonra Yunanistan'a giden ve tekrar İskenderiye'ye geri dönen ve İslam'dan sonra yeniden Batı'ya dönen bir kültüre aidim demektir.

Kültürün Akdeniz etrafında dolaştığını görüyoruz. Doğu ve Batı kültürü –ki bununla kendimizi ve Avrupalıları kast ediyoruz- yerine kendi kültürümüzü ve Avrupalıların kültürünü Akdeniz kültürü olarak adlandırmalıyız. Biz Akdeniz kültür alanı içindeyiz; bu kültür, bazen Akdeniz'in kuzeyinde, bazen ise güneyindedir ve deveran eder, dolaşımda bulunur. Bunlar aynı cinstendir.

Hiç şüphesiz Hint kültürünün etkisindeyiz. Hint kültürü de etki altında kalmıştır. Etki altında olmak, kaynak bakımından değildir, Fransızcanın, Arapçanın etkisinde kalmış olması gibi. Fakat Fransızcanın temeli Latincedir, Doğu temeli yoktur. Dolayısıyla bizim aydınlarımızdan, Latin Amerika ve Afrikalı aydınların yaz-

dıkları gibi şeyler yazmalarını beklememek (Fanon, Alioune Diop ve Aimé Césaire gibi), öyle düşünmelerini beklememek gerekir.

Biz o şekilde düşünemeyiz. Kendimiz düşünürsek, birçok ortak yönümüz vardır. Eğer ben kendim düşünürsem, benim kültür birikimim kendim hakkında düşünürse, benim kültür ve tarih birikimim, onun tarihinden ve kültür birikiminden tamamen farklıdır. Mesela İranlı, Hindistanlı veya Çinli bir aydının Aimé Césaire'in konuştuğu şekilde konuştuğunu görürsek, bu kendi kültürünün olmaması ve Fanon ve emsalleri gibi en iyi insanlar, en iyi sözler ve en iyi ekollerin etkisi altında bulunması sebebiyledir. Onlar gibi düşünmüyor; ama onların düşüncesini tekrarlıyor.

Kimse beni Fanon'u tanımıyorsun diye itham edemez. Çünkü ben İran'da Fanon'u tanımış, eserlerini tercüme etmiş, hakkında konuşmuş, bütün fikirleri hakkında yazmış ve yayın yapmış olan ilk kişiyim. Fakat onun fikirlerini herkesten daha çok tanımama, onun hakkında daha samimi düşünmeme ve ona daha çok inanmama rağmen onun kopyası gibi düşünemem. Çünkü benim öyle kendime özgü kültürel ve fikrî bir temelim var ki düşünce ve kültür noktasında onunla ortak bazı yönlerimiz olabilir; ama ondan ayrı yönlerimiz de çoktur.

Nitekim Farsça konuşuyorum; ama herkesten ve başka aydınlardan ayrı olması gereken kendime özgü bir kültür diliyle de konuşuyorum.

Sosyal açıdan hedefimiz bir; fakat meseleleri algılama şeklimiz, dünyaya bakış tarzımız ve esasen görüş türümüz farklıdır. Benim tarihim ile onun tarihi farklıdır. Onun tarihi inkârla itham edilmiştir. Yani Avrupalı, Aimé Césaire ile konuştuğu zaman, onun kültürel varlığını inkâr ediyor; fakat beni böyle suçlamamışlardır, tersine bizim kültürel yüceliğimiz hakkında Avrupalılar bizden daha çok konuşuyorlar. Onlar, bütün ömürleri boyunca kültürümüz, yazılarımız, el yazmalarımız, eski eserlerimiz, geçmişimizi ihya edişimiz vs. üzerine çalışmışlardır. Öyleyse ben Avrupalı ile

konuştuğum zaman, Aimé Césaire gibi mi konuşmalıyım? Bana: "Sen insanlık tarihinin en büyük kültür temsilcisisin." derken, ona: "Sizin kültürünüz, elbiseniz yoktu, ben size elbise verdim." diyor.

Onunla müşterek olduğum konu şudur: Her ikimiz de Avrupalının düşmanıyız. Burada onunla birleşiyorum. Fakat o, Avrupalıyı başka türlü ezmeli, başka türlü savunmalı; ben de başka türlü. O kültür sahibi olduğunu ispatlamalı, ben ise ispatlamamalıyım. Çünkü kendisi ikrar etmektedir.

Benim ona şöyle demem gerekir: Bana kültür adına yutturmak istediğin şey, gerçeklikten yoksundur. Benim kültürüm başka bir şeydir. Öyleyse benim misyon ve sorumluluğum seninkinden farklıdır.

Benim düşünsel geçmişimle onun durumu farklıdır. Onun her zaman şimdisi ile geleceğine dayanması lazım gelir. Benim ise geçmişime dayanmam gerekir. Geçmişe dayanmak, geçmişe dönüşten farklı bir durumdur.

Peki, bende niçin geçmişe yönelim ortaya çıkmıştır? Niçin geçmişi özlemle anıyorum? Neye karşı geçmişimden bahsediyorum? Ben İranlıya, Doğuluya, Akdenizliye: "Biz sana şimdi ilerici, bilinçli değerler verdik, yükseliş bahşettik; senin gerici köhne değerlerinin yerine bu ileri değerleri hâkim kıldık; şimdi sen geçmiştekinden daha üstünsün." diyenlere karşı geçmişimi anlatıyorum.

Ben ona senin bana verdiğin, ismini de insanî değerler ve medeniyet koyduğun şeylerin değer olmadığını, bilakis bunların ekonomik sebeplerle ortaya çıktığını, ekonomik kaynaklı olduğunu ispatlamak istiyorum.

Yok olan, eski, yıkık ve insanlık dışı değerler değil, bilakis daha insanî ve çok ileri değerlerdir. Yani kendi kaderime, kendi elbiseme ve kendi düşünceme sahip iken, yazgım ve fikrî serüvenimin senin elinde olduğu bugünkünden çok daha iyi bir kaderim vardı.

Şu anki mevcut değeri medeniyet ve kültür açısından reddetmek

istediğimde, geçmişimdeki değere dayanmam gerekiyor. Bu, geçmişe geri dönüşten ayrı bir şeydir (örneğin ağanın uşağa minneti).

Avrupalı, dünyada insan kültürü adına sadece ve sadece bir kültür vardır, o da Batı kültürüdür, demek istiyor. Bana şunu anlatmak ve söylemek istiyor: Dünyadaki bütün kalıpların, bütün kültürlerin onun yoluna tabi olup o şekilde çıkıp gelişeceği tek dünya kültürü ve insan kültürü, Batı kültürüdür. Fakat bunu reddetmek istediğimde, kendi kültürel değerlerime dayanmam gerekiyor. Bu, geçmişe yönelme, geçmişçilik, geriye dönüş değil; tersine bu gerçeğe yönelme, gerçekçilik, kendi alametine yöneliş, yani kendi şahsiyetine dayanmadır.

Ben ileri gitmek isteyip de başka biri, bu yolda geri kaldığını söylediği zaman, bu geçmişe yönelmedir, geçmişçiliktir. Fakat ben şu anda kendi yerimdeyim, en iyi konumdayım. Sonra Avrupalı beni zorla kendi esaretine almak istiyor. Ben bu dürtü ve isteğe karşı direnirsem, geçmişe yönelmiş mi olurum? Durum buysa, o halde dünyadaki bütün aydınlar Avrupa'nın gözünde gericidir, geçmişçidir.

Bizi geçmişimizden koparmak, geçmişimizi görmemizi engellemek için milyonlarca dolar, frank ve paund harcanmış. Bugün emperyalizme karşı direnmek için geçmişi onun yüzüne çarpmamız lazımdır.

Bu geçmişçilik, eskicilik veya irtica değil, geçmişi şimdiye getirmek ve şimdiyi geçmişle birleştirmektir; zira şimdi ile geçmişin bağı koparılmıştır. Geçmişteki bütün insanî değerlerimiz Batı kültürü tarafından, modern değerler tarafından ve bütün işleri şüpheli olan insanlar tarafından tehdit, inkâr ve itham edildiği veya unutturulduğu zaman onlara karşı direnmek, her aydının görevidir.

Bu direniş; bizim geçmişi, "Sen hiçbir şeye sahip değildin." diyen bir nesle her şeye sahip olduğumuzu anlatmamız ve tanıtmamızdır.

Dünyagörüşü açısından ister istemez ara kültürel bir atmosferde yer alıyorum; evrensel kültürün hem Doğu merkezine hem de Batı merkezine bağlıyım.

Bundan dolayı ben tarih açısından ne Doğuluyum diyebiliyorum, ne de Batılıyım diyebiliyorum. Coğrafî açıdan demiyorum, kültürel açıdan diyorum. Ayrıca bu toplumda yaşadığım için, burada 1400 yıllık İslam tarihi benim geçmişimi oluşturduğu için, İslam kültürü ile dolu olan bir toplumda yaşadığım için, bütün kültürel birikimlerim İslamî birikimlerdir. Mecburen bende İslam kültürü mevcut, canlı ve hazırdır; mevcut olmasaydı akıntılarda yok olurdum, en ufak bir varlıksal tezahürüm olmadan tarih beni götürürdü. Eğer tarihin akıntılarından ve belirleyiciliğinden dışarı çıkıp sahilde durabilseydim, ebedî bir insan olurdum. Tarihte tanıdığımız büyük insanlar, nehrin içinden dışarı çıkmış veya deniz burçları, deniz fenerleri gibi denizin ortasından kendini gösteren kelleler gibidirler. Geri kalanlar ise nehrin ve denizin bir parçasıdırlar.

Hangi insan, tarihin yolunun dışına çıkabilir? Ben birey olarak tarihin akış süreci içinde yer alıyorum. Çevrem, diğerleri ve toplum ile olan ilişkimde günlük, alelade ve basit ihtiyaçlarımla kişisel hayatımı sürdürdüğüm ölçüde tarihin içinde kaybolan bir parça, bir nesne oluyorum.

Sözlerimin görünen yüzüyle yargıda bulunursanız, şu anda aydınların zihninde olan şeyin tersi bir şey ortaya çıkar. Fakat dikkat ederseniz, tamamen farklı yargıda bulunacaksınız. İnzivaya çekilmeyi, bireyin diğer insanlardan ayrılmasını, bütün insanlıktan ayrı, sufice bir iç "ben"i telkin etmek istemiyorum. Doğru olan bunun tersidir: Toplumun içinde yer alan insan, halkla birlikte halk gibi yaşar; ihtiyaçları, hassasiyetleri, istekleri, öteki hemcinslerinin ihtiyaçları, hassasiyetleri ve istekleri gibi olur. Kendi hayatını ve sosyal ilişkisini, bu ihtiyaçların, bu menfaatlerin temeli üzerine yerleştirir. Akış halindeki bu nehrin bünyesinde o bir zerre veya bir su damlasıdır. Ölümsüz değildir. Böyle bir insan, çevrenin, tabiatın ve tarihin belirleyiciliğinden nasıl

kurtulabilir? (Sadî ve Enverî hakkında Edward Brown örneği).

Mevlana, bizim kültürümüzün bir parçasıdır. Bizim düşünmemizin, hissetmemizin, kalp atışımızın bir parçasıdır. Tarihî ebedîliğin bir parçasıdır; düşüncesi, dini, sanatı ve şiiri ölümsüzlüğün hizmetindedir ve herkesin hizmetindedir, kendi hizmetinde değil. Bu "herkes" ebedîdir, ebedî insanlıktır. O halde şahsın ebedîlik yolu tamamen açıktır, birey yok olur, toplum ebedîdir.

Benim görünür varlığım, benim ferdiyetimdir; yani diğerleri ile bütün ilişkilerimiz, benim görünür varlığımda, menfaatlerimiz temelindedir. O halde mecazî varlığımın menfaatlerini sağlamak için başkalarıyla ilişki kuruyorum. Eğer ben bu unsuru yok edip hakikî (otantik) varlığımda ve saf varlığımda yaşasaydım, artık başkalarıyla olan ilişkim bireysel ihtiyaçlarım temelinde değil, bilakis hakikî varlığımın ihtiyacı, insan türünün ihtiyacına benzer ve insanlığın ihtiyaçları türünden olurdu.

O halde mecazî varlığımı yok edip hakiki varlığıma dönmeye çalıştığım ölçüde türselliğe bağlı olmak için bireyselliğimi de yok ediyorum. Bireysellik yok olucudur, ancak türsellik ebedîdir. Dolayısıyla ben hakikî varlığıma döndüysem ve başka bütün herkesle ilişkilerimi düzenleyen günlük aşağılık ihtiyaçlarımı makasladıysam ve de özgür olduysam, hakikî varlığıma döndüm demektir. Benim hakikî varlığım, bütün insanların hakikî varlığı ile aynı zamanda doğmuştur.

Bütün tarihte hakikî varlık ebedîdir, onu herkes daima hisseder. Mevlana, Mesnevi'yi Sultan Harzemşah'ı övmek için yazabilir ve her beyti için bir sikke alabilirdi. Fakat Mevlana'nın yok olmasıyla sikkeler de yok olurdu. O zaman Mesnevi'yi de Sultan Harzemşah'ın koruması gerekirdi (ki o kendini koruyamamıştır). Bu durumda Mesnevi, Enverî'nin divanı gibi yok olurdu.

Fakat ihtiyacını bir kenara koyduğu zaman, şiirinin, malumatının, bilgisinin ve bütün insanî birikiminin eserinin kendi saf varlığına vakfediyor. Sultan Harzemşah ile ilişkisini kesip Şems'e

veya Kuyumcu Mecd'e bağlanıyor. Bu bir "kendi" değildir. Kendiliğinden Sultan Harzemşah'la bağ kurmaya davet eden "kendilik" feda ediyor; o saf insanî "kendi", Şems ile, hiçbir şeyi olmayan biçare adamla bağlılık kuruyor.

Bu başka bir ihtiyaçtır. Şimdi kendi ruhumuzda da hissettiğimiz ihtiyaç sebebiyle Mevlana'nın Şems ya da Kuyumcu Mecd ile olan ilişkisinde, ilişki hissine kapılıyoruz, ona ortak oluyoruz. Fakat Enverî'nin Sultan Harzemşah ile olan ilişkisinde hiçbir ortaklığımız söz konusu değildir. Dolayısıyla o ilişki fanidir, geçicidir. O ilişkilerin bütünü olan o varlık fanidir. Fakat bu fikirler bağı, ferdiyeti türselliğe bağlamıştır (başka her dilden gelecek olan bütün insanlara, bir Avrupalı bile eğer Çalgıcı İhtiyar öyküsünü okusa, benim duyguma -İranlının duygusuna- sahip olur. Çünkü bu mesele evrenseldir, değişmez) ve kendi ferdiyeti temeline yerleşmemiş, bilakis türsellik temeline oturmuştur. Türsellik, ferdiyetten daha kalıcıdır.

İlişkisini türsellik (insan duygusu) temelinde kuran Mevlana'nın (veya Hafız'ın) işi, Firdevsî'nin işinden daha kalıcıdır.

Mevlana'nın söylediği destan, bütün insanların destanıdır. Firdevsî'nin destanı ise sadece İranlıların destanıdır. Rüstem'in zaferinden sadece İranlılar zevk alıyorlar. Çünkü yabancı güce karşı milletin zaferidir; Çalgıcı İhtiyar ise resmiyet karşısında insanî samimiyetin temsilcisidir, resmiyete karşı bir dinin hakikatidir.

Bundan dolayı Mevlana, işini sabit olan hakikî varlık değerlerine dayandırmıştır; insanların nasıl ebedî olabileceklerini, yani ferdiyetlerinden (başkalarından ayrı olmak anlamında değil, başkalarından biri olmak anlamında) kurtulabileceklerini görüyoruz.

Kendimi bütün bireylerden ayırdığım zaman tür ile ne şekilde ilişki kurabilirim? Bireylerle ilişkimizi keselim, mesela kuyuya girip münzevice yaşayalım demiyorum; hayır, o tasavvuftur. Ben sufi değilim. Türsellikle bağ kurmak için bireylerden uzaklaşalım diyorum. Mesela molla meselesinde, çarşaf ve aydın meselesinde, inanç ve ileri ve dinî kurumlara dayanma meselesinde, bu her

ikisi de hakikati anlıyor; ama o anlatmıyor ve halkı dinî eşeklik içinde bırakıyor; bu ise anlatmıyor ve aydınları aydınlanma eşekliği bırakıyor. Niçin? Çünkü "biz"den, fikirden, hakikatten, ideolojiden daha üstün bir "ben" vardır (Tarih veya din kahramanın ya da filan yabancı öykü yazarının biyografisini yazmak gibi).

Halka kim hizmet edebilir? Halkın değerlendirmesinin değerine inanmayan kimse. Geri kalanlar yalan söylüyorlar; onlar insanların, halkın uşağıdırlar, avamı aldatıyorlar; öne geçme peşindedirler, sevilme peşindedirler. Bunlar bakışlarını değiştiremezler, çevrenin görüşünü değiştiremezler, yeni değer yaratamazlar. Niçin? Çünkü ben kendimi korumak istediğim zaman mevcut değerlere yaslanıyorum. Bu ben, her zaman başkalarını kollayıp gözetir. Başkalarını kollayıp gözetene ne derler? Başkalarını kollayıp gözeten kimse, şahsiyeti korunsun diye kendi fikirlerini başkalarının değerlerinin üzerine bina ediyor. Değerlere saldıran bir kimse -bu insan, yeni değer yaratabiliyor- haysiyetinden vazgeçen bir kişi, ebedî kalabilir. Tarihte kimler ebedî kalmışlardır? Darağacına çekilmiş, zindanlarda çürümüş, mum gibi dikilmiş, lime lime edilmiş kimseler. Bunları biz her zaman tarih yapıcılar olarak görüyoruz. Niçin? Çünkü bunlar, zamanlarında mevcut olan değerlere karşı bayrak açmışlardır.

Ancak böyle bir insan, tarihlerin içinden dışarı çıkabilir. Bütün insanlarla ilişkilerini kesen bir insan, onların yargısına, ilişkisine, övgüsüne ve nefretine hiç değer vermeyen bir insan böyle yapabilir; çünkü ancak böyle bir insan kendini başkaları için feda edebilir. Bir hadis var, şöyle buyruluyor:

"İnsanlarla beraber ol; fakat insanlarla beraber olma"; yani insanlarla beraber ol, fakat insanlardan biri olma.

İnsanların birbirleriyle olan bütün ilişkileri "ben" esasına, "kendi" ve "birey" esasına dayanır.

Maaşımın artması için başkalarının dalkavuğu olmam ile dalkavukça konuşup başkalarının sempatisini kazanmak uğruna ölmem arasında ne fark vardır? Halk kitlesine dalkavukluk eden

kimse, tıpkı efendilerine dalkavukluk eden kimse gibidir; olsa olsa o başkalarını kendine efendi yapmıştır. O, efendilere küfretse, halkın kendisine daha fazla değer vereceğini de görüyor.

Yalnızca insanlığa, bize, benlere, ebedî olan topluma, kalan beşer türüne, var olan ve diri olan millete hizmet edebilecek kimse bireyler arasında var olan bütün bu ilişkilerden kendini koparabilir, bütün bu ilişkilerden özgür kalabilir ve o kendisinin gerçek benine dönebilir. Bu, milletin ebedî türü cinsindendir, bu insanlığın ebedî türündendir.

Benim dünyagörüşüm, mevcut felsefelerden biri değildir, şimdi zihinlerde var olan dinlerden biri değildir; eski veya yeni felsefî ekollerden birine dayanmaz, bilimciliğe dayanmaz, din karşıtı ekol ve ideolojilerden biri de değildir; bilakis hepimizin tanıdığı, kültürümüzde sahip olduğumuz bütün kültürel unsurlar toplamından yeni bir stildir. İnandığım stilin sınırlarını sizin için belirleyemiyorum. Ancak bu stil, dünyagörüşü açısından, hayat felsefesinden, ideolojiden, ilmî felsefeden ve sosyolojik görüşten farklıdır.

Ben bu âlemde bir insan olarak bu dünyayı nasıl görüyorum? Buna dünyagörüşü diyorum. Kişi buna sahip olmamışsa, sahip olduğu bütün felsefe ve öğretiler tamamen temelsiz ve yüzeyseldir. Önce zihnimizde ona sahip olmamız, sonra -ister dindar, ister dinsiz olalım- inançlarımızı onun üzerine kurmamız gerekir. Bu, dünyagörüşüdür. Ben bugünkü insanın yeni eğiliminin, bir tür bilim ötesi felsefî zihniyete doğru olduğunu hissediyorum. Bu, zahiren veya en azından yol bakımından Doğu'nun kendine özgü felsefesine çok yakındır (bilhassa asil Hindistan ve Çin asil Doğusu). Kuşkusuz bu Doğu'da mevcut olan bütün dinlerin ruhlarına benzer; ama yön açısından ondan farklı olup modern bilimsel felsefenin yönüne daha yakındır. Yani bunlar, çeşitli yollara sahip olmakla birlikte aynı zamanda yönde müşterektirler.

Bugün açık olan ve yeni bir kültür yapan insan, düşüncesinin yönü ve eğilimi tabiat ve nesnellik cinsinden maddî bir gerçek

uygarlık yaratmaya ve tabiata doğru olan dünkü insanın (18. ve 19. yüzyıllar) aksine insanlık tarafına dönüş eğilimidir (insanlık, ahlâkî manasıyla değil, bilakis insan olma manasıyla). Yani insanlığın hedefi, 18. ve 19. yüzyıllarda Tanrı'ya doğru giden dine tepki olarak, maddî tabiat tarafına gitmekti.

Bugünün insanı, tabiata yönelmede aşırıya kaçan, tabiatın içine dalan, kendi dışındaki maddî hayatta kaybolan dünkü insanın aksine kendini tanıma tarafına dönmektedir. Yani 18. ve 19. yüzyılda bütün gayretler, tabiatın hakikatini tanımak içindi. Bugün ise bütün çabalar, insanın kendisine, özüne dönüşü içindir. Acaba insan nasıl bir varlıktır? Bu ne tür bir hakikattir? Bu nasıl bir anlam ve sırdır?

Düşüncenin bugünkü yönelimi, insanî kendine, öze dönüş ve bir tür hümanizm yönüne doğrudur, Yunan'ın maddî hümanizmi ve Rönesans'ın maddî hümanizmi değil, bilakis kutsala inanan bir ilme sahip dine benzer, ilim-felsefe ötesi Doğu hümanizmi. Bu niçin Rönesans hümanizminden farklıdır? Yunan hümanizmine benzeyen Rönesans hümanizminde insan, vücut güzelliğinin ve normal ihtiyaçlarının değerli olduğu maddî bir varlıktır. Oysa egzistansiyalizmdeki hümanizm (özellikle Jaspers ve Heidegger'in egzistansiyalizminde) bir tür madde ötesi hümanizmdir; ekonomiden daha büyük, maddeden daha üstün, tabiattan daha yukarıda ve tabiat varlıklarının tamamından daha üstte bir hümanizm. Hatta Sartre'ın ekolünde insan, bütün tabiat âleminin yapısının aksine bir yapıya sahip bir varlıktır. Tabiat âleminde mahiyet varlıktan öncedir. Sadece insanın mahiyeti varlığından önce değildir (Egzistansiyalizm ekolünde insan, tanrıdır; Tanrılı dinlerde ise insan tanrının vekilidir, halifesidir).

Egzistansiyalizmde insan tanrıdır; oysa Yunan ve Rönesans hümanizminde insan bir hayvandır. Fakat ona bu hayvanlığı içinde değer ve asalet verirler. Yani insan, asalet ve değeri olan tabiî bir varlık ve hayvandır. Fakat bugünün hümanizmi, Ahuraî metafiziğin ilim ötesi felsefî bir hümanizmidir. İnsanlık, kendi eski felsefî şeref ve asaletini materyalizm ve yeni natüralizm devresinden

sonra egzistansiyalizmde ve sürrealizmde buluyor ve o tarafa gidiyor; hatta yeni Avrupa neslinde gördüğümüz isyanda dahi. Ben Batı'daki çeşitli sağ ve sol hareketlerin tamamının içinde sadece hippilerin insan olduğuna inanıyorum. Geri kalanların hepsinin maksadı para, pislik, ırkçılık, bencillik, dinî taassuptur vs. (Bilinçli ve bilinçsiz) ve kendilerinde her şey var (Morris Toerz'in sömürge ülkelerle ilgili sözü gibi).

Hippilerin en azından bir zerre insanî vicdanları yaralanmıştır ve insanî bir bilince varmışlardır, her ne kadar gerçek bilince ermemiş olsalar da. Ben hippiyi olması gereken insanla kıyaslamıyorum. Avrupalıyla kıyaslamıyorum. Avrupalı, Marksizm, materyalizm, siyantizm, felsefe, Hıristiyanlık ve bilimsel her ekol ve dini, kendisine güç, nüfuz ve övünç, bütün dünya servetini toplama, daha çok tüketme ve bütün insanlığı emme aracı yapıyor.

Bu insana karşı ben, Avrupa'ya özgü yaşam tüketimi aleyhine ve Avrupaî hayat felsefesine, yani tüketim, zevk ve üretim aleyhine isyan eden; bu ahmaklık halkasından çıkmak, huzur ve zevki feda etmek, zevk ve huzur araçlarını ezmek ve kendisini bu kısır döngüden kurtarmak isteyen insanı tercih ediyorum. Onun barbarlık ve vahşiliğe döndüğü doğrudur; ama benim bununla bir işim yok, işin o yönü beni ilgilendirmiyor. Fakat o, döndüğü ve ona karşı isyan ettiği andan itibaren onun bu isyanı insanîdir. Onu bütün Doğulu gençlere örnek olarak vermiyorum; çünkü bizim onları taklit etmemiz her şeyden daha komiktir. Çünkü onlar tüketime karşı isyan etmişlerdir. Fakat bizim ona isyan edecek bir şeyimiz yok. Biz tüketime isyan edemiyoruz! Egzistansiyalizmde (özellikle Heidegger) bu yeni beşerî felsefe olarak "insan nedir"e dönüş (18. ve 19. yüzyılların yeni felsefesi olan ve zihinlere de hâkim olan "tabiat nedir"e karşı), beni diğer ekollerden daha çok cezbetmiştir; onların müridi ve takipçisi olmam anlamında değil (hayır, ben hiç kimsenin takipçisi değilim), bilakis düşünsel ve teorik açıdan beni diğer her felsefeden daha çok cezp etmiştir, (beynimdeki kutup gibi) kıvılcım çıkarıp kontak yapan

iki kutup gibi benim beynimde böyle bir kontak olmuştur. Benim dünyagörüşümün tamamı bu kontağa dayanmaktadır. Yani Heidegger veya Jaspers'in egzistansiyalizmi ile genel olarak bütün sanatlar, felsefeler, bütün muhtelif bilimsel, edebî ve sanatsal ekoller ve oradan o modern sanatın tamamı ve diğer kutup arasında var olan kontak. Hâlâ Hindistan ve Çin'de (Upanişadlar, Budizm ve Taoizm) gördüğümüz ve İbrahimî dinlerde ayak izlerine rastlanan o Doğu'ya özgü felsefeden ibarettir. İki kutup arasında bir kontak, bir ark meydana gelmiştir: Bu iki kutuptan biri, Doğu'nun kültürel alt yapısı, bütün Doğu dinlerinin ve muhtelif ekollerinin alt yapısını meydana getiren kadim Doğu felsefesidir; diğer kutup ise gelecek insan kültürü dizisinin başı ve şimdiki beşerî kültürün en son kalesi olan felsefedir. Bu iki kutup arasında oluşan kontak, birbirleriyle olan benzerlik sebebiyledir. Benim için çok ilgi çekici olan şey şudur: Günümüz insanının temel merak ve uğraşısı; bu Doğu'ya has felsefenin üzerinden üç bin yıl geçtikten sonra kendini bulmak, özü bulmak, insanî ve hakikî özünü aramak ve o yolla dünyayı bulmak ve var oluş hakikatini bulmak içindir. Doğu felsefesinin başlangıcı olan bu felsefe, insanlığın medeniyet devresindeki felsefesinin başlangıcıdır.

DÜNYAGÖRÜŞÜ VE ÇEVRE

Dünyagörüşü, insan psikolojisinden doğmuştur; insan psikolojisi ise insanın nesnel hayatına, sosyal çevresine ve ekonomik düzenine tâbidir. Dünyagörüşünde, bilginlerin daima tartıştıkları birkaç mesele vardır. O da şudur: Acaba bizim dünyaya, hayata, felsefî ve ilmî inançlarımıza dair görüşümüz, kendi düşüncemizin mi ürünüdür (idealizm) yoksa maddî ve sosyal çevremizin mi ürünüdür (materyalizm)? Başka bir ifadeyle acaba dünyagörüşü sübjektif bir şey midir yoksa objektif bir şey midir?

Bana göre insanın dünyagörüşü, hem en genel, hem de en özel anlamında insan psikolojisinden doğmuştur (sübjektif veya zihinsel); bir yandan da insan psikolojisi insanın sosyal çevresinin ürünüdür.

Sosyal çevreden maksat, coğrafî çevrenin tezahür ve yansıması, ekonomik sistemin şekli (üretim, dağıtım, tüketim), su, hava, ırk, tarih, gelenek, din, edebiyat, sanat, toplumsal hassasiyetler, sosyal düzen, sınıfsal sistem, kültür ve benzeri etkenlerdir.

Hayat çevresi, psikolojik durumumuzun ve nihayet dünyagörüşümüzün üzerine; yani dış dünyaya ve zihnimizdeki varlık dünyası tasvirine doğar.

Sosyolojide basit, kolay ve tek yönlü sebep-sonuç zincirine inanmamak gerekir. Eğer iki fenomen arasında nedensel bir ilişki tespit ettiysek, bu ilişki, kesilmediği sürece her zaman iki yönlüdür. İşçinin bir ortamda birikmesi, işçinin anlaması ve anlaşılmasına, işçilerin birbirini anlamasına sebep olurken, birbirini anlama da işçinin daha çok birikmesine ve bağlanmasına sebep olur. Bu karşılıklı nedensellik akımı, daima bu iki olgu arasında caridir.

Gurwitch'in deyişiyle, gökyüzündeki bulut parçaları birbirlerini sürüklerler. Eğer sadece biri etkileyen, diğeri ise etkilenen olsaydı iş kolay olurdu; fakat iki bulut arasındaki sebep-sonuç ilişkisine başka sebep-sonuç ilişkileri de karışmaktadır. Bu ise sosyolojinin işini zorlaştırmaktadır. Çünkü "toplum", "vicdan"dan geçiyor. Bundan dolayı sabit toplumda biz değişken ve farklı vicdanlara sahibiz. Aynı zamanda vicdanın kendisi de bu geçişte şiddetle -

insan ne kadar ilkel bedevî ise daha şiddetli- çevreden renk ve şekil almaktadır.

Bu nedenle insan bilimlerinde iki bağımsız esasa inanmak mecburiyetindeyiz: İnsan ve çevre. Bu ikisi arasındaki karşılaşmadan, ikisi arasındaki karşılaşma ve sebep-sonuç ilişkisindendir ki her şey ortaya çıkıyor, insanın ve çevrenin kendisi de böyledir.

Yeni Çağ Felsefî Düşüncelerinin İncelenmesi

Yeni Çağ, 16. ve 17. yüzyıllar ile 18., 19. ve 20. yüzyıllara taksim ediliyor. 16. ve 17. yüzyılların meşguliyeti, Orta Çağ'a ve kiliseye karşı fikrî ve ilmî mücadeleden ibarettir (Papanın dinine muhalefettir, İsa'nın dinine muhalefet değil). Sonra ilim kiliseden çıkıp aydınların (entelektüel) sınıfının eline geçiyor. Burada en büyük hadise, metot değişimidir.

Metodu, tarz, stil veya yönelimle karıştırmamak gerekir. Mesela Kur'an'ın, vasıf, tahlil, sembolik, öykü veya söylemle iç içe bir tarzı vardır. Kur'an'ın ilgisi, tabiat, toplum ve tarihedir. Fakat metodu, yani araştırma yöntemi, Aristocu tümevarımın, tümele bakma yaklaşımının tersine tümdengelimdir, tikele bakmadır. Yani ilk sebep, tabiat ötesi, fizik ötesi, ruh ve külliyatla meşgul olmak yerine, nesnel, doğal ve insanî olay ve parçaları araştırma konusu yapmaktadır; inek, bal arısı, karınca, böcek, örümcek, ay, güneş, yıldız, Ad ve Semûd kavimleri gibi.

Metottan maksat, ilmî araştırma yoludur. Yani örneğin insanı tanımak için ne yapalım? İnsanı biyoloji ve fizyoloji açısından belirleyelim ve sonra ortak niteliklerini bir araya getirelim. "İnsan konuşan bir hayvandır." dememiz, yanlış bir tümdengelim olur; çünkü bu hiçbir bilinmeyeni ortaya çıkarmıyor.

Kepler'in, Galile'nin, Bacon'ın metodu hep tümevarım metodudur. Onlar Aristocu tümdengelim metoduna şiddetli saldırılar yapmışlardır. Gözlem, deney ve karşılaştırma da tümevarımın gereğidir.

Bugünün bilimi, haşere nedir, demiyor; aksine ortak özellik ve niteliklere ulaşmak ve ona dayanarak sabit yasa veya yasaları ted-

vin etmek için onları tek tek ve parça parça inceliyor. Orta Çağ'ı Yeni Çağ'dan ayıran metot değişimi, tümevarım metodunun (tikelde) kıyas metodunun (tümelde) yerine geçmesidir. Bacon'ın yeni ilimlerin kurucusu olarak tanınmasının nedeni, onun Aristocu kıyas metoduna ezici darbeler vurması ve duyumsal, deneysel ve parçasal metodu (tümevarım, istikra) savunmasıdır. Yoksa onun bilimsel açıdan önemli bir özelliği yoktur.

Metot değişiminden sonra en büyük hareket ve değişim, düşünce ve tefekkürde meydana geliyor. Metot değişimi büyük bir ilerlemeye sebep oluyor. Tıpkı metotların hızlı bir selin önünü tutması ve hemen seddi yıkması gibi. Aristocu metot, Orta Çağ'dan itibaren kaldırıldığı zaman düşünceler hızlı keşiflere başladı. Bu metotla çok vasat yetenekler, (Saint Thomas ve İbn Sina gibi) geçmiş büyük dâhilerin aciz kaldıkları keşifler yapabildiler ve yapabiliyorlar.

İlmin ilerlemesi halkın dinden daha çok bıkmasına neden oldu; çünkü halk, ilmin durgunluğunun ve geri kalmışlığının dinin işi olduğunu düşünüyordu. Oysa böyle değildi ve bu geri kalmışlık; Aristo'nun dini de ilim gibi yıkıma sürüklemiş olan kısır, sonuçsuz yönteminin bir sonucuydu.[15]

Aristocu metot, insanlığa her Cengiz ve her musibetten daha çok tokat atmış, zarar vermiştir. Aristocu metot İsa'dan 400 sene önce vardı ve Mesih'in doğumundan 600 sene sonrasına kadar da

[15] Ben, ilmin ve aklın yıkılmasında, kilisenin insanlık dışı baskı ve taassuplarının etkili olduğunu düşünmekle birlikte ilmin duraklayıp donuklaşmasının asıl sebebinin kilise değil, kısır, sonuçsuz ve faydasız düşünce tarzı olduğu kanaatindeyim. Bu tarz ve yöntem, sadece ilmi değil, dini de olumsuz etkilemiş, dondurmuştur. Yoksa İslam'ı Aristo ve Yunan felsefesi bugüne getirmedi mi? Râzî'nin, insanın beden ve beynini teşrih ettiği, alkol yaptığı, hatta İslam aleyhindeki bazı düşünürlerin, İslam'ın zirvede olduğu dönemde İslam'a eleştiriler yönelttiği İslam'da, İbn Sinalar neden yeni keşifler yapmadılar? Kur'an'ın çağırdığı tabiî tikeller üzerine düşünme ve nesnellik; tümellerde, soyutlarda ve ilk sebeplerde Aristo'nun kurbanı oldu ve ilmin düzeyi düştü; sonuçta Ali'nin, Ebuzer'in, Selman'ın, Ömer'in ve Ebubekir'in sosyal ve ideolojik İslam'ı, İbn Sina ve Molla Sadra'nın teknik ve kültürel İslam'ına dönüştü.

dinin tahdidinden uzaktı, skolastiğin kaydıyla da sınırlı değildi. Bu 1000 sene zarfında örnek olarak gösterilebilecek yeni bir icat ortaya koyamadı.

Fakat Orta Çağ'dan kurtulduktan sonra ilmin ilerlemesi, bilime tapmaya, bilimciliğe ve felsefede çeşitli branşların doğmasına yol açtı. Bu felsefî branşlar, Yeni Çağ'ın görüşlerinden ve düşünce tazından ibaret olup felsefe iki ayrı şekilde iki kutup meydana getirdi:

Birinci kutup, felsefenin inkârı ve reddi idi. Yani felsefenin kendisi, kendine baş kaldırdı ve şöyle dedi: Felsefe yoluyla yeni söz ortaya koyamıyoruz; o halde felsefeyi bir kenara bırakalım, gerçekliğin ne olduğunu düşünmeyelim. Felsefenin inkarının iki sebebi vardır:

1- Felsefenin 2500 yıllık ömrü boyunca kısır kalması.

2- Bunun tersine rakibi olan bilimin günden güne ilerlemesi. Dolayısıyla düşünceler, felsefeden süratle gelişen yeni bilime yöneldi ve sadece bilimsel felsefe adıyla yeni bir felsefe türüne imkân sağladı.

Felsefe Rönesans öncesine kadar, ilâhî felsefe, maveraî felsefe, metafizik ve idealizm idi. Maveraî felsefe veya ilk felsefe (metafizik), ilâhî felsefe (teoloji) ile karıştırılmamalıdır. Meselâ eğer bir kimse, "maddenin hakikati nedir?" derse, felsefe-i mâveraîden, tabiat ötesi felsefeden veya hikmet-i ûlâ'dan bahsediyor demektir. Yaratılış ve varlığın hakikat ve sırları ile meşgul olmak, maveraî felsefesidir: Varlık, madde, insanın gerçek gaye ve manası, yaratılışın sebep ve keyfiyeti, âlemin nihaî maksadı vs. Yahut idealizm dediğimiz zaman, maksat tanrıbilim değildir. İdealistlerin pek çoğu maddecidir, Eflatun'dan sonra en büyük idealist olan Hegel gibi.

Bilimsel felsefe nedir? Bilimsel felsefe, bilimin açmazından meydana geldi. Bilginler, öyle problemlerle karşılaştılar ki mecburen felsefeye tevessül ettiler. Böylece bilim kendi araştırma alanında, kendisi için açık ve kesin olan bir noktaya ulaşıyor, kanun keş-

fedebiliyor, teknik yapabiliyordu. Fakat bazen öyle bir sınıra ulaşıyordu ki ona kesin bir şekilde adım atamıyor, onun hakkında deneysel bir inceleme yapamıyordu; mecburen teori ortaya koyuyor, tahmin yürütüyordu. Bilgin insanın, tahlilinin ve kesin bilimsel yasaları keşfinin açık sınırından sonra ortaya koyduğu bu teori ve tahminler yeni bir felsefe meydana getiriyor. İlmî tümellerin incelenmesi, bilginin değeri hakkında araştırma, âlemin hakikatleri ve kazandığımız bilgilerin sağlam ve çürük oluşu hakkında inceleme, ilmin kendi değerinin incelenmesi ve çeşitli inceleme araştırma metotları (metodoloji), ilmî ruh konusundaki teoriler, ilmî görüş, bilginin kısımları ve aynı şekilde bilimsel (aklî değil) bilgiler ve öncüller temelinde felsefeye özgü konular hakkında araştırma, bilimsel felsefeyi teşkil ediyor.

Bilimlerdeki tümel varsayımlar da bilimsel felsefe ile ilgili konulardan kabul ediliyor. Mesela Einstein'ın çalışmalarında ışıktan bahsettiğini görüyoruz. Bu vesile ile yıldızların mesafesi, ölçüleri, hareket yolları ve ışığın parçacıkları ile ilgili kanunlar konulabilir. Fakat bu madde âleminin ne olduğu hususuna geldiğimizde çıkmaz başlıyor. Bir laboratuarda bu kanunları denemek, tecrübe etmek mümkün müdür? Hayır. Bütün ilmî kanunlar ve imkânlar, bu hakikati keşfetmekten acizdirler. Bir yandan şu husus söz konusu: Öte yandan maddî âlem hakkındaki bütün bu ilmî bilgilere rağmen ne yapalım? Bu olaylar yoluyla hissediyor, zannediyor, tahmin yürütüyor, öngörüde bulunuyor, kesin sonuca yaklaşıyor, dünyanın şeklinin dairevî veya elips olduğuna neredeyse ya kesin ve açık bir şekilde inanıyor veya zayıf bir ihtimal veriyoruz. Bir yandan da bu söylediklerimizin ilmî olup olmadığını sorguluyoruz. Çünkü deney yapılamaz. Diğer yandan felsefe midir? Hayır. Çünkü zihinsel değildir ve ona aklın rehberliğinde ulaşmamışız. Yani Aristocu felsefe gibi değildir; bilakis açık ilmî verilere dayanarak ilim ötesi bir meçhulü ortaya koymuşuz. Bu çıkarımın her zaman bir ihtimal boyutu vardır: Muhtemelen, kuvvetle muhtemel, büyük bir ihtimalle, kesine yakın bir ihtimalle vs.

Bilimsel felsefenin alanı, ilmin sınırına bitişiktir ve onun hakkında filozof değil, bilgin konuşur. Zamanla bilim, bilimsel fel-

sefenin egemenlik alanını daha da istila ediyor. Acaba bu egemenlik alanının tamamen bilimin eline geçtiği bir zaman gelecek mi? Bu soruya ancak iyimser olanlar (ki genellikle saf olanlar azla yetinirler) cevap verebilirler. Gerçekçiler bilmezler. Gerçekçilerin özelliklerinden biri, asla "bilmiyorum"u ağızlarına dokundurmamış olan yarı-aydınların tersine "bilmiyorum"larının "biliyorum"larından daha çok olmasıdır.[16]

Günümüz bilimleri uzmanlaşmışlardır. Mesela tümel bir hakikat olan insan, birbirinden ayrı yüz dalda araştırma konusu yapılıyor ve birbirinden ayrı sonuçlar elde ediliyor; fakat bu çeşitli dallarda tabiat veya insana dair elde edilen bu tümel sonuçlar, üst üste getirilmeli ve ondan tümel bir anlam çıkarılmalıdır. O zaman insanın gerçek manası veya tabiatın tümel manasındaki tümel tarifi elde edilir.

Fakat bu âlimler arasından hangisinin tümel insan veya tümel tabiat hakkında görüş açıklamaya hakkı vardır?[17] Hiçbirinin. Çünkü göz doktoru sadece göz hakkında konuşabilir, tümel insan hakkında değil. Aynı şekilde fizyolog, psikolog, zoolog, tarihçi, edebiyatçı, sosyolog, etnolog vs. de böyledir.

O halde insanın kendisi işlevsiz kalıyor. Dolayısıyla burada bilimsel bir felsefeye ihtiyacımız var ve bu da tabiat veya insanı tanımaktır. Fakat bu felsefe, çeşitli insanî veya tabiî ilim dallarındaki keşiflere dayanır.

[16] Yarı Farsça çeviriler yoluyla dağarcıklarına yeni sözlerin kokusunun tazeliği girmiş olan ve o dünyadan birkaç özel ismi de tanımadan şişiren bu yarı aydınlar, erkek bukalemunlar gibi öyle havalı yürüyor ve dünya ile insana öyle hakîmâne bakıyorlar ki yürekten onların talihine gıpta ediyorum. Bir yüksüklük su alıyor, üç dört damla yeni sözle dolduruyor ve doygunluk hissediyorlar, hatta daha fazlası. Mutluluk da bu demek. İhtiyaç, boşluk, noksanlık, yolun uzaklığı hissi ve yükselişin zorluğu dert vericidir.

[17] Burada külliden maksadın, o eski felsefedeki aklî zihinsel küllî olmadığı açıktır. Maksat, gerçek aynî insan demektir, insanın tamam ve kamil hakikati demektir; insan fizyolojisi, insan biyolojisi, insan psikolojisi, insan tarihi, insan toplumu ve insanın sinirleri değil, aksine insanın kendisidir.

İkinci kutup, insanın felsefeye ihtiyacı: Bilim her ne kadar insanın kendi kendisine "Ölüm ve hayat nedir, hayatın ve toplumun anlamı, insanın ve varlığın misyonu ve âlemin hakikati nedir?" diye sormasını istemese de bunun imkânı yoktur.

İnsan, her halükârda bu soruları kendisine sormaya ihtiyaç duymuştur. Önce sözler alaya alındı; fakat sonra bu sorular yeniden gündeme getirildi. İnsan filozofların sözlerini her zaman bilginlerin sözlerinden daha çok dinlemiştir. Daima Sartre ve Nietzsche'nin görüşlerini Newton ve John Locke'unkinden daha çok okumuştur. Bu soruları insan, kendi var oluş ve yaratılışının dışında tutamaz. Bunun tersi ancak insanın farklı bir şekilde yaratılmasıyla mümkün olabilirdi. Bu bakımdan Orta Çağ'dan sonra mahkûm olan bu felsefe, ikinci kez Orta Çağ'da, Eski Yunan'dan daha da aşırı bir biçimde zirve noktaya çıktı. Acaba bugün sıradan insanlar arasında, sokak ve pazardaki insanlar arasında gündeme gelen bu sorular, o zaman sadece filozof ve bilginler tarafından mı gündeme getiriliyordu? Bugün felsefî kriz, M.Ö. dördüncü, beşinci ve altıncı yüzyıllarda dünyanın doğusu ve batısında ortaya çıkmış olan felsefî krizden (Zerdüşt, Buda, Konfüçyüs, Lao-Tsu, Sokrat, Eflatun, Epikür, Stoacılar vs. bütün büyük dünya dinleriyle bütün ana fikir ekollerinin temeli bu dönemde atılmıştır)[18] çok daha şiddetli ve geniş bir biçimde Avrupa'yı kaplamıştır. Öyle ki günümüz insanının büyük sorunu, her ne sebeple olursa olsun, şiddetli felsefî bir krizdir.

19. yüzyılda diğer bütün ülkelerden daha bilimsel, daha endüstriyel ve daha seküler olan Almanya'da bu kriz, daha büyük bir şiddette ortaya çıktı; yani MÖ. 4., 5. ve 6. yüzyıllarda dünya çapındaki felsefî krizin (milletlerin tabiatı gereği Doğu'da dinler ha-

[18] Geçen yıl *Dinler ve Fikirler Tarihi*'nde çok önemli ve büyük olan bu gerçekliğe vakıf olmuştum: İnsanlık tarihinde bu dönemin ayrıcalıklı bir özelliği vardır. Bunun sebebi, bana göre, bu dönemde dünyada gelişmişlik aşamasına varan mülkiyet, medeniyet ve toplumun insanın ruhuna akıttığı ve Doğu'da büyük peygamberleri, Batı'da ise büyük filozofları ortaya çıkarıp harekete geçiren yeni dertler ve ihtiyaçlardır.

linde, Batı'da ise felsefeler halinde) bu insanî sorulara cevap verdiği şiddette. 19. asırda Avrupa, özellikle de Almanya (ilmin her yerden daha çok ilerlediği ve felsefenin diğer her yerden ve her zamandan daha çok kovulması gerektiği yer), böyle bir krizin içine düşüyor.

Yeni Çağ'ın Descartes, Hegel, Nietzsche, Kant, Schiller, Bergson, Durkheim, Feuerbach, Marks, Plehanov, Jean Jaures, Jaspers, Engels, Heidegger, Kierkegaard, William James, Alexis Carrel, Sartre, Russel, René Guénon ve Leibnitz gibi parlak felsefî simaları, Aristo, Eflatun, Epikures, Demokritus vs. döneminin Atina'sını hatırlatmaktadırlar.

Bilimin ve bilimciliğin (siyantizm) felsefeye yaptığı saldırının, felsefeyi, ilmin daha güçlü olduğu toplumlarda zayıflatması gerekiyordu.

Bir felsefenin meydana gelmesine karar verilmişse, yani bir felsefe meydana gelecekse, Doğu'da veya en azından İtalya, İspanya ya da Fransa'da meydana gelmesi gerekirdi. Fakat beklentinin aksine daha çok Almanya'da meydana geldiğini görüyoruz. Her şeyden önemlisi, idealizm gelişiyor ve Eflatun'dan sonra en büyük idealist Hegel ortaya çıkıyor.

Hegel'in fikirleri, dünyanın bugünkü fikrî ve felsefî ekollerinin birçoğunda etkili olmuştur; hatta Marksizm gibi Hegel karşıtı felsefeler dahi Hegel'in çocuğudur ve Hegel'den etkilenmiştir.

Hegel'in şiddetli muhaliflerinden biri olan Marks, gençliğinde Hegel'in talebesi olarak onun felsefesinin propagandasını yapmıştır. Yaşı ilerlediğinde Hegel'den tamamen yüz çevirip Hegel'e muhalif olduktan ve bilimsel materyalizm ekolünü kurduktan sonra, bütün ekollerden daha çok Hegel'in idealizminin etkisi altında kalıyor ve Hegel'in öğretisini saflaştırıp soyarak materyalizm öğretisine dahil ediyor.

Nitekim Marks'ın diyalektik materyalizminde Hegel'in düşüncelerini görüyoruz; değişen sadece onların yönünden ibarettir. Marks'ın deyişiyle, o, Hegelizm konisini ters çevirmiş, kaidesinin

üzerine oturtmuştur. Yeni felsefe yine saf düşünce üretiyor, elbette bilimden de yardım alıyor; fakat onun misyonu, insanlığın asırlardır ortaya koymaktan gafil olmadığı, aksine o konuda daha da ciddi bir biçimde gündeme getirdiği en büyük ihtiyaçlarına cevap vermektir. Felsefî ızdırap yeni bir ızdıraptır. Hayat müreffehleştikçe, felsefî sorular daha ciddî ortaya atılıyor. Yeni asırlarda ortaya atılmış olup bugünkü insanın düşüncesini meydana getiren en temel meseleler şunlardır:

1- Diyalektik materyalizm (diyalektik mantık temelinde maddecilik felsefesi).

2- Sosyalizm.

3- Darvinizm.

4- Freudizm.

5- İzafiyet teorisi.

6- Egzistansiyalizm.

Biz izafiyette fiziği, Freudizmde psikolojiyi, Darvinizmde fizyoloji ilmini, sosyalizmde ekonomiyi ve diyalektik materyalizmde felsefeyi görüyoruz. Bilimsel meselelerin bugünün en temel felsefî meselelerinin bir parçası olduğunu; hatta ekonominin misyonunun da metafizik felsefenin meseleleri mertebesinde yer aldığını görüyoruz.

Freudizm: Freud, kapısı insanlığın yüzüne daima kapalı olan bir odanın kapısına özel bir cesaretle bir delik açan ilk psikologdur. Çünkü bu pencere, insanın içine bir pencere açma mesabesindedir. Elbette insan, her zaman kendi iç dünyasına yönelmiş, bilim aracılığı ile değil, din ve felsefe aracılığıyla.

Felsefe, ruh nedir, diyordu; din ise ruhu rezaletlerden nasıl temizleyelim, diyordu. Fakat Freud'un işi bunlardan ayrıdır. Freud'a inanmasam da bana göre o, insanlığın en büyük bilimsel dehasıdır; o diğer bilimsel dehalardan hiçbirine benzemez. Diğer branşlar azar azar ve parça parça meydana gelmiştir. Fakat Freud, bir tekme ile bir hazinenin kapısını açmış ve bilim dünyasını ge-

nişletmiş, iki katına çıkarmıştır (Freud'un bir mecliste konuşması ve katılımcıların tepkisi; onun hakkında şu tarif yapılır: Freud öyle konuşurdu ki sanki ya dinleyicisi yok ya da dinleyicileri büyük bir sevinçle ona kulak veriyorlar).

Psikoloji geçmişte nefis bilgisi idi. Fakat bu ilim Freud psikolojisinden bir hayli farklıdır.

Freud'un teorisinin temeli olan seksüalite hakkındaki tahlil, önemli meselelerdendir. Maalesef Freud avamîleşmiş ve kendine özgü derinliği olan hususlar, herkesin diline düşmüş, müptezel hale gelmiştir.

Marks da avamîleşmenin kurbanlarından sayılabilir.

Aslında beşerî kültür dallarından dördü, halk ile olan ilişkileri bakımından hızla avamîleşmeye mahkûm oluyorlar: Din, siyaset, sosyal bilimler ve sanat. Tasdikçi, taklitçi veya gazete okurları arasında bu dört dalda kendini uzman veya görüş sahibi görmeyen hiç kimseye rastlanmamıştır. Bilmedikleri hiçbir şey yoktur.

Freud'un cinsel içgüdü anlamında tercüme edilen seksüalitesi, bu anlamda değildir, onu şöyle çevirmek gerekir:

Seksüalite, başkasıyla temastan özel bir ruhsal zevk hissetmektir. Başkasıyla temas ne demektir ve nasıl bir şeydir? Örneğin iki kişi bir masanın etrafında oturuyor ve birbiriyle konuşuyorlar; birbiriyle konuşmaktan da zevk alıyorlar. İşte bu seksüalitedir, cinselliktir. Hatta ölüm sırasında çocuğunun kucağında ölmek isteyen bir babanın dahi seksüel bir duygusu vardır.

Dolayısıyla cinsel duygu seksüeldir; fakat her seksüellik özel seksüel bir duygu değildir. Çocuk annenin memelerini emdiği zaman cinsel değil, seksüel bir duyguya sahiptir. Bir kadifenin üzerine el sürmemiz de bunun gibidir.

Freudizm, sadece psikolojinin temeli olmamış, aynı zamanda psikanalizin icadına da sebep olmuştur. Bir ruhumuz, bir de nefsimiz vardır. İbn Sina, ruha revân, nefse de cân anlamını vermiştir. Nefs veya can, canlı varlığın hareketine sebep olan biyolojik hayat gücünden ibarettir.

Ruh veya revân, insandaki manevî kuvvetten ibaret olup nefisten daha yukarı, daha soyut ve daha kutsaldır. Mantık, akıl, anlayış ve idrak, nefsin değil, ruhun sıfatlarındandır.

Freud'un bahsettiği "psyche", kompleksler, hastalıklar ve duyarlılıklar da dahil bütün bu ruhsal durumların ilgili olduğu güçtür (Gerçekten her ne olursa olsun bu etkiler hissedilebilir ve incelenebilir). Hakikatte psyche, insana özgü vicdandır. Hâlbuki ruh, akıl ve mantıkla ilgilidir; ama psyche'nin onlarla bir ilgisi yoktur. Nefsin canlı kalmakla, psyche'nin ise ruhun hassasiyetleri ve insanî kompleklerle işi vardır. Fakat bizim psyche'yi karşılayacak bir kelimemiz olmadığı için, onu yanlış olarak ruh diye anlamlandırmışız.

Psikoloji yavaş yavaş psikanalize dönüşmektedir, yani psychenin tahliline. Psychenin tahlili ise yavaş yavaş dine, felsefeye ve insana el atmaktadır. Felsefenin en büyük meselelerinden biri, rüya ve rüyaların tabiri idi. Fakat bu işi şimdi psikanaliz yapmaktadır. Felsefe ve dinin meselelerinden bir diğeri de bir kuvvet olarak çalışan, bedenden soyutlanmış ruh idi. Fakat şimdi onu psikanaliz ele almaktadır. Toplumda ve çevrede iş yapan insanın derununda psyche'nin şekillenme tarzı, insanı ve maneviyatlarını tanımada bize büyük yardımda bulunmakta; bundan da öte din ve antropolojinin sahasına ve insanın ahlâkî maneviyatının psikanalistik tahliline el atmaktadır.

Sözgelimi bizde manevî ve felsefî boyuta sahip bulunan anne sevgisi, vatan sevgisi, baba sevgisi, ahlâk, kulluk, aşk, bağlılık gibi kutsal bağları, bugün psikanaliz seksüalite temeline veya mantıksal ve maddî tahayyüller temeline oturtmak istiyor. O halde Freudizm, tek yönde çaba harcamış ve harcıyor. Bu çaba, bilimin sınırlı alanı çerçevesinden çıkan ve insanın dinî, felsefî ve sanatsal boyutlarını, bilhassa insandaki ahlak ve ahlakî maneviyat alanını temelleri seksüalite olan psikanaliz yasalarına dayanarak tahlil eden bir çabadır. Bir yandan da bizde gökten indirilmiş esaslar olarak telakki edilen kutsal maveraî alanların seksüelleştirilmesi, normal, hatta bayağı bir bilimsel fenomen olarak telakki ve tahlil

edilmektedir. Denilebilir ki psikanaliz ve Freudizm, en büyük etkiyi insandaki asil maneviyatın, bilimsel materyalizme dönüşmesinde ve soyut maneviyatın doğal maddî olgulara dönüşmesinde göstermiştir. Bu rol, hem günümüz insanının manevî hayatında, hem insanın ruhsal bağlarının tesis edilmesinde ve hem de günümüz insanının ruhsal sarsıntısında görülmektedir. Aynı şekilde psikanaliz, çoğu ahlâkî mukaddesatı seksüel olarak ortaya koyunca, seksüalitenin meşgul olduğu birçok mukaddesat insanın nazarında sarsıldı ve şu ana kadar baki kalan çoğu mukaddesat da sarsıldı.

Nefis/Can ve Ruh/Revân

Biyoloji, nefis ve can hakkında incelemeler yapıyor (biyo hayat anlamına gelir, loji ise bilgi manasında son ektir).

Ruh ve revân ise, felsefe ve ahlâkta incelenmektedir. Fakat Freud ve Jung'un incelediği şey psychedir, yani insanda bulunan "bilmem ne". Herkeste mevcuttur.

Psychenin en asil boyutları hafıza, çağrışım ve heyecandır. O halde psikolojiden sonra meydana gelmiş olan ilim psikanalizdir. Psikanaliz, psychenin çözümlenmesinden ibarettir. Bu incelemeyi ilk Freud başlattı, ondan sonra Jung devam ettirdi. Hepsinden daha belirgini ise psikanaliz üzerine birtakım keşifler yapmış olan Gabriel Tarde'dır. Bu bakımdan psikanaliz meselesi, 19. asrın sonları ve 20. asrın başında felsefî ve antropolojik temele oturmuş olup buradan tartışma ve araştırma zeminine girmiştir.

18. ve 19. yüzyıllarda insan bilimlerinde son derece keskin ve sert bir mesele vardı. Bu, sosyalistler ile individüalistler arasındaki savaştı. Burada sosyalist ve individüalist, önceki anlamda değildir.

Sosyalistler,[19] toplumu asıl birim kabul eden kimselerdir. İndividüalistlere karşı sosyalistler şöyle diyorlardı: "Temel hakikati

[19] Sadece sınıfsal ve ekonomik boyutuyla değil, bütünsel sosyolojik ve felsefî manasıyla sosyalizm.

olan şey, toplum ve toplumsal ruhtur. Bireyin ise varlığı yoktur". Yani birey şahsiyetini toplumdan almıştır. Toplum kalkarsa insan bireyi bir hayvana dönüşür.

Sosyalistlerin aksine individüalistler, bireyin temel gerçeklik olduğuna inanıyorlardı. Bireylerin toplamından toplum meydana gelir. Onlar şöyle diyorlardı: Birey asil bir insandan ibarettir; bireylerin toplamından bir idare benzeri toplum oluşuyor (yani onlar toplumu bir idare ve teşkilat olarak görüyorlardı. Teşkilatı ise, onun uzvunun bireylerinin bir eseri olarak kabul ediyorlardı, yaratıcısı ve sebebi değil). Bu noktada şu soru gündeme geliyor:

Acaba toplum mu beşerî bireylerin ürünüdür yoksa beşerî bireyler mi toplumun ürünüdür?

En ünlü sosyalistler olan Marksistler, şiddetle bireyin değil, toplumun asıl olduğuna inanıyorlardı. Fakat psikologlar daha çok bireyin asıl olduğu görüşünü benimserler. Onlar, toplumu, insan bireylerinin bir dış tezahürü olarak kabul ederler. Tıp ve psikoloji fakültelerinde incelenen bu bilimsel görüş, topluma ve felsefeye, hatta ekonomik, sosyal, hukukî ve siyasî görüşlere girdi. Bu, yeni medeniyetin özelliklerinden biridir.

Eski medeniyette ilmî konular kendi ilim çerçeveleri ile sınırlı idiler. Mesela kelamî konular, kelamî konuların alanı içindeydi. Dinî, felsefî ve edebî konular da böyle idi. Fakat bugün ilmî konular, toplum, siyaset, din ve ahlâka da giriyor. Sosyalistler ile individüalistler arasındaki savaşın, siyasal görüş üzerinde nasıl bir yansıması oldu?

Örneğin tasavvuf duygusu olan iki sufimiz var. Bunlar bir köşeye gidip kendi dünyalarına ve kendi derinliklerine dalmak istiyorlar. Bizim bunları ortadan kaldırmamız gerekir. Çünkü bunlar üretici değiller, tüketiyorlar. Bunlar toplumun aktif üyeleri değiller. Toplum tek bir vücut, bireyler ise bir şahsiyeti ve beden karşısında bir hakkı olmayan hücrelerdir. Hücreler ise bedenin ürünüdürler.

Fakat eğer individüalist görüşe sahip olursak, böyle bir hakkımız

da olmaz. Zira bu grup da insandır ve özgürdür. Biz bireyin hürriyet ve bağımsızlığına inanıyoruz. Çünkü her birey asil bir insandır ve toplum bu asil insanî birimler arasında ve onları korumak için bulunan ilişkiler toplamdır.

İndividüalizm, bana insanî bir birey olduğum için hak veriyor. İstediğim gibi düşünebilirim. Toplum beni savunmaya mecburdur.

İnsanlığı karamsar kılacak bir şiir söyleyebilirim. Çünkü topluma sözümü söyleme hakkım var. Hiç kimsenin bunu önlemeye de hakkı yoktur. İnsan Hakları Beyannamesinde herkesin oturmak için istediği yeri seçme hakkına sahip olduğu belirtilmiştir. Bu durum, İnsan Hakları Beyannamesinin yazılmasında individüalizmin etkili olduğunu göstermektedir (hümanizm fikri, hem sosyalizmi hem de individüalizmi kapsamaktadır).

Bugün Avrupa demokrasi ve liberalizmleri, görünüşte bireyin asaletini, bireyin her şeyin başında geldiğini; Doğu demokrasileri ise toplumun asaletini savunurlar. Doğu demokrasileri bu sebeple bireyi kolayca yok edebilirler. Faşizm de toplumun asaletine inanır; ondan dolayı milyonlarca insanı çok rahat öldürebiliyor. Faşist toplum, ırkçı ve ulusçu bir toplumdur.

Bireyin asaleti ile toplumun asaleti arasındaki savaş, tarihte bir felsefeyi meydana getirdi. Şu anlamda ki tarihte gördüğümüz karışıklıklar veya büyük ve derin olaylar, acaba kahramanlar ve büyük adamların eseri mi, yoksa toplumun nesnel ve reel şartlarının mı ürünüdür? Emerson ve Carlyle gibi kahramancılar bu görüşü ortaya attılar. Onlara göre toplum dâhi insanların eseridir. Aksine sosyalistler ise dâhi şahısların, toplumun ve tarihin eseri olduğu görüşündedirler. Onlara göre meydana gelen bütün değişimler, determinizmin ve çeşitli toplumların tabiatının eseridir. (Örneğin bu bakış açısıyla, Hitler, hicrî 7. asırda İran'da olsaydı Celaleddin'in rolünü üstlenirdi. Ancak ne Hitler Avrupa'da faşizmi meydana getirdi, ne de Celaleddin Moğollara karşı yenilginin müsebbibi oldu; bilakis toplum mecburen burada Hitler'i, orada Celaleddin'i istiyordu.)

Bitki ve canlılar için doğa hükmü ne ise bireyler için de toplum odur. Buharı meydana getiren ağaçların yeşermesi değildir; aksine ağaçları yeşerten tabiatın buharıdır.

Bu felsefe (birey ve toplumun asıllığı) dinî görüşte dahi etkili oldu. Yani bizim dinî görüşümüz toplumun ürünüyse (Durkheim'in söylediği gibi), o zaman din bir asıllığa sahip değil, toplum denen şeyden, toplumun özelliklerinden ve "bizcilik"ten, kollektiviteden sızan bir sıfattır. Ebedî ve maverâî bir kutsallığa sahip değildir.

O halde biz topluma asalet verirsek, o takdirde din, toplumdan bir sızıntıdır. Tanrıcılık, Tanrı'ya kulluk, Durkheimci çözümlemede toplumculuğa, topluma tapmaya dönüşüyor. Öyle ki Tanrı, bireyüstü şahsiyet, maddî yaşayış üstü kutsallık edinen, Tanrı simasında tecelli eden ve bireyler tarafından tapılan ortak toplum ruhu oluyor. Fakat eğer dinî duygumuz bireyin ürünü olursa, dinî duyguyu insan bireyinde, yani insanın hakikî özünde -ki bu bireyin zatıdır- ararsak, din gerçek bir asalet kazanır. Çünkü Tanrı'ya tapma insanî yapıda var olan bir şeydir ve tabiatın yaptığı şey doğrudur, anlamlıdır, boş ve abes değildir. Allah, varlıkta insanî mantık ve duygunun keşfettiği veya hissettiği bir gerçekliktir. Şimdi sosyalistler ile individüalistler arasındaki savaş, eskimiş olup Marks, Saint Simon, Proudhon, Hegel, Nietzsche ve onun en son sınırı faşizm dönemi ile ilgilidir. Bu savaşın yerine bugün, psikanalizm ile sosyolojizmin savaşı söz konusudur.

Yani individüalizmin yerine psikanalizm, sosyalizmin yerine de sosyolojizm (sosyolojinin asaleti) gelmiştir.

Bu savaş çeşitli zeminlerde devam etmektedir. İhtilaf konuları tekrar 19. yüzyıldaki bireyin asıllığı ve toplumun asıllığı çerçevesindeki ihtilaf konularına benzer. Fakat mücadele metodu ve konuları değişmiştir.

Sosyologlar şöyle diyorlar: İnsanda gördüğümüz bütün sıfat ve özellikler insanî özde bulunmaz; bilakis arazdır, toplumdan insana ilişmiştir. Yani eğer bireyi toplumdan uzakta yetiştirirsek,

insanın özünün bir parçası olarak gördüğümüz özellikleri onda asla göremeyiz. Bilakis sadece toplumun içinde olan insan o özelliklere sahip olur. Dolayısıyla birey, insanın özünün parçası olarak bilinen bütün renkleri, toplumdan almıştır. Bireyi insan yapan, toplumdur.

Tersine psikanalistler, sonradan alınmış olan çoğu şeylerin toplumdan alındığının doğru olduğunu kabul ediyorlar. Fakat onlara göre çoğu özellikler ve özsel karakterler, insanın özünde vardır. Başlangıcı ve temeli insanın yaratılışı ve tabiatındandır, toplumdan alınmış değildir. Bilakis toplum, o sıfatları ve özellikleri insanî bireylerden alır. Koyun toplumunu (sürü), bal arısı toplumunu (petek) ve insan toplumunu belirgin kılan, bu üç toplumu meydana getiren bireylerin farklılığıdır.

Doğa, bitkileri ortaya çıkartıp yeşerten bir birimdir; ama bir bahçede on farklı bitkinin yetişmesi (ortak doğal etkenlerden) onların her birinin öz ve tabiatındaki farklılığa bağlıdır.

İnsan ne tür şeyleri toplumdan almaktadır?

İnsan, yetiştiği her çevrede, kendisine dair bir bilgiye sahiptir; yani "ben" der. Sosyologlara göre birey bu duyguyu toplumdan almıştır veya toplum bireye vermiştir. Birey ne zaman "ben"i hissetmiştir? "Başkasını" hissettiği zaman. Dolayısıyla "ben" hissi, başkasını, başkalarını hissetmekten doğmuştur. Bundan dolayı kendisine dair bilgi dahi kendi ürünü değildir, toplumun ürünüdür. İnsanın kendi bireyliğine dair duygusu toplumdan elde edilince, onun keyfiyetine ve özelliklerine dair duygusu da toplumdan elde edilmiştir.

Örneğin, eğer ben bir fazilet hissine kapılıyorsam veya eksiklik ya da zafiyet hissediyorsam, onu toplumdan almışımdır. Zira diğerleri ile mukayese sonucu bu duygu bende oluşuyor. Birey, yoklukta ne büyüktür, ne de küçük; ne kuvvetli, ne zayıf; ne iyi, ne de kötüdür; hiç değildir, bir şeydir.

Psikanalistlere göre bireyler birbirlerinin yanında, birlikte toplumu oluştururlar. Mesela bir idare, bireylerin yan yana, birlikte

karar almasından veya bireylerin ilişkilerinden meydana gelir. Sosyologlar ise bu yapının bireylerin terkibinden meydana geldiği görüşündedirler.

Psikanaliz, 19. ve 20. asırlarda kendi zeminini sosyoloji lehine hızla kaybetti. Dolayısıyla 19. asrın sonlarında toplumun, bireylerin ilişkileri toplamından başka veya bireylerin vicdanından gelen bir yansımadan başka bir şey olmadığını söyleyen bir psikanalist, şimdi toplumun bireyden bağımsızlığına ve asaletine inanmakta ve kendisine özgü alanlardan birçoğunu sosyolojiye bırakmaktadır.

Fakat hâlâ üç noktada psikanalist ile sosyolog arasında savaş cereyan etmektedir. Psikanalistler bu zemini sosyologlar lehine kaybetmeye hazır değiller. Bu hususlar şunlardır:

- Heyecan

- İçgüdüler

- Hafıza (anlamların çağrışımı)

Bu üç öğe, bireyin özünün ve yapısının parçasıdır. Yani birey, toplumun içinde olmasa dahi heyecan, içgüdü ve hafızaya sahiptir. Heyecan faktörü toplumda vardır; ama heyecan yeteneği bireye özgü bir durumdur, ruhtur. Birey içgüdüsel açıdan yalnız başına dolaşıyor olsa bile seksüalite, bencillik ve kendini koruma içgüdüleri onda ortaya çıkar. Bunlar toplumdan doğmaz. Örneğin bir insan, toplumdan uzak bir biçimde büyümüş olsa dahi kendi anılarını hatırlar. Soğuk bir kış geldiğinde, geçen yılın yazını hatırlar. Niçin? Onda çağrışım olduğu, zıtları hatırladığı için. Suyun akışının sesi onu nehre çeker. Uçurum onu sığınağa yöneltir. İnsan, uzun süre aradığı bir yeri veya yolu bulduğunda, heyecanlanır.

Fakat sosyolog bunu da kabul etmiyor; sosyologa göre insan, bu üç etkeni de toplumdan alır. (Bu teorilerin sağlıklı olup olmadıkları, şu anda benim konum değildir; sadece şunu söylemek istiyorum: İlimler ve âlimler arasındaki savaş, barıştan daha kutsaldır. Bu, ilmî hayatın ve insanî düşüncenin gelişmesinin gös-

tergesidir. Düşünürler ve bilginler arasında bilimsel ihtilafın olmadığı ortam, olsa olsa bilgi kabristanı olur, bilgi evi değil. Yeni Çağ'ı Orta Çağ'dan ayıran şey, fikrî taklide ve donmuş tekdüzeliğe karşı özgür inanç ve fikir savaşıdır).

19. yüzyılda ilmî, hatta fikrî temeliyle hem bilimlerde hem de felsefede yer alan meselelerden bir diğeri Darvinizmdir.

Darvinizm ekolü hakkında konuşmadan önce 18. yüzyılda meydana gelip 19. yüzyılda gelişen bir ekol, yani natüralizm hakkında konuşmamız lazım.

Natüralizm, bilimde, tabiat için inandığımız veya tabiatın dayalı olduğu yasa ve varsayımlar mecmuasının asaletinden ibarettir. Sonuçta natüralizm, "doğa her şeyin ölçütüdür" şeklindeki felsefî ve itikadî ilkeden ibarettir.

Natüralistlere göre biz doğanın bir parçasıyız ve doğa yasaları bizim üzerimizde işlemektedir. Doğal olmayan her şey mantık dışıdır, hayalîdir ve reddedilmiştir; doğal olan her şey ise doğrudur.

Natüralizm hareketi, o kadar gelişti ki eski Yunan'da filozofların matematik ve hendese yönüne doğru gitmeleri gibi 18. yüzyılda ve 19. yüzyılın birinci yarısında bilginler, doğal bilimler ve doğal keşiflerin ilerlemesiyle birlikte yavaş yavaş doğal bilimleri bütün evrenin mihveri yapmak gerektiği düşüncesine yöneldiler.

Natüralizm temelinde hem bir miktar doğru akıl yürütmeler meydana geldi, hem de 18. ve 19. yüzyıllarda çok olan bir miktar kötüye kullanmalar meydana geldi.

Natüralizm düşüncesi, sadece doğal, insanî, felsefî, sanatsal ve edebî bilimlerin alt yapısı değil, aynı zamanda siyasal ve sosyal düzenlerin açıklayıcısı da oldu. Örneğin muhafazakârlar, mevcut sınıfsal veya siyasal toplumun pozisyonunu açıklamak için şöyle diyorlardı: Tabiat, böyle bir sınıf toplumu istemiştir; bal arısı toplumunun doğal bir toplum olması gibi; dolayısıyla beşerî toplum da bal arısı toplumu gibi olmalıdır.

Tabiatta liyakatin ölçüsü güçtür, hiyerarşidir, güçlünün zayıfı kullanmasıdır. Çelişki, hareket ve gelişme ilkesinin bekasıdır; ayrımcılık ve tezat, tabiatın motorudur. Tabiatta adalet değil, düzen hâkimdir. Eşitlik doğal değildir. Zayıfı koruma, mahrum, hasta ve güçsüze yardım etme, tabiata aykırı bir şeydir. Zayıf yok olmaya mahkûmdur. Çevre, beka hakkı, güç ve üstünlük ile uyumlu olmak, hak etkendir. Beşerî toplum da bu ilkelere dayanmalıdır.

Bu yüzden natüralizm temelinde sapkın izahlar meydana geldi; zira doğada var olan her şey, insan hayatının ölçütü yapılamaz.

Çünkü insanlığın başka bir tabiatı daha var, onu bilmek gerekir; elbette fizikî tabiat temelinde değil, bilakis insanî tabiat temelinde.

Öğretisini natüralizme dayanarak oluşturan Darwin'in öğretisi, türlerin tekâmülünden, türün bir cinsten başka bir cinse (altın üste) dönüşümünden ve çekişme yasası gereği aşağı türün ortadan kalkıp üst türe dönüşmesinden ibarettir. Çekişme yasası gereği daha uygun olan daha güçlüdür, bu çekişmenin doğal sonucudur. Daha layık ve uygun olan daha güçlü; daha aşağı olan ise daha zayıf demektir.

Bu kanun biyoloji ve zoolojide söz konusuydu. Sonra diğer bilginler, Darwin kanununu bilim dallarına soktular. Bütün branşlarda, hatta antropoloji ve sosyolojide bile Darvinizm bilimin temeli oldu. Darvinizmi sosyoloji, psikoloji ve ahlaka sokan büyük şahsiyetlerden biri, Spencer'dir. Sosyolojide şöyle ortaya atıldı: İnsan toplumları, hayvan ve bitki türleri gibidir; yani zayıf veya aşağı türler yaşama hakkını veya liyakatini kaybederler. Türler ve bireyler daima birbirleriyle savaş halindedirler. Daha güçlü olan, daha zayıf olanı yok eder. O halde zayıf olanın yok olması ve güçlü olanın hayatta kalması doğaldır. Bu değişim ve dönüşüm evrim sürecinde gerçekleşen bir olaydır. Evrimin ölçütü, "güçlü olmak"tır. Bu işin niteliği ise türlerin savaşı aracılığıyla gerçekleşir. Bu yasaya göre tarihi anlayabiliriz ve geleceği ön görebiliriz. Nitekim mesela John Locke'ın ilkesine (kullanmak ve

kullanmamak) göre insan vücudunun bazı organlarının güçlü olduğu ve bazılarının ise zayıf olduğu ve sonra da yok olacağı tahmin edilebilir.

Din bilimi ve medeniyet biliminde de Darwinizm insanî bilimin temeli haline geldi. Hatta Bruntier gibi bazı eleştirmenler, edebî ekolleri[20] Darwin ve Lamarck ekolü temelinde açıkladılar. Bu durumlar, 19. yüzyılda Darwinizmin insan zihninde ne kadar kök saldığını gözler önüne sermektedir.

Bence, tabiatçılık akımı, Çin'deki Lao-Tsu'nun Taoizmine dayanır. Lao-Tsu'nun savaşı ve Konfüçyüs'ün savaşı, tabiat ile toplumun savaşı olmuştur. Bu savaş 18. yüzyılda şiddetli bir şekilde Rousseau ile Voltaire arasında tezahür ediyor ve daha sonra maddeci ilmî görüşte yeni natüralizm şeklini alıyor. Sosyolojide, hatta tarih felsefesinde, İbn Haldun'un mucidi olduğu coğrafyacılığa inananlar, bu fikrin takipçisidirler. Eski Yunan'da dehrîler ve tabiatçılar (fizyokratlar ve kronistler) ve onu müteakip İslam kültüründe tarihî natüralizm ekolleri vardır. Bugün natüralizm, insanî ilimlerin ilerlemesi, hatta tabiat üzerine bilimsel bilginin gelişmesi noktasında sahip olduğu parlaklığı yitirmiştir.

19. yüzyılın hassas konularından biri de diyalektik materyalizmdir.

Materyalizm çok eski bir ekoldür. Kökleri eski Yunan dönemine dayanır. Lusibius ve Demokritos tanınmış eski Yunan materya-

[20] Örneğin 18. ve 19. yüzyıllarda klasisizm vardır. Sonra romantizm ve ondan sonra idealizm, daha sonra da realizm meydana geliyor. Bunların her biri bir türdür. Bunlar arasındaki savaşın etkisiyle yeni tür meydana geliyor (Bkz. Eleştiri ve Edebiyata Dair, çev. Dr. Şeriati, ss. 23, 133-136). Bruntier şöyle diyor: Klasisizmde Aristo ekolüne dayalı esaslar vardı. Romantizm, dinsel romantizm türünün dinsel olmayan romantizme dönüşmesinden meydana geldi. Klasisizm döneminde bir tür mersiye okuma ve dinî duygu edebiyatı vardı. Mesela Mesih, azizlerin işkenceleri, dünyayı küçük görme, insanın yazgısı, hayat, ölüm, aşk vs. için mersiye. Bu bayağı tür, daha üst türe, romantizme dönüştü. Romantizm ise temeli ne klasisizm gibi yapay Aristocu yasalar ve ne de realizm gibi yapay insan yasaları olmayan, tersine temeli insanî duygu olan eserler bütünüdür.

listlerindendir. İki tür materyalizm mevcuttur. Biri klasik materyalizm, diğeri ise modern materyalizmdir. Yeni medeniyeti tanımak için modern materyalizmi tanımak zorunludur.

Modern materyalizm ile klasik materyalizm arasındaki ortak yön; canlı ve fizik evren ve varlığı donuk duyulur madde ile sınırlamak ve maddî olmayan, maveraî olan her şeyin asaletini reddetmekten ibarettir.

Modern materyalizm, klasik materyalizmin sahip olmadığı bir temele dayanmıştır. Bu sebeple materyalizm dini, geçmişte çok zayıf ve istisnaî bir dindi. Fakat 19. yüzyılda hızla gelişim gösterdi, öyle ki çoğu aydın ve bilginleri kendisine çekti, hatta dini şiddetle sarstı. Materyalizm niçin bu kadar güç kazanabildi?

Bilimler, özellikle de hissî ve tecrübî bilimler ve bütün tabiî bilimler ile insanî bilimler dinden ayrıldılar. Din-dışı oldular. Dolayısıyla felsefenin bir parçası olan materyalizm, bilimlerle el ele verdi, bilime dayandı, bilim de felsefî materyalizmin yardımına geldi ve onu o kadar geliştirdi ki tabiat ötesine en büyük darbeyi indirdi; hatta 19. ve 20. yüzyıllardaki hareketlerin en büyük ölçüsü oldu. Üç güçlü etken, Yeni Çağ'da materyalizmi yaygınlaştırdı:

- Bilimin, düşman saydığı kiliseden bıkması.

- Bilimlerin maddeyi bilme ve tahlildeki tekelciliği ve Tanrı, ruh, öte dünya, maneviyat, sırlar, gizemler ve semboller gibi eski dünyayı dolduran, insanın hayat ruhunu ve manevî ahlâkî değerlerini inşa eden bütün manevî ve metafizik meselelerden yüz çevirmesi.

- Materyalizmin Yeni Çağ'ın dünyagörüşüyle uygunluğu; hayatın olması gerekene değil, olana doğru yönelmesi, yani ekonomiyi insanın dini yapan burjuva görüşünün yayılması.

Hakikatte Rönesans'tan itibaren burjuvazi gelişiyor ve sonra küresel ticaret, sömürü ve makinenin meydana gelişiyle hâkim sınıfa dönüşüyor. Feodalizmi ve eski geleneksel toplumu geriletiyor. Kendi ruhunu topluma hâkim kılıyor. Bu ruh, maddeci, mantıklı, hesapçı, faal ve menfaatperest bir ruhtur. O ölçüde

de ahlâk ve maneviyatla uyuşup bağdaşmayan, maddî ilerlemeyle uyumlu olan bir ruhtur. Egemen burjuvazi, din ve ahlâkı saf dışı edip maddî hayat ve tüketimi kendi dini yaptı. Ekonominin ve maddeci tüketim hayatının asaletine dayanan bu ruh, hem kapitalizm hem de Marksizm'de tecelli ediyor. Bu iki zıt ideoloji sadece şeklen birbirine zıttır; yani maddî ve tüketimsel hayat, mülkiyet, üretim ve dağıtıma egemen olması gereken bir düzende. Yoksa insan hayatının hakikî ve özsel ruhunda ve anlamında değil. Hâlbuki Doğu kültür görüşünde sosyalist çaba ve istekler, öz ve yapı bakımından ekonomiciliğe aykırı olup insan vicdanında yuva yapan yüce temayüller, insanî faziletçilik ve aşkın ahlakî değerleri sevme türünden ayrı değildir. Doğu görüşünde adalet insanî ve manevî bir arzu olup ekonomik adalet onun gereklerinden ve zımnî yansımalarından biridir; yoksa onun tek ölçütü ve alt yapısı değildir. Batılı burjuvazi ruhunun korunmuş olduğu Marksizmde burjuvazi hayatın, özel bir sınıfa mahsus olmaktan çıkarılıp bütün toplum bünyesine genelleştirilmesi için, yani proleter ve köylünün de amburjuvaze olması için çalışılır. Doğu sosyalizminde hedef, burjuva sınıfının, görüş, ruh, kültür, sosyal gidişat ve hayat felsefesi ile, yani tüketimcilik ve menfaatçilik (utilitarizm) ile toplumdan temizlenmesidir. Her ikisinin de sosyal eşitliğin gerçekleşmesi ve sınıfın reddedilmesi düşüncesine sahip olduğunu görüyoruz. Fakat bunlardan biri, burjuvazi hayatını toplumda genelleştirme, diğeri ise toplumdan uzaklaştırma düşüncesindedir. Şimdi biz, burjuvazi ruhunu ve tutumunu ileri Marksist toplumda açıkça hissediyoruz, daima kapitalist düzenlerin burjuvazi sınıfında tanıdığımız ruh ve tutumu.

Bundan dolayı 19. asır insanının sahip olduğu maddiyattan ve mevcut hayattan faydalanma eğilimleri, ruhî şartlar, bilimin vaziyeti ve yönü vs. bunların her üçü de materyalizmin güçlenmesine yardım etti; öyle ki 19. yüzyılın ikinci yarısı, materyalizmin Batı'da tamamlanmasının, gelişmesinin ve tekelciliğinin zirveye ulaştığı zaman dilimi olarak tespit edilebilir.

19. yüzyılın ikinci yarısı, Marksizm'in doğması ve en güçlü ve materyalizmle donanmış en büyük ekol olarak zirveye ulaşması zamanıdır. Materyalizmi güçlendiren şey, onu diyalektik denilen mantıkla destekleyen Marksizm idi. Özellikle onu sosyalizmin mantıkî ve itikadî destekçisi yaptı. Marx'tan çok, makine ve kapitalizmin gelişmesi ve neticede proletarya üzerindeki sömürü ve baskının artması, Almanya, Fransa ve İngiltere'de sanayi işçilerinin fakirliğiyle uyanışının eşzamanlı olması sebebiyle sol işçi ve aydınların dini haline gelen ve Saint Simon ve Proudhon'un fikrî ve sınıfsal liderliğinde sendikalizm hareketini zirve noktasına çıkarmış olan bir ekol.

Marks, zeki ve güçlü bir yazardır; ancak bir mucit değildir. O, sosyal sınıf kavramını Saint Simon'dan, mülkiyetin reddi konusunu önceki komünistlerden, Avon ve Proudhon gibilerden, materyalizmi Feuerbach'dan, diyalektiği ise üstadı Hegel'den almış ve bu ikisini birleştirip demiştir ki materyalizmde, yani maddenin asaletinde,[21] maddecilikte bütün insanî ve tabiî olguların tahlili, madde esasına dayanır ve bu yaklaşıma göre maddenin genel yasası diyalektik yöntemle yapılır. Bu, idealist mantığın aksine, maddî dünyanın realist mantığıdır (diyalektik mantık).

Diyalektiğin materyalizme bağlı oluşu, materyalizmin felsefî bakımdan daha bir güçlenmesine; materyalizmi hem felsefî ve mantıkî açıdan, hem de bilimsel açıdan canla başla savunmaya neden oldu. Nitekim 19. yüzyılın en büyük hareketi olarak kendini gösterdi. Bana göre onun her sahada gelişimine sebep olan şey, (kelimenin tam anlamıyla) materyalizmin ve diyalektiğin[22] desteği

[21] Materyalizm felsefesindeki madde, fizik ilminin madde dediği her şeydir (tabiat binasının temel unsuru olarak). Fizik 19. asırda atoma madde diyor. Hâlbuki fizik bugün atomu parçalamış olup ne atomu, ne enerjiyi fizik dünyanın birincil unsuru olarak görmektedir; aksine bu ikisini, bilim karşısında itaat etmeyen "ne olduğunu bilmiyorum"dan tecelliler olarak kabul ediyor.

[22] Kendisi Ekim Devriminin liderlerinden olan merhum büyük sosyolog üstat George Gurwitch şöyle diyordu: "Aslında diyalektik materyalizm, yani bu ikisinin bağı, Engels'in ürünlerindendir. Marks'ı bu ikisinin izdivacından uzak tutmak gerekir.

idi. Sosyalizm, işçi mücadelesi ve güçlü sol eğilim, 19. yüzyılda Avrupa'da zirveye varmıştı. Hâlbuki Marks'ın ekolünün temel dayanaklarından biri olan Feuerbach ekolü kendisine sadece kütüphane raflarında bir yer bulabilmişti.

Diyalektik Nedir?

Diyalektik; diyalog ve diyalekt kelimesinden türetilmiş olup konuşmak ve söylemek anlamına gelir. Bu yönü ile bazı kimseler, İslam kelâm ilmine, diyalektiğin tercümesidir derler. Mantığın tercümesi ise lojiktir. Aristo mantığına karşı Müslümanlar, diyalektik ilmini, yani kelâm ilmini (lügat manasıyla) ortaya koymuşlardır:

"Düşüncede ve sözde çelişkileri keşfetme ve takip yoluyla hakikatlere erişme, hedefi ispatlama". En meşhur diyalektik tartışma, Sokrat'ın yöntemidir. Sokrat bu yöntemle rakibinin sözlerindeki çelişkileri keşfediyor ve ona galip geliyordu.

Sokrat'ın bu metodu, Hegel diyalektiğinde korunmuştur. Yalnız şu farkla ki Hegel'in diyalektiği, dünyadaki olayların, varlığın fiil ve etkilenimlerinin çelişki kanununu keşfetme esasına göre anlaşılmasından ve bu iki çelişki arasındaki savaştan yeni bir olayın doğduğu ilkesine inanma esası ile; zıtlar arasındaki savaşta, her olayın kendi çelişiğini zorunlu olarak kendisinde meydana getirdiğine inanmaktan ibarettir.

Bu durumda diyalektik, bir triyada, üç temel unsura dayanmaktadır.

1- Tez.

2- Antitez veya aslın karşıtı.

3- Sentez veya bu iki zıddın toplamından elde edilen sonuç.

Yani her tez, kendi karşıtı olan antitezi meydana getiriyor. Tez ile antitezin savaşından yeni bir fenomen olan sentez ortaya çıkıyor.

Örnek: Tavuk ve yumurtayı örnek olarak alalım. Yumurta bir tez-

dir. Yumurtayı tavuğun altına koyduğumuz zaman, yumurtanın zıddı bir şey meydana geliyor; dolayısıyla ikinci gün biz tavuğun altında sadece bir yumurta görmüyoruz, artık "yumurta olmayan farklı bir şey"imiz de var. Üçüncü günde bu "yumurta olmayan şey" gelişiyor, yumurtayı arkaya itip reddediyor. Dördüncü ve beşinci gün "yumurta olmayan şey" daha çok gelişiyor. Yirminci gün yumurta olgusu ortadan kalkıyor, artık çelişki yoktur, çünkü yumurta yoktur. Birbirleriyle savaş halinde olan bu iki zıttan bir sentez meydana gelmiştir. Bu sentez, civcivdir.

Batılıların gösterdikleri ve bizim aydınların da tekrar ettiklerinin aksine diyalektik, eski Yunan'da başlamamış ve buradan da yeni Avrupa'ya gitmemiştir; tam aksine gerçekte diyalektiğin asıl mayası, hatta çok derin ve gelişmiş şekli, Doğu düşüncesinin içindedir.

Onlar diyalektiği de her düşünce, ekol, ilim ve sanat konusunda yaptıkları gibi Yunan'dan başlatıp Avrupa'da sonlandırıyorlar. Bunu yapmak suretiyle kültür ve medeniyeti Batı düşüncesinden ve kuzey ırkından doğmuş göstermeye ve bunu ilân etmeye çalışıyorlar. Dolayısıyla kendi halklarına Doğu'yu barbarlık ve vehimlerin, vahşilik ve ilkelliklerin kaynağı olarak göstermek istiyorlar. Onlara göre Doğulu beyni taşlaşıp donuklaşmıştır, devingen bir akla sahip değildir; orada dinsel görüş, dünyayı ezelî ve ebedî veya doğaüstü etkenlerin müphem bir gölgesi olarak anlıyor. Böyle bir görüş diyalektiğin temeli olan değişim ilkesi ile aklın ve ilmin gereği olan çözümleme yöntemine aykırıdır. Bu bakış açısıyla Doğulu ruh, âlemin cezbesine kapılmıştır ve âşıktır; aksine Batılı ruh ise meraklıdır, araştırmacıdır, egemendir, gerçekçidir; sonuçta dünyayı zapt etmeyi ve doğaya hükmetmeyi hedeflemiş ve onu tanıyıp kullanmak için medeniyetin iki temel dayanağı olan bilim ve tekniği elde etmiştir.

Bu bilimsel kuramlar, cahiliyenin göstergesi olan bencilliklerle cahilî kabile gururları türünden şeylerdir. İkinci Dünya Savaşı'nda ve günümüz sömürgeci savaşlarında, Cengiz'in, Aşur Banipal'ın, Oğuzların yağmacılığının veya Kureyş'in cahilî ırksal

övünçlerinin, felsefî ekol, ideoloji, tarih felsefesi, nasyonalizm, Hıristiyanlık, medeniyeti yayma ya da küresel sorumluluğu yerine getirme türünden isimlendirmelere dönüştürüldüğünü görüyoruz. Soytarının yerine edebiyatçı ve şair; müneccim, cellât, falcı ve barbarlık manzumelerinin diğer mensuplarının yerine bugün filozof, ideolog, kâşif, mucit, fizikçi, sosyolog, sosyal psikolog, ekonomist, uzay kâşifi, makine üreticisi geçerek öncekilerin işini bugün olduğu şekliyle sürdürüyorlar.

Doğulu aydınların genellikle habersiz oldukları husus; en masum araştırma çevrelerindeki fikrî ve ilmî kaynaklarda dahi ilmî, sosyolojik, tarihsel, hatta fizyolojik teoriler kisvesi altında en aşağılık siyasal, emperyalist amaçların olduğu, Batı'nın en ızdırap verici, en yıkıcı duygularının bulunduğu, Doğu düşmanı Batı ırkçılığı, ırksal tarihi ve dininin var olduğu, hatta Doğu aklının asaletlerini reddeden fikirlerinin yer aldığı gerçeğidir. Bizim toplumlarımızın yazarları, mütercimleri, o türden görüş ve düşünceleri bilinçsizce aktarıyorlar. Onlar, aydın olmak ve kendi milletine sosyal ve düşünsel bilinç ve farkındalık kazandırmak için sadece bir veya iki Avrupa dilini bilmeyi yeterli görüyorlar.

Aynı şekilde bu İranlı, Türk ve Arap aydınların vs. hepsinin yazılarında Doğulu düşüncenin donukluğa dayandığı, maddî ve manevî dünyayı ebedî ve ezelî özler bütünü olarak gördüğü, görelilik ve değişimi anlamadığı, oysa diyalektiğin her şeyin daimî değişimi ilkesine dayandığı vs. iddialarını tekrarlayıp durduklarını görüyoruz. Bunlar öyle şaşkındırlar ki İslam kültürüne sonradan girmiş olan; ama sadece filozoflardan bir grubun inanmış olduğu Aristo mantığını Doğu düşüncesinin temel göstergesi zannetmişlerdir. Onlar, aslında zihinsel, formel ve sübutî olan Aristo mantığının Batı'ya özgü bir mantık olduğunu ve bunun aslında Doğulu ve hatta İslamî bakışı eleştirerek mütemadiyen Batı'ya ve Yunan'a ait olma özelliğini korumuş olduğunu anlayamamışlardır.

Batılılar, "bir nehre iki defa girilemez" cümlesini o kadar abartmışlardır ki onu diyalektiğin başlangıcı olarak kabul etmişlerdir.

Oysa bu değişim fikri, Yunan düşüncesinde hiç etkili olmadığı gibi Orta Çağ boyunca da kenarda köşede kalmıştır. Gerçek bu iken onlar, bunu Doğu'ya karşı Batı düşüncesinin temel göstergesi olarak takdim ediyorlar, bizler de tekrarlıyoruz. Hâlbuki Doğu düşüncesinin temeli, değişimin önemli olduğu, her şeyin kalıcı veya daimî olmadığı esasına dayanıyor; hatta her şeyin ezelî ve ebedî olduğuna inanmakla itham edilen Doğu dinleri dahi, aksine dünyayı sürekli bir var oluş ve yok oluş temelinde değerlendirip yorumlarlar.

Budizm'de dünya dalgalı bir deniz, "Samsara"dır. Sabit kanun, bağlılık-ayrılıktır; lezzetin, zevkin eziyete dönüşmesi, yaşamın ölüme kavuşması, varlığın yokluğa erişmesi, rahatlamaya ulaşmasıdır. Zerdüşt ve Mani dininde varlık, zıtların savaşından ibarettir. Tarih, ışığın ve Ahura'nın antiteze (karanlık ve Ehrimen'e) karşı nihâî mutlak zaferiyle sona erecektir (sentez). İslam'da ise hayat tevhide dayanır; insanın yaratılışında diyalektik açıkça ortaya konur, açıklanır. İslam'da insan iki zıddın toplamıdır (çamur ve Allah'ın ruhu, şeytan ve Allah). Bu mücadele diyalektiktir. İnsanı Allah tarafına doğru (mutlak tekâmülün mümkün en son kalesine) yükseltiyor. "Allah'la beraber başka tanrı edinip tapma. O'ndan başka ilah yoktur. O'ndan başka her şey yok olucudur; hüküm O'nundur; O'na döndürüleceksiniz" (28/Kasas Suresi 88-Çev).

Tabiatta da "Onun varlığı hariç her şey yok olucudur." ayeti ve "Ölmek için doğunuz ve yıkmak için yapınız." esası İslamî dünyagörüşünün temelidir.

İnsanın yeryüzüne inişi şu anlamdadır: İnsan, günahtan arınıp Allah'a bağlanana kadar yeryüzünde eziyet, telaş ve savaş ile yaşamaya mahkûmdur. Bu insanî diyalektiğin esasını göstermektedir.

Gerçekte ahiret, insanın yaratılışında mevcut olan iki zıt unsur - toprak ve Allah'ın ruhu- arasındaki sürekli ve bilinçli savaşın sentezinden başka bir şey değildir.

"Bütün olarak bakarsan, savaştır bu dünya

Zerre zerre (bakarsan) kâfirin dini gibidir

Bir zerre fenaya doğru gider

Öteki zerre semaya doğru uçar

Şu durum ordularının dalgalarına bak

Birbirleriyle savaş ve kin halinde."

Formel Mantık

Formel/şeklî mantığa Aristo mantığı adı verilir. Formel mantığı Aristo sistemleştirmiştir; formel mantık aklî ve zihnî bir mantıktır. Zihinsel faaliyette ön bilgiler temelinde hareket ederek bilinemeyen sonuçlara erişmek ve burhan, istidlal ve genel olarak aklî tefekkürle ilgilidir. Bu nedenle "düşüncede aklı hatadan korumaya yarayan kanunî bir araç" olarak tanımlanmıştır.

Formel mantık, hakikatleri, olguları inceleyip araştırmıyor, bilakis zihnin hareketinin formunu, akıldaki zihinsel mefhumların ilişkilerini, tefekkürü, aklî sonuç çıkarmayı belirleyip somut hale getiriyor. Bu mantık zihinseldir (ilmî ve gerçek olana karşı). Zira bu zihinle ilgili olup zihnin dışındaki somut gerçeklerle ilgili değildir.

Bu mantık sabit ve statiktir (değişen ve dinamik mantığa karşı). Gerçeklerin sabitliği ve değişmezliği esasına dayanır. Gerçek ölçüt ve mefhumların hareket ve değişimini anlayamaz. Bu mantıkta insan, belirli ve ebedî tümel bir hakikattir. Bu mantık soyutlamacıdır, mutlakçıdır; zira nesnel gerçekleri, farklı bakış açılarına göre görüş kazanan çevre, ortam ve değişim ilişkilerinden ayırarak çevreden soyut olarak ve mutlak bir şekilde değerlendirir.

Bu mantıkta insan, hayvan, hayat, akıl, adalet, zulüm, ahlâk, hayır ve şer hep tümel, soyut ve mutlak hakikatlerdir. Bu mantık, Yunan'dan İslam kültür ve düşüncesine ve aynı şekilde Orta Çağ Hıristiyanlığına Aristo vasıtasıyla girdi ve fikrî durgunluk ve donukluğa neden oldu. Bu durgunluk ve donukluğun suçu, Hıristiyanlığın veya genel olarak dinin boynuna yüklenmektedir. Oysa

din, özellikle de Hıristiyanlık da Orta Çağ'ın ilim, sanat, fikir ve sosyal hayatı gibi bu statik, kısır, mutlakçı ve genellemeci zihinsel mantığın kurbanı olmuştur.

O halde günahı veya suçu İsa'ya değil, Aristo'ya atmak gerekir; dine değil, gerçekliğe yabancı donuk formel mantığın boynuna yüklemek gerekir. Zira Hıristiyanlık Batı'ya MS. 5 ve 6. yüzyıllarda, yani Aristo'dan yaklaşık bin yıl sonra hâkim oldu. Acaba bu mantık, hangi mucizeyi gerçekleştirdi? Kaldı ki Yeni Çağ'da ve Rönesans hareketinde Aristo mantığını bir kenara bıraktıkları için ilerlediler, dini terk ettikleri için değil.

Skolastisizm, İsa Mesih'in dini değil, Aristocu Hıristiyanlıktır. Roger Bacon dini değil, mantığı değiştirdi. İslam noktasında da zihinsel, soyutlamacı ve genellemeci aklî felsefe ve mantık, İslamî görüş ve düşünceye musallat olduğu zaman duraklama başladı. Resmî kelâm, fıkıh usulü, felsefî düşünce, surî mantıkî akletme ve medrese tasavvufu; inkılâpçı ruhu, tabiat ve topluma dönük gerçekçi ve parçacı görüşü, ilk dönem İslam'ının ve Kur'an'ın ilka ettiği doğal olaylara, maddî değişimlere, tarihe ve milletlerin kaderine bakış ilkesini ve özgür içtihat esasını, belirlenmiş kalıplara, tedvin edilmiş sabit esaslara, ebedî ve değişmez mücerret tümellere döktü. Medeniyet ve kültür zenginleştiği halde, İslamî sosyal, değişimci, gerçekçi yaratıcı düşünce ve inkılâpçı ruh ölüyor ve hülasa Ebuzer'in İslam'ı İbn Sina'nın İslam'ına, Ammar'ın dindarlığı Baba Tahir-i Uryan'ın zühdüne, Malik Eşter'in Şiîliği Adiduddevle ve Şah Abbas'ın Şiîliğine, İbn Sekkît'in düşüncesi, Nasireddin Tûsî, Şeyh Bahaî ve Meclisî'nin ilmî ekolüne, Ali'nin irfanı Hallaç'ın tasavvufuna ve nihayet Bilâl'ın pratik, sade, yapıcı, inşa edici ve sosyal sorumluluk getirici tevhidi Fahreddin Razî ve Molla Sadra'nın vs. sınıflar üstü ve hayattan uzak aklî, karmaşık, sersemletici, felsefî ve zihinsel tevhidine dönüştü.

Mantık bir hakikati ne şekilde ispat eder ve delillendirir, yani bilinenden bilinmeyene gider? Üç şekilde: Kıyas, tümevarım ve temsil.

1- Kıyas: İki bilinen öncülü yan yana koyan ve bu ikisinden sonuç elde eden şekil.

Bu iki öncülden biri büyük öncül, diğeri küçük öncüldür. Örneğin; a) İnsan güler (büyük), b) Hasan bey güler (küçük); o halde Hasan bey insandır (sonuç). Burada düşünce tümelden (insan) tikele (Hasan bey) ulaşır.

2- Tümevarım: Bir türün parçalarının parçasını veya bir tümelin parçalarının çoğunu incelememiz ve sonra bu parçaların ortak yönünü keşfedince onu bütün parçalara, yani o tümel türe genellememiz ve onu bu tür hakkında yeni bir yasa, ilmî bir keşif olarak algılamamızdır. Örneğin; yüz bin kuşu alıyor, tek tek bakıyoruz. Bir milyondan fazla kuş çeşidinden bizim aldığımız yüz bin parça veya bireyin hepsinin yumurtladığını görüyoruz. Sonra kuş türünün (tümel) yumurtladığını söylüyoruz. Burada kıyasın tersine fikir, parçalardan tümele, bütüne varıyor.

3 - Temsil: Temsilde parçayı parçayla, bireyi bireyle ölçeriz. Biri üzerinde doğru veya geçerli olan hükmü diğerine de genelleriz. Örnek olarak deriz ki canlı varlığı olan yer küresinin (göksel küreler bütününden bir birey) çekim gücü var, azotu var, oksijeni var, suyu var. Astronominin dediğine göre Merih gezegeninin de çekim gücü, azot, oksijen ve suyu var. O da yer gibidir. O halde Merih gezegeni canlı varlığa sahiptir. Biz bu parçayı (yeryüzü), o parça (Merih) ile kıyasladık, değerlendirdik ve Merih'in de yeryüzü gibi olduğunu gördük (temsil); buna göre orada da hayat olduğuna hükmettik. Bu üç şekil, mantığın üç formudur. Her üçünü de Aristo söylemiştir. Fakat Aristo kıyasın daha iyi olduğu görüşündeydi ve kıyasın sonucunun kesin ve doğru olduğuna; ama tümevarımın sonucunun şüpheli olduğuna; zira bir türün bütün bireylerinin tam tümevarıma tabi tutulamayacağına inanmaktaydı. Ancak Yeni Çağ'da kıyas yerine tümevarımı tercih ediyorlar.

Sokrat ve Hegel Diyalektiğinin Farkı

Sokrat'ın diyalektiği, iddia sahibini hakikate ulaştırmak için söz ve düşüncesindeki çelişkiyi ortaya çıkarmaktan ibaretti. Dolayı-

sıyla bu, zihinsel bir yasa idi. Fakat Hegel diyalektiğinde, diyalektik esasen gerçek doğada mevcut olan bir yasadır. Doğa olayları, yaratı, yenilik ve yok oluşa bu yasa temelinde sahiptirler.

Yani bütün insanî ve doğal olaylar sabit kalamazlar. Gelişimle sonuçlanan değişim, sadece diyalektik ilkenin açıklayıp yorumlayabileceği bir hareket ortaya koyar, varlığın bütün olay ve olgularını içine alan bir hareket.

Bundan dolayı hiçbir şeyin aslı sabit değildir. Değişmeyen tek şey değişimin kendisidir (Bu Heraklit'in sözüdür). Heraklit'in meşhur cümlesi şudur: Bir ırmağa iki defa girilemez; zira ikinci defa ırmağa giren kimse artık başka bir kimsedir ve şahsın girdiği ırmak, başka bir ırmaktır.

Mantık ile Diyalektik Arasındaki Fark

Mantık, diyalektikten farklıdır; çünkü mantık, bir sebebin bir sonuca dönüşeceğini söylerken diyalektik, sebepten sonucu çıkarmayı ve işin şeklini bildirir. Bırakalım onu; mantık, bilinen şeylerden hareketle bilinmeyeni elde etmek için akıl ve zihnin çalışma tarzı; diyalektik ise değişim ve gelişimde nesnel gerçekliğin çalışma tarzıdır. Bu nesnel gerçeklik hem tabiat hem de beşerî toplumdur.

Feodalizm, koynunda burjuvazi besliyor. Burjuvazi ise düşmanı olan proletaryayı meydana getiriyor; zaten meydana getirmezlik de yapamaz.

Diyalektik ilkesine göre her şey kendi ölümünü daima ve zorunlu olarak kendi içinde barındırır. Bu dünyada her gerçeklik koynunda yılan besler; hatta bana göre bu esas, büyük insan şahsiyetleri için de geçerlidir. Devrimci şahsiyetlerin çoğu da irticaın kucağında büyüyor.

Maddeciliğe karşı ayaklananların çoğunluğu aristokrasiden gelmedir. Efsanelerde genellikle müneccimler şöyle tahminde bulunurlar (filan padişahın geleceğini tahmin ederek örneğin derler ki): Oğlu veya akrabalarından birinin oğlu, kendisine düşman olur, onu öldürür. Böyle olacağı düşüncesiyle telaşa düşülür, en-

dişe edilir ve katliamlar yapılır; fakat padişahın düşmanı kurtulur.

Niçin? Tabiat yasası olduğu için. Bu yasaya göre herkes ve her şey düşmanını kendi koynunda besler.

Musa, Firavun'un sarayında; put kıran İbrahim, put yapan Azer'in kucağında; zevk ve servet karşıtı Buda, Benars padişahının (Saki kavmi) ailesi içinde; dünyadan kaçan sufî karakterli Mehavira ve Lao-Tsu, Çin'in aristokrat sınıfı içinde; Hint Kişatriyası ve Engels, sanayi kapitalizminin çocuğu olarak; Tolstoy feodalizmden, hatta Lenin, Rusya'nın asil aileleri içinde, Kastro en büyük şeker kamışı tarlası maliklerinden vs. ortaya çıkıyor.[23] Tarihte de tarihî bir aşama, bir üretim sistemi veya önceki aşama veya düzenin içinde birbirine zıt iki kutbun diyalektik savaşının sentezi sosyal bir düzen vardır. Nitekim tarımsal üretime dayalı feodalizm sistemi (tez) içinde onun zıddı bir güç (antitez) gelişiyor; yani çalışan, kazanan, pazarcı, şehirli, tüccar ve esnaf (burjuva) orta sınıf geliştiği ölçüde feodaliteyi reddediyor ve nihayet feodaliteyi yok ediyor ve kendisi şiddetli bir hareket ve devrimle hâkim sınıfa dönüşüyor ve neticede yönetimi elde ediyor (Büyük Fransız Devrimi).

Bu burjuvazi düzeninin kendisi (bu düzende ağa gitmiş, hacı gelmiştir) tekrar tez oluyor, işçiyi yılan (antitez) olarak koynunda besliyor. Kendisi de feodalizmi mahkûm ettiği kadere duçar oluyor. Yani sanayi işçi sınıfının (proleter) hâkimiyetine mahkûm oluyor.

Marks'ın diyalektiği burada son noktasına erişiyor ve adeta Nirvana'ya veya cennete giriyor. Sosyalizm, sınıfsız, yani tezatsız bir toplum meydana getiriyor; yani evrensel savaş ve diyalektikten "fenafillah"a erişiyor ve orda teselli buluyor.

Sınıfsız toplum, ondan sonrası hiç! Antitez olmadığı zaman artık sentez de olmaz. Sonraki aşama yoktur artık. Marks'ın burada

[23] Rus Ekim Devrimi liderlerinden çoğu, asilzadeler ve aristokratlardan idiler.

ütopyaya mahkûm olduğu gözleniyor; kendinden önceki sosyalistleri itham ettiği hastalığa tutuluyor. Marks, onları şiddetle eleştiriyor, onlara hayalperest diyordu.

Materyalizm ve Yeni Teoriler

Materyalizmden sonra 19. yüzyılın ikinci yarısında materyalizme ilk darbeyi vuran şey, materyalizme (maddenin asaletine, maddeciliğe) karşı enerjizm (enerjinin asaleti, enerjicilik) adında bir ekolün ortaya çıkmasıydı.

Enerjizm ekolü veya enerjicilik öğretisine göre maddenin dışında madde olmayan ve tarif de edilemeyen başka bir şey daha mevcuttur. Bu ekole göre fizikte "düalizm", yani ikicilik faraziyesi meydana geldi; o da âlem ve tabiatın iki asil öz olan madde ve enerji üzerine tesisi idi.

20. yüzyılın ilk yarısında iki kişi, biri Max Plank, diğeri Einstein, materyalizme en büyük darbeyi vurdular. Şu anlamda ki Einstein, fizikte karanlık odalar isimli deneyle, maddenin enerjiye, enerjinin de maddeye dönüştüğünü ispat etti.

Tabiatta düalite, ikilik mevcut değildir.

Bu arada fizikçiler, materyalist ve enerjist olmak üzere iki gruba ayrıldılar ve Einstein'in varsayımı, büyük ses getirdi. Einstein, ne enerjizm ne de materyalizmin doğru olduğunu söyledi; zira deneylerde maddenin enerjiye, enerjinin de maddeye dönüştüğünü görüyoruz. Maddenin sıkışık enerjiden, enerjinin de latif yaygın maddeden ibaret olduğunu söyleyecek bir delilimiz yoktur. Yine bu ikisinden birini asıl saymamız için de bir ölçüt yoktur.

Einstein'ın yaklaşımında enerji ve madde, asla fiziğin erişemeyeceği hayret verici esrarlı bir varlıktan tecelli eden değişken suretlerdir.

Einstein'ın bu görüşünden bir yandan dindarlar memnun oldular, zira vahdet-i vücut ispatlanmış olup âlemin bütün olayları duyulur olmayan bir varlıktan kaynaklanan göstergelerdir. Bir yandan da materyalistlerin itiraz feryatları yükseldi. Özellikle

Einstein izafiyet teorisini ortaya attığı zaman, Komünist Parti kongresi toplandı ve "izafiyetin, burjuvazinin, kendi düşüncesinin dayandığı vehimleri örtüp gizlemek için ortaya attığı aşağılık bir hileden ibaret olduğunu" deklare etti. Fakat izafiyet, görelilik canlandı ve her halükârda fizikte Einstein'ın teorisi henüz kanıtlanmamış olsa da (görünmez başlangıç, kaynak: "varlık" gerçektir teorisi), 20. asrın çeyreğinden sonra bilimde bir şey ispat edildi, o da şudur:

Materyalizmin artık kendini açıklama ve savunma konusunda ümitli olmaması gerekir. Çağdaş fiziğin temsilcileri olan Einstein ve Max Plank, iman ve irfanî histen; bazen enerji, bazen de madde şeklinde tecelli eden gizemli ve gaybî bir varlıktan bahsettiler. Dolayısıyla fizik dünya, asla ele gelmeyen o görünmez esrarlı cevherden bir tecelliden, bir yansımadan ibarettir. Materyalizm, Einstein ve Max Plank'ı, 19. asrın materyalizmi savunan reddedilmiş köhne teorileri ile mahkûm edemedi.

Rölativite/görelilik gibi yeni teoriler, materyalizme ne gibi darbeler vurdular?

1- Görelilik, nedensellik yasasını sarstı (diyalektik materyalizmin temeli olan sebep-sonuç yasasını).

2- Görelilik, her şeyden çok materyalizmi sarsan yeni bir konu ortaya attı, o da şudur: Materyalizm en büyük dogmatik ekollerin bir parçasıdır.

Bilgi felsefesinde[24] görelilik bütün ilmî kavramların, hatta dışarıdan (maddî âlemden) aldığımız zihinsel suretlerin kesin asaletini kaybetmelerine sebep oldu.

3- Görelilik, eski anlamıyla zaman ve mekân kavramının yok olmasına sebep oldu. Bu materyalizme en büyük darbe idi. Zira

[24] Bilgi felsefesi, dış dünya ile ilgili sahip olduğumuz ilmî değer ve kesinlikten bahseder. Şüpheciler şöyle derler: Tanıdığımız şeyin, tanıdığımız şekilde olduğu malum değildir. Dogmatiklere göre biz eşyayı olduğu gibi görürüz. Materyalistler ise insanın mutlak bilgisinin asaletine, inanıyorlardı; izafiyet onu sarstı.

varlığın maddedeki asalet ve inhisarının (klasik anlamıyla) zaman ve mekân dışında tasavvur edilmesi mümkün değildir.

4- Diğer bir darbe "quanta" meselesi ve özellikle Max Plank'ın teorisi idi. Bu teori, ışığın quantum adlı ufak zerrelerden meydana geldiği inancından ve ışığın varlığının birleşiksizliğinden ibarettir. Bu teori atomizme dayalı madde teorisini değiştirdi.

5- İhtimaller hesabı konusu

6- Matematiksel mantığın göreli olduğunu dahi bize ispat eden istatistik.

7- Diğer bir darbe de yeni insan bilimden geldi. Bu bilim, insanı materyalizmin gösterdiği insanın aksine tek boyutlu saymadı[25] ve ilkel insanın medenî mantıktan tamamen ayrı bir mantığının olduğu görüşünü savundu (Bkz. Participation, Primitifin Ruhu ve Levy Bruhl).

Yeni insan bilimde insan, ahlak ve dinin dayandığı ve materyalizmin inkâr ettiği (materyalizm insanı ekonomik bir hayvan ve tamamen maddî bir olgu sayıyor) eski madde ötesi şerefi yeniden buluyor. Dolayısıyla 19. yüzyılda o kadar ihtişamlı düşünceler, ekoller ve görüşlerle insan ve hayatı işgal eden materyalizm, 20. yüzyılda şiddetle sarsıldı. Zira geçmişte onu teyit ve takviye eden bütün etkenler, yirminci yüzyılda olumsuzlanmış, ortadan kalkmıştır.

Bugün ne bilim 19. asır gururuna sahiptir, ne de din karşıtı kini bilimi materyalizme götürüyor (çünkü bu kin, Orta Çağ'ın, Avrupa'nın uyanışının ve kiliselere karşı savaşının bir hatırası olup artık unutulmaya yüz tutmuştur). Yeni bilimsel teoriler de onu desteklemedikleri gibi ahlâkî ve ruhî maddecilik, burjuvazinin ekonomiciliği eski güç, zafer ve heyecana da sahip değildir.

Diyalektik İmanı Nasıl İnceliyor?

Diyalektiğin zihnin çalışma tarzıyla çalışmadığını, "ayn"ın, yani zihin dışı âlemin çalışma tarzıyla ve varoluş olguları gerçekliğiyle

[25] Bu teori, Lui Browel'e aittir.

çalıştığını söylemiştik. Heraklit şöyle der: Bir ırmağa iki kez girilemez; çünkü ikinci kez ne ırmak aynı ırmaktır, ne de birey aynı bireydir. Bu diyalektik ilkesidir; yani dünyada sabit olan tek şey değişimdir. Değişim ve dönüşüm etkeni (hareket ve tekâmül prensibi) tabiatın motoru olan çelişki ve tezattır. Çelişki olmazsa, değişim, gelişim ve dönüşüm olmaz; fakat çelişki veya tenakuz olursa, daima savaş, değişim ve dönüşüm de olur. Fizik de çelişkinin olduğunu ispat ediyor. Mesela atom iki zıddın toplamıdır (pozitif yük proton, negatif yük ise elektron). Bunlar birbirini reddetmekle atomu ve itme ve çekim gücünü de ispat ediyorlar. İtme ve çekim gücü bir araya gelince atomun hareketini meydana getiriyorlar.[26]

Dolayısıyla görüyoruz ki zıtların birleşmesini ve iki zıddın toplanıp kalkmasını muhal bilen mantığın tersine diyalektik bunu mümkün görmekle kalmıyor; aynı zamanda zorunlu sayıyor, gerçek ve kesin bir esas olarak görüyor.[27]

[26] Aydınların çoğu diyalektiği savunmak adına, mantığa yanlışlıkla iki zıddın bir arada bulunmasını ve iki zıddın toplanıp ortadan kalkmasını muhal görüyor diye saldırıyor ve ona karşı diyalektiğin tarafını tutuyorlar. Oysa bu ikisinin birbirine karşı olmadığını bilmiyorlar. Mantık meseleyi zihinde mutlak ve mücerret bir biçimde ortaya koyar ve bu doğrudur da. Diyalektik ise onu dış ve nesnel gerçeklikte ortaya koyar. Dolayısıyla bu ikisi, iki zıt meselesini ve iki zıddın toplanıp kalkması konusunu aynı şekilde telakki etmiyor. Denilebilir ki her iki görüş de doğrudur. Mesela bir meyve aynı anda hem tatlı hem de acı olamaz (zıtların bir arada bulunması imkânsızdır). Ama tatlı ve acı olmayabilir; ama ekşi olabilir (iki zıddın kaldırılması mümkündür). Bir şey, aynı anda hem var, hem de yok olamaz (İki zıttın bir araya gelmesi muhaldir). Yine aynı anda hem var hem yok olamaz (iki zıttın kalkması da muhaldir). Fakat dış dünyada, diyalektik bir şeyin bünyesinde onun kendisiyle savaş halinde bulunan ve kendi gelişmesiyle onun reddine çalışan zıddını görür. Nitekim hayat devam ettiği oranda ölümü koynunda besliyor ve büyük Ali'nin tabiriyle "İnsan aldığı her nefesle ölüme bir adım daha yaklaşıyor".

[27] Eğer iki zıt kutup birbirini çekiyorsa, o halde niçin elektronlar protonlara yapışmıyorlar? Merkezkaç kuvvetinden dolayı. O nedenle merkezkaç kuvveti ve protonun çekim kuvveti, hareketi meydana getiriyor (Fakat önemli olan, ilk hareketi kimin verdiğidir).

Bu çelişki, her varlıkta görülür. Tabiat, hayat, tarih, toplum, fikirler, duygular, evet bütün bunlar zıtların diyalektik savaş sahnesidir.

"Bütün olarak bakarsan, savaştır bu dünya

Zerre zerre (bakarsan) kâfirin dini gibidir

Bir zerre fenaya doğru gider

Öteki zerre semaya doğru uçar

Şu durum ordularının dalgalarına bak

Birbirleriyle savaş ve kin halinde."

Hatta bu çelişki, ruh, düşünce ve maneviyatta da vardır. Mesnevi, her yerde hayır ile şer, Allah ile şeytan, küfür ile din, hastâlık ile sağlık vs. arasındaki savaştan söz etmekte ve bunu yaratılışın hikmeti ve Hakkı ispat etkeni saymaktadır.

İslam'da insanın yaratılışının, diyalektiksel bir durum veya yapısı vardır (Çamur ve Allah'ın ruhu). Tarih de iki kutbun, hak ile batılın, halk ile müreffeh şımarıkların savaş alanıdır. Söylenenlerin aksine gerçekte diyalektik düşünce Doğulu görüş ve Doğu dinlerinin mantıksal temelidir. Bizim yeni aydınlarımız genellikle Aristo'nun dogmatik ve sübûtî mantığının, İslam felsefesine girdiği için, Doğulu mantık veya dinî mantık olduğunu zannediyorlar.

Çelişkiden doğan bu savaş temelinde biz, diyalektik denen bir yönteme varırız. Eğer diyalektiğin yöntemini keşfedebilirsek, âlemin gidiş sürecini takip edebiliriz. Diyalektik yaklaşımda toplum da maddî ve doğal bir gerçeklik gibi maddî görüş temelinde geliştiği için (bireylerin veya halkın isteklerine göre veya tesadüfen değil) doğal bir olgudur ve diyalektik (tenakuz) temelde gelişir.

Diyalektik temelde toplum, komün halinde kalamaz ve kendinde komünün zıddını meydana getirir. Böylece malların ortaklığı, kendi içinde kendi zıddı ve karşıtını, yani özel mülkiyeti icat eder. Sonra serflik ve feodalizm meydana gelir. Feodalizm durağandır, ürünün ürün ile mübadelesi esasına dayanır. Kendi zıddı

olan burjuvaziyi meydana getirir. Burjuvazi hareketli olup el imalâtı malların mübadelesine dayanır. Sonra burjuvazi kapitalizmi, kapitalizm de kendi ölümünü, yani proletaryayı meydana getirir. Genel olarak sosyalizm şu özelliklere sahip bir merhaledir:

- Üretim araçları, dağıtım ve sermayenin mülkiyeti topluma aittir.

- Herkese kendi yetenek ve ihtiyacına uygun ödeme yapılır.

- Sınıfsız toplum.

- Devletin ortadan kalkması.

Devlet niçin mevcut değildir? Çünkü devletin var oluş felsefesi ortadan kalkıyor ve tarihte devlet felsefesi, hâkim sınıfın mevcut durumu sürdürmek, konumlarını sağlamlaştırıcı sosyal ilişkileri korumak için toplumda meydana getirdikleri sistemden ibarettir. Yani devlet, egemen sınıfın aracı ve aletidir (Egemen heyet, hükümet sistemidir. Egemen sınıf ise, toplumda mahrum sınıfa tasallut eden sınıftır. Üretim araç veya kaynağına sahip olan bir birey, egemen sınıfın üyesidir, isterse siyasî de olmasın. O halde egemen sınıf, egemen heyeti meydana getiriyor). Niçin böyle bir siteme ihtiyaç duyuluyor? Çünkü toplumda onun zıddı (antitez) olan mahrum sınıf vardır. Devlet düzeni, toplumun sınıfsal savaşında onun silahıdır. Fakat tek bir sınıf oluştuğu zaman böyle bir sisteme veya mekanizmaya ihtiyaç kalmaz.

Acaba Marks'ın iddia ettiği şey mümkün müdür? Hayır! Zira evvela tarihte, her ne kadar hükümet hâkim sınıfın elinde bir alet olmuşsa da hükümet, bütün dünya sosyalizme dönünceye kadar dış düşmana karşı sınıfsız toplumun bekçisidir. İkincisi, sosyalizm, başlangıcından gerçekleşmesine kadar yarım asırlık süreye sahiptir. Çünkü hâlâ eski duygular vardır ve dolayısıyla devlet onunla mücadele etmek için var olmalıdır.

Devlet ortadan kalkar da Marks'ın sosyalizmi gerçekleşirse ne gibi bir sorun ortaya çıkar? Marks'ın diyalektiği, bu merhaleye (devletsizliğe) eriştiği zaman, artık tamamlanır. Sınıfsız toplumda diyalektik söz konusu değildir; yani teze sahip olan, ama anti tezi

olmayan bir toplum vardır bu durumda. Antitez gelişmiyor ki sentezi meydana getirsin. Marks, sınıfsız toplumda diyalektik konusunu hasıraltı ediyor. Sadece varlığın, tabiatın, her olgunun ve insanlığın temeli olan diyalektik, sosyalizm, komünizm ve sınıfsız topluma ulaştığı zaman tamamlanmakla kalmıyor; ayrıca başka bir konuda da daha önceden tamamlanmıştı, o da şu idi: Aslında düşüncede çelişki vardır.

Fakat diyalektik esasa dayanan bütün tarih ve ekoller, 1848 yılına kadar ilerlediler. Bu yıl, *Manifesto*'nun[28] yayınlandığı yıldı. *Manifesto*'nun meydana gelmesi ile diyalektik tekrar donuklaştı. 1848'den itibaren dünyanın mutlak hakikatlerinin ölçütü haline geldi ve sabit oldu. Manifesto'ya göre her ne kadar bilim daima ilerlese ve görüşler değişse de Marksizm'in esasları kutsaldır. Yani Marksizm, sabit, açık bilimsel esaslardan ibarettir. Değişmesi gereken Marksizm değil, Marksisttir.

Yani mesela Kur'an hiçbir zaman değişmez; aksine müfessir her gün değişir ve ayetleri daha açık tefsir eder, daha iyi anlatır. Bu bakımdan dinde en büyük sövgü "bidat", komünizmde ise en büyük sövgü "revizyonizm"dir.[29] Fakat buna rağmen komünistlerin kendileri, sabit olan şey değişimdir, hiçbir baskı ile değişim ve evrimin önüne geçilemez, diyorlardı. Bu açıdan şu anda dünyada ve Marksizm'in kendi takipçileri arasında revizyonizm, süratle gelişim halinde olan ve ona karşı her türlü mücadelenin boşuna olduğu bir harekettir.

Genel olarak revizyonizm, 1848 yılında yayınlanan Manifesto'daki konu, usul ve esasların gözden geçirilmesini, yeniden elden geçirilmesini istemektedir; iki sebeple istemektedir:

[28] Manifesto, komünizmin inanç esaslarıdır; asla değiştirilmesi mümkün olmayan dogmatik ve sabit esaslar. Manifesto'da ve Marks'ın esaslarında her türlü yenilik, yeni görüş, işçi sınıfına ihanet ve burjuvazinin oyunu sayılır.

[29] Revizyon, tekrar görmek demektir. Revizyonistler ise Marks'ın esaslarına inanan; fakat 20. asrın gerçekleri ve kendi yerel gerçeklikleri temelinde görüş yenilemeden yana olan komünistler demektir.

1- Günümüz dünyası, geçmişin dünyasından farklıdır.

2- Her bölgenin, her coğrafyanın toplumsal gerçekleri ve olayları farklıdır. Komünizm, Avrupa toplumunun gerçeklerine göre ortaya çıkmıştır. Oysa bu şartlar, dünyanın her tarafında aynen oluşmaz.

Sosyalizm (Toplumun Asıl Oluşu)

Makine işe başlayınca, Avrupa'da sanayi işçi sınıfı (proletarya) meydana gelir. Bu sırada kapitalist toplumun bünyesinde işçi gücünün birikmesinden kaynaklanan ilk siyasal ve sosyal sarsıntı meydana geldi. "Kapitalizm" ile işçiler arasında keşmekeş başladı. Fakat bu esnada bu iki sınıf, yani kapitalist ve işçi bir konuda uyum içindeydiler (bu konu, ne tarih kitaplarının incelenmesiyle, ne de toplumla, aksine sömürü kitaplarının incelenmesiyle anlaşılabilir). Kapitalist ile işçi arasındaki o uyum, sömürü işindeydi.

Kapitalistlerle işçilerin birbirleriyle mücadele ve inat halinde oldukları 18. ve 19. yüzyıllarda, İngiltere, Almanya ve Fransa'da kapitalistlere karşı keskin bir biçimde büyük işçi hareketleri meydana geldi. Aynı zamanda işçiler kapitalizme karşı hoş görülüydüler; çünkü işçiler kapitalizmin genişlemesinin kendi ekonomik refahlarını artıracağına ve ücretlerini iyileştireceğine inanıyorlardı. Bunun için sömürüye de ilgi duyuyorlardı ve kapitalistlerle uyum içerisindeydiler.

18. yüzyılda İngiltere'de işçilerin imzasıyla tomarlar halinde pek çok yazı yayımlandı ve bu yazılarda işçiler, Afrika, Amerika ve Asya'ya gidip Asya ve Afrika'nın yerel hükümetlerini alaşağı eden İngiliz askerlerinin oralarda kalmalarını, sömürü ve sonuçta İngiltere için zemini hazır hale getirmelerini istemişlerdi. Zira dediğimiz gibi işçiler kapitalizmin yayılması ve ilerlemesiyle kendilerinin hayat düzeyinin yükseleceğine ve daha iyi olacağına inanıyorlardı.

Ben herkesin taptığı o zamanki Avrupa'nın bütün şahsiyetlerinin eteklerinin kirli olduğunu görüyorum. Çünkü o zamanın Marksistleri, sosyalistleri, hümanistleri, aydınları ve özgürlükçülerin-

den hiçbiri, sömürüden bahsetmemişlerdir. Onların Avrupalıların insan haklarını elde etmek için mücadele ettikleri dönemde Asya, Avustralya, Afrika, Latin Amerika, hatta Kuzey Amerika'da acayip cinayetler devam etti.

Sanayi işçi sınıfını savunmak için (ki bu sınıf, Avrupa dışında başka bir yerde yoktu), çok özen gösteriyor ve onca iş, kâr, fayda ve artık değerden bahsedenler, niçin milletin yağma edilmesi, insanların çoğunluğuna tecavüz edilmesi hususunda bir şey söylemediler?

Bugün de devrimi ortadan kaldıran işçinin amburjuvaze olması, kapitalizmin uyanıklığı, aklı veya cömertliğinden değildir; bilakis üçüncü dünyanın bedava yağma edilmiş ve aralarında paylaştıkları ganimetlerindendir. Kapitalist ile proleteri uyum içine sokan, zenginleştiren ve muhafazakârlaştıran budur.

Fransa, 1812'de şunu ilân ediyor: "Baylar, bayanlar, 1812 yılı şubat ayının ilk günü sabahında Fransız devleti, Cezayir devletinin başşehri el-Cezire'yi denizden ve diğer yollardan bombalayacaktır. Bu bombardımanı seyretmek isteyen kimseler bu adrese gelebilirler; biz, onları, bu hadiseyi yakından seyretmeleri için özel yerlere götüreceğiz!

Bu bildiri, hümanizmin zirvede olduğu dönemde, Victor Hugo'nun *Sefiller*'i yazdığı bir dönemde yayınlanıyordu. Kalpleri mahrumlar, yoksullar ve ezilmişler adına lekelenmiş olanların zamanında yayınlanıyordu. Hürriyetçilerin, insan dostlarının, hatta demokrasi, hümanizm, liberalizm ve insan hakları için nâra atanların bir kısmı bu bombardımanı seyretmeye gittiler.

Bu, Avrupalının insancıl vicdanının, sömürü, baskı ve aristokrasiye karşı oluşunun zirvesinde dahi nasıl bir eğitim gördüğünü ortaya koymaktadır. Avrupalı vicdan, Avrupa dışında Avrupalı hükümetler tarafından işlenen en korkunç ve en feci cinayetlerden bile rahatsızlık duymuyordu.

Fransız devleti, bugün böyle bir bildiri yayınlayamıyor; ama hürriyetçiliğin aslında Fransa'nın dini olduğu o zamanda yayınlı-

yordu ve bu bildiri Avrupalı vicdanında kabul görüyordu. Birkaç papaz dışında hiçbir grup buna muhalefet etmiyordu.

Kendisi de sömürge içinde olan Victor Hugo sömürgeci babasının işlerini görmüş; fakat her yerde babasından örnek biri olarak bahsetmiştir. Yerlilere yumuşak ve merhametli davranan, elinin altındakilere de iyi davranan bir beyefendi olduğundan söz etmiştir.

O zamanın şiirleri bir hayli ilgi çekiciydi. Şiirler, gerçek sömürü şiirleri. Bir şair şöyle diyor: Ben de Afrika'ya giden kardeşlerim gibi, bir çift bot, bir baston, bir yağmurluk, bir cüzdan, iki şapka (avcı şapkası gibi sömürgecilere özgü şapka) ile gür, hazine dolu Afrika ormanlarına gitmek, o nemli ve bakir ormanlara dalmak ve bir süre sonra altınla yüklenmiş kardeşlerim gibi dönüp gelmek istiyorum.

Bana, siyahların efendilerine karşı vefalı olduklarından bahsetmişlerdi. Zenci kadınların teninin emperyalist efendilerini mest edici bir kokusunun olduğunu, sömürgecilerin buna heveslendiklerini duymuştum. Ne kadar acı verici bir durum! Zenci kadın, ateş ve şehvet ırkına karşı teslimiyetçi bir tabiata sahip! Efendisine karşı atın eyerini tutan sakin ve utangaç cariye edasıyla ayakta duruyor. Efendisi ondan istediğini alıyor; çünkü bu zavallı kadın, en mahrem kadınlık iffeti ve şefkatini bile ona vermesi gerektiğini, zira bunların hepsinin onun mülkü olduğunu biliyor!

İstimar (Arapça'da bunun anlamı, bayındır yapmak, mamur kılmak ve imar istemektir) o zaman medeniyet yapma işi anlamında tabir ediliyordu. Batılılar diyorlardı ki Tanrı bizi iki nimetle, medeniyet ve Hıristiyanlıkla nimetlendirdi. Bizim bu iki nimeti onlardan mahrum olan insanlara ulaştırmamız gerekir. Buradan dünya milletlerini sömürmede kilise ve fabrikanın, kapitalist ve keşişin el ele verişinin doğal ve mantıksal zarureti ortaya çıkıyor. Şairler ve aydınlar da sömürüyü, emperyalizmi bu manada anlıyorlar, açıklıyorlar ve yerli bir lehçenin yerine onlara Fransızca, İngilizce, Hollandaca ve Portekizceyi öğretmeye gidiyoruz diyorlardı.

Bu boyutun, yani sömürünün dışında diğer boyutlarda kapitalist

ile işçi arasında her yönüyle fark vardı. 19. asrın başlarında sıkı ve kararlı bir şekilde yüksek sloganlarla ortaya çıkan işçi hareketinin liderliği, Proudhon, Saint Simon ve sonra da Marks'ta idi.

Dolayısıyla Marks hareketin kurucusu değildir; aksine Proudhon ve Saint Simon'un işinin devam ettiricisidir. Proudhon işçi hareketi liderliğini üstlendiğinde Marks, Hegel'in felsefî meselelerine dalmış yirmi küsur yaşında bir gençti. O, burjuvaziyi siyasal açıdan, ekonomik açıdan ve sınıfsal sömürü açısından değil, ahlâkî açıdan kötü gören ahlâkçı sosyalistlerin bir üyesi idi. Ruhanîlerin çoğunun zulüm etkeni diye değil de Tanrı'yı zikir ve ahireti hatırlamaktan uzaklaştırıyor diye güzeli kutsamaktan, servet ve zevke düşkünlükten, paraya aşık olmaktan men etmeleri gibi.

Fakat 19. asrın ikinci yarısında Almanya ve Fransa'da işçi hareketlerinin yayılması, korkunç sömürü, mahrumiyet, işçinin geçim sıkıntısı ve tamamı Proudhon'un simasında tecelli etmiş bulunan isyanları, onun ilgisini çekti. Öyle ki yavaş yavaş felsefeden vazgeçti, Hegel'in karmaşık ve derin idealizm dünyasından çıktı. Sınıfsal ve ekonomik hayatın realizmine, toplum ve sınıfın nesnel meselelerine; iş, sermaye, üretim, sömürü, kâr ve ücret gibi konularla ilgilenmeye başladı ve işçi hareketine felsefî bir temel kazandırmaya çalıştı; çünkü Marks felsefî bir görüşe sahipti. Herkes meselelere kendi gözüyle bakar (filozof felsefeye göre, iktisatçı ekonomi esasına göre, edebiyatçı başka biçimde, dindar farklı şekilde).

Marks'ın fikrî özelliklerinden biri şudur: Her kiminle fikrî mücadele yapmışsa ona karşı keskin olmuştur. Kendi fikrî ekolünün meydana gelmesinde daha çok paya sahip olmuştur. Bu mantıklı ve doğal bir durumdur.

Marks, herkesten daha çok Feuerbach gibilerin klasik materyalizmini eleştirmiştir; oysa materyalizmi de yine ondan almıştır.

O en büyük darbeyi Hegel'e indirmiştir. Bütün fikrî ve mantıkî sistemlerini, Hegel'in sisteminin tersinden başlatmış ve bütün fikirlerine hâkim olan diyalektiğini ondan almıştır.

Bilimsel, açık ve somut sosyal sınıf kavramı, özellikle sınıfsal toplum görüşü, bilhassa da sosyal sınıf oluşturmanın ana temeli, tek etkeni ve kesin ölçütünün ekonomi olması, Saint Simon'un ona hediyesidir. Marksizm'in girişi olan sosyal sınıf konusunu Marks'a Saint Simon vermiştir. Ondan önceki ve onun çağdaşı sosyalist ve komünistler, onun ilgisini, ekonomi, sömürü, adaletçilik, sınıfsal zulüm, toplumsal mülkiyet, bireyselliğin reddi, toplumun asıllığı, eşitlik ilkesi ve burjuvazinin çirkinlikleri (ki özellikle Büyük Fransız Devriminden sonra ilahî ve kutsal bir çehre kazanmıştı) meselelerine çektiler. Aynı zamanda o, bütün bunları, bilim karşıtı, ütopyacı, hatta bilinçsiz, burjuvazinin oyuncağı, burjuvazinin ufak eğilimlerinin sahnesi, proletarya sınıfının gerçek menfaatlerine ihanet eden vs. olarak gördü. Proudhon, kendi itirafıyla (Siyasal Ekonomiye Giriş vs.) fakirlik felsefesinden Marks'a mülkiyet hakkındaki çoğu hususları öğretti ve "Mülkiyet Hırsızlıktır" adlı kitabıyla da onu donattı. Siyasal mücadeleler, özellikle sendikacılık, onu bütün Avrupa'da işçilerin kapitalizme karşı devimlerinin başına getirdi, Marks'ı hemen siyasallaştırdı, siyasal mücadele safına ve proletarya cephesine yerleştirdi. Proudhon böyle bir kişidir ve Proudhon'un simasını ve hatta varlığını yok etmede etkili olan kimdir? O, Proudhon'un siyasal hayatında meydana çıktı ve onu en sert ithamlarla bir kenara itip kendisi onun yerine geçti. Marks, Londra Millî Kütüphanesi'nde Proudhon'un kitabını incelemiş ve onun cildinin arkasına şunu yazmıştır: "Evet, Proudhon Fransa'da iyi bir iktisatçı, İngiltere'de ise iyi bir sosyologdur!" (Fransa'da sosyoloji, İngiltere'de ise ekonomi bilimi güçlü idi. Auguste Comte Fransız, Adam Smith ise İngilizdir).

Ayrıca konuya sizin için şüphesiz ilginç ve inanması zor başka bir hususu da eklemek istiyorum: Bildiğiniz gibi Marks, Yeni Çağ'da, bilhassa 19. yüzyılda dini her filozoftan, her yazar ve sosyologdan daha çok ezdi, etkili de ezdi. Oysa Marks, modern çağda dinden her toplumcu filozof ve sorumlu yazardan daha çok etkilenmişti.

"İnsanlar"a bağlı bulunan, rehberleri hep ümmî (halk kitlesine

mensup) olan, üçlü egemen sisteme (istibdat, istismar ve istihmar/baskı, sömürü, eşekleştirme) karşı gönderilen; adalet, kıst ve mizanı yerleştirmek; zulüm, etnik, sınıfsal ve ailevî ayrımcılığı yok etmek; maddî ve ekonomik değerlerin (aristokrasi, toprak, kan, altın, baskı, zor, ırkçılık, kavim asabiyeti, efendilik, ruhanîlik vs.) yerine insanî ve manevî değerleri (temizlik, aşk, bilinç) hâkim kılmak; bu değerler temelinde bir ahlak inşa etmek; fedakârlık, cömertlik, şehadet ve sorumluluk gibi birey (dünya) ötesi kavram, ülkü ve ideallerin tamamını öğretmek, yaymak, güçlendirmek, desteklemek ve ihya etmek; toplumun menfaatleri uğruna ve Allah'ın hakkını halkın hakkıyla eşanlamlı kılma uğruna, adalet ve eşitlik uğruna, zulüm, tekelcilik, oportünizm, Makyavelizm, faydacılık, menfaatperestlik, mal biriktirme, kapitalizm, sermaye biriktirme (hazine), faydacılık, istibdat, gasp, övünme ve bireycilikten nefret uğruna; zulüm ve baskıya karşı sağlam durmak uğruna kişisel ve bireysel menfaatlerini feda etmek için ve nihayet kulluğu sadece Allah'a hasretmek için, yalnızca Allah'a dayanma, teslim olma ve ondan ümit etmek için "hayır" manasında her kim ve ne olursa olsun insanı sadece Allah'a dayanmaya, teslimiyete ve ondan ümit etmeye çağıran çobanlar dininin sınıfsal ve sosyal yönü ile tarihsel misyonu…

Fakat din, diğer her manevî, kültürel, insanî ve sosyal her güç gibi (ilim, felsefe, teknik, edebiyat, sanat, ahlâk vs. kabilinden) tarihin sınıflı toplumlarında egemen sınıfın oyuncağı oluyor (ruhaniyet onu teşkil eden üç unsurdan biridir) ve mevcut durumu açıklamak ve kutsallaştırmak için mahiyet ve yön değiştiriyor. Uyanık insanların, mahrum ve mahkûm sınıfın zihinlerinde o kadar tahrif oluyor ki Yeni Çağ'da açlık, cehalet, sömürü, sınıfsal ve ırksal ayrımcılıkla karşı karşıya bulunan ve idealleri hürriyet, sosyal eşitlik, insanî kardeşlik olan aydınlar, dini kendi karşılarında, kendilerine bir engel olarak buldular. İtikadî esaslara, ibadet törenlerine, geleneksel ahlâk ve maneviyata din adına bağlı olan dindarlar, aydınların ilan ettikleri şiar ve idealleri, kendi dinleriyle ilgisiz ve sonuçta kendilerini onlara yabancı ve katılımsız buldular. Yeni Çağ'da, yani Rönesans'tan sonra tarihte ilk kez

ahlâk dinden ayrıldı; hürriyet, eşitlik, adaletçilik hareketi dinden uzaklaştı, hatta dine düşman oldu. Din zamanın gerisinde kaldı ve çağının ruhuna yabancılaştı. Övünç, fakat demode elbisesi ile ihtişamlı, ama metrûk saray veya köşklerinde (mabet) devam etti, ta ki o verimli ve tarihsel penceresinden sokağa baksın ve ona itinasızca, onun tanımadığı yöne doğru koşan, onun işitmediği feryatlar yükselten ve onun anlamadığı sözler söyleyen sokak halkına baksın. O öyle durup sokakta geçen zamana bakıyor ve altın geçmişin hatıralarını anmaktan başka bir iş bilmiyor. Adeta pencerenin kenarında durup sokağı seyreden, bilinçli, ayağa kalkmış, sokağın gürültüsünden uyanmış olan dindir. Artık birlikte hareket ettiği arkadaşları, karanlık ve kilitli hücrelerinde huzurlu ve hoşnut bir biçimde uyumuş; tatlı deryalara dalmış, sema melekleriyle kanat kanada melekûtta uçuyorlar; misal âleminde göğe asılı deniz dalgasının göğsünde ve ay gibi yüzen uzay atmosferinde ve Ashab-ı Kehf gibi yüksek ruhsal inziva mağaralarında Cebrail'in kanatlarına yaslanmış, tam üç yüz yıldır uyuyorlar; ama birkaç saatten fazla vakit geçmediğini düşünüyorlar. Dünyanın ve dünyalıların değiştiği, zamanın geçtiği, yeni nesillerin geldiği, şehirler yapıldığından ve artık paralarının geçerli olmadığından habersizler... Şehirde birtakım haberler dolaşıyor. İnsanlar Dakyanus ile çatışma halindedirler; bu insanlar her zamankinin tersine Tanrı'nın gölgesini tanrıların gölgesi olarak görüyorlar; gökyüzünü tanrıların çadırının tavanı, cennet bahçesini duvar arkası insanlar için bahçe sahiplerinin gönlü olarak görüyorlar; göksel sofraları, elleri ağızda insanların sofrası için pilav yiyicilerin elle pişmiş pilavlarının hayali olarak algılıyorlar; ilahî marifeti yemekten yoksun enderunlar için. O dünyanın kızıl yakut evleriyle yeşil zümrüt köşklerini bu dünyanın ocaksızlarının hissesine yeşil ve kızıl bahçeler olarak görsün ve kompleks yapmasınlar ve suç, günah işlemesinler. Berrak, arı duru âbıhayat nehirleri cennet köşklerinin altından geçen bal ve süt dolu ırmaklar; içme suyu için feryat eden, hatta su ve süt içme arzusunu sadece annenin memelerinden gideren kimseler için. Ve bal! Evet, bal, dilbilgisi ile ilgili bir sıfattır, bizimle ilgili değil-

dir; onu kullanma yeri ev, sofra ve mutfakta değil, edebiyattadır. Gündelik hayatın maddî gıda, yiyecek ve çerezlerinde kullanılmaz, orijinal anlatımda ve mana bilgisinde kullanılır.

Onu yerken kullanan ve dille tadanların, ölümden sonra bala ihtiyaçlara yoktur. Onu konuşurken kullanan ve dille telaffuz edenler, bal yemek için âlemin sonunu ve mahşeri beklemeliler ki bu dünyada ümitsiz ölmesinler. Evet, ahiret, tek kelimeyle dünya sahiplerinin, Allah'ın kulları haklarını almak için başvursunlar diye yaptıkları bir yerdir. Tanrı veya tanrıları da orada toplamışlardır. Ne zaman erişilecek? Kıyamette (su hasat etme ve kedi kırkma zamanında, yani su hasat etme ve kedi kırkma mevsimi geldiği zaman!).

Ayrımcılığın olmadığı bir toplumu gerçekleştirmek, yani yeryüzünde gerçek eşitlik ve adaleti yerleştirmek için ayağa kalmış olan yeni asır devrimci aydınlarının söz nağmesi budur! Acaba doğru mu söylüyorlar? Dinin toplumda ve insanlık tarihindeki rolü bu mudur? Maalesef "Evet, budur." demek gerekir. Tarih, her zaman din sahiplerinin, dindarların daima başkanlar/yöneticiler ve toprak sahipleri ile el ele verdiğini ve aynı öyküye sahip olduklarını, bazen din tek başına olsa da genelde diğer ikisiyle işbirliği içinde olduğunu tekrar tekrar ortaya koymaktadır.

Teslis'in manası budur (Tanrı birdir; ama aynı zamanda üç tanedir).

Papa, Orta Çağ'da tektir ve aynı zamanda hem devlet başkanı, hem malik, hem de ruhanîdir. Ruhbanlar, daima onun elinin altında, diğerleri ile el ele ve onların suç ortağı olmuşlardır. Din, toplumda ne oldu? Ruhanîler, yani resmî dinin kurucuları toplumda üçlü sınıfı, yani hâkim olan teslisi meydana getirmişlerdir. Biri halkın başına ip geçiriyor, diğeri nasihat ediyor, öteki ise cebini boşaltıyor. Üçü, birbiriyle ortak olmuştur.

Fakat tarihte halk daima bu üçlü karşısında bilinçsiz, sarhoş ve sersem olmamıştır. Bazen halk akıllanmış, başkaldırmıştır. Çoğunluğun habersiz olduğu çok hayret verici ve dikkate şayan

derin şey şudur: Bu başkaldıranların en önde gelenlerinin daima peygamberler olduğunu görüyoruz; bu başkaldırma ruhunda ve başkaldıran halk arasında da dini. Mezopotamya aristokratları ve köle tacirlerinin gücünün en önünde, Babil, Urunipur, Harran ve Mısır'dan vs. tapınak mütevellisi ve kâhinleri durmuşlardır. Firavun'un güç ve erkiyle Karun'un servetinin en başında sihirbazlar ve Belam-ı Baurlar vardır; Sezar'ın ve Filistin toprak zengini ve tacirlerinin gücünün en önünde Ferisîler ve Yahudi ruhanileri vardır; Kureyş'in köle ve kervan sahiplerinin ve Taif'in bahçe sahiplerinin, Kâbe puthanesinin, Hac perdedarlarının, hac anahtar sahiplerinin ve hac ziyaretçilerine su dağıtanların en başında şirk dini vardır. Aynı zamanda öbür tarafta Mısır esirlerinin, Mezopotamya mahrumlarının, Roma düzeninin sömürge ve esir insanlarının, kölelerin, ezilenlerin, alt tabakanın, gariplerin, ekmek ve övünçten uzak halkın en önünde de İbrahim, Musa, İsa ve Muhammed, yani yine din vardır. "Dine karşı din"in manası budur işte. Yunanlı yazar Nikos Kazancakis'in "Yeniden Çarmıha Gerilen İsa" kitabında söylemek istediği şey de budur.

Ama şu vardır: Bunların dini, yani halkın dini, tarihte daima bir hareket, tarihî bir hareket, beşerî bir ideal, bir fikir ve ideoloji şeklinde olmuştur ve öyle kalmıştır. Ötekilerin, yani halka egemen olanların dini ise tarihte hep hâkim bir düzen, dışsal bir gerçeklik, resmî bir teşkilat şeklinde olmuştur. Dolayısıyla denilebilir ki Peygamberlerinki, bir hakikat dini, diğeri ise bir gerçeklik dini şeklindedir; yani hakikî din ve gerçek din. Bu ikisi tarih boyunca daima birbiriyle çatışma halinde olmuştur; biri bir itiraz ve antitez, diğeri ise bir asıl ve tez olmuştur.

Burada şu soruya cevap aranabilir: Acaba gerçekten dinin tarihte böyle bir rolü olmuş mudur?

Buna cevap vermeden önce, hangi din diye sormak gerekir.

* * *

Proudhon, işçinin ücret ve hayatının daha iyi olması sloganına dayanıyordu. Fakat Marks ona felsefî bir boyut katmıştır. Marks'a

göre tarih aslında işçi ile sermayedar arasındaki çekişme ve çatışmadan oluşmuştur. Bu çatışma daima var olmuş ve var olacaktır ve işçi sınıfının ve mahrum sınıfın lehine sona erecektir.[30]

Sosyalizm hakikatte toplumun asıl olduğu inancından, toplumculuktan ibaret olup toplumun faydasını ölçü alır. Dolayısıyla sosyalistlerin nazarında toplum asildir ve bireylerin menfaatleri topluma tabi olmalıdır; bütün meselelerde toplumu "asıl" olarak görmeliyiz.

Hürriyet ve yasadan bahsedildiği zaman maksat toplumdur; ekonomiden bahsedildiği zaman da temel hedef toplumdur. Üretim araçlarından bahsedildiği zaman dağıtımın bireylerin değil, toplumun elinde olması kastedilmektedir.

Bu düşünce tarzında insanın toplumsal yönüne önem verilmiş, bu yönü güçlendirilmiş; ama bireysel yönü zayıflamıştır.

Topluma hürriyet verdiğimiz ölçüde bireyin hürriyeti azalır. Yine aynı şekilde toplumsal mülkiyet bireysel mülkiyeti, toplumsal haklar da bireysel hakları yok eder. Dolayısıyla sosyalist görüşte bir kişi, açık insanî haklara sahip değildir. Kişinin hakkı toplumun hakkı ile uyuşursa hak olur; aksi halde o hakkın ortadan kalkması lazımdır. Burada ismi demokratik diktatörlük olan özgül bir demokrasi ortaya çıkıyor.

Demokrasi ile liberalizm eş anlamlı idiler. Sosyalizm hareketinde bunlar birbirinden ayrılıyorlar. Demokrasi yönetimi, yani halk yönetimi meydana geliyor; fakat bireylerin özgürlüğü yadsınıyor. Demokrasi yönetimi halk için çalışır, halka aittir, halkla ilgilidir, fakat diktatörlüktür; çünkü hükümet halka müdahale izni vermez. Liberalizm diktatörlüğe, demokrasi ise oligarşiye karşıdır. Ancak diktatör hükümet, demokratik bir biçimde ortaya çıkıyor.

Sosyalizm ile komünizm arasında ne fark vardır? Hiçbir fark yoktur! Sosyalizm ve komünizm, önceleri eş anlamlı idi. Marks

[30] Fikrî ve felsefî açıdan zengin olmayan hiçbir hareketin devam etme şansı yoktur. Son yüzyıl boyunca güçlü felsefe ve ideolojisi olmayan bütün milletlerin ayaklanması, tamamen sonuçsuz kalmış veya ortadan kalkmıştır.

bütün eserlerinde bazen sosyalizm, bazen komünizm diyor, bu iki kelimeyi birbirinin yerine kullanıyor. Fakat sonra özellikle Lenin ve Stalin'in eserlerinde yeni bir yaklaşım görüyoruz. Bunlar şöyle yorumluyorlar: Sosyalizm ilkel aşamadır, komünizmle sonuçlanıyor ve komünizmde devletler dahi ortadan kalkıyor, insanlar otomatik olarak iş yapmaya başlıyorlar.

Sosyalizm mülkiyeti bireylerden alıp topluma veriyor; bu durumda mülkiyet, sermaye ve yönetim toplumun malı oluyor. Burada yönetim, toplumsal hakların güvence altına alınması için bir aygıttır. Örnek olarak fabrikanın mülkiyeti ve onun temin ettiği menfaatler devlete, topluma aittir. Bir kimsenin bağımsız iş yapmasına imkân yoktur. Bundan dolayı kapitalizm düşüp toplumsal mülkiyet meydana gelinceye kadar komünist toplum gerçekleşemez. Sosyalizm, toplumu komünizme göre inşa etmek için meydana geliyor. Fakat bu açıklama, daha sonra gelenlerin icadıdır.

Sosyalizm bir tarih felsefesine, felsefî bir ekole, bir sosyolojiye ve ekonomik bir öğretiye sahiptir. Bütün bunlara toplumculuk gözüyle bakılır. Marksizm ve sosyalizmde tarih felsefesi iki üsse dayanır:

1- Tarihî belirleyicilik veya historik determinizm.

2- Tam etken (tam neden), yani ekonomi (üretim: araç, kaynak ve üretim ilişkileri). Tam etkenden maksat, filozof veya düşünürün, bir olayın meydana gelmesinde bir tek sebebe inanmasıdır. Russel, Marks ve Freud gibi tam etken taraftarı insanbilimcilere birleyici (muvahhit) bilginler diyorlar; bilimlerine de bilimsel birleme (tevhit) adını veriyorlar.

Russel'a göre insanın muhtelif yaratıcı güdülerinin tamam nedeni, insanın insanlığının ve psikolojisinin tam nedeni, bir içgüdüdür. Bu içgüdü bencilliktir. Freud da monist bilginlerdendir. O cinselliği, insan için tam neden olarak görüyor.

Marks da tek etkencidir ve tarihin bütün çeşitli değişimlerinin, yani toplumların, medeniyetlerin ve kültürlerin ölüm ve doğu-

munun, savaşların, zaferlerin, yenilgilerin, dinlerin ve ırkların çeşitli süreçlerinin tek bir sebebe bağlı olduğuna ve o sebebin de ekonomi olduğuna inanmaktadır.

Her ne kadar Marks'ın ekolü kendi çağının bilimsel temellerine dayansa da ben bazıları gibi Marks'ın etnik özelliğinin teorisi üzerinde etkili olduğunu düşünmek istemiyorum (Marks Yahudi ve Almandır).

Benim sözüm ve yaklaşımım şudur: Burjuvaziye özgü -ki Yeni Çağ Avrupa toplumuna hâkim ruh, bu sınıfın yönetiminden sonradır- ekonomiyi yücelten maddeci görüş, Marks'ın düşüncesinde etkili olmuştur. Marks her ne kadar burjuvaziye muhalif kutuptan olsa da Marksizm ve burjuvazinin her ikisi de ekonomiyi asıl kabul eder ve maddî tüketimi hayat felsefesi olarak benimser. Dolayısıyla onların ihtilafı, asılda, hakikatte ve ekonomik hayat ve ahlak anlayışı türünde değil, üretim ile tüketim formunda ve ekonomik ilişkilerin şeklindedir.

Ekonomiyi komünizmde söz konusu ettiğimiz zaman, maksat bir toplumdaki ekonomi etkenini incelemek ve doğal olarak aşağıdaki unsurları tanımaktır:

1- Mülkiyet

2- Üretim araçları (kürek, kazma, makine vs.)

3- Üretim kaynakları (toprak, orman, tabiat, ırmak, deniz, maden vs.)

4- Sermaye

5- Çalışma şekli (üretim ilişkileri, ekonomik ve hukuki ilişkiler vs.)

6- Üretim.

7- Dağıtım.

8- Tüketim.

9- Sınıf.

Bu unsurlar bütünü, toplumda bir yapı ve doku meydana getiri-

yor. Bu doku tarih ve toplumların değişim etkenidir. Bu kuramın tüm esası şu cümleye dayanır: "İnsan üretim aracının eseridir." Bu sözü ispat edersek, Marksizm'in anlaşılmasının anahtarı elimize geçmiş olur.

İnsan ne vasıtasıyla değişir ve nasıl düşünür? Üretimde kullanılan aracın gerektirdiği şekilde. Benim toplumumda üretim aracı değiştiği zaman toplumum değişir. Yazar kalemin eseri; çiftçi kara sabanın ve küreğin eseri; işçi ise çekiç, örs ve makine düzeneğinin eseridir. Etnoloji, kültür bilimi ve sosyoloji alanlarında çalışmış olan Marcel Mauss (1872-1950-Çev.), ölümünden sonra yayınlanan makalelerinden birinde, herkesin hareket, tavır ve tutumlarının yoğun bir biçimde çalışma şekli ve aracının etkisi altında olduğunu gösterdi.[31]

Marksizm ve sosyalizm, bilim yoluyla bir tarih felsefesine ulaşmadan önce bir ekonomik esasa ve kendine özgü belli bir ekonomik rejime inanır. O zaman ekonomik rejimlerinin gerçekleşmesi ve kanıtlanması için felsefî bir ekol, sosyoloji ve tarih felsefesi kurmuşlardır.

Aslında ilmî ve felsefî bir düşünür ile sosyal, siyasal, ekonomik veya dinî hedefi olan ve onu ispatlamak için felsefenin ve ilmin peşine düşen kimse arasında fark vardır. Bundan dolayı sosyalistler, felsefî bir tarih ilkesine inanmadan önce ekonomik bir etkene yönelirler ve bir önyargıyla tarihin ve sosyolojinin peşinden giderler. Tarih felsefesi, onların ekolünde söylendiği gibi biri tarihsel determinizme, diğeri ise tam nedene dayanır.

Tarihin belirlemesinden maksat şudur: Nasıl üretim aracı, üretim ile tüketim arasındaki ilişkiyi değiştiriyorsa, toplum da değişiyor ve bu değişimlere göre yeni din, kültür, dil, görüş, sanat ve siyasal yapı meydana geliyor. Bütün bunlar, toplumun temel de-

[31] Bu noktada Marcel Mauss şöyle diyor: Herkesin iş aleti, üretim aracı ve sosyal çevresi, sadece ruhuna ve fikrine değil, ayrıca hareketine ve yürüyüşüne de etki eder. Bu esasa dayanarak "dekor tekniği"nin, yani tavır ve endam tarzının veya beden tekniğinin meydana geldiği söylenmiştir.

ğişiminin sonucudur, yani toplumun ekonomik şeklinin eseridir. Burada felsefe şöyle bir ilkeye dayanmaktadır: İnsan ne iradesinin, ne düşüncesinin, ne felsefesinin, ne dininin, ne de felsefî düşüncelerinin eseridir; aksine bilinçsizce ve belirlenmiş olarak üretim aracının eseridir. Araç değiştiği zaman toplum değişir, toplum değiştiği zaman, fikir, felsefe ve zevk değişir.

Mesela bir memurun iş aleti veya aracı büro, bir öğretmenin iş aracı sınıf ve fakülte, bir çiftçinin iş aracı kürek, bir şoförün iş aracı araba ve bir kahvecinin iş aracı kahvehanedir. Dolayısıyla çiftçiyi tanımak için üretim aracını, yani beli, işçiyi tanımak için de makineyi tanımak gerek.

Bu durum, iş ve üretim araçlarının insan üzerinde nereye kadar etki yaptığını göstermektedir. İşin şeklini, iş aracının yerine koyarsak mesele daha bir açıklık kazanır.

İş şekli, insan ilişkileri toplamının, toplamı insanı meydana getiren iş konusu ile birleşme keyfiyeti demektir. Onun örneklerinden biri eski ziraat ve modern teknikteki iş şeklidir. Ziraat ve çiftçilik işi, buğdayın ambara gelmesine neden olan iş ve uygulamalar bütünü demektir. Bütün bu iş ve uygulamaları çiftçi yapmamıştır; belki bunların onda birini kendisi yapmıştır; onda dokuzunu ise kendi dışındaki etkenler, yani tabiat yapmıştır (onun nazarında yağmur ve kuraklık gibi olağanüstü ve gaybî etken ve olaylar). Fakat makine ile çalışan kimse, aşağı yukarı makine randımanının yüzde yüzünü elinde tutar. Eğer muhtemelen sonuca ulaşmazsa sebebinin ne olduğunu bilir ve o sebebi giderebilir, nasıl gidereceğini bilir. Burada iki insan meydana gelir:

Birincisi, işin onda dokuzunun kendi iradesi dışındaki etkenlere dayandığını biliyor. Bu açıdan çiftçi, Tanrı'ya, gaybî kuvvetlere ve görünmeyen varlıklara dayanıyor. İkincisi ise, yüzde yüz kendi iş ve iradesine dayanan ilişki dışında hiçbir şeyi düşünmüyor. Bundan dolayı birincisi duygusal, ikincisi ise aklî olarak ortaya çıkıyor. Bu iki görüşü meydana getiren şey, iş aracı, üretim aracıdır. Bu bireylerin görüşünü değiştirmek için iş araçlarını değiş-

tirmek gerekir; minberde oturup nasihat etmek, onu kitap, felsefe ve ilim ile değiştirmek değil.

Ziraat, kazma ve kürek ile gerçekleşir. Sonuç olarak bu, bireysel bir insan ortaya çıkarır. İş araçları kazma, kürek ve kara sabandan traktör ve fabrikaya dönüşür; işçileri bir araya toplar ve böylece bölünmüş iş meydana gelir. Neticede sosyal insan, sanayi insanı ve sınıfsal insan ortaya çıkar. Bu nedenle bu bakış açısında işçi köylüden farklıdır. Sanayi işçisi güçlü ve net sınıfsal duyguya sahiptir. Köylü ise toprağa ve ailesine bağlılık hisseder, bağımsızlığa değil.

O halde insanı oluşturan tek etken onun iş aracıdır. Onu değiştirmemiz için, mesela bireysel tarım işini kolektif hale getirmemiz ve sosyal hayatın şeklini değiştirmemiz gerekir. Hatta fesat etkenleri de iş aracının şekline bağlıdırlar. Dolayısıyla bu ekole göre insan, irade, tefekkür, ahlâk ve ruhsal özelliklerini iş aracıyla kazanıyor ve iş aracıyla da kaybediyor; iş aracının bilinçsiz bir eseri oluyor. Öte yandan iş şekli, bireylerin iradesine bağlı olarak değil, zorunlu olarak değişiyor. Burada iki kavramla karşılaşıyoruz:

- Toplumun tüm maddî ve manevî organ ve unsurlarının üzerine kurulduğu ekonomik şekil, üretim şekli ve iş aracı olarak toplumun strüktürü (alt yapı ve temel). Üretim şekli değiştiği zaman insan da değişir.

- Organizasyon (üst yapı): Organizasyon, felsefe, ilimler, din, kültür, dil, sınıflar hukuku, gelenekler, bütün sosyal törenler ve temel kurumlar (aile, hükümet, din, mülkiyet ve evlilik gibi) ve ikincil kurumlar (sigorta, emekli sandığı, banka, Kızılay ve gümrük gibi) olmak üzere ikiye ayrılan sosyal kurumlardan ibarettir.

Temel ve ikincil kurumların toplamı, strüktüre dayanır. Toplumun bu alt yapısını değiştirdiğimiz zaman değişirler. Buradan devrim denilen başka bir kelime daha anlaşılmaktadır. Devrim, strüktürdeki değişim demektir. Üst yapıda meydana gelen değişimler, yüzeysel, köksüz, değeri az ve süreksiz reformlardır.[32]

[32] Bu akıl yürütme ancak bir noktaya kadar doğrudur, mutlak surette değil. Şu

Toplumun strüktüründe, yapısında değişim olmadan temel kurumlarında ve teşkilatlarında değişimin mümkün olmadığını söylemek gerekir. Zira temel kurumlar strüktürün ürünüdürler. Binaenaleyh bir üst yapının ve eski bir binanın temellerinin üzerinde modern bir yapı kurmak mümkün değildir. Nitekim aksine bu eski alt yapı değiştiği ve yenilendiği zaman eski binaları, sütunları, duvarları, çatıları hiç hile ve baskı olmadan korumak mümkün değildir.

Avcılık, hayvancılık, ziraat, mübadele, makine üretimi, tarihin çeşitli dönemlerindeki toplumların alt yapılarıdır. Bu aşamaların her birinde alt yapı farklılaştığı için yönetim şekli, din türü, toplumsal ve sınıfsal ilişkiler de farklıdır.[33]

Bu bakış açısına göre toplum, medeniyet ve tarih değişimleri, yüzde yüz ekonomi denilen tek bir etkenin ürünüdür. Ekonomi, üretim biçimi ve üretim araçlarından ibarettir. Burada tarihin belirleyiciliği konusu açıklığa kavuşuyor. Dolayısıyla insanların hür düşünceleri, yeni bir medeniyetin yaratılması ve değişmesinde bir role sahip olamıyor. Çünkü insanların değişmesi kendi elinde değil, üretim araçlarının iradesindedir. Bundan dolayı mevsim değişikliğinin tabiatı, ağaçları zorunlu olarak değiştirmesi gibi üretim değişikliğinin sonucu ortaya çıkan toplumsal değişim de insanı değiştirir ve tarih zorunlu olarak değişim geçirir.

Bundan dolayı birlikçi Marksist bilginlere göre değişimde tam ve tek etken ekonomidir. Tarih insanın iradesine bağlı değildir. Tarih, zorunlu ve kesin bir biçimde sabit yasalara göre toplumda

anda Rus toplumunda ve Amerikan toplumunda üretim aracı aynıdır; ama sosyal düzen iki tanedir.

[33] Mesela şöyle deniyor: Mekke, ticaret yolu üzerinde bulunduğu için ticarî ve burjuvazi hayat, kabilecilik ve ilkel hayvancılık hayatının yerine geçti. Yani ekonomik alt yapı değişti ve mecburen din de değişti. Şirk gitti, İslam geldi. Bunlar şunu hatırlamıyorlar: Bu misal, bu arada bu akıl yürütmeyi çürütmek için de iyi bir örnektir; çünkü İslam on üç yıl Mekke'de kaldı; fakat Mekke İslam'ı kabul etmedi. Alt yapısı değişmemiş olan ve ticaret yolu üzerinde de bulunmayan Medine ise İslam'ı hızla kabul etti. Medine, Mekke'yi güç kullanarak Müslümanlaştırdı.

kaçınılmaz bir bilimsel sonuç olarak üretim araçlarının değişmesiyle değişir. Toplumun ve tarihin bu değişimi zorunlu yasalara (ekonomi) bağlıdır. Bunlara göre gayet doğal bir biçimde geleceği tahmin etmek mümkündür.

Acaba bunlar gerçekten fikrî açıdan bu belirlenime ve tam etkene ulaşmışlar mıdır? Hayır, Asla! Çünkü Tanrı'ya tapan veya ırkı kutsayan kimse tarihi incelediği zaman, bütün tarihsel değişimlerin temeli olarak Tanrı'yı veya ırkı kabul ettiği gibi, iktisadın temel etken olduğuna inanan şahıs da bütün sosyal ve tarihsel hareketlerin temeline ekonomiyi yerleştirir. O, öncelikle ekonomiye inanmış, ondan sonra da bu önyargı ve önceden üretilmiş sabit ölçüt ile tarihi incelemeye başlamıştır. Böylece tarihin belirleyiciliğinden sosyalizme varmamış; bilakis önce sosyalizme inanmış, sonra onun bilimsel ispat ve izahı için tarihin peşine düşmüş ve belirlenimi ondan çıkarmış veya ona yüklemiştir.

Marksistler niçin determinizme bağlanmışlardır ve determinizm onların ekonomik yöntemlerine ve ideallerinin gerçekleşmesine ne gibi bir yardımda bulunmaktadır?

Vaat edileni bekleyişin dinde oynadığı rolü, tarihin Marksizm'de belirleyicilik oynuyor. Dinde vaat edilene niçin inanılıyor? Çünkü dinini hak bilen ve aynı zamanda şimdi dininin zayıf olduğunu, hakkının ayaklar altında alındığını, küfrün galip geldiğini gören dindar bir birey, her zaman bunun böyle olacağını kabul etmek istemiyor ve doğal olarak bu durumu geçici görüyor, nihaî ve kesin zaferi de haktan biliyor. Dolayısıyla vaat edilen bir Mehdî'nin geleceğine ve onun zamanın sonunda zaferi kesin olarak getireceğine inanıyor. O halde vaat edilen ıslahatçı ve kâim bekleyişi, ezilmiş azınlığı, mevcut duruma karşın kendi ideallerinin gelecekte kesin ve zorunlu olarak gerçekleşeceğine inandırıyor; umutsuzluğu, yenilgiyi ve inancın terkini önlüyor.

Bu tarihsel inanç ve iyimserlikten dolayı Şiî azınlık, bin yıldan fazla bir zamandır her ayaklanmada yenik düşmüş, hep zayıf ve mahkûm olmuş olmasına rağmen asla ümitsizliğe kapılmamış ve yok olmamıştır. Çünkü Mehdîlik, yani tarihin belirleyiciliği, ta-

rihsel iyimserlik, zorunlu olarak onun ekolünün başarılı olması demektir. Tarihin belirleyiciliği de işçiye böyle bir ümit veriyor.

İşçi, bütün tarihin kendi zayıflığını anlattığını düşünüyor. Mevcut durum da bunu doğruluyor. Yavaş yavaş kapitalistin hem güç ve parasının hem de dininin olduğuna, bütün güçleri elinde tuttuğuna, işçinin daima mahkûm, onların ise hâkim olduğuna ve o zaman kendilerinin başarılı olmalarına fırsat vermeyeceklerine inanıyor.

Fakat tarihsel determinizm şöyle diyor: Onların gelip gitmesi, doğup ölmesi, onların tercihi ve sizin mücadele veya teslimiyetinizle ilgili değildir. Tarihin belirleyici yasaları, her çabaya, akıllılık, zekâ ve güçlerine rağmen onların yok oluşunu kesinleştirmiştir. İşçinin zaferi ve sermayedarın yenilgisi, iki ordunun savaş meydanındaki zaferi ve yenilgisi gibi değildir; tıpkı babanın zayıflığı ve ölümü, çocuğun gelişimi ve gücü gibi zorunlu olarak ve kesin, kaçınılmaz doğal yasalara göre biçimlenir. Dolayısıyla Marksizm ve sosyalizmdeki tarihsel belirlenim, felsefî bir inanç olmadan önce, işçiyi gelecek alınyazısı konusunda iyimser kılmak ve zaferi hakkında sarsılmaz bir iman meydana getirmek için bir maslahat etkenidir. Bir inancı sosyal bir yarar olarak gören kimse ile onu ilmî bir hakikat olarak keşfeden ve mecburen kabul eden kimse arasında fark vardır.

Marksizm niçin diyalektik materyalizme inanmıştır?

19. yüzyılda ahlâk ve din, kapitalizm ve mülkiyet ile mücadele eden kimseler tarafından ayaklar altına alınıyor. Çünkü din ve ahlâk Orta Çağ'da feodalizme dayanıyordu ve yönetilen halkın aleyhine idi. Yeni Çağ'da ise Hıristiyanlık dininin ırk ve milliyet ile karışmasıyla burjuva ile bağlılık kurdu ve sonuçta mülkiyet kutsal sayıldı, temelde mülkiyet dinin bir parçası oldu. Bir taraftan da din, "Her şey Tanrı tarafından takdir edilmiş ve belirlenmiştir." ilkesini insana kabul ettirdi.

Aziz Pavlos şöyle diyor: Toplumda egemen olan düzene kim itiraz ederse, bu, tıpkı kâinata egemen olan düzene itiraz etmiş gibidir.

Her düzen Tanrı'nın iradesinin ve dilemesinin tecellisidir. 17. ve 18. yüzyıllardaki din, Orta Çağ'daki dinin devamıdır; insanı sabırlı ve ümitli kılmıştır. Pavlos, zorbaların zulüm ve baskısından dolayı gerçekleşmeyen isteklere, her hak ve mahrumiyete ahirette ulaşılacağını söylemiştir; hatta daha da ötesi, bir insanın bu dünyadaki hayatı ile o dünyadaki hayatı arasında bir seçim yapması gerekir. Kiliseler, halkı dünyanın değersiz süsü karşısında fakirliğe, eziyete, mahrumiyete davet ediyordu. Ancak kendisi kapitalistlerin ve aristokratların servetinden besleniyordu. Kiliseler, fakir halka dünya malını değersiz göstermek; ama tersine zenginlerle el ele verip kendi midelerini doldurmak ve mahrum olanların ellerindekini gasp etmek için bir araç idi. Dolayısıyla mahrum sınıfın yararına dinin onun zihninden çıkarılması, toplumdan kaldırılması gerekir. Din, egemen, müreffeh, çıkarcı ve kapitalist sınıfın oyuncağı olduğu için dini inkâr etmek suretiyle o sınıfı silahsızlandırdı. Bundan dolayı bu işe felsefî bir temel kazandırılmalıdır. Bu felsefî temel de dinin yerine geçmesi ve Tanrı'ya ve ahirete inancın artık mevcut durumu meşrulaştırma, kutsama ve sağlamlaştırma aracı olmaması için materyalizm ve maddenin asıllığı olmalıdır.

Sosyalizm niçin bu dönemde yayıldı?

Sosyalizmin 19. asrın ikinci yarısında çok güçlü bir sosyolojisi vardır. Sosyalizm öğretisinde toplum, maddî üretim şekline (üretim aracı, kaynakları ve ilişkileri)[34] dayanan "alt yapı" ile hepsi toplumun alt yapısının, yani ekonomik üretimin temellerine dayanan ve ona paralel olarak büyüyen, gelişen ve şekillenen din, dil, kültür, sanat, hukuk ve siyaset gibi bütün toplumsal kurum ve organlardan ibaret olan "üst yapı"dan oluşur.

Sosyalizmin sosyolojisinin temeli, iki hasım sınıf arasındaki tezat üzerine kurulmuştur. Bütün tarihsel ve toplumsal değişimler bu

[34] Bu üçlü yön, her düzende değişir. Tarımsal feodalizm sisteminde üretimin kaynağı, ziraat arazisi; üretim aracı, kürek, saban, öküz vs.; üretim ilişkileri ise mülkiyet ve efendi-teba çelişkisi veya çatışmasıdır.

diyalektik çelişki temeline göre açıklanmakta ve tahlil edilmektedir. Bu sınıflar şunlardır:

- Çalıştığı halde yemeyen sınıf (sadece kol gücüne sahip mahrum sınıf).

- Çalışmadığı halde yiyen sınıf (üretim kaynak ve araçlarına sahip hâkim sınıf).

Birinci sınıfın sermayesi yoktur ve yaşamak için kol gücünü satmak zorundadır. İkinci sınıf neden çalışmıyor? Sermaye sahibi olduğu için. Onun inancına göre sermaye yoğunlaşmış ve üretici iştir. Dolayısıyla iki sınıf, sermaye sahibi ve sermayesi olmayan, birbirinin karşısındadırlar. Sermayesi olan kişi kaderi elinde tutuyor ve iş gücünü istihdam ediyor. Makine gelince üretimi arttırıyor ve iş kolunun yerine geçiyor. Bu mekanik kol, mülkiyet sahibinin elinde ve kontrolündedir. Elde edilen bol kazanç onun oluyor. Bu sömürüyü görülmemiş bir şekilde şiddetlendiriyor ve sonuçta iki taraf arasındaki savaşın şiddeti öyle bir krize sebep oluyor ki (özellikle 18. yüzyılda İngiliz işçi devrimi, on19. yüzyılın yarısında proletarya ile kapitalist arasındaki savaş ve kargaşa dönemi) sınıfsal uçurum ve çelişki zirveye ulaşıyor. Kapitalizm geçmişte görülmemiş bir şekilde güç kazanıyor (makine ve emperyalizm vasıtasıyla sömürünün etkisi altında) ve işçi sınıfı, sanayinin gelişmesiyle daha yoğun ve daha geniş olduğu halde daha çok zayıflıyor, daha çok mahrumlaşıyor ve sömürü, istismar ve işsizliği her gün daha da arttıran makineye ölüm feryadı yükseliyor. Böyle bir durumda özel mülkiyetin ve kapitalizmin reddi, ekonominin asıl olduğu fikri ve üretimin insanlık tarihindeki bütün hareket ve savaşların temel etkeni olduğu inancı kabul ediliyor.

Marks'a Göre Sınıf

Marks'ın eserlerinde sınıf kavramı açık değildir. *Kapital*'de ve *Siyasal Ekonomiye Giriş*'te Marks, bazen birkaç sınıftan (yedi sınıfa kadar) bahsederken bazen de toplumda sadece iki sınıfın var olduğundan bahseder. Dolayısıyla Marks'a göre sınıfın ne oldu-

ğunu anlayabilmek zordur. Bu belirsizlik şundan kaynaklanıyor: "Toplumsal sınıf"ın tanımında hangi etkeni esas alalım? Üretimde oynadıkları rolü mü? Üretim araçları ve üretim kaynakları üzerindeki mülkiyeti mi? Maddî faydalanma, refah ve gelir ölçüsünü mü? Sosyal konum ve durumun itibarını mı? İşi mi? Her halükârda bu ölçütlerden biri sınıfın bilimsel tarifinde eksiklik, belirsizlik ve karışıklık meydana getiriyor. Açık olan, Marks'ın sınıf kavramını iki açıdan kullandığıdır:

Biri, en genel anlamıyla zengin ve yoksul, mülk sahibi ve mahrum, diğeri ise sömüren ve sömürülen. Bu, tarihin bütün sınıf düzenleri için geçerlidir. Bu taksim ölçütü ise üretimde oynadığı bir roldür.

Üretim, toplumu iki büyük ve temel kısma ayırır:

Üretimi elinde bulunduran ve üretim araç ve kaynaklarının sahip olan kimseler ve bundan yoksun olan ve kendilerini (köle) veya en azından kol güçlerini (işçi ve çiftçi) karşı sınıfa satmak zorunda kalan kimseler. Bu iki sınıf, en genel anlamıyladır ve tarihte, her yerde, farklı şekillerdedir (efendi ve köle, malik ve reaya, kapitalist ve proleter).

En özel anlamıyla ölçüt, toplumda rol oynar ve sonuçta böyle benzer rolü olan bireyler, özel ruhsal ve toplumsal ortak ve benzer yönlere, müstakil ve seçkin özelliklere sahiptirler ve sosyal düzende özel bir yer işgal ederler. Bu şekilde sınıf çeşitlenir. Öte yandan bu kimseler, her tarihsel aşamada ve her özel toplumsal ve üretimsel düzene göre farklılaşırlar.

Köylü sınıfı, efendi sınıfı, işçi sınıfı, tüccar ve esnaf sınıfı, aristokrat ve şehzade sınıfı (Sasanîler gibi, eski Hint toplumu Kişatriya gibi eski geleneksel düzenlerde), askerler sınıfı (ordudaki mevcut düzenler, bir teşkilattır, sınıf değil. Eski İran'da ise sabit ve ayrı bir sosyal sınıftır) ve ruhaniler (yine Brahmanlar, Mubetler, Moğlar, Ferisîler, Hahamlar gibi eski sosyal düzende).

Fütürizm/gelecekçilik, arzuların ve kurtuluşun gelecekte kesin olarak gerçekleşeceğine, "erdemli şehir"in zorunlu olarak ortaya çıkacağına inanmaktır.

Mehdîcilik, bir tür dinî-sosyal fütürizmdir. Bir toplum ki Marksizm'in tarihi zorunlu olarak sürüklediği toplum, maddci bir sosyal mehdîciliktir. Böylece iki zıt sınıfın diyalektik çekişmesinden doğan tarihin belirleyiciliği, aşama ve konaklar kat ettikten (tarih kesinlikle o aşamalardan geçer) sonra nihaî aşamaya varır, orada yükünü atar ve sonsuza kadar susar.

Gelişiminin zirve noktasına (emperyalizm) erişmiş olan mevcut kapitalizm toplumu, sondan bir önceki aşamadır ve kesinlikle çökecek, yıkılacak, onun içinden sosyalizm çıkacak ve bu da sınıfların reddi ve yok oluşuyla insanlığı, Buda'nın tabiri ile her zaman "Karma"nın tenasüh dolabından ve hep sınıfsal çelişkiden ve sonuçta diyalektik savaştan doğan acı ve çelişki dolu "Samsara" toplumundan kurtaracak; Nirvanaî bir toplumun huzur, barış ve mutluluğuna eriştirecektir.

Makine kendi çalışmasında yeni çelişkiler meydana getiriyor:

1- Münferit köylü, kırsalda yaşayanlar, toplumun dağınık birey ve grupları ağır sanayinin yanında toplanıyorlar ve böylece proleter sınıfı her gün daha yoğun ve yaygın hale geliyor.

2- İş aleti olan ve sermaye sahibinin elinde bulunan makine, işçinin sömürüsünü artırıyor ve bu yolla sanayi işçisi sınıfı, toplumsal yönden kuvvetlendiği oranda, ekonomik açıdan gittikçe zayıflıyor ve daha muzdarip hale geliyor. Bu iki etken, onların uyanıklığına, tahrikine, anlaşmasına, öfkesine ve bilincine yardım ediyor.

Kapitalist sınıfı işçi sınıfının aksi yolda hareket ediyor ve değişim geçiriyor:

- Kapitalizm, orta sınıfı, esnaf ve tüccarı zayıflatıyor ve azaltıyor; sanayi kapitalizminin (ticarî burjuvazinin aksine) katma, temerküz ve birleme yoluyla sahip olduğu eğilimlerle kapitalistlerin sayısı azalıyor.

- Buna karşılık kapitalizmin gücü ve serveti artıyor. Eski burjuvazi döneminde bir şehirde bin zengin tüccar var iken, şimdi bütün ülkede birkaç büyük kapitalistten fazlası yok. Zira her kapitalist, binlerce tüccarı ve on binlerce esnafı yutmuştur.

Toplumun iki ayrı ve zıt sınıfa bölünmüş olduğunu ve bu iki sınıftan her birinin zorunlu olarak parçalanmanın olacağı ve ister istemez bu düzenin yıkılacağı noktaya kadar aksi yönde ve birbirine zıt bir şekilde geliştiğini görüyoruz. Marks'ın 19. yüzyılda yaptığı öngörü bu idi: Sırasıyla Almanya, Amerika, İngiltere vs. ve sonunda Rusya böyle bir devrime erişecek. Gerçi bu öngörü, gerçeğe tam ters olarak yansıdır.

Toplumsal Mülkiyet Nedir?

Sosyalizm, toplumculuk, toplumu esas alma demektir. Sosyalizm, üretimin, tüketimin, dağıtımın, mülkiyetin, sermayenin kaderini bireyin ötesinde bir şahsiyete, yani topluma verir. Yani sosyalizm, özel mülkiyetleri yok edip genel mülkiyete dönüştürüyor. Buna göre bireyin değil, toplumun mülk sahibi olması; bireylerin, "büyük sermayedarlığın", yani toplumun işçileri olması gerekir. Hatta bu konu, ahlâkta; özel mülkiyet hırsızlıktır, şeklinde düşünülür. Özel mülkiyete sahip olan, hırsız, mütecaviz, hileci, desiseci ve kinci olarak kabul edilir. Çünkü mülkiyetin bireyin elinde olduğu bir durumda, birey bütün güçlerini her şeyden veya yoldan daha çok menfaat ve kazanç için seferber ediyor, bunun için her fesada bulaşıyor; zira menfaatçiliğin sonu yoktur.

Sosyalistlere göre, özel mülkiyeti kaldırırsak rekabet de ortadan kalkar. Mesela bir çevrede iş yapan ve yaptıkları işin ücretini alan kimseler, birbirlerine karşı ahlâkî bağlılık hissi duyarlar. Fakat bu iş, bireysel ve artış talep eden tekelci bir özellik arz ederse sınırsızlık; özelleştirildiğinde ise rekabet ve bozulma meydana gelir. Bundan dolayı bu bakış açısıyla fesadın anası olan özel mülkiyeti toplumdan kaldırmak gerekir. Tarihin de gösterdiği üzere çoğu bozulmalar özel mülkiyetin sonucudur.[35]

[35] Bütün büyük dünya dinleri -Yunan felsefe ekollerinden (Aristo, Platon) Sami (İbrahim, Musa, İsa, Muhammed) ve Doğu dinlerine (Mahavira, Buda vs.) kadar- milattan önce beşinci ve altıncı yüzyıllarda ortaya çıkmıştır. Çünkü milattan bin yıl kadar önce özel mülkiyetin ortaya çıktığına inanılıyor. Buna göre özel mülkiyet ve iş bölümü, hâkim ve mahkûm, zalim ve mazlum gibi sınıflar meydana getiriyor. Zulüm, fesat, bozulma, acı ve dertlerin artışıyla toplumlar bir felsefeye muhtaç oluyorlar. Nitekim bu noktada kendini gösteren ihtiyaç,

Marks'tan önce mülkiyet ve işçi sınıfı ile ilgili meseleleri ele almış ve sömürüyü incelemiş olan Proudhon şöyle diyor:

"Mülkiyet hırsızlıktır; mülkiyet, mülkiyete ters olduğu için reddedilmiştir."

Özel mülkiyetleri savunanlar, gerçekte toplumsal mülkiyete karşı olanlardır.

Mülkiyet, mülk sahipleri için sabit olduğu zaman, diğerlerinden alınıyor. Dolayısıyla bir kimse mülkiyet esasına taraftar ise toplumsal mülkiyeti savunmalıdır. Zira azınlık için özel mülkiyet, mülkiyet esasının çürütülmesinden ve çoğunluğun mülkiyet hakkının reddedilmesinden ibarettir.

Toplumun iradesinde nasıl bir mülkiyet bulunmalıdır? Açıktır ki küçük ve işten doğan mülkiyetlerle genel olarak tüketimsel mülkiyet değil; zira bireysel ve özel mülkiyetin reddi, gerçekte bireylerin mülkiyetini olumlamak ve genelleştirmek içindir. Proudhon'un deyişiyle: "Mülkiyet, mülkiyete aykırı olduğu için reddedilmiştir."

Şahsî faaliyet sonucu meydana gelmiş olan bireysel mülkiyetleri reddedemeyiz. Çünkü bu mülkiyet başkasının sömürülmesi yoluyla olmuyor. O halde hangi mülkiyetlerin toplumsal olması gerekir? Büyük mülkiyetlerin, yani üretim araçları, üretim kaynakları ve genel tüketimlerin. Üretimin karşıt tarafı, tüketimdir; çünkü toplum tüketicidir, üreticinin de toplum olması gerekir, birey değil. Bundan dolayı ev ve ev gereçlerinin, tüketim eşyalarının, şahsî ve ailevî eşyaların vs. bireyin mülkiyetinde kalması gerekiyor. Bahçemden elde ettiğim sebze ve meyve benim kendime ait işimdir; onu tüketen de benim.

Topraktan elde edilen yüz bin ton buğday, yüzlerce işçi, köylü, çiftçi ve düşünürün işidir. Öte yandan onun tüketicisi de toplumdur.

Burada yüzeysel Marksistlerin birçoğunun tekelci dayanağının ter-

dertlere ve ihtiyaçlara cevap veren, çözüm üretmeye çalışan büyük felsefî dinlerin meydana geldiğini görüyoruz.

sine sömürülen sadece işçi değil, tüketici toplumdur da. Toplumun tüketim kaderi, üretime sahip olan özel bireysel menfaatin eline bırakılmıştır.

O halde sosyalizm; araçlar üzerindeki mülkiyetin, üretim menfaatlerinin ve toplumun tüketimlerinin bireylerden alınıp toplumun kendisine verilmesinden ibarettir.

Toplum, üretim yaptıktan sonra tüketim ve ödülü nasıl dağıtmalı? Dağıtımın iki yönü vardır:

1- Olumsuz ve yalancı dağıtım (ticaret).

2- Olumlu ve doğru dağıtım (intikal).

Olumsuz dağıtım, üretici ve tüketici diye iki kutba ayrılan ve yalancı aşamalarla faydacı el değiştirmeleri hazırlamış olan aracılar vasıtasıyla dağıtımdır; tacir ve aracı sınıf gibi. İtibarı ve sermayesi olan bir kişi, malı üreticiden satın alır ve kendi tekeline alır ve pek çok piyasa hileleri ile üç misline satar. Bunları ortadan kaldırırsak, topluma hiçbir zarar gelmez. Zira bunlar hakiki bir iş yapmaz aksine yapay olarak birtakım işler uydururlar.

İntikal, yani üretilmiş malların üretim merkezinden tüketim pazarına intikali, hakiki ve gerçek bir iştir. Fakat ticaret intikalden başka bir şeydir. Bu işi, tüketim mallarını nakletmek ve dağıtmaktan sorumlu idarî bir teşkilat yapabilir. İdarî teşkilat, genellikle hem tüketiciyi hem de üreticiyi sömüren toplumsal bir zümre veya sınıftan farklı bir şeydir. Meyvenin kilosunu çiftçi bir liraya satıyor, tüketici ise on liraya satın alıyor. Bu aradaki dokuz lira nereden doğuyor? Bir kilonun nakletme masrafı bir lirayı geçmez, diğer sekiz lirayı ise aracı yutuyor.

Peki, ödülü nasıl verelim? İki slogan vardır:

1- İlk slogan şudur: Herkesten yeteneğine göre ve herkese işine göre.

2- Henüz gerçekleşmemiş, bir "ütopya" veya hayalî cennet olan yüksek merhale. O da şudur: Herkesten yeteneğine göre ve herkese ihtiyacına göre.

Bu, "sınıfsız toplum"un oluştuğu bir aşamadadır. Orada her birey yeteneğine uygun işte çalıştırılıyor; fakat ihtiyacına göre ücret alıyor. Böylesi bir şeyin ne gerçekleşmesi mümkündür, ne makuldür, ne de âdildir. Fakat her halükârda bu felsefî materyalizm ve bilimsel sosyalizmde de bir "ütopya"nın var olduğunu görüyoruz. Yani mutlak idealizm ruhunun tecellisi olan, arzulanan ve hayal edilen bir "faziletli şehre" inanç olduğunu.

Sürekli akan bir ırmak gibi belirleyicilik ilkesine, yani içinde bulunan bilimsel yasalara göre hareket eden tarih, şu aşamalardan geçer:

İlkel komün veya sınıfsız toplum: İnsanlar, insan sürüsünden ibaret oldukları zaman, yani insanlar ormanlarda grup grup meyve topladıkları, avlandıkları veya ırmakların kenarında avcılıkla meşgul oldukları zaman, özel mülkiyete ihtiyaç yoktu. Çünkü üretim kaynağı, tabiatın kendisi idi. Üretim herkesin elindeydi. Orman ve deniz; meyve, av, balık, et ve deri üretiyor. Hem de herkesin ihtiyacından daha çok. Öte yandan üretim aracı ya yoktu ya da herkesin kendisinin yapabildiği ve sahip olabildiği ölçüde basitti. Bu nedenle ne üretim kaynakları, ne de üretim araçları özel bireylerin tekelinde değildi, sosyal ve ortak mülkiyet (komün) vardı.

Ekonomik üretim, tabiatın kucağındaki av aşamasından çiftçilik aşamasına girince, çiftçilik bizzat fen olduğu, üretim aracı uzmanlık gerektirdiği, özellikle de üretim kaynağı (tarım alanı, toprağı) sınırlı olduğu ve çiftçiliğe hazır hale getirilmesi gereken özel noktalarla sınırlı olduğu için özel mülkiyet başlıyor.

Avcılık işinin yeterli olduğu önceki devrenin aksine burada hile ve gasp için kurnazlık, baskı ve zorbalık zaruri hale geliyor. Topraklar bir grubun tekeline giriyor. Diğer grup ise sınırın dışında kalıyor. Onlar iş gücüne ihtiyaç duyuyorlar, bunlar ise ekmeğe. Kölelik başlıyor. İlk kez tekdüze toplum, iki tip topluma dönüşüyor ve sınıf meydana geliyor.

Geçmiş toplumda "biz" duygusu güçlü idi. Kabilenin bireyleri "biz" olarak birlikte ne elde etmişsek, hep birlikte yiyorduk. Fakat şimdi kölelik döneminde hayvanları evcilleştiriyor, yeri sabanla

sürüyor, ekiyor, suluyor, biçiyor ve un yapıyoruz; örüyor, dokuyor ve dikiyoruz. "Ben buyum, sen osun" sözü iş bölümüyle ortaya çıktı. Çoğu sosyologlar, toplumun gerçek manada (bu, toplanma ve topluluktan ayrı bir şeydir) iş bölümü, sınıfların oluşumu ve her durumda iş, angarya ve köleliğin meydana geldiği zamandan itibaren teşekkül ettiğini kabul ediyorlar. Mesela bir kişi, toprak ekiminde zorla en iyi araziyi tekeline alıyor ve onun hepsini yalnız başına idare edemediği için arazisi olmayan iki kişi alıyordu. Buradan en genel anlamı ile mülk sahibi ile reaya meydana geldi.[36] Bu olay; iş bölümü, sınıf oluşumu ve sonuçta çelişki, savaş, zulüm, aldatma, kurnazlık, öfke, faizcilik, yoksulluk, zillet, hırsızlık, korku, dalkavukluk, kin, aristokrasi, rekabet, hırs, biriktirme, sömürü, binlerce hastalık, ahlâkî bozulma ve toplumsal çelişkiyi ortaya çıkardı.

Kölelik merhalesinden sonra sınıfsal ilişkiler açısından daha ileri olan serflik aşaması meydana geliyor. Köle, sahibinin her türlü tasarruf hakkına sahip olduğu bir mal veya evcil hayvan düzeyinde bir insandır; tıpkı dört ayaklı gibi: Öldürme, alıp satma ve eşek gibi kullanma hakkı. Bir kölenin çocukları, anne ve babasına değil, efendiye aittir. "Serf" ise tek kaydı şu olan bir köylüdür: Efendisinin toprağına bağlıdır ve onunla alış veriş yapılır.

Serflik sistemi Batı'da, Haçlı Seferlerinin etkisiyle yok oldu (14. yüzyıl, Onuncu Lui'nin saltanatında). Fakat Rusya'da İkinci Alexander tarafından 1861 yılında serfler resmî hürriyet kazandılar. Yani serflik, sosyalist devrimden önceki yüzyılın yarısına kadar hâlâ mevcuttu.

Serflikten sonra feodal düzen geliyor. Feodalizm düzeni, toprak mülkiyetine, büyük mülkiyetlere dayanan, siyasî gücünün kaynağını buradan alan gelenekçi, siyasî ve sosyal bir düzendir. Reayadan her biri büyük efendilere (feodal) at, kız, vergiler, haraçlar

[36] Bazı sosyologlar, kadınların ve erkeklerin toplumsal açıdan ve iş türü açısından belirginleşmesinin ilk kez toplumda iş bölümü ve iki sınıflılık, yani mülkiyet yerine cinsiyet meydana geldiğinde söz konusu olduğu görüşündedirler.

ve geleneksel hediyeler vermek, fedakârlık ve itaatkârlığını ortaya koymak suretiyle onların himayesini kazanıyor. Bu düzende aristokratlık, kan asaleti ve aile asaleti egemen özellik arz eder. Bu asaleti taşıyanların karşısında köylüler vardır. Köylüler bu toplumun temel sınıfını teşkil ediyor. Bu iki zıt kutup arasında orta sınıf yoktur. Özel anlamıyla bu düzen, Avrupa'da 9. yüzyıldan Orta Çağ'ın sonlarına kadar egemendi. Bu düzen, Haçlı Seferleri, feodallerin göç etmesi; esnaf, sanatkâr, tüccar ve şehirli kesimin gelişimi, saltanat hükümetlerinin ve siyasal güç merkeziyetinin güçlenmesi, halkın yeniden haklarına kavuşması, İslam toplumlarının toplumsal ve siyasal ruhlarının nüfuzu, bilahare coğrafî keşifler çağı, Amerika'nın sömürülmesi ve Doğu ile yeni ticaret yollarının keşfedilmesinin etkisiyle ortadan kalktı.

Burjuvazi, küçük şehir veya kasaba ve şehir gibi büyük köy anlamında Almanca "bour" kelimesinden gelmiştir. Zira burjuvazi önce şehirde veya tek blok kasaba -etrafındaki bir kaç bayındır yerleşim bölgesinin merkezi- olan büyük köyde gelişmiştir. Burası, genellikle alış-veriş merkezi, yeni giren işlerin arz edildiği yer, sanatkârların, meslek sahiplerinin, dükkânı olanların el sanatlarının toplandığı ve daha çok şehir hayatı ile ilgili olup ziraat dışı işlerin toplandığı yerdi. Bu yüzden burjuvaya aslen şehirli anlamı verilmiştir. Çünkü feodalite üretiminin temeli tarımsaldır. Efendiler de reaya da köylü bir simaya sahiptirler. Şehirlerin gelişimi, şehir hayatının gelişim ve istiklâli, şehirlilerin ve şehre ait işlerin güç ve servet bulması, feodaliteyi, efendilik ve ağalık aristokrasisini sona erdiriyor. Bu anlamda şehir ticareti, sanayisi ve üretimi aristokrat ile reaya arasında burjuva denilen orta bir sınıfı meydana getiriyor.

Feodal dönemde şehirlerin ekonomik açıdan bir asaleti yoktur ve köylerden beslenirler. Yani tarımsal üretime bağlıdırlar. Şehirler, feodallerin nüfuz ve kudret yerleridir. Fakat şehirlerde ve köy merkezlerinde tarımsal üretimin yanı sıra başka bir üretim meydana geliyor ve bu üretim yavaş yavaş gelişiyor. Bu "zanaat" üretimidir; yani halı dokuması, kumaş dokuması, mücevherat

yapımı, ince sanayi, demircilik, marangozluk, alet yapımı, çeşitli ev araç gereçleri yapımı, terzilik, silâh yapımı ve diğerleri gibi el işleri üretimidir.

Bana göre "zanaat burjuvazisi" denilen şey, feodalizm toplumunda zanaatkârların, toplumun genel vicdanında şahsiyet ve değer kazandıkları bir zamanda meydana gelmiştir. Çünkü tarımsal ve feodal ekonomi sisteminde, zanaatkârlar, aşağı, değersiz, hatta topluma yabancı gruplardır. Örneğin bir berber veya demircinin ya da bir ayakkabıcının toplumsal değeri, bir köylü ve bir raiyeden daha aşağıdır (İran köylerinde zanaat işlerini ekseriya çingeneler üstlenmişlerdi).

Yavaş yavaş burjuva gelişiyor ve hayat çeşitlendiği ölçüde meydan, zanaatkâr satıcıların ve esnafın eline geçiyor ve yavaş yavaş burjuvazinin gelişimiyle feodalizmin kaynağı azalıyor; böylece feodal öyle bir hale geliyor ki içi boşalıyor ve ondan geriye bir görüntüden başka bir şey kalmıyor, bir darbe ile kökü kazınıyor ve burjuvazi onun yerine geçiyor; orta sınıf egemen sınıf oluyor. Parayla iş yapan burjuvazinin gelişiminden sonra kapitalizm ortaya çıkıyor. Bu durum, sanayinin el işinin yerini aldığı, ekonominin, dünya çapında yayılmaya başladığı ve büyüdüğü, sömürünün, emperyalizmin meydana geldiği, ilerlediği, kâğıt paranın yerine bono, çek, kredi, teminat mektubu ve hisse senetlerinin geçtiği zaman oluyor.

Bugün kapitalizm makine ile iç içedir. Tekdüze yoğunlaşmış işçi sınıfını meydana getiriyor, günden güne kuvvetleniyor. Kapitalizm, kapitalistlerin niceliği açısından küçük sermayelerin birleşmesinden dolayı küçülüyor, işçilere hâkim olma gücü ve ideoloji bakımından zayıflıyor. Mecburen işçi de nicelik açısından ve ideoloji ve sınıfsal bilinç açısından o kadar gelişiyor ki toplumun bütün bedenini kaplıyor ve ondan sonra bir patlama ile kapitalizm düşüyor ve kendisi hâkim oluyor, sosyalizm ortaya çıkıyor. Bunlar da tarihin belirlemesidir ve şunlar toplumun takip edeceği ve zorunlu olarak geçeceği aşamalardır:

İlkel sınıfsız (komün) toplum, kölecilik, serflik, burjuvazi feodalizmi, kapitalizm ve sosyalizm.

Dediğimiz gibi tarihin belirleyiciliği felsefesi, diyalektik materyalizm, sınıfsal sosyoloji ve ekonominin asıl oluşu, hep birlikte şimdiye kadar devam eden 19. yüzyıl bilimsel sosyalizmini teşkil ediyor. Dünyada son derece önemli olan şey şudur: Biz şimdi fikrî, felsefî, ilmî ve mantıkî bir ekolle karşı karşıya bulunuyoruz. Bu ekolde fikir, belli bir insanî ve siyasî hedefe tâbidir. Yani felsefe (materyalizm), mantık (diyalektik), tarih (belirlenim) ve insan bilim (ekonomik işin asıllığı) hep ön yargı ve ideolojik sabit bir inançla mütalâa ediliyor. Tarih, felsefe, sosyoloji, hatta doğal bilimlerden maksat; siyasal, ekonomik ve felsefî teorimizi ispat için deliller ve işaretler çıkarmamız, onları toplumsal, siyasal ve ekonomik misyonumuz için, yani ideolojimiz için kullanmamızdır.

Düşünür ve Sanatçının Özgürlük ve Sorumluluğu

16., 17., 18. ve 19. yüzyıllarda düşünürlerin ve sanatkârların özgürler ve sorumlular diye iki gruba ayrıldığı bir durumla karşılaşıyoruz. O halde edebiyat ve sanat da özgür ve sorumlu şeklinde iki gruba ayrılır.

1- Hür düşünürlerden maksat; ilmî bir dalda düşünmeden veya sanatta yaratmadan ya da felsefe içinde düşünmeden önce tayin edilmiş sabit inanç, hedef ve ülküye dair bir ilkeye sahip olmayan ve onu ispat etmek istemeyen; taassuptan, bir hedef veya ilkeye (mukaddes olsun veya olmasın) körü körüne ve sabit bir biçimde bağlanmak ve inanmaktan kurtulan ve sadece meselenin hakikatini tanımak için güzellik, sanat veya şiir için felsefenin peşine düşen, bilinmeyenleri keşfetmek için ilim arayışında olan vs. düşünürlerdir. Mesela özgür şair hissettiği şekilde şiir söyler, yazar veya beğendiği şekilde söyler. Şiir onun için sosyal, dinsel, siyasal bir hedefi gerçekleştirmek veya halkın bilinç ve hürriyetine hizmet için bir araç değildir.

2- Sorumlu düşünürler iki gruba ayrılırlar: Sorumlu dinî düşünürler ve sorumlu toplumsal düşünürler (gerçi bu yolla sosyal

yükümlülüklerini yerine getiren dinî düşünürler de vardır). Bunlar sanatla veya ilmî, felsefî araştırmayla meşgul olmadan önce bir ilkeye inanırlar. Araştırmalarına başlamadan önce araştırmalarının genel sonucu, faydası ve yönü bellidir.

Bağımsız düşünürler ve bağımsız sanatkârlar her branşta hakikat ve ilmin kendisine daha çok hizmet edebilirler; fakat onların hayata ve insana hizmet ihtimali daha azdır. Hatta yeni tecrübe, onların hür araştırmalarının hızla, hatta gözlerinin önünde insan aleyhine, özellikle de halk kitlesi ve zayıf milletlerin aleyhine baskı, servet ve hile aracı olarak kullanıldığını ve emperyalizm ve sömürünün hizmetine sokulduğunu (Einstein bunun örneğidir) göstermiştir.

Aksine sorumlu düşünür ve sanatkârlar hakikatin ve ilmin kendisine genellikle zarar verirler; gerçek hakikati bulma, yaratma ve icat etme ihtimali veya düşünce ve duygu özgürlüğü onların işinde çok zayıftır (ideolojik düzenlerde parti veya devlet eleştirmenleri, filmler, romanlar, yazarlar, şairler, düşünürler). Fakat bunların insanlığa, insana, halkın hayatına hizmet ihtimalleri daha fazladır; çünkü özgür düşünürler ve sanatkârlar sadece ilmin ve güzelliğin hakikatini düşünürler; sorumlu düşünürler ise toplumun ve halkın menfaatlerini.

Materyalizm, tarihin belirleyiciliği ve diyalektiğe dayanan bilimsel sosyalizm, en seçkin ve çok meşhur sorumlu ekollerden biri olup bir çeşit pragmatik[37] düşünsel metodu takip eder. Sorumluluğu, zulüm ve ekonomik sömürünün her gün daha vahşi ve şiddetli olduğu toplumda sınıfsal çelişki ve sömürüyü ortadan

[37] Pragmatizm (amelin, işin, pratiğin asıllığı; pratikçilik), pratikte olumlu sonuç veren her felsefe ve inancın asaletine inanmamız; pratikte olumsuz sonuç veren her felsefe ve inancı batıl saymamız ve mantıkî ve aklî ölçü ve delil yerine amelî etkisini doğruluk ölçütü olarak kabul etmemizdir. Örneğin Tanrı'nın ispat ve inkârı konusunda geçerli delillerin yerine, Tanrı'ya inancın hayatta işe yaradığını ve faydalı olduğunu görüyoruz veya faydasız, hatta zararlı olduğunu görüyoruz. Eğer pratikte faydalı ise o halde Allah vardır, eğer zararlı ise o halde yoktur (Amerikalı William James).

kaldırmaktır. Fakat onun bu sorumluluğu yerine getirmesi için felsefe, bilim ve sanatı, tayin edilmiş hedeflerinin ispatı yönünde sınırlaması gerekir ki sömürüye uğrayan kişiye tabiatın, ilmin ve zamanın belirleyiciliği kanununun hükmü gereği galip geleceğini göstersin. Ayrıca onda bu imanı oluşturabilmek için tarih felsefesini sömürülen sınıfa şunu gösterebilecek şekilde sistemleştirmek gerekir:

1- Toplumda hiçbir düzen sabit değildir; zira tarihte her şey hareket halindedir.

2- Tarih geriye dönmez, tekrarlanmaz, sapmaz; tarihin olayları tesadüfî değildir. Tarih boyunca sömürülen ile sömüren savaşıyor. Bir savaş kanununa göre tarih tekâmül halindedir.

3- Bu evrim, sömürülen sınıfın lehinedir. Sömürülen sınıf her aşamada daha çok haklar elde eder ve edecektir.

4- Tarih, açık, kesin ve belirli bir amaca doğru ilerliyor. Bu amaç, bu sınıfın egemen sınıfa karşı başarılı bir devrim, yani sosyalizm şeklinde iş başına gelmesi yönündedir.

5- Sosyalizm, mahkûm sınıfı isteme ve hâkim sınıfı istememeyle ilgili değil; aksine tarihin belirleyici ve kaçınılmaz isteğidir.

6- Tarih, kahramanların, hâkim olanların, egemen sınıfın elinde, bireylerin iradesi ve fikirlerinin elinde değildir; bilakis tarih, insanlardan bağımsız ve kendi öz yasalarına göre değişiyor ve tarihi yapanlar, bu insanlar değildir. Aksine tarihtir insanları yaratan.

7- Tarihin bütün değişimlerinin asıl sebebi ve bütün değer, iman, medeniyet, kültür ve dinleri yaratıcı etkeni, sadece ekonomidir. Sonuçta ekonomik savaş, bütün savaşların sebepler sebebidir ve beşer türünün hayatındaki her şeyin temel yaratıcısıdır. Dolayısıyla insanlık tarihinde ve insan toplumunda geçen her şey, ekonomik savaş vasıtasıyla (ki bu savaş sınıfsal savaş şeklinde gerçekleşir; ama bazen ulusal ve dinsel savaşlar şeklinde de olur) izah edilip yorumlanabilir.

8- Hür irade sahibi insan, düşünen yaratıcı insan, bencil insan,

cinsel içgüdüye tabi insan, kulluk eden irfanî insan, Tanrı-benzeri insan vs. bütün bunlar, mahrum ve yoksun kitleleri asıl konudan uzaklaştırmak için üretilmiş yanlış tariflerdir. Aksine insan ekonomik bir hayvandır. O söz konusu niteliklerin tamamı ikincildir ve insanın temel, özsel ve birincil sıfatı olan ekonomik aslından türemiştir. Toplum da ne insanın sosyal içgüdüsünden, ne de insanların sosyal sözleşmesinden doğmuştur; aksine üretimsel (ekonomik) iş akışı içinde ortaya çıkmış bir şekildir. Nitekim tarih de ne Tanrı'nın dilemesinin bir işidir, ne de halkın iradesinin eseridir; bilakis ekonomik savaş olayıdır, ekonomik sınıfların savaşı olayıdır.

Bundan dolayı felsefî düşünür, ilmî araştırmacı veya sosyalist sanatkâr; yaratılışı, âlemlerin varlığını, ilimleri, sanatsal ekolleri özgürce incelemiyor; bilakis tıpkı mutaassıp bir dindar[38] gibi kayıtlı ve bağımlı davranıyor. Onları ekonomik hedeflerine ve imanına yarayacak, topluluğunun işine gelecek şekilde inceleme yoluna gidiyor.

Bu öğretide bir tür pragmatizm mevcuttur; yani hakikati bulma vesvesesi yerine menfaatçilik peşine düşüyor.

Dolayısıyla ilmî ve felsefî bir teori, sanatsal ve edebî bir ekol, sınıfın durumuna uygunsa, onun sınıfsal mücadelesini teyit ediyorsa ve onun için faydalı ise ona göre haktır, değilse batıldır.

O halde skolastisizmin Hıristiyanlık için var olması gibi; İslam kelâmı gibi; felsefe, dünyagörüşü, bilim, sosyoloji ve sanatın da işçi sınıfına uygun bir şekilde yazılması gerekir. Ancak bu durumda sınıfsal mücadelesinde ona kesinlik kazandırır, onu güçlendirir, kılavuzluk eder; toplumsal, ekonomik ve siyasal ideallerini gerçekleştirmesi yolunda elinde ideolojik bir silâh ve alet olur.

[38] Taassup, bireyin kendisini bağlı gördüğü grup anlamında "asabe" kelimesinden gelir (millet, ümmet, parti, ırk, aile, kavim veya sınıf vs. herkesin asabesi olabilir). Taassup, tahazzup (hizb'den) gibi asabeye karşı bağlılık, hemdert olma, vefalılık, iman duygusu ve aracı manasınadır. Asabe bazen bir ekol veya iş ve ona bağlı olan kimseler manasına gelir; ilmî, dinî, millî, ırkî, sanatsal vs. taassup ... Dolayısıyla taassup insanlığın en belirgin sıfatlarından biridir.

Bu yüzden sosyalist düşünür, bütün felsefî, ilmî, sosyal, antropolojik, edebî ve sanatsal teoriler arasından bu işi yapacak, bu görevi ifa edecek ve bu sınıf için taahhüt ettiği sorumluluğu yerine getirmesine yarayacak olanları kabul eder.

Ben şahsen iman ve hedefin, sadece ilmin ilerlemesine ve sanatın özgürce gelişimine aykırı olmamakla kalmayıp (tersine) ona hayat veren etken olduğuna inanıyorum. Fakat dar görüşlü taassup ve talimata dayalı iş bundan farklıdır. Sanatsal ve bilimsel bağımsızlık ve tarafsızlık, insanî sorumluluktan sahte bir kaçıştır ve fikir, ilim ve sanat özgürlüğü için değil, tutsak edici güçler için bedava çalışmaktır.

Bundan dolayı sınıfsal ekonomik bir ekol olan sosyalizm, kendi hedef ve inançlarının gerçekleşmesi ve ispatı için felsefe açısından materyalizme, sosyoloji açısından toplumun asaletine (individualizm karşısında bireye izafeten), sınıfsal çelişkiye ve üretimsel alt yapıya, tarih felsefesi açısından belirleyiciliğe, tarihsel olarak gelişen belirli aşamaların ve tarihsel iyimserlik merhalelerinin zorunlu aşılışı; insan bilim açısından, ekonomik işin asıllığına (fikir, irade, duygu, cinsel içgüdü -Freud-, irfanî, dinî işrak, sosyal içgüdü, ırk, coğrafya, ruh, ikilik çelişkisi, beşerî vicdan, insanî fıtrat ve tabiat –Nature- vs.) ve nihayet mantık açısından da diyalektiğe inanır.

Manifesto'yu Oluşturan Şeyler Nelerdir?

Manifesto'yu Batı Avrupa'da 19. yüzyıl meydana getirmiş olup onun meydana gelmesine iki etken neden olmuştur:

1- 19. yüzyıl.

2- Batı Avrupa.

Genel olarak Eskiçağ'a hümanizm çağı denir. Orta Çağ, din ve iman devresidir. Rönesans yüksek fikrî uçuş ve maceracılıklar çağıdır. 17. yüzyıl, aydınlık çağıdır. 18. yüzyıl, aklı kullanma ve rasyonalizm çağıdır. 19. yüzyıl, ideoloji çağı, yani bütün düşünürlerin itikadî bir ekol üzerinde düşündüğü çağdır; yani kendi toplumlarını ve hayatı açıklamak için bir mektep ve akım mey-

dana getiriyorlar. 20. yüzyıl ise inançlardan şüphe asrı, çözümleme ve tahlile yöneliş çağıdır.

Komünist Manifesto şu esaslara dayanır:

1- Her toplumun tarihi, sınıf savaşları tarihidir. Bu savaşlar bazen gizli, bazen açık bir şekilde ve zaman ve mekana göre kendine özgü şekiller alıyor olup toplumun bütün devrimci şeklinin değişim kaynağı ve özüdürler veya savaşan sınıfların ortak yok oluşuyla sonuçlanırlar.

2- Geçmiş sınıfsal mücadele türleriyle yeni problem ve şekilleri artırmaktan başka bir iş yapmamış olan ve öncekinden daha çok iki muhalif ordugâha, yani burjuvazi ve proletaryaya taksime doğru ilerleyen burjuva toplumu.

3- Burjuvazi toplumu, uluslararası işbölümünü genişletmiş ve böylece ülkeler arasında ortak bağımlılık meydana getirmiştir.

4- Her burjuvazi toplumuna hâkim olan rekabet yasası, üretici güçlere öyle bir kudret bahsetmiştir ki burjuvazi üretim şartlarından daha öte gitmiştir.

5- Burjuvazi toplumu, sosyal ücretliler sınıfının genişleyip yoğunlaşmasına, yani bu topluma muhalif sınıfın meydana gelmesine sebep olmuştur.

6- Ücretliler, üretici güçlerden istifade ederek ve toplumsal şartlarını oluşturarak burjuvazi problemini yok etmeden, kendi üretimlerini ekonomik bağımlılıktan kurtaramazlar.

7- Emekçilerin mücadelesi, başlangıçta millî bir boyuta sahiptir ve tedricen ve tekâmüle paralel olarak uluslararası boyut kazanıyor.

8- Emekçiler kendi sınıfsal partilerinde toplanmalıdırlar ki her ülkede siyasal gücü ele geçirsin ve üretim aracını devletin elinde toplasınlar.

1848 yılında henüz halk kitlesi için açık olmayan bu düşünceler, kapitalizm genişleyip de topluma hâkim ekonomik bir güç haline gelince tedricen halka nüfuz etti. 19. yüzyılın ikinci yarısının baş-

langıcında Manifesto, sosyalizmin temel kitabı sayılıyordu. Bugün de hâlâ sosyalist yazılardan hiçbiri, Manifesto'yu unutkanlık dünyasına attıramamışlardır.

Kolektivizm Nedir?

Kolektivizm, kolektivite kelimesinden geliyor. Kolektivite "bir topluluk", kolektivizm ise bu topluluğun asıllığına dayanan bir ekol demektir. O halde kolektivizm, ekonomide kolektivitenin asıllığı demektir. Kolektivizm de bireysel mülkiyeti toplumsal mülkiyete feda etmek demektir.

Siyasette kolektivizm, siyasal kararları bir partiye, bir heyete, bir bireye değil, bilakis kolektiviteye, yani topluluğa bırakmak demektir. İşte, pratikte ve idarî sistemlerde kolektivizm, topluca çalışma sistemi demektir, bireysel iş sistemini ortadan kaldırmak demektir. Ekonomide kolektivizm, komünizm anlamına gelir, komünizmin tam eş anlamlısıdır. Siyasette kolektivizm ise liberal demokrasiye benzer ve çalışma sisteminde onun bariz örneği İsrail'dir.

Bu şekilde bir köyü, kolektif şekilde idare edelim, yani bireysel mülkiyetleri çekelim ve bütün mezra ve tarımsal alanları bir mezraya, bütün köyü bir tek tarımsal teşkilata dönüştürelim (Böylece bütün köyde giriş için sadece bir ambar, arz için de bir pazar, üretim ve iş için bir teşkilat mevcuttur. Yine bütün köy, bazılarının hayvancılık işi, bir kısmının uygulama işi ve bazılarının yönetim işi yaptığı ve bir kişinin de genel nezarette bulunduğu idarî bir teşkilattır). Bu köy, komünist sistemde komünist toplumun malıdır. Kolektif sistemde ise bütün köy bireylerinin malıdır. Köyün bu insanları, zenginliklerine göre mahsul almazlar; bilakis bu köylüler kolektif teşkilatın yaptığı işe göre ücret alıyorlar. Yani kolektif çalışma sisteminde her ekonomik birim, bu topluluğun mülkiyetine giriyor (komünizm gibi toplumun mülkiyetine değil). Bu kolektif mülkiyette bu topluluğun bütün bireyleri aynı şekilde idare ediliyor ve hiyerarşiye sahipler; onların işi köyü idaredir. Dünyanın bütün ülkelerinde şimdi kolektivizm uygulanıyor; ancak İsrail'de daha belirgindir.

Proleter Nedir?

Proleter, sözlükte şahsî işi olmayan ve elinde üretim aracı da bulunmayan işçi anlamındadır ve normal işçi ve ameleden daha aşağı düzeydedir. Genel olarak proleter, dilenci olmayan ve çalışan; ama üretim aracına sahip olmayan, hiçbir yerde kendisi için iş taahhüdü de bulunmayan, sadece kol gücüne sahip olan ve muamelede sadece kol gücünü kapitalistin emrine veren bireyden ibarettir. Küreği (iş aracı) olan amele, proleter değildir. İş aracı olmadan yola düşen ve söylenen her işi yapan kimse proleterdir. 19. yüzyılda makinenin iş başına gelmesiyle sosyalist proleter denilen bir sanayi işçisi tipi ortaya çıkmıştır. Her ne kadar maddî açıdan onun durumu, alışılmış işçiden daha iyi idiyse de onun için, daha kötü bir terim seçtiler ve işçi veya memur demek yerine "proleter" dediler; alışılmış manadaki işçi ve ameleden daha aşağı manasında proleter dediler. Çünkü proleter, sadece kol kuvvetini işverenin emrine veriyor (beyin kuvvetini işverenin emrine veren kimse proleter değildir). O halde önceki manada sanayi işçisi ile proleterin ortak yönü, iş aracına sahip olmamak ve şahsiyetlerinin, çalışma kolları ile sınırlı olmasıdır. Bu bakımdan işçi (proleter), ancak devrimci güçtür; zira iş gücünden başka bir şeye sahip değildir. Bu, proleterden mülkiyetinin alınabileceği bir şey değildir; başka bir tabirle proleteri kaybetmemek için muhafazakârlaştıran bir şey değildir.

Emperyalizm Nedir?

Emperyalizm, "Empir" kelimesinden gelir. Aynı kökten "imparator" ve "imparatorluk" kelimeleri Farsça'da kullanılmaktadır.

İmparatorluk, çeşitli milletlerin, muhtelif ülkelerin, içinde birleştikleri siyasal bir teşkilat biriminden ibarettir. İmparatorluğun devletten farkı şudur: Devlet, sadece bir millete veya bir ülkeye hükmeden bir birimdir; fakat imparatorluk, birden fazla ülkeye hükmeden siyasal bir teşkilattır. Dolayısıyla İslam, bir imparatorluktur ve İslam yönetimine imparatorluk yönetimi veya hükümeti denir.

Dünyada üç büyükelçilik emperyaldir; yani emperyalizmin, ül-

kelerinin resmî isimlerinin bir parçası olduğu üç büyükelçilik vardır: İran, İngiltere ve Habeşistan.

Emperyalizmin üç yönü vardır:

1- İtikadî ve dinî yön.

2- Askerî ve siyasî yön.

3- Ekonomik yön.

İslam gibi dinî yönü olan emperyalizm: İslam, emperyalistik bir durumu olan evrensel bir dindir, kendi etnik veya ırksal sınırını aşması anlamında emperyalistik. Yani sarı, siyah, Sami, Türk, Berber, Hint ve İranlı ırktan çeşitli milletleri, etnik sınırı dikkate almaksızın kendi kalıbına dökmüştür. Fakat Yahudilik dini böyle değildir, Yahudilikte din sadece Yahudi milletine mahsustur.

Siyasî emperyalizm: Tarih boyunca mevcut olmuş olan bir emperyalizmdir. Bu tür emperyalizmin en meşhur örneklerinden biri İran, diğeri ise Roma'dır. Bunlar, daima Ermenistan konusunda savaş halinde olmuşlardır. Ermenistan'ın alınmasının ekonomik kaynaklar açısından İran ve Roma için değeri olmamıştır; bunun onlar için sadece askerî ve siyasî prestij yönünden önemi olmuştur. Her iki ülke, o konuda didişmişlerdir; öyle ki İslam onların leşiyle karşılaşmıştır. O halde siyasî ve askerî emperyalizm tarih boyunca mevcut olmuştur ve eski bir meseledir. Aslında büyük askerî güçlerin genelinin özünde tarih boyunca bu özellik mevcut olmuştur.

Ekonomik emperyalizm: Makinenin ortaya çıktığı, kapitalizmin gelişip sınırları aştığı zamandan itibaren ekonomik emperyalizm ortaya çıkıyor. Yani daha önce insanın emperyalist bir durumu vardır; şimdi ise makinenin emperyalist bir durumu vardır ve kendi yerel sınırlarında kalamıyor. Çünkü makine zorunlu olarak artan oranda üretmelidir, oysa insan artan oranda tüketmiyor. O halde 19. yüzyılda, sömürü sloganı ile var olan emperyalizm, her ne kadar siyasî ve askerî etkenler de olsa, ekonomiktir. Fakat bu siyasî ve askerî etkenler ekonomik etkenlerin aleti olup mahallî direnişleri ortadan kaldırmakla görevlidirler.

Siyasî ve askerî emperyalizm, makam ve yer talep etme üzerinden olmuş olup ahlâkî bir çehreye sahip olmuştur[39] ve bugünkü görüşle yüzde yüz ekonomik olan emperyalizmden farklıdır. Bunun sebep ve delili de şudur: Günümüz felsefe ve siyaseti, ekonomik temele sahiptir; sebebi de insanı emperyalizme götüren makinedir.

Emperyalizm ile sömürü arasındaki fark nedir?

Sömürü, 19. yüzyılda emperyalizm kelimesinden istenmiş olan ekonomik bir anlamdır. Siyasal emperyalizm, kendi ırkını daha üstün konuma ulaştırmak istiyor (Kuroş, Babil'i alıyor; zira Parsî/İranlı adam Ortadoğu'da yönetmeye lâyıktır).

Ekonomik emperyalizm, "Ben senin cebini boşaltmaya ve dinini almaya geldim." diyemediği için, "Ben senin ülkeni ve topraklarını imar etmeye (istimar) geldim. O halde istimar, emperyalizmin seçtiği bir slogandır. Bu slogan, köhnemiş ve geri kalmış bölgeleri mamur hale getirme ve medenîleştirme sloganıdır.

Kapitalizm ile emperyalizm arasındaki fark nedir?

Kapitalizm, bireysel bir sermayedarlık ve makine zenginliğidir. Bu sistem zorunlu olarak sömürüyü icat ediyor. Bundan dolayı sömürü, gelişim halindeki bireysel makine kapitalizminin, ekonomi sisteminin zorunlu bir tecavüzkâr durumudur.

Ekonomik emperyalizm döneminde emperyalizme, kolonyalizm boyutu verilmiştir. Kolonyalizm, tarih boyunca mevcut olmuştur; fakat sömürü boyutuna sahip olmamıştır (mesela Kuroş Babil'e saldırısında "Biz Babil'i idare etmeye gelmedik, bilakis burayı bir koloni yapmaya, üretim ve işe başlamaya geldik." dedi).

Kolonyalizm iki çeşittir:

1- Metropole (ana ülke) bitişik kolonyalizm.

2- Metropolden ayrı kolonyalizm.

Bir birey, metropol ülkeden yerli ülkeye girdiği zaman ya metro-

[39] Mesela İran padişahı, Hire'yi bir kız uğruna yok ediyor.

polün siyaset, devlet ve toplumu ile olan bağlılığını koruyor (Fransa ve Cezayir gibi. Metropol devlet koloniye hürriyet vermek istiyor; fakat koloniler istemiyor ve diyorlar ki senin gölgen üzerimizde olsun). Yahut aslında koloniler, metropol toplumla mücadeleye giriyor, buna ayrılmış kolonyalizm diyorlar (Ben Rudizyaiyim diyen İngiliz Simit gibi).

Sübjektif ve Objektif Nedir?

Sübjektif ve objektif diye iki kavram vardır. Objektifin eş anlamlısı somut (concret) kelimesi, sübjektifin eş anlamlı ise soyuttur (abstract). Genel olarak iki tür düşünce tarzı vardır: Biri sübjektif, diğeri ise objektif düşünce tarzı.

1- Subjektif: Aslında insanın gerçek ve hakiki özü olan (anlama düşüncesi) bir esasa dayanır. Bu düşünce tarzında asaleti olan âlem, hakikatlerin mihveri olan âlem insanın kendisidir. Dolayısıyla insan bilimlerinde, hatta doğal bilimlerde ölçü, insanî düşünme, mantık ve duygudur. Subjektifin şubelerinden biri içe-dönüklüktür. Sübjektif olan kimseler, içe dönüktürler.

Sübjektivizm, dış dünyayı iç dünyanın tezahürü olarak kabul eden ve gerçek özü insanî idrakin özü olarak gören bir ekoldür.[40] Arifler genelde sübjektif görüşe sahiptirler. Hümanizm de çoğunlukla sübjektifliğe dayanan bir dindir; zira hümanizmde insan esastır.

Dünyanın en meşhur subjektivisti olan Berkeley, esas itibariyle insanı ve insan zihnini asıl almakta ve dış dünyayı insan zihninin eseri olarak görmektedir.

2- Objektif: Bu düşünce tarzında, asıl olanın dış dünya olduğuna ve insanın sadece ona bakan, onu gören, onu tasvir eden, ondan tasvir yapan ve onu anlayan bir dürbün olduğuna inanılır.

[40] Sayın Furûğî, bu bakımdan subjektifi, Farsçaya derun-i zat (zatın içi), objektifi ise birûn-i zât (zâtın dışı) olarak tercüme etmiştir. İnsan soyut bir hakikattir ve dışarıda konkre (somut) olarak bulunmaz, bilakis Hasan, Hüseyin vs. olarak bulunur; o halde abstradır (soyut). Mukaddesat hep abstradır; çünkü onları zihnimizde kendimiz yaratmışızdır.

3- Abstra: Mücerret ve soyut anlamındadır. Örneğin "Bütün, parçadan büyüktür.", soyut veya soyutlanmış bir şeydir; zira bunu bizim zihnimiz yapmış ve dış âlemden soyutlamış, çekip almış ve şimdi bu söz insanî zihinsel bir hakikat olmuştur. Genel olarak dış dünyada olmayan şey abstradır.

4- Konkre: Somut ve nesneldir. Örneğin dağ, ağaç ve kibritten her biri konkredir. Genel olarak dış âlemde var olan şey konkre oluyor.

Sübjektif ve objektif konusu sosyolojide nedir?

Burjuva sınıfı, sübjektif, soyut ve mücerret düşünür. Onun dini, inançları ve düşünceleri soyut olup abstra bir dünyada yaşar. Fakat proletarya sınıfı, objektif bakar ve konkreye dayanır.

Mesela halkın sanatı konkredir ve avam sınıfının güzellikleri, estetikleri konkre olur; fakat havasın estetik ve güzellikleri soyut güzelliklerdir. Picasso'nun resmi soyuttur; ama klasik resim daha çok somuttur. Yeni sanat abstrakt sanat doğrultusunda ilerliyor. Van Gogh'un at çizdiği doğrudur; fakat bu harada bulunan at değil, yaratıcısı Van Gogh olan attır. İran müziği, bülbülün ve tabiatın taklididir, ama senfoni, zihinsel tefekkürdür.[41]

Bana göre sanat gerçekliklerin temsilcisi değil, tersine gerçekliklerden kaçışın ve gerçekliklerin eksikliğinin temsilcisi ve göstergesidir. Örneğin Avrupa filmlerinde o kadar sevgi ve aşka dayanılır; ama hiçbir yerde bu durum o kadar göze çarpmaz. Bunun nedeni şudur: Avrupa'da sevgi yoktur veya varsa bile hayat tarafından şiddetle tehdit edilir. Onu akılcı ve ekonomik Avrupa medeniyeti reddeder. Sanat da ona karşı tepki gösterir.

Ya sadece İsrail kavmine yüz yirmi dört bin peygamberin gelişinin, Hint içinse o kadar büyüklüğüne rağmen bir peygamberin gelişinin nedeni, İsrail kavminde fesadın daha çok olduğuna işa-

[41] Esas itibariyle sanatın gereği, gerçeklikten kaçıştır. Çünkü Avrupa koyu objektivizme dalmıştır. Avrupa sanatı Doğu'dan daha çok tabiattan kaçmak istiyor. Örneğin bale, aslında daha soyut ve sübjektiftir, adiliğe gark olmuş Balzak balesi de olsa.

ret etmektir. Ya da ruha yöneliş olan tasavvuf, bugün Avrupalı gençleri için bizden daha çok gündemdedir. Avrupa'nın genç neslinin isyan etmesinin nedeni, düzen dışına, madde dışına doğru kaçış ve tüketimciliğe, tüketimin asaletine karşı isyandır. Zira orada burjuvazi kanunu, düzeni, maddiyatı, tüketimi hükümfermadır. İran'da da aristokrasi ve tasavvuf bağı hissedilmiştir.

O halde bu sebeple burjuva sınıfı soyut düşünen iken işçi sınıfı somut düşünendir. Çünkü maddî ihtiyaçları doyurduktan veya giderdikten sonra soyut zihinsel maneviyat genişler.

Hz. Ali'nin şu sözü çok güzeldir: "Maaşı (geçimi) olmayanın meadı (ahireti) da yoktur." Ebuzer'in şu sözü de çok manidar ve güzeldir: "Fakirlik bir kapıdan girdiği zaman, din öteki kapıdan çıkar." Zira ahiret, dinî ve irfanî duygu, soyut zihinsel isteklerden ve nispeten müreffeh, rahat ve muhtaç olmayan sınıfa ait olan manevî ideal ve erdemleri kazanmaktan ibarettir. Yani halk maddî hayat açısından müreffeh olmalıdır ki manevî hayatın peşinden gidebilsin (Kur'an'da her yerde tekrar edilen dünyanın ahirete önceliği bu anlamdadır).

O halde niçin mahrum sınıf daha dindardır? Şimdi mahrum sınıf dindardır; fakat o sınıfın dinsel ihtiyaçları somuttur. Yani Allah'tan korkuyor; ama utanması gereken azamet sebebiyle değil, bilakis Allah'ın insanı cehennem ateşine atmasından korktuğu için. Benzer bir biçimde iyi işi bizzat iyi olduğu için değil, bilakis cennet nimetleri için yapıyor. Yüce ve ruhî bir insanın cenneti, mücerret ve soyut güzelliklerin cennetidir. Fakat halkın cenneti yüzde yüz somut ve maddîdir. Acaba Tanrı mahrum sınıf için gökte bir nur mudur? Hayır, tersine insanın işlerini yola koyan büyük güçtür, rezzaktır (rezzak somut bir sıfattır); mahrum sınıf hiçbir zaman Tanrı'nın güzelliğine (Cemîl) dayanmıyor, bilakis Allah'ın bağışlayıcı olmasına dayanıyor.

Büyük Ali şöyle diyor: "Bazıları O'na ateş korkusundan kulluk ediyorlar; bu, korkakların ibadetidir. Bazıları da cennete olan ar-

zularından dolayı kulluk ediyorlar; bu, tüccarların ibadetidir. Az bir kısım ise O'na O'nun için kulluk ediyorlar; bu ise özgürlerin ibadetidir."

Burjuva şöyle diyor: Ben bireysel hürriyet istiyorum. Proleter ise şöyle diyor: Ben ekmek, ev ve maaş istiyorum. Hürriyet soyut bir düşünce tarzıdır; fakat ekmek somuttur.

Büyük Fransız Devrimi, bir burjuva devrimi idi. Devrimciler, serveti adilce paylaştırma ve sınıfsal mesafeyi ortadan kaldırma üzerine hiç düşünmediler. Bilakis insan hak ve hürriyetlerini düşünüyorlardı. Büyük Fransız Devrimi eşitlik sloganı atıyordu; fakat ruhsal meseleler olan siyasî, hukukî ve sosyal eşitlik; maddî ve somut olan ekonomik eşitlik değil. Bir grup kardeşliğin peşine düşerken, bir grup ise eşitliğin peşinden gidiyor, eşitliği amaçlıyor. Bu ikisi, iki zihinsel ve objektif görüşün alametidir.

Şüphe yok ki burjuvazi düşüncesi zahiren proletaryadan daha yüksek görünüyor. Ama ben bu düşünceyi o yüzden düşük görüyorum: Proletaryanın somut ve maddî istek ve sloganları henüz gerçekleşmeyince burjuvazinin soyut zihinsel sloganı gündeme geliyor. Maddiyattan sonra maneviyat, yükselme ve tekâmül vardır; önce ise hile, aldatma, sapma ve uyuşma söz konusudur. Maneviyat halkın fakirlik, cehalet ve zilletini sağlamlaştırma ve meşrulaştırma vasıtası oluyor. Örneğin henüz okuma yazması olmayan halka egzistansiyalizmi ortaya koymak ve ontolojik nameler okumak bir cinayettir ve çok cahilanedir. Bu durum, her şeye erişmiş olan Avrupalı için güzeldir; fakat her şeyden mahrum olan benim için değil. Aynı zamanda Sartre şimdiye kadar yüz defa feryadı figan etmiştir: Egzistansiyalizm bir burjuva düşüncesi değildir; fakat doğal olarak burjuvanın malıdır, burjuvaya aittir ve karnı tok kimsenin malıdır. Hayat derdi ve geçim sıkıntısı olmayan kimse, varlıksal ıstıraba duçar olur (Şu ikisinin konuşmasına dikkat ediniz: Adama, "Hayat güzeldir... Hayal bir bahçedir..." deyince şöyle dedi: Hanımım öldü, gencim mecburi gitti).

Sanat hangi düşünce tarzına doğru ilerliyor?

Genellikle günümüz sanatı, soyut yönünde ilerliyor. Aslında sanat başlangıçta da aristokrat sınıfına özgü olup yine başından beri hep gündelik hayat ve maddî gerçeklikten kaçmıştır. Şiir soyut bir sanattır; fakat nesir somut bir zarurettir. Bir tür soyut, bağımsız bir sanat ekolünün adı olan mutlak soyuttur. Mesela şimdi okuduğumuz ve manasını anlamadığımız yeni şiirler, Avrupa'nın soyut şiirinin bir taklididir. Avrupa'da soyut şair, şiirinin, bir fikrin başka bir fikre intikali için araç olması gibi bir yaklaşıma dayanmıyor (yoksa somut olur; çünkü araç somuttur); aksine esasında bu iş ile tabiatın yoksun bulunduğu yeni bir sanat ürününü icat etme yaklaşımına dayanıyor. Onun ızdırap ve ihtiyacı, hayat ve tabiatta bulunmayan şeylerle ilgili ihtiyaç ve ızdıraptır; oysa halkın ıstırabı, hayat ve tabiatta olup da kendisinin sahip olmadığı şeylere sahip olmama ıstırabıdır. Bu iki zıt ızdırap, iki zıt toplumsal kutba bağlı iki zıt sanatı meydana getiriyor.

YENİ ÇAĞ'DA SİYASÎ EĞİLİMLER

İlerleme: İlerlemeyi tarif etmeden önce görünürde eş anlamlı olan iki kelimeyi, hizmet ve ıslah terimlerini tahlil etmemiz gerekir. Hizmet, insana (veya topluma) var olan haliyle ve ihtiyaçlarına göre yardım etmek demektir. Hizmet, genelde kişi veya toplumu mevcut haliyle muhafaza eder. Islah ise insana veya topluma, olması gereken şey çerçevesinde ve sahip olması gerektiği halde sahip olmadığı ihtiyaçlara göre yardım etmek demektir. Bu bakımdan her ıslahatçı, hizmet edendir; fakat her hizmet edenin ıslahatçı olduğu söylenemez.[42]

Bu yüzden kelimelerin ve onları bilmenin, fikirleri aydınlatmada ne kadar etkili olduğunu görüyorsunuz. Kavramları bilmek, sosyolojide bize çok yardımcı olur. Hizmet ve ıslahın bu tanımından binlerce hizmetin ihanete dönüşebileceğini anlıyoruz. (Gerek bireysel, gerekse toplumsal meselelerde). Mesela bir birey sapkın ise ona yapılan her hizmet, sapıklığa, sapmaya yardımdır (hırsız veya yol kesen gibi). Bundan dolayı hizmetin ihanete dönüşmesi mümkündür. O halde ıslah hizmetten öncedir. Toplumda da böyledir; toplum ıslah sürecinde olmazsa, en kutsal hizmetler bile ihanete dönüşebilir. Düşünce ıslah edilmemişse birçok değerli hizmet de aksi netice alır.

Örneğin insanlara okuma yazma öğretmek büyük bir hizmettir; ama matbuat fasit olduğu ve birey de açık ve dürüst bir görüşe sahip olmadığı zaman, okuma yazma veya öğretimle onun sapmasına yardım etmek mümkündür. Bundan dolayı en kutsal hizmet (yani okuma yazma öğretmek) bile bozulma ve sapma

42 Örneğin İbn Sina insana ve ilme hizmet etmiştir; fakat o ıslahatçı değildir. Hz. İsa, Hz. Musa ıslahatçıdır. Çünkü insanları değiştirdiler, yani olması gereken şey konusunda bilgilendirip bilinçlendirmişlerdir. Kardeşiniz parasızdır ve siz ona bir ev satın alıyorsunuz. İşte siz bu durumda kardeşinize yardım etmiş oldunuz. Fakat en küçük bir ıslah yapmadınız; o, olduğu haliyle kalacaktır. Sadece o biraz daha müreffeh yaşıyor. Ama eğer onun eğitim araçlarını hazırlar veya onun bilgi, bilinç ve görüşünü derinleştirirseniz, onu ıslah etmiş olur ve doğal olarak ona hizmet etmiş olursunuz. İslam'da Ebuzer ile İbn Sina arasındaki fark, Batı'da Spartaküs ile Aristo'nun farkı; hizmet ile ıslahın farkı demektir. Rousseau ve Voltaire'i de Edison ve Pasteur ile karşılaştırınız.

vasıtası olur. Topluma en büyük hizmetler olan bilim ve makinenin, içinde ıslahın unutulduğu toplumda ne büyük ihanetler yaptığını görüyoruz.

İlim, son üç yüzyılda insana sadece refah ve medeniyet konusunda hizmet etmiştir. Hâlbuki insana hizmetten önce onun ıslahının söz konusu olması gerekir. Eğer bir toplumun ıslahı söz konusu olmazsa, o toplumun zengin olması dahi sapmasına hizmet eder.[43] Bugünkü aydınların faaliyeti hep topluma hizmete yöneliktir. Günümüz insanının perişanlığı bundandır. Düşüncelerin ıslahı ve insanın insan olması ve insanî ilişkiler için çaba harcanmalıdır ki her hizmet insana hizmet olsun. Bu ilerleme meselesinin benzeri, 18. asırdan itibaren gündeme gelmiştir. 18. yüzyıl, liberalizm yüzyılı, yani, hürriyetçilik asrıdır. Bu yüzyılda bütün düşünceler bireyin hürriyetine ve haklarının asaletine dayanıyor. Burada iki mesele söz konusudur:

1- Biri, liderlik ve hükümette, halkın ıslahını esas almamız.

2- Hükümette halka hizmeti esas almamız.

İnsanların ıslahı meselesinde, toplumun ilerlemesi ve halka hizmet meselesinde toplumun idaresi söz konusudur. 18. yüzyılda demokrasi ve liberalizm, ayırt edilemez iki esastı. Herkes bu iki esasın gerçekleşmesini arzu ediyordu. Fakat ilk kez Avrupa dışındaki ülkelerde o ülkelerin düşünürleri, demokrasi ve liberalizmin toplum için mukaddes bir ideal esas olmadığını anladılar; zira bu ikisinin hedefi topluma hizmettir. Üçüncü dünyanın ise ıslaha daha çok ihtiyacı vardır.

Liberalizm, toplumdaki bütün bireysel ve toplumsal hak ve isteklerin özgürlüğünü bireye vermemiz, insanın hürriyetlerini asla ondan almamamız ve onu hiçbir şeyle sınırlamamamız demektir.

Demokrasi, demo (demo, halk demektir) yönetimi demektir. Demokrasi yönetimi, o toplumun oylarından doğmuştur. Dolayı-

[43] Fanon şöyle diyor: “Amerika tecrübesi bize yeter; artık Afrika ve Asya’dan üçüncü bir Avrupa yapmayalım”.

sıyla demokraside bireylerin oylarının sayısı kutsaldır, cins ve tür değil, sadece oyun kendisinin kutsallığı vardır. Yani bir birey 10.000 oy, diğeri ise 9999 oy getirmişse, ikincisi sadece bir oy az olduğu için daha liyakatli de olsa, hükümetten çekilmeye mecburdur. Zira bizzat oyun kendisinin önemi vardır ve başka hiçbir ölçüt yoktur; fakat birinci kişinin sırf bir fazla oyu sebebiyle daha çok liyakatinin olup olmadığı belli değildir.

Liberalizmin yüksek, kutsal ve temel hedefi de bireyin, içinde yaşadığı toplumda sosyal, hukukî ve siyasî açıdan özgür olduğunu hissetmesidir. Yani liberalizm yönetiminin arzusu, bireylerin istedikleri duyguya sahip olmalarıdır. Fakat zahiren çok değerli görünen liberalizm hükümetinin, gerçekte genellikle hakiki ilerleme esasına aykırı olduğunu söylemek gerekir; insanın ilerlemesini toplumun gücü ve daha çok yararlanma ile karıştırmamız hariç.

İlerleme ne demektir? Farazî bir hedef belirleyip birey veya toplumu önceden belirlenen hedefe doğru götürmek demektir. İlerleme, şimdiki duruma, kötü duruma, kötümserliğe izafeten ilerleme olup arzu edilen gelecekle ilgili bir kutsamaya ve imana dayanır. Burada şöyle bir ihtimal söz konusudur: Kendileri için program uygulanan ve bir hedefe ulaştırılmak istenen kimseler, moda sanılan teoriye muhalefet edebilir ve kendi fiilî durumlarının (başka bir hedefle) güzel olduğuna inanabilirler; çünkü halkın çoğunluğu normal şartlarda, mevcut fiilî ve normal durumun iyi olduğuna inanır; kültür, gelenek, din ve ahlâkî değerlerde değişikliğe yönelmez. Örneğin çadırda yayla ve kışla hayatı yaşayan bir kabilenin halkını şehirde iskân etmek ve onları medeniyetle tanıştırmak istiyoruz. Bu durumda onları önce yerleştirmemiz gerekir. Bunun da olumlu ve gerekli bir iş olarak tasarlanmış olduğunu varsayalım; fakat çadırda oturanların eğilim ve isteklerine aykırılık taşıyor. Biz onları bir şehre yerleştirmekle, hürriyetlerini sınırlandırmış oluruz. Fakat başka biri gelip hükümeti ele geçirmek istiyor ve çadırda yaşayan insanlara diyor ki ben sizler için uygun şartları arttıracağım, böylece kendi hayatınızı, kutsal

inançlarınızı özgürce muhafaza edebileceksiniz. Yani o, çadır halkını, geleneksel elbiseleri, hayat tarzı ve felsefeleri konusunda serbest bırakıyor. Mantıkî acıdan bakılırsa, halk kiminle beraberdir? Eğer ben hükümeti ele geçirirsem, onlara iskân veriyorum; ihlâlin ve direnişin önünü şiddetli bir şekilde alıyorum. Bu durum, liberalizme darbe vuruyor; fakat ilerlemeye yardım ediyor. Bir taraftan da halkı sınırlamayan öteki aday daha çok oy alıyor. İş başına gelirse, o kabilenin bir milyon yıl daha aynı gelenek, fikir ve yaşam şekliyle, aynı hayvancılık işiyle yaşaması mümkündür. Çünkü bu (ikinci birey), siyasetini toplumun hizmet ve "idare"si esasına dayandırmıştır, mevcut durum esasına ve umumun isteğine değil.

Benim yönetimimin demokrasi olması; ama ilerlemenin olmaması mümkündür. Çünkü liberalizm demokrasisinin hedefi, bireylere oldukları şekliyle saygı göstermektir. Fakat ilerleme, insana, olması gereken şekliyle saygı göstermekten ibarettir. Bundan dolayı ilerlemede mukaddes hedef, o toplumun bireylerine koruma, idare ve hürriyet duygusu vermek değil, bilakis o toplumda değişim duygusu oluşturmak ve durumları geliştirmektir.

Bu nedenle ilerlemenin demokrasiye aykırı olması mümkündür. Eğer bir memlekette çeşitli ve eski dinlerle birlikte 500 dil (Hindistan gibi) var ise, ilerleme için dil ve dinin birbiriyle anlaşması ve uyumunu meydana getirmemiz gerekir; fakat kabileler muhalefet ediyorlar. Eğer onların hürriyetlerine engel olmazsak, ilerleme zarar görür. Buna mukabil genel gelişim ve düşüncenin yükselmesi için baskı, zor ve güce tevessül edersek, bu da liberalizme darbe vurur. Dolayısıyla bireylerin hürriyetine karışmayan, zarar vermeyen aday daha çok oy alıyor. Hâlbuki toplumun ilerlemesini ve gelişmesini hedefleyen aday daha az oy alıyor. O halde sadece daha çok oy, değer ve ilerlemenin ölçütü olamaz.

Aydınlar, özellikle hümanistler, liberal demokrasiye inanmışlardır ve hâlâ da inanmaktadırlar. Onların bütün arzuları, insanın bireyselliğini, kutsallığını korumaktır. Onlar, toplumda yaşayan insanın hür olması gerektiğini savunuyorlar. Bunların dışındaki

bazı kimseler ise ilerlemeye inanıyorlar. Bunlar, şimdiki durumla ilgili özel bir kötümserlik hissediyorlar. Söz konusu durum, hem din, hem ekonomi, hem de dil açısından geçerlidir.

"Statüko" (var olduğu şekliyle mevcut durum) adında bir terimimiz var. Onu ideal bir noktaya ulaştırmak ve değiştirmek istiyoruz; mesela toplum veya dini. O vakit her bir toplumdaki mevcut durumu (şimdiki durumu) değiştirmek için ideoloji ortaya atılıyor. İdeoloji genel olarak, hizmete değil, ıslaha inanan aydınlar tarafından; demokrasi ve liberalizme karşı, mevcut oy ve görüşlerin çoğunluğu değil, ideoloji esası üzerinde devrimci liderliğe inanan aydınlar tarafından ilân edildi. İslam, İran'ı zorla fethetti. Bu, demokrasi ve liberalizme aykırıdır. Eğer biz bunu demokrasi ve liberalizm esasına göre ortaya koyup ele almaya kalkarsak, o takdirde onu niçin bir yönetimi İran'a zorla dayattın diye mahkûm etmemiz gerekir. Fakat ıslah açısından, bırakın mahkûm edilmemeyi, üstelik caizdir de. Bunun içindir ki İslam ordusu temsilcisi, buraya niçin geldiniz, diyen İran komutanının itirazına karşı şöyle diyor: "Biz sizi dünya hayatının bayağılığından, göğün yüceliğine; birbirinize kulluktan Allah'a kulluğa ve dinlerin zulmünden İslam'ın adaletine davet etmeye geldik." Çünkü İslam'ın bir hedefi vardır, o inanmıştır ki o hedef bir toplumda ortaya konursa, insanlar, Zerdüşt mûbed ve Sasani Hüsrev'in kaydından kurtulur, özgürleşir, hürriyetlerini kazanırlar. Halkın ilerleme ve kurtuluş vesilesi olan bu hedef, ne şekilde tahakkuk ederse etsin, makbuldür. Zira bir toplumun, şahıslara, putlara ve hurafelere inanıp tapmaktan kurtulmasından daha mukaddes bir iş yoktur. Eğer bireylerin hürriyeti, siyasî ve hukukî açıdan yok olursa, bu hedefin ve idealin gerçekleşmesi halkın faydasına olduğu için caizdir. Bu bakımdan ilerleme ideolojisi olan kimseler, kendi ideolojilerini ilân ettiler (daha çok 19. yüzyılda). Sonuçta bazıları mevcut durumu açıklamak, bazıları ise ideal durumu açıklamak için ideoloji vazediyorlar. Burada üç çeşit görüş söz konusudur:

1- Konservatizm (muhafazakârlık): Sosyal ve geleneksel usul ve ilkeleri koruma.

2- Revolüsyon (inkılâp): Mevcut durumu birden bire (devrimci bir biçimde) değiştirme.

3- Evolüsyon (evrim): Mevcut durumu tedricen değiştirme.

Her üç grubun taraftarlarının birbirine zıt söz ve görüşleri vardır. Evolüsyona taraftar olan kimseler, toplumun değişmesi gerektiğini; ama toplumun bu değişim ve gelişiminin tedricen, yavaş yavaş olması gerektiğini söylüyorlar.

18. yüzyılda evolüsyona inananlar, şöyle diyorlar: İnsan bilimlerini tabiat esasına göre tecrübe etmek gerekir. Tabiatın tekâmülü tedrici şekilde olduğu için toplumun da tedricen tekâmül etmesi, gelişmesi gerek (daha önce de söylediğimiz gibi 18. ve 19. yüzyıllarda natüralizm hükümferma idi. Bu ekole göre her şey, bütün yasalar, hatta insan bilimleri, sosyoloji ve edebiyat da tabiat kanunlarına göre ve tabiat olgusu üzerinden açıklanır). Evolüsyon taraftarlarına göre ani değişim topluma baskı getirir, toplumun yıkılmasına ve yok olmasına sebep olur. Önceden toplumu hazırlamak gerekir. Bu iş için zamana ihtiyaç vardır. Dolayısıyla evolüsyonun, tabiata dayanan ince bir ilmî tahlili vardır.

Ancak revolüsyona (devrim) inananlar, toplumun ani değişiminden yana idiler. Onlar insan âlemini tabiat âleminden ayırdılar ve yazgıları belirlenmiş olan diğer bütün varlıkların tersine insanın alınyazısını bizzat insanın kendisinin yaptığına inandılar. Dolayısıyla insanlar, kendi alınyazılarını kendileri yaparlar, aşağı bir durumdan yüksek bir duruma ansızın sıçrayabilirler.

Ani değişim taraftarlarından bir kısmı, bu meseleyi de natüralist görüşle açıkladılar. Onlara göre hayvanlarda da bir tür daha üst bir türe ansızın dönüşür ve ikinci nesilde daha üst tür meydana gelir. Dolayısıyla insan toplumunda da mutasyon (sıçrama, atlama) imkânı vardır. Yani daha yüksek bir türe bir çeşit ani dönüşüm olur. Nitekim hayvan türlerinin değişiminde böyle bir sıçrama görülüyor. Ani değişim taraflarının tedricî değişim taraftarlarına yaptığı eleştiri şu idi: Eğer kendi kutsal sloganlarımızı gerçekleştirmek için uzun bir zaman aralığı istersek, bu, düşma-

nın uyanıp seferber olmasına yol açar. Çünkü bütün bireyler, kendi idelerini hedefe ulaştırma yolunda kesin olarak boş oturmayacak, yola birtakım engeller koyacak ve o hedefin gerçekleşmesini önleyecek muhaliflere sahip olurlar.

Kırk yıl önce İspanya'da sosyalist savaş vardı; fakat şimdi yok. Değişiklik şu: Bu kırk yıl zarfında devrimciler ilerleyeceklerine düşmanın gücü sebebiyle yok olmuşlardır. Aksine toplum, faşizme yönelmiştir. Fakat konservatizm, yani muhafazakârlık, evrim ve değişime inanmıyor. Zira onlara göre toplum makine gibi değildir ki canımız isteyince onu değiştirelim. Toplumsal ilişkiler, vücudun canlı olmasını sağlayan sinir sisteminin ilişkilerine dayanır. Bu ilişkilere her türlü müdahale, vücudu tedavi etmediği gibi bedenin zayıflayarak ölmesine bile sebep olabilir. Toplum, tıpkı bir beden gibidir; hücreler ile vücudun organları arasındaki ilişkilere dayanan organik bir bütündür. Bu ilişkiler, toplumdaki geleneklerdir. Bunu da geçin; hayat, yabaniliğe bağlılığı bulunan canlı bir varlıktır. Bir toplumun ruhu, onun kültürü ve dinidir. Bir insanın yüzeysel, şeklî yönlerini (mesela cildini süslemek suretiyle rengini) değiştirebiliriz; fakat sinir sistemi ve tefekküründe bir değişiklik yaparsak, o birimin felç olmasına ve ölmesine sebep oluruz. Çünkü her devrim, 1) Bu ilişkilerin değişmesi, 2) Eski ilişkilerin ve geleneklerin yerini yeni ilişkilerin alması, 3) Bir toplumun zihin ve düşünce zincirinin değişmesi, sonuçta toplumsal bedenin ölmesinden ibarettir. İnanç, toplumun kemale ermesinin ve toplumun mevcut ilişkilerinin korunmasının yoludur. Bu, toplumun esas temellerini, boyutlarını ve ilişkilerini olduğu şekilde bırakalım, değiştirmeyelim demektir. Çünkü bunlar, tarih boyunca oluşmuş, sosyal vicdanın ve ruhun derinliklerine kök salmışlardır. Onlara el sürmek, doğal gerçeklerde yapmacıklığa gitmektir. Bu yaklaşımda siyaset ve siyasal rejim de şekilleniyor. Bunların amacı, toplumun asıl alt yapılarını, üst yapılarını ve kurumlarını korumaktır.

Toplum canlı bir beden gibidir. Beden de tekâmüle erişmek için gelişiyor. Acaba bu durum konservatizmde de söz konusu mudur?

Acaba konservatizm, toplumun gelişmesine, erginliğe ulaşmasına inanıyor mu, inanmıyor mu?

Evet, konservatizm de gelişme, ilerleme ve erginliğe inanıyor. Fakat bu değişimin, doğal olması, zoraki dayatılmaması lazımdır. Toplum, hiçbir zorlama ve dayatma olmadan kendiliğinden değişecek, gelişecek ve ilerleyecektir; bir annenin çocuğunu koruması ve çocuğun doğal bir biçimde gelişmesi gibi.

Acaba demokrasi ve hürriyet, anlam bakımından esasta mı, yoksa yöntemde mi farklıdırlar?

Diğer kelime, kavram ve anlamlar gibi demokrasi ve hürriyetin de birtakım problemleri vardır. Bu problemler şunlardır: Aydın soyut düşünür, sübjektif düşünür (depremzedeler için öngörü olayı, mühendislerin teorileri ve yerel bireylerin teorileri).

Genel olarak iki görüş vardır:

1- Denenmiş, doğru ve duygusal görüş: Görüşünü pratiklerden, hissettiği olaylardan, gerçeklerden alan kimsenin görüşüdür.

2- Soyut, analitik ve aklî görüş: Bu görüş, mantıksal istidlal ve akıl yürütmeden ve sebep-sonuç ilişkisinden alınmıştır. Liberalizm ve demokrasiyi ilan eden kimseler, aydınlardı (Spengler'in "Karar Yıllarında" en iyi istidlali şudur: Aydınlar kafelerde ve bilimsel oturumlarda, insan, özgürlük ve eşitlik ile ilgili düşünüyor ve insanlardan bahsediyorlar; konuşulanların hepsi zihinsel tasvirler ve aklî delillerdir). Demokrasi, yani insanların yönetimi, bir yerde yaşayan halkın kendilerini yönetmesi için bir kişiyi seçmesi demektir.

Bu işin ispat ve kutsallığı için bin türlü "aklî delil" vardır. Çünkü insan kutsaldır ve onun haklarını çiğneme yönündeki her türlü baskı cinayettir. Dolayısıyla en kutsal fikir liberalizmdir. İdeal, her bireyin istediği şekilde konuşması ve hareket etmesi durumunda söz konusu olur. Zira herkesin inanç, uygulama ve tercihi saygındır. Bu sadece ondan söz ettiğimiz zaman doğrudur; fakat onu topluma uyarladığımızda gülünç bir şey ortaya çıkar ve hakları bu kadar değerli olan insanın hiçe sayıldığını görürüz. Halk,

putperestliği, köleliği, hurafeyi, ineğe tapmayı seçmişse ve ona inanmışsa, aydınlar buna saygı göstermelidirler veya onunla mücadele etmelidirler. Demokrasi, yani oy ve dolayısıyla en kutsal yönetim, oylar yönetimidir; oy, mevcut inanç ve zevkin tecellisidir. Toplumda, istidlalde görülmeyen; ama toplum gerçekliğinde görülen iki konu vardır. İstidlalde bulunup akıl yürüttüğümüz zaman sadece reylerin değeri vardır. Fakat uygulamada toplumda bir "rey" vardır, bir de "baş". Çoğu başlar da vardır ki reyleri yoktur.

Örneğin 3.000 kişiden oluşan bir kabile, acaba üç bin rey veya oya mı sahiptir? Hayır, sadece bir oy vardır; o da kabile reisinin oyudur, görüşüdür. Yani kabile reisi kime oy verirse, diğerleri de ona oy veriyorlar. Hangi toplumda başlar sayısınca oy ve görüş vardır? Böyle bir toplum tarih boyunca mevcut olmamıştır, özellikle "ben'in zayıf, "biz" in kuvvetli olduğu geleneksel toplumlarda. Bütün bireyler toplumsal bir bedenin hücreleridirler. Bu "biz"in sembolü, ağa beydir. Aynı şekilde modern toplumlarda ve makine medeniyetinde alı yüz bin oy vardır; fakat gerçekte 6 oydan fazla oy yoktur. Yani "ben"in mevcut olduğu bu toplumlarda da yine başların sayısınca oy yoktur. "Ben'lerin gücünün etkisi altında propaganda ile yüz bin başı toplayabileceğimizi ve sonra kendi görüşümüzü o başların beynine koyup yerleştirebileceğimizi gözlerimizle görüyoruz. Yoksa Batı'da yazar, sanat, film, tiyatro, kilise, spiker ve matbuata sahip olan kapitalizm doğru yapmıyor mu? Hatta sosyologlar, yüzde yüz zengin ve modern bir toplumda individüalizmin tam olarak gerçekleşmesi için birkaç asrın geçmesi gerektiğine inanıyorlar; kadın ve kocasının veya aşık ve maşukun ya da iki dostun dahi iki oya sahip olması için de öyle. Gerçek demokrasinin gerçekleştiği böyle bir toplumda oylar demokrasisi vardır, başlar demokrasisi değil.

Toplumda demokrasi gerçekleştiği ve toplum mutlak individüalist topluma dönüştüğü zaman (kelimenin Durkheimcı anlamıyla, yani Durkheimcı sosyalizme karşılık), bugünkü en modern toplumlar, çok sayıda "biz"lere sahiptirler; her "biz" bir oydur ve

yüzlerce baş, yani "baş"taki bir oy, sandıkta binlerce oya dönüşür. Demokrasi ve liberalizm, soyut olarak insanlığın en kutsal ideali! Fakat bazen liberalizme ve demokrasiye gerçekleşme imkânı verilmesi için demokratik ve liberal olmayan bir yöntemle hareket edilmesi gerekir; bir çocuğun hürriyet ve fikrî bağımsızlık aşamasına ulaşması için sorumlu bir eğitim ve rehberlik dönemi geçirmesi gerektiği gibi. Bu dönemde çocuğun hürriyeti, onun gerçek hürriyetini engeller. Bağımsız çocuk, bu süreçte hep bağımlı ve mahkûm bir birey olacaktır. Geri kalmış toplumda da böyledir. O halde mesele, işin formundadır ve bir bireyin ıslahı için ve yüksek bir duruma erişmek bazen baskıya ihtiyaç vardır; bireyi sınırlandırmak ve hedefe doğru sürüklemeye ihtiyaç vardır.

Ancak aksine baskı yapan herkesin baskısının izah edilebilir olduğu doğru değildir. Genel olarak davranış, sistem ve düzenlerin sağlıklı ve doğru olduğunu gösteren şey, onların şekilleri değil, hedefleridir. Demokrasi, liberalizm, diktatörlük, devrimci liderlik, şekillerdir. Bunların farklılıklarını hedeflerinden, davranış türlerinden ve ideolojilerinden tanımak gerekir, hükümetlerinin formundan değil. Hakikî demokrasi bir şekil değildir; aksine toplumun gelişim ve bağımsızlığının bir aşamasıdır; toplumun o aşamaya ulaşması için eğitilmesi gerekir. Demokrasi, medeniyet ve kültür gibidir. Yani medeniyet ve kültür ihraç edilemeyeceği gibi demokrasi de ihraç edilemez.[44]

Avrupalılar, Orta Çağ'dan şimdiki mevcut durumlarına gelebilmek için üç yüzyıl çalışmışlardır. Bizim bir gidiş-dönüşle bu yolu kat etmemiz mümkün değildir. 18. yüzyılda hiçbir ekol, demok-

[44] Pratik meşrutiyet olduğunda, Belçika kanunlarını tercüme edip yerli ve istibdatçı geleneklerin yerine onları İran için kullanmışlardır. Hâlbuki İran halkı o düzeyde bir gelişim ve bilince erişmemişti. Bu tür yasalar, ölü harf veya sözler olup küçük kitapların beyaz kefeninden dışarı çıkmaz ve sadece araştırmacıların işine yararlar, halkın değil. Halkta bilinçlenme olmaksızın her çözüm yolu, ilim havzalarında, kütüphane köşelerinde, aydın kafelerinin bir köşesinde soyut ve yabancı bir biçimde mahpus kalacaktır.

rasi ve liberalizme saldırmaya cesaret edemezdi. Her ekol ve ideolojinin, hatta genel özgürlüğe inanmayan ekollerin dahi sloganı, insanın ve bireyin hürriyeti olmuştu. Fakat 19. ve 20. yüzyılda, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra demokrasi eleştirilmeye başlandı. Bu yüzyıllarda ilerleme, demokrasinin yerine geçmiştir.

19. yüzyılda ilerlemeyi demokrasinin yerine geçiren en belirgin ekollerinden biri, sosyalizm idi. Sosyalizm şunu ilan etti: Ben diktatörlük sistemiyle hükümet etmeliyim; zira benim için asıl olan şey, bireyler değil, aksine bu ideolojidir. Ona erişmek için her iş makbuldür. Sosyalizm, sonunda proletarya sınıfının iş başına gelmesi gerektiği görüşüne varıyor.

Proletarya Diktatörlüğü Nedir?

Bu fikir, devrim yoluyla ilerleme temeli üzerine kuruludur. Devrimci sloganlara, devrimci yollardan başkasıyla ulaşılamaz. Bu öğretide, sosyalizmde hedef, bireylerin hürriyeti ve özgürlüğünden çok ilerlemedir. Sosyalizm öğretisinde asıl sınıf proletarya olduğuna göre, o halde proletarya sınıfının hükümeti ele alması ve her yolla kendini koruması gerekir. Bu sınıfın misyonu ve bütün çabası; toplumu burjuva ve kapitalist sınıfın düşüncelerinden, inançlarından ve eski geleneklerinden temizlemek olmalıdır.

Büyük Fransız Devriminden doğmuş olan demokrasi ve hürriyet fikri, 19. asrın sonlarıyla 20. asrın başlarında Asya ve Afrika ülkelerine giriyor. Bu ülkelerin Avrupa tarafından eğitilmiş aydınları, ülkelerine geri döndüler. Bu aydınların hepsinin arzusu, ülkelerinde demokrasi ve hürriyeti yerleştirmekti. Asya ve Afrika ülkelerinin Avrupacı olan ve demokratik yönetim kurmak için faaliyet yapan aydınları, İran'ın Meşrutiyet Devrimine de yansıdı ve İkinci Dünya savaşı öncesine ve sömürge toplumların uyanışına kadar revaç buldu.

Fakat İkinci Dünya Savaşından sonra bu ülkelerin soylu hareket liderlerinin liberal sisteme ve oylar yönetimine olan inançları res-

men ortadan kalktı; çünkü çökmüş bir durumda yaşayan bir toplumda başlar vardır, oylar değil. Para ve aldatma oyları meydana getirecek. Bu başların seçmiş olduğu hükümet, hürriyetten çok ilerleme ve değişmeye ihtiyacı olan bu toplumların ilerlemesini sağlayamazlar. Sonra demokrasiyi ilerleme ile çelişmeyecek hale getirmek için muhalif şekiller teklif edildi. Her yerde demokrasi, ilerleme ve kutsal sloganlarla çelişkiye düştü. Demokrasiyi o devrimci slogana feda ettiler.

Son on beş yılda demokrasiye olan inancın ve onun daha önce düşünülen parlak ve heyecan verici sonucunun ortadan kalktığını gösteren iki terim ortaya kondu:

- Dirije (dirigee) demokrasi, yani yönlendirilen demokrasi.

- Angaje (Engagee) veya sorumlu demokrasi: Halkın çoğunluğunun oylarından doğan; ama çoğunluğun oylarıyla düşmeyen hükümetten ibarettir. Bu hükümet, toplumun hoşnutluğunu değil, ideolojide belirlenen hedefleri gerçekleştirmekle sorumludur.

Burada hükümet, oyların çoğunluğu ile seçiliyor; ama çoğunluğun oylarıyla düşmüyor. İş başına geldiği zaman liberalizme uygun veya karşıt programlar icra etmeyi taahhüt etmiştir. Fakat mutlak demokrasinin ölçütü, sadece daha çok oy almak ve çoğunluğu korumaktır; memleket ister ilerlesin isterse ilerlemesin, fark etmez. Hâlbuki angaje demokrasinin tek hedefi, sadece programların ilerlemesi ve kendi öğretisinin gerçekleşmesidir.

Bir hayli önemli olan ve Eflatun zamanından beri var olmuş bulunan bir mesele, mutlak demokrasiye itirazdır. Zira demokrasi yönetimi, hilekâr bir avam yönetimidir. Niçin? Çünkü sıhhat ve hastalığının ölçüsü, halkın oylarının değeridir. Yönetim, memleketin, halkın ilerlemesini hedeflemek yerine, halkın oylarını çekecek şeyi ölçü olarak koyuyor. Dolayısıyla her zaman halkın oyları, daima devletin gerçek ilerlemesi ve başarıları vasıtasıyla çekilmediği için mecburen hükümetin bütün çabası, memleketin hakikî ilerlemesinden ibaret olmuyor. Bilakis millî ilgiyi çekmek için az veya çok propaganda araçlarına başvuruyor. Yani milletin

hakikî menfaatleri millî ilginin gölgesi altına giriyor. Siyasette, propaganda etkenleri veya fantezi etkenleri diye isimlendirilen etkenler, umumi oyların çekilmesine yol açan sahte etkenlerdir.

Sosyolojide hassas olan meselelerden biri, kamuoyu üzerine araştırma yapmaktır. İlk kez bu konuda bilimsel olarak çalışan faşistlerin zamanından beri nihayetsiz derecede propagandaya dayanılmıştır. Örneğin bir konuşmacı hakkında konuya bakılırsa, konuşma yapan veya konferans veren kişinin ortaya koyduğu konuların değerine ek olarak hitabet tarzı, söylemi, konuşma şekli, jestler, mimikler, gülmeler, hareketler, şahsiyeti etrafında var olan şayialar dinleyici üzerinde etkili oluyor. Almanya'da özellikle konuşmacıların seslerini çok kuvvetli, sağlam ve etkili veren cihazlar yapılıyordu. Almanya'da "Propaganda İlmi" diye bir kitap hazırlandı; o kitapta propagandanın hizmetinde olacak teknik yöntemler ele alınıyordu. Amerika'da yapılan araştırmalara göre Kennedylerin oylarının %2'si Bayan Jaklin'in jestleri, süsleri, cezp ediciliği, Bayan Nikson'un karşısındaki tebessümü ve elbisesi ile ilgili idi. Mesela De Gaulle daima konuşma şekliyle, kendine özgü jestleriyle muhaliflerini dahi susturmuştur.

Kamuoyunda duygu katsayısı diye bir olgu vardır; düşünme, hüküm verme ve değerlendirmede her zaman bir duygu katsayısı mevcuttur. Duygu katsayısı bireyde az, toplulukta ise çoktur. Duygu veya hissetme katsayısı halk kitlesinde ve avamda çok, seçkin bireylerde ve havasta ise azdır; Batı'da az, Doğu'da fazladır. İleri toplumlarda az, geleneksel toplumlarda çoktur; siyasî, ekonomik, hukukî, ilmî, felsefî görüşü olan tiplerde az; dindar, sanatkâr ve edebiyatçı vs. bireylerde ise çoktur.

Duygu katsayısı akıl dışı etkenlerden meydana gelir, makul olmayan etkenlerden değil (gayr-i aklî olan her şey, gayr-i makul değildir). Örnek olarak; Ben bir hüküm verip de duygum ona çok karıştığı zaman, o takdirde hükmüm veya yargım akıl dışıdır; fakat makul olması da mümkündür. Aynı şekilde çoğu hüküm, önerme veya yargıların aklî olması, fakat makul olmaması mümkündür.

O halde demokrasi dediğimiz zaman, nazarımız daha çok halk kitlesinedir, seçkin insanlara değil. Halk daha çok hissetme katsayısına sahip olduğuna göre, o durumda demokrasi, düşünmeden değil, daha çok histen doğan oylara dayanıyor. Dolayısıyla demokraside işimiz daha çok halk kitlesi ile olduğu için işi mantık ve akıl esası üzerinden yürütmüyoruz, bilakis halkın hissetme katsayısı üzerinden yürütüyoruz. Faşizm de demokrasi ile iş başına geldi, sonra demokrasiyi ortadan kaldırdı ve halkın duygu katsayısı üzerine oturdu. Hitler'in ateşli sloganları ve konuşmaları, Almanya'da bilimsel tarih felsefesi ve sosyolojiden daha etkili oldu. Mesela Almanya'da şiddetli ekonomik krizin olduğu anlaşıldığı veya görüldüğü zaman, eğer bunu ilmî açıdan değerlendirse veya tartışsaydı, halk dinler ve bırakıp giderdi; fakat halkın dokunup hissedeceği ve coşacağı bir iş yapması gerekiyordu. Sonra geçmişte ve şimdi uğradığımız bütün yenilgilerin Yahudilerden kaynaklandığını söyledi, bunlar bizi arkadan hançerleyenlerdi. O halde tek yol, onları ortadan kaldırmaktır. Onları yakmamız ve öldürmemiz lazım ki Almanya, arkadan saldıran bu hainlerden mütemadiyen güvende kalsın. Bu söz ve yaklaşım, sosyolojinin yüz binden fazla teknik, analitik ve ilmî sözünden daha etkili oldu. Açık ve kesin olan şey odur ki inançların icadında, özellikle muhatap halk olduğu zaman, fantezi etkenler mantıkî etkenlerden daha etkilidir. Dolayısıyla böyle insanların demokrasisi, başların demokrasisi olacaktır, oyların demokrasisi değil; özellikle duygu katsayısının daha çok ve güçlü olduğu geri kalmış toplumlarda, mesela hem dinî görüşe, hem de edebî, sanatsal ve duygusal görüşe sahip olan Doğu'da. Bu cihetle fantezi etkenlerle hakikî oylar ortadan kaldırılabilir (Örneğin Şah Abbas büyük Şiî âlimlerini fantezi faktörlerle aldatabilirse, halk kitlesi yanında yer alır. Şia'yı boğdu, öldürdü ve o zaman çizmelerini boynuna asıp yaya olarak İsfahan'dan Meşhed'e ziyarete geldi. Bu fantezi bir iştir ve gördük ki Şiî halkın rüya ve arzularındaki mitolojik bir şahsiyet oldu). Öyleyse sorumlu demokrasi, benim, halkın oy ve görüşleriyle bir işim yok, diyor; iş başına geldiği zaman halkın oyları diye bir tasası olmuyor ve avamın ilgisini

çekmek için çaba harcamıyor. Hatta onların görüşüne muhalif dahi olabilir.

Sorumlu demokrasi ne şekilde uygulanır?

1- Liderin demokratik bir biçimde; ama bütün ömrü için seçilmesi aracılığıyla.

2- Seçimler arasında uzun süre var: Şahıs bütün ömrü boyunca veya uzun bir süre için seçiliyor. Bu zaman zarfında kendi programlarını uygulama fırsatı var (Tito ve Sukarno, Bandung konferansından sonra bu düşünceyle ömürleri boyunca lider oldular). Ünlü İran İslam bilimcisi Sayın Mutahharî (Dâstân-i Râstân/Doğruların Öyküsü kitabının yazarı. Oldukça mantıklı düşünüyor ve konuşuyor.) şöyle diyor: Şiî ve Sünnî uleması arasında şöyle bir fark var: Sünnî âlimler devletçidirler. Dinî liderlerini devlet seçiyor ve maaşlarını devletten alıyorlar. Fakat Şia böyle değildir. Şiî âlimleri halk seçiyor ve dolayısıyla onlar parayı halktan alıyorlar.

Bu iki sistem arasındaki karşılaştırma, sorumlu demokrasi ve hür demokrasinin karşılaştırılmasıdır. Devletin tayin ettiği Sünnî âlimlerin bir noktada zaafları var; o da şudur: Onların halk kitlesi ile bir işleri yoktur. Bir tür memur gibidirler. Halkın onlara bir sevgisi ve bağlılığı yoktur, halk onların kutsallığına inanmaz. Onlar da halkın oyları falan diye bir kuruntuya sahip değiller. Rahatça ve endişe etmeksizin bilimsel teorilerini ve anlayışlarını açıklıyorlar. Âlim yine hüküm çıkarma işini Kur'ân-ı Kerim'den yapıyor; Kur'an'dan konuşuyor; hatta bütün halk onun kâfir olduğunu söylese bile. Halkın bağnazlığından korkmuyor! Aksine halkın seçtiği Şiî âlimleri zorunlulukla karşı karşıyadırlar. Nüfuzları var, halk kitlesi ile temasları var. Bu, büyük bir toplumsal fazilettir. Tarih, çeşitli devrimlerde âlimlerin nasıl halkın kalbi olduklarına şahit olmuştur (İran tarihinde ve İslam tarihinde Şiîlerin devrimleri, Tömbeki Ayaklanması, Meşrutiyet Devrimi). Şia uleması, halk arasındaki itibar, sevgi ve sempatilerinin korunması konusunda dikkatlidir. Halka dayandıkları için İslam veya toplum konusunda hissettikleri ve gördükleri çoğu ilmî gerçekleri

çaresiz gizlemek durumunda kalıyorlar; çünkü o tür konular halkın tabiatına ve reyine muvafık değildir. Örnek olarak istediğiniz bir ruhaniye, Aşûre gününde Hz. Hüseyin için sineye vurmak ve yaralamak doğru mudur, diye sorun. Hayır, uygun değildir, der. Fakat hiç kimse bunu minberden söylemez. Çünkü konuşması gerektiği gibi konuşmaz, bilakis konuşabileceği gibi konuşur; zira eğer sineye vurmayın derse, avam onlardan uzaklaşır. Halkın reylerinden korkan kimseler, mecburen halka rehberlik için kendi güçlerini kaybederler. Şu cümle Spengler'e aittir: "Demokrasiden bahseden herkes ve demokrasi ile iş başına gelen bütün kişiler, halkı aldatan yalancılar ve gösterişçilerdir; çünkü demokrasi aldatma işi demektir." Elbette bu söz korkunç bir düzen ve fikir olan faşizme sövgüdür; ama gerçeklikten uzak değildir.

KENDİNİ BULMA MESELESİ

"Kendi" ne demektir? Kendi, insanî birikimler toplamı demektir. Benim "kendim", yetenek ve özelliklerimin ölçüsü demektir. Öyle ki eğer sahip olduklarımı ortadan kaldırırlarsa benim kendimden bir şey kalmaz. Herkesin kendisi, herkesin sahip oldukları ve olmadıkları; yani insanî birikimler toplamı demektir (sosyoloji, kültür ve tarih zemininde konuşuyoruz).

"Bizim" kendimiz, "bizim" sahip olduklarımızın (bize ağırlık veren, bizi dolduran ve belirli kılan şey) ve "bizim" birikimlerimiz toplamıdır. "Biz", binlerce "ben"in ortak sahip olduklarının bütünüdür. Eğer bu birikimleri ortadan kaldırırsak, ben, "bizi" oluşturamayacak bir miktara, yani toplumdan değil, insanî bireylerden oluşmuş bir sürüye dönüşür. Şu dört etken, "kendine yabancılaşma"ya, "kendini kötüleştirmeye" sebep olur:

1- Kendinden kasten uzaklaşmak, kendine yabancılaşmak ve kendinden bıkmak için gayret göstermek.

2- İki kültürün karşılaşması: Saldırgan ve savunmacı kültür: Eski savunmacı ve yeni saldırgan kültür.

3- Yeni uzmanlık olguları.

4- Geçmişten kopukluk ve şimdiki neslin tarihten uzak düşmesi: Mevcut durumda biz bu dört etkenle ilgiliyiz, yüz yüzeyiz. Uzmanlaşma en yeni etken, birincisi ise en eski etkendir.

Şimdi eğer bizim "biz"imiz kirli ise ve benim "ben"im de kirli ise, o takdirde önce kendimi tanımam gerek. Ben bizim birikimlerimize, sahip olduklarımıza, varlıklarımıza "inancı" savunmuyorum; ben onları "tanıma"yı savunuyorum. Hata kendi geleneklerimizi bir kenara atmak için dahi öncelikle onları tanımamız gerek (bu kendini bulmadır). Konumuz kendi tarih ve kültürümüzü tanıma hakkındadır, ona inanma hakkında değil. İnanç sonraki aşamadır.

Dedik ki "biz" sahip olmalardan oluşuyor. Bir "biz"in sahip olması, onun dininden, edebiyatından, bu bizde var olan ruhtan, bu "biz"in üzerinden geçen zamandan, "biz"in hassasiyetleri ve "biz"in kültüründen ibarettir. Medeniyet ve yetenekler, görünüm-

ler, zaaf ve kötülük noktaları ve güçler hep bizi oluşturuyorlar. Bir toplumun, kendini tanımadan kendini istediği şekilde meydana getirip inşa etmesine imkân yoktur; bir toplumu sahip olduklarını boşaltmadıkça zelil kılmamıza da imkân yoktur.

Dolayısıyla bir "biz"i aşağılamak ve boyun eğdirmek için onu birikimlerinden ve kendisinden uzaklaştırmamız, kendisine yabancılaştırmamız gerekir. Öyle ki o, kendisini insanî birikim ve varlıkları hususunda hafif hissettiği ve içi boşaldığı, anlamsızlaştığı zaman, itaatkâr olur. Bunun için bir milletteki ona şahsiyet kazandıran zengin ve köklü medeniyeti ondan uzaklaştırmalıyız ki bu millet, vücuduna yeni elbise giymek isteyen yerli ilkel bir topluluk haline gelsin. Sömürü, Doğu'ya girmek istediği 19. yüzyılın ilk günlerinden itibaren bilhassa büyük medeniyete sahip ülkelerde, bu milletleri kendilerine yabancılaştırmak için hepsinden daha çok çaba harcamak zorunda kaldılar. Önce kendilerini temizlemelidirler ki kendiliğinden "kendinden bıkma" hâsıl olsun. Kendinden bıkma, kendini temizlemenin sonucudur.

Kendimizi boşluğa, zillete ve anlamsızlığa mensup hissettiğimiz, tarihimiz, kültürümüz ve dinimizin anlamsız ve değersiz olduğunu düşünmeye başladığımız veya ne olduğunu bilmediğimiz zaman, kendimizden bıkıyor ve bizim alametimiz olan her şeyden nefret ediyoruz. O zaman şaşa kalma ve yabancılaşma, tekrar kendinden bıkmanın bir sonucu olarak ortaya çıkıyor. Kendimden bıktığım vakit, çaresiz yabancılaşıyor, aline oluyorum. Yani kendimden uzaklaştığım ölçüde yabancıya sığınıyorum. Onun kör cazibesine kaplıyor, onun kör meczubu oluyorum. Aslında kendinden usanmanın üç boyutu vardır:

1- Kendinden uzak olmak.

2- Yabancıya yakın olmak,

3- Başka birine benzemek.

O zaman benim hareketlerimi ve davranış tarzımı, mantık değil, bilakis psikoloji tayin ediyor. Nasıl? Kendimden bıkıp nefret ettiğim zaman, bizi hatırlatan her şeye takılıyor ve ister istemez

ondan kaçmaya ve gizlenmeye karar veriyorum. Sonuçta bu kaçışın olumsuz yönüne, yani başkasına, yani kendimden başkasına, yabancıya yöneliyorum. Bu yabancıya, "biz olmayana" doğru sürüklenme, mantıkî etkenlerin ve tefekkürün etkisiyle değil, ruhsal etkenin tesiriyle oluyor. Çölde yeraltında yapılan çöle özgü öyle binalar vardır ki bunların oldukça serinletici hava pencereleri vardır. Hatta yabancı mühendisler bunları gördüklerinde hayret ederler. Şimdi geliyor çatılı, pencereli, demir kapılı, hiç havalandırma deliği olmayan, tıpkı bulutla kaplı ve soğuk Kuzey Avrupa'daki Manş Denizi sahil binaları gibi bir bina yapıyorlar; sıcaktan yanıyor ve boğuluyorlar. Acaba bu mantıklı mıdır? Bu binanın ne gibi bir güzelliği vardır? Sadece eski binadan kaçma uğruna bunu yapıyor; çünkü kendinden bıkmış; ona kendisini hatırlatan her şey, onun nazarında reddedilmiştir. Başkasına ait olan ve iyi bulduğu her şey ise onu cezp ediyor (bu sözün benzerini mal, eşya ve zevk psikolojisinde ortaya koymuştum).

Kendini kaybetme, kendini yok etme çeşitli şekillerde meydana geliyor; ondan sonra kendinden nefret etme ve kendine yabancılaşma ortaya çıkıyor. Zira köleleştirmek, insanı kendinden bıktırmak, sonuçta dirençsiz bir muma çevirmek için tek yol, onu sahip olduğu bütün insanî yönlerine karşı yabancılaştırmak ve bilhassa tüm bunlardan nefret ettirmektir. Yabancıya ilgi duyması için ona bir de para vermeye gerek yoktur. O kendiliğinden ruhsal etkenin tesiriyle yabancıya yönelecek; kendisinde ona yaklaşma ve benzeme arzusu belirecektir.

Kendisine yabancılaşmayı ve kendisinden bıkmayı anlamak için Doğu insanlarından birinin bir Avrupalıyla karşılaşmasına dikkat etmeniz yeterlidir. Avrupalının söylediği her şeyi indirilmiş bir vahiy gibi düşünür. Avrupalının sahip olduğu ve bulunduğu her şeye Doğulu da sahip olmak ve orada bulunmak ister ve kendisine ait olan şeyi atmaya çalışır. Evini Avrupaî formda yapar, kendi coğrafî konumu ve hatta zevkiyle uyuşmadığı halde böyle yapar. Süsü, elbisesi, yaşam tarzı vs. özellikle fikir tarzı, duygu-

ları, arzuları, hatta acıları hep eğretidir. Başkasının sahip olduğu dertten inler. Artık o kendisi ile bir benzerliği olmayan bir insandır, "Ben, Rüstem'in gençliğindeki kimseyim." tipi.

Alinasyon

Aline'nin lügat manası, cin çarpmış (mecnun), yani cinin kendisine girdiği ve kendi şahsiyeti ve insanî varlığının yerine cinin hasletini kendinde hisseden kimse demektir.[45]

Alinasyon konusunu, önce kendine özgü idealizmiyle Hegel; sonra burjuvazi ile ve burjuva insanın para düşkünlüğüyle ilgili olarak Hegelci ahlâkçı sosyalistler; ondan sonra başlangıçta

[45] Eskiden divaneye mecnun veya cin çarpmış derlerdi. (Farsçada da divane kelimesi divzede'yi ifade eder). Şu anlamda: Dev veya cinin divane olan kişinin varlığına girdiğine ve onun tedavi yolunun da sadece dua ve büyü ile cini ondan çıkarmak olduğuna inanıyorlardı. Cinzede olan böyle bir hasta, kendi gerçek kişiliğini, hakikî mahiyetini, hatta insanlığını kaybediyor; onun aklı kapanıyor (Mecnun kelimesinin diğer bir anlamı da örtük, gizli, görünmez anlamında cin kökündendir). Devlere de gizli ve görünmez olmanın alameti olmak itibariyle cin diyorlar. Bayındır bağ ve bahçeyi de toprağı ağacın ve yeşilliğin altında örtülü kaldığı için cennet olarak adlandırıyorlar. "Cunûnu'l-buyût, yani ev cinlerinden maksat da duvar deliklerinde, ayakaltlarında, karanlık köşelerde, eski harabe evlerin kapalı, görünmeyen yerlerinde, karanlık köşelerinde gizlenen fare, akrep, tahtakurusu, sürüngen ve haşerelerdir. Bazı rivayetlerde küçük olduğu için görünmeyen zararlı varlıklara, yani mikroplara cin denilmiştir. İmam Sadık'ın, "Üzümü yıkayın; çünkü cinlerle kaplıdır." dediği gibi veya "Tırnaklarınızı tutun, ortalığa atmayın, çünkü cinler onda yuva yaparlar." gibi. Bu mananın verilmesi, Muhammed Abduh, Seyyid Ahmed Hindî ve Tantavî gibi bazı aydın müfessirlerin, dinsel konu veya meseleleri bugünün yaygın bilimsel görüşüyle açıklamalarına neden olmuştur. Onlar cini, mikrop olarak almışlardır. Bu, bir tür yüzeysel ve ilim dışı aydınlıktır, aydın fikirliliktir. Zira ilim, özel bir kültür, bir din veya bir unsurun meselelerini, bu asrın görüşü, ölçütü ve değerleriyle, bu mantıkla, şu anki değerler sistemiyle tahlil etmek demektir. Her halûkârda aline, yani mecnun, hem ruhunda cinin yuvalandığı, kendini tanımayan, cinin şahsiyetini kendi şahsiyetinin yerine koyan ve kendi şahsiyeti yerine cini hisseden insan anlamında, hem de kendi şahsiyet, akıl ve bilincini yitirmiş, meçhul ve gizli kalmış ve neticede kendisini hissetmeyen insan anlamında, gerçek kendisine aşina olmayan, gerçek kendisini tanımayandır. Son olarak İranlı bilginler alinasyonu "kendine yabancılaşma" olarak tercüme etmişlerdir. Doğru bir anlamdır, anlamlandırmadır,

Hegel'in talebelerinden, sonraları ise Almanya'nın ahlâkçı sosyalistlerinden biri olan Marks, tarih felsefesi, sınıfsal düzen, sömürü, üretimsel işin şekli, "tamam insan" mefhumuna karşı insan karşıtı toplumda uyumsuz insanî ilişkiler bağlamında Marks; daha sonra da meşhur çağdaş Fransız Marksolog Henry Lefebvre ve 19. yüzyılda Kierkegaard'dan Jaspers'e, özellikle Heiddegger'e derin felsefî şekliyle egzistansiyalizm ve yeni tarzıyla Jean Paul Sartre ortaya koymuştur.

Alinasyon çeşitli şekillerde meydana gelir: İş aracı, fikir, kültür, güçlü bireysellik, duygu, inanç, para vs. insanın hakikî şahsiyetine hulûl eden, onu yoldan çıkaran etkenle insan o etkenleri kendi yerine koyuyor ve başkası oluyor, kendini tanımıyor.

1- İş veya çalışma aracı vasıtası ile alinasyon: Bu konuda iş aracının şahsiyeti, insan şahsiyetinin yerine geçiyor. Burada insan, "şey" oluyor ve kendisini "şey" hissediyor. Makine tutkunluğu bu anlamı veriyor. Birey makineden bir parça oluyor (Charlie Chaplin'in "Yeni Asır" filmindeki gibi). Bugün insan, makinenin saldırısı altında bozuluyor, yani yabancılaşıyor. Birey, kendini makinenin devamı ve parçalarından biri olarak görüyor. Şoför kendisini kamyonun direksiyonu, freni ve dişlisinin bir parçası olarak algılıyor.

2- Yabancı düşünce ve kültür karşısında alinasyon: Maksadım, bir toplumun başka bir toplumdan bir fikir alması halinde aline olması değildir; bilakis özel etnik, ırksal, tarihî, coğrafî, sosyal, siyasal ve ekonomik özelliklerden doğan ve bir toplumun veya bir zamanın yapısal karakteristiklerinin yansıması olan fikirler, inançlar, değerler ve kültürler; bu sosyal ve tarihsel özellik, şart ve yapılardan yoksun bir topluma, bir sınıfa veya gruba çeşitli sebeplerle dayatıldığı zaman o toplum aline olur.

Örneğin Batılı burjuva sınıfının kendisine has sorunları ve ihti-

fakat lügatin dakik, tam ve düzgün anlamı değildir, bilakis onun zorunlu ve içeriksel anlam içeriğidir. Hastaya güçsüz, güçlüye ise paralı veya zengin anlamı vermemiz gibi.

yaçları vardır. Bu sorun ve ihtiyaçlar, kendisine özgü şartların sonucu olan ve kendi refahı, maddî müstağniliği, hayat boşluğu, doygunluk ve dertsizliğine uygun olan sınıfsal ruhu ve ekonomik-sosyal konumuna denk düşer. Fakat mahrum sınıftan olan ve asla o acı ve sorunlara sahip olmayan (zira o konuma sahip değil) birey, müreffeh sınıfın edebiyatını, sanatını, manevî ve ruhî hayatını okuyup tanımak suretiyle veya temas ve taklit yoluyla aline oluyor, yabancılaşıyor; öyle ki asla kendi dert ve eziyetlerini tanımıyor, hatta hissetmiyor (Kendisinin Nadir Şah olduğunu zanneden filan mecnun gibi. Bir tane sigara için eşek olur ve bir lokma ekmek için tımarhanenin hademesinden çifte yer; Hindistan tacını Muhammed Şah'a vermekten gurur ve zevke gark olur. Falanın Asya'nın bir köşesinde ahı yok ki kara feryatla inlesin. Apollo 13'ün başarıyla karışık heyecanı ona ızdırap verir). Bu fikirle aline olmuş ve artık kendisini görmüyor, kendini idrak etmiyor, kendine yabancılaşıyor. İşçidir ve sınıfsal konumunu, ızdıraplarını, zorluklarını ve mahrumiyetlerini hissetmiyor; tersine kendinde, burjuvazinin heyecanlarını, sarsıntılarını, zevklerini, tutumunu, hassasiyetini, meşgalesini, sanatını, ıstırabını ve yönelişini hissediyor. Burjuva sınıfının, müreffeh sınıfın "kendi"si, işçinin mahrum olduğu "kendi"nin yerine geçiyor. Örneğin fakir bir memur (günlüğüne otuz dört tümen ve üç öğün yemek belirlenmiş olan, ancak merkezin bunu bile kabul etmediği bir memur) Kafka, Becket, Hayyam, Buda, Deştî (1894-1982-Çev.), Muhammed Hicazî'nin (1901- 1974-Çev.) eserleri ile aline oluyor.[46] Hâlbuki o memur şahsın, tabiatıyla başka problem ve ihtiyaçları vardır. Fakat onların fikirleriyle aline olmuş ve Becket tutkunluğuna, Kafka tutkunluğuna müptela olmuştur.

[46] Acaba şu açık hususun izahını yapmama gerek var mı: Hidayet, Bachelard, Kafka, Deştî ve Hicabî'ye atıf, onların aynı kategoride oldukları anlamında değildir. Bunların ortak yönü yalnızca şudur: Her iki karşıt tipin, yani hem Deştî hem de Hidayet'in dünyaları ile o bayın dünyası arasında mesafe vardır. Bu kör ve yabancılaştırıcı acıların; çocuğu sütsüzlükten dolayı ağlayan ve kömürsüzlükten titreyen insanın acı ve kederleriyle bir alakası yoktur; ayna ve güzelde münderiç ahlakî nasihatler ve fitne aşkları.

Kendi gıdasızlık, uyumsuzluk, düzensizlik ve sıhhatsizliğini görmüyor. Kendi hayatının sebatsızlığını, sofrasının boşluğunu, ömrünün gece ve gündüzünün boş ve anlamsızlığını hissetmiyor. Kendisini kurban ettiği açık cehalet ve ahmaklığı anlamıyor. Fakat müreffeh sınıfa bağlı bir filozofun acı ve ızdırapları olan varlığın ahmaklığını görüyor.

Acaba Buda ve Kafka'nın etkisi altında kalmış olan Hidayet aline mi olmuştur? Hayır! Çünkü o müreffeh sınıftan idi. O, sınıfsal açıdan İran toplumunun aristokrasisine bağlı idi. Fikrî açıdan da müreffeh Batı burjuvazi kültürünün anlamsızlık, hiçlik, bıkkınlık ve beyhudelik felsefesinin etkisi altında idi. Kafka, gizli ve bilinmeyen bir derdin, insan ruhunu cüzam gibi yiyerek onu yabancılaştıracağını, bozacağını söylüyor. Bu dert, Sadık Hidayet için meçhul bir derttir. Onun ruhunu kazıyan dert ve eziyetlerin adı yoktur. Fakat gıdasızlıktan, sınıfsal çelişkilerden, cahillikten, çocuğunun yalın ayaklılığından eziyet çeken kimsenin derdi gizli, isimsiz, işaretsiz ve meçhul değildir, aksine belli ve açıktır; derunun derinliklerinde değildir. Dehanın, işrakın, keşfin, şuhudun zoruyla ona erişmek gerekir. Sofra boş, ekmek ve tahin helvası vs. Nemli ve karanlık bodrumlarda, filan hacının, bir filozofun veya dünyanın anlamsızlığına ulaşmış bir aydının ayakları altındaki yaygının üzerine gül renkli dokuma halıyı seren yedi yaşında küçük kızın kalemden yoksun zarif, kırılgan ve masum parmakları, halının ipleri arasında kalem oluyorlar. On üç-on dört yaşlarında yaşlanıyor, güneşten uzak, nem ve karanlıkla çürüyor. Günde sadece birkaç riyal alıyor, sadece birkaç yıl kadar. Onun bundan sonraki varlık felsefesi sarılıktır, veremdir, romatizmadır, nefes darlığıdır. Bunun dışında hiçbir şey! Bu acılar oldukça tanıdık, şiddetli, açık ve ağırdır, adı da aşikârdır, içinin derinliklerinde gizli değildir, kapıdan ve bacadan yağan acı ve ızdıraplardır.

Tarihte bir köylünün, dünyanın boşluğundan, kaderin hedefsizliğinden, göğün boşluğundan, tümel adaletin belirsizliğinden, Tanrı'nın takdiri ile uyum meselelerinden dolayı intihar ettiği asla

görülmemiştir. Çünkü her sınıf, kendine özgü acı, ızdırap, sarsıntı, noksanlık, kin, aşk, beğeni, sanat, dünyagörüşü, ahlâkî vicdan, idealler ve özelliklere sahiptir. Fakat bugün Batı sermayesi, burjuvazinin tüketim mallarını, ekonomik mallarını geri kalmış toplumlara ihraç ettiği gibi, kendi sanat görüşünü, felsefesini, dertlerini, ideallerini, zevklerini, güzelliklerini de ihraç ediyor. Asyalı ve Afrikalıyı da buna teşvik ve mecbur ediyor. Böylelikle bizim vücudumuzdan elbiselerimizi alıyor, kendi elbiselerini bize giydiriyor. Elbisenin içinde en azından kendimiz olmamız gerekirken, bizim öz varlığımızın elbiselerini de çıkartıp atıyor, kendisi bize hulûl ediyor, kendi elbisesini giydiriyor; tıpkı cinin bir insanın vücuduna girmesi gibi (alinasyon). O zaman tıpkı Hallaç'ın "Varlığımda Allah'tan başkası yok." (Zira artık Hallaç yok, Allah var; "ben", "O" oldum.) demesi gibi biz de kendimizi "onlar" olarak hissediyoruz.

"Göğsüm düşmanlık havası ile öyle doldu ki

Kalbimdeki kendi düşüncem kayboldu."

Ben kökümün bulunduğu kendi tarihimden, kendisinden beslendiğim kültürümden ve içinde yetiştiğim toplumumdan soğuyor, boşalıyor, soyutlanıyor, uzaklaşıyorum ve başkası ile dolan boş bir testi oluyorum.

Avrupalı toplumlar; modern, ekonomik, savaş tutkunu, makineci, dinsiz, geleneksiz, teknokratik ve bürokratik, ileri kapitalist, bireyliği gelişmiş, aklî bilince sahip, Dekartçı görüşe açık, hareketli ve maddî dünyagörüşüne sahip, müreffeh, yeni biçimlenip meydana gelmiş sınıflara sahip, sıkışmış proleter sınıf, ölü klasisizm, gelecekçi, güçlü kültür ve sosyal güvenliğe sahip, eski Yunan ve Roma ruhunun varisi vs. kendi Orta Çağ'ından dört yüzyıl geçmiş, Rönesans yapmış, Fransız Devrimini ve İngiliz Sanayi Devrimini görmüş, dinsel Protestanlık aşamasından geçmiş, feodaliteden altı-yedi yüzyılı geride bırakmış, burjuvazinin hâkimiyetinden iki yüzyıl geçmiş, kendine dönüş devresini (15 ve 16. yüzyıllar), açık düşünme asrını ve aydın sınıfın oluşumunu

(17. ve 18. yüzyıllar entelijansiyası), öğreti ve ideolojileri deneme devresini geride bırakmış, ufukta siyantizmi görmüş; bugün dine yabancı, bilimden bıkkın, ideolojiye inançsız, faşizmden yaralı, felsefeden ümidini kesmiş, beklediği olmayan (Godo), medeniyet ve ahlâka inanmıyor, yeşil ve kızıl burjuvazi bahçelerden nefret ediyor, makinizmin baskısından boğuluyor, tüketimci felsefeden usanmış, boş zamandan ve abes müreffeh hayattan kaçıyor, imana, aşka ve ruh dayanağına susamış, varlık âleminde Tanrı'nın olmayışından, kaderin boşluğundan, dünyanın hamakatından ve insanın gurbette oluşundan muzdarip; "gücün", iktidarın, hakikate yabancılığın, değerlerin düşüşünün ve insanın yabancılaşmasından korkunun ağır yükü altında ezilmiş... Evet, neticede bu Batı'nın felsefe, sanat, ruh, acı, ızdırap ve ihtiyacı, bütün bu gerçekliklerin tecellisi, tezahürü ve yansımasıdır. İşte bundan dolayı Batılı aydın, Sartre'ın egzistansiyalizminde, Heidegger'in varoluşsal coşkusu içinde, Camus'nün abesinde ve Becket'in boşluğunda kendisini hissediyor; kendi tarih, kültür, macera, alınyazısı, toplum, zaman, ruh ve vicdanını, yani Batılı oluşunu ve çağını idrak ediyor. Fakat aynı felsefe, görüş ve yöneliş, Doğulunun ruh ve fikrine girdiği zaman, orada görüyoruz ki Doğulu birey, Hinduçin'e, Eski İran'a ve Samî kültürüne bağlıdır; iman ve din hâkimiyeti döneminde yaşıyor, İslam tarihine bağlı; mesela Şiî kültürüne sahip, bir tür feodal benzeri üretim düzeninde yaşıyor. Sanayiden birkaç montaj numunesi dışında ve burjuvaziden de birkaç aracıdan (komprador) başka bir şeye sahip değildir. Zanaatkârlık devresindedir. İşrakî ruha sahip ve Orta Çağ'da, genel eğitimsizlik ve gelenekçilik ortamında. Acaba bu felsefe böyle bir toplumun ihtiyacını karşılar mı veya böyle gerçekliklerin tecellisi midir? Hayır! Bu felsefe, asla böyle ihtiyaçları olmayan bireylerin ruhunu fethediyor ve tabir caizse onları aline ediyor; öyle ki "yerli kendi"yi unutturup onun yerine "Avrupalı kendi"yi geçiriyor.

Geçmiş tarihte de alinasyon mevcut olmuştur. Mesela İran, Aşkanîleri zamanında Yunan tutkunu olmuştur. Nitekim İsken-

der'in çağdaşı olan Doğu, Helenistik oluyordu. Fakat niçin tam olarak aline olmamıştı? Çünkü öncelikle Doğu ile Batı, İran ile Yunan arasında bugünkü şiddette yapısal ve sosyal bir tezat yoktu ve onların tarihsel gelişim süreci hemen hemen eşit idi; "İranlı kendi" ile "Yunanlı kendi" arasında fahiş bir fark yoktu. İkincisi; Yunanlı, önce İranlıyı kendisinden boşaltmamış; boş, abes ve anlamsız kılmamış; onun kültürünü yok etmeye, kendinden koparmaya, kendisine yabancılaştırmaya çalışmamış ve sonra Yunan kültürü, kendisinden arınmış, kendisine, tarihine, asalet ve değerlerine yabancılaşmış İranlı ve Doğuluya girecek şekilde ve onu bir "Yunanlı benzeri" yapacak ve böylelikle bir hiç olmayan veya var olan hiçler olan bugünkü modernistlerimiz gibi ne İranlı olmasını, ne de Yunanlı olmasını sağlayacak biçimde onu yabancılaştırmamıştır.

Eski dönemde toplumsal sınıflar bu kadar ihtilafa düşmemişlerdir. Örneğin geçmişte bir tüccar ile odasının dışında bulunan kâtibi arasında çok fazla fark ve çelişki söz konusu olmamıştır. Fakat bugün aksine akılları gözlerinde olan aydın benzerlerine, aydınımsılara bakın. Bu farklar, vahşice ve ürkünç bir biçimde artmıştır. Bugün en büyük çelişkilerden biri, bir işçi ile büyük bir kapitalistin hayatı arasında söz konusudur. Zira makine, bilim ve teknik vasıtasıyla, kapitalist ile işçi arasındaki uçurumu arttırmıştır. Fazla üretim ve fazla kazanç, sermayenin kazancını hayret edilecek derecede arttırmış, işçi sınıfının sömürülmesi şiddetlenmiştir. Yani sömürü, el sanatı zamanından, amelelik, kölelik, serflik ve köylülük döneminden daha fazla olmuştur. Çünkü bugün makine ile iş yapan işçi, el, kürek veya kazma ile iş yapan bir amelenin yüz misli üretim yapıyor. Dolayısıyla sanayi sermayesine bağlı kazanç kapitaliste yüz kat fazla kazandırmıştır. İşçinin maddî durumunun ameleden daha iyi olduğu da doğrudur; fakat yüz misli değil. Bugün kapitalist, üç yüz işçi ile günde beş bin çift ayakkabı üretiyor. Dün beş bin ayakkabıcıyı istihdam etmesi gerekiyordu.

Bundan dolayı Yunan tutkunluğu asrında (Helenizasyon), önce-

likle Doğu ile Batı'nın farkı bugünkü birbirine zıt Doğu ile Batı'nın farkı kadar değildi. İkincisi; Doğu, Yunan kültürü, fikri ve ruhuyla karşılaştığında önceleri kendi kültür, fikir ve ruhundan uzaklaşmamıştı; kendi kültürel ve tarihsel bilinç ve şahsiyetine sahipti. Bundan dolayı o asrın Helenizasyonunu Doğu'nun Yunan vasıtasıyla alinasyonu olarak telakki etmemek gerekir; bilakis Doğu'da Yunan kültürünün revaç bulması ve ona aşinalık olarak adlandırmak lazım. Fakat bugün modernist Asyalı ve Afrikalı, Frenk delisi haline gelmiştir; köksüz, hasletsiz, muhtevasız; teşhis, yargı ve seçim gücünden yoksun; bilinçsiz, her şeysiz ve hepsi kendine yabancı. Kendilerini "o" hissediyorlar. Benim kültürel alinasyon adını verdiğim şey budur. Bugün bilinçlenmiş Üçüncü Dünya aydınlarının ve özellikle bizden daha çok kendilerinden uzaklaşmış olan Afrikalı aydınların, Aimé Césaire, Ömer Uzgan, Frantz Fanon, Ömer Mevlud, Julius Nierra, Jomo Kenyatta, Albert Mumi, Senequr, Katip Yasin, Schandel, Kavvam Nekrume, Ahmed Sékou Touré vb. gibi aydınların Batı'dan kendi kültür, tarih ve geleneğine geri dönüş olarak adlandırdıkları şey de budur. Fakat bence bu, Batı'nın kültürel değerlerinin saldırısına karşı direnelim, kendi tarihsel ve kültürel asaletlerimize yaslanalım ve kendimizi yeniden keşfedelim fikri; her şeyden önce İslam toplumlarında ortaya atılan bir slogandır. O sloganın ilk feryadı da 19. asrın sonlarında Seyyid Cemaleddin Afganî'nin boğazından çıkıp yükselmiştir, geçmişe dönüş (Rönesans) anlamında "Selefiyye" hareketi adıyla. Onu müteakiben meslektaşı Allame Muhammed Abduh, ilmî açıdan Seyyid Cemal'in rehberliğini, yön vericiliğini takip etti. Gerçi yabancı sömürü, hükümetin istibdadı, ruhaniyetin taassubu ve halkın cehaleti Seyyid Cemal'i İran'da yalnız ve reddedilmiş bıraktı. Fakat onun çağrısının yankısı, Mısır, Türkiye, Hindistan ve diğer İslam ülkelerinde kendisinden sonraki nesilde derin oldu. İslam dünyasında bu neslin büyük çehresi Allame Muhammed İkbal'di. İkbal, hem İslam'ı iyi biliyor ve tanıyordu, hem de Batıyı. İki kültürlü ve çok boyutlu, çok yönlü bir insandı; kendi kendilik ve özlük felsefesiyle, kendi öz felsefî birikimiyle, Doğulu öze dönüş ve Doğulu özü keşfetme

hareketine derin felsefe, dünyagörüşü ve İslam bilimi desteği vermek için çalışan filozof, siyasetçi, İslam'ı anlayan, Avrupa'yı bilen, şair, arif ve savaşçı bir adamdı.

Bu kendine dönüş meselesinin bağnaz, tutucu, gerici ve ırkçı bir şekilde geçmişe yönelmeden tamamen farklı olduğunu hatırlamak gerekir. Eğer Nekrume'nin mahallî elbiselerle Birleşmiş Milletler Teşkilatında hazır bulunduğunu ve şair ve siyah derili düşünür Senegal Cumhurbaşkanı Sayın Senequr'un Sorbon'daki konferansında, Avrupa medeniyetinin siyahlar üzerindeki etkisini ve tersine siyahların medeniyetinin de Avrupalılar üzerindeki etkilerini saydığını görüyorsak; onların maksatları tutucu gelenekçilik ve ırkçı boş laflar değildir, bilakis şunu anlatmak istiyorlar: Biz boş kaplar değildik ki Avrupalılar bizi doldursunlar; tersine biz birbirini etkileyen iki irtibatlı kapmışız, üstelik Avrupa ile irtibattan önce. Avrupalının yaptığı iddianın ve her yerde okuduğu gazelin aksine bizim kendimize has bir kültür ve şahsiyetimiz vardı; ama kasten bizi sahip olduğumuz şeylere yabancılaştırdılar, bıktırdılar, başkalarının kültürlerinin meczubu yaptılar. Kendine dönüş; kendi insanî şahsiyetini, kendi tarihî ve kültürel asaletini tekrar bulmak demektir; yani bilinç demek, kendini bilmek demektir; nihayet kültürel alinasyon ve manevî sömürü hastalığından kurtulmak demektir.

3- Güçlü vasıtası ile alinasyon: Güçlü olan karşısında aline olmak şu şekilde olur: İnsan kendisini doğal olarak (teknik olarak değil) zayıf, özürlü, felçli ve ikinci sınıf insan olarak algılar; yani kendisini tam insan değil, yarı ve noksan insan olarak görür. Böyle bir kimse, kendisine olan inancını yitirmiş bir kimse olup özsel asalete sahip olmadığını, varlığının başkasıyla ayakta durduğunu ve onsuz mana ve varlığa sahip olamayacağını hisseder.

Eski soylu bir ailenin hizmetçisinin algı ve konuşma tarzına bakınız. Kendisini asla efendisinin cinsinden saymaz. Efendisininki kadar potansiyel istidat ve güce sahip olduğuna asla inanmaz. O kendi insanî varlığında fıtrî bir eksiklik hisseder ki onun nazarında o eksikliği daha üstün insan olan bir başkasına dayanma,

yakınlaşma, destek ve benzeme ile telafi eder ve varlık boşluğunu doldurur.

Avrupalı, bu ruhsal gerçeklik temelinde önce Doğulu duygu içinde kendisine güvensizlik ve şahsiyet sarsıntısı meydana getirdi. Öyle ki Doğulu kendisini daha aşağı bir ırka mensup bildi ve aynı zamanda Avrupalıyı daha üstün bir ırk olarak gördü. Böyle bir ilişkide Doğulunun Batılı karşısındaki tavrı tamamen tayin edilmiştir: Kendisini gizleme, ırkını, dinini ve tarihini hakir görme. Kendisini ondan uzaklaştırsın ve aynı zamanda daha üstün ırk ve daha kuvvetli insan nişanesi olarak gördüğü Batı'nın sembollerine benzeme, arka çıkma ve öykünme içinde olsun diye böyle bir durumdadır. Ezilmiş insan daima kendi noksanını ve ontolojik boşluğunu kendi varoluşsal gizlemesi ve yadsımasıyla ve başkası görünme ve kendisinin yoksun bulunduğu şeye destekle telafi ediyor (alinasyon).

4- Duygu vasıtasıyla alinasyon: Bu alinasyon, daha çok bireysel ve ruhsal duygu vasıtasıyla alinasyondur. Sevgi ve aşk insanı başka bir şahıs vasıtasıyla aline eder. Mevlâna'ya bakın, Şems vasıtasıyla aline olmuştur: Şems-i Tebrizî'nin Divanı, onun kendi divanıdır.

Leyla ile Mecnun kıssası, bizim edebiyatımızda bu tür bir alinasyon örneğidir. Âşık kimi zaman kendi varlığını maşukun varlığıyla karıştırır. "İki bedende bir ruh" deyimi, bu anlamdadır. Fars şiirindeki iki zamir, ben ve sen oyunu; ben senim, sen bensin vs. maşukun âşığın kayıp ve meczup şahsiyetine hululünü ifade eder.

Mecnun, hacamatçının kendisinden kan almak için neşterini vurması halinde bu neşterin Leylâ'nın damarına isabet edeceğinden korkar.

5- İtikat ile alinasyon: Burada aline eden özel bir birey veya şey mevcut değildir, bilakis bizzat itikadın, inancın kendisi, mutaassıp inananın aline olmasına sebep oluyor. Bu, ariflerde ve vahdeti vücutçularda tam manasıyla görülür. Hallaç, kendisini gerçekten

Tanrı olarak hissediyordu. Bu tür itikadî, irfanî veya sûfice alinasyonu duygusal alinasyon türünden kabul etmek mümkündür. Fakat ben bunu yadsımadan onu itikadî alinasyon olarak alıyorum. İnanç, şüphesiz duygu, aşk ve sevgiden ayrı olamaz. Fakat bu aşk ve sevgi türü, bir imana, felsefî ve fikrî veya dinî ve ideolojik bir inanç esasına dayanmaktadır. Bu alinasyonda kendi kendisini unutuyor; öz özü hatırdan çıkarıyor, unutuyor, bütün varoluşsal, ontik bağlarını unutuyor; iman ve cihat kendisi için bir zindan oluyor ve artık bir hiçtir! İnsanın ihtişamlı tarihini bunlar yapmışlardır.

6- Para karşısında alinasyon: Marks, gençliğinde Hegel'in talimatlarının etkisiyle ahlâkçı sosyalistlerin taraftarlarındandı. Alman ahlâkçı sosyalistleri, 19. yüzyılda ne diyorlardı:

Birincisi: Onlar bir tür manevî, ruhsal, tinsel ve insanî sosyalizm tasarlamışlardı. Sosyalizmlerinin temeline adalet ve ahlâkla iç içe bir insanî ruh yerleştirmek için çalışıyorlardı. Bunların görüşü daha çok ahlâkî idi. Burjuvaziye daha çok, ahlâk ve maneviyata aykırı olması, beşerî fıtratın sapmasına neden olması, toplum vicdanının fesadına yol açması ve insanın insanlığına darbe vurması hasebiyle saldırıyorlardı. Bu sosyalizm, Marksizm'in sahip olduğu ekonomik-siyasî renkten çok, felsefî ve ahlâkî bir renge sahipti.[47]

Genç Marks, filozof Hegel'in diğer toplumcu ve solcu öğrencileri gibidir. Onun mücadelesi, sosyalizm açısından şudur: Sosyalizmi daha ziyade insanî-ahlâkî bir düzen olarak tebliğ ediyor ve züht ve riyazete dayalı Hıristiyan ahlâkının yerine o tabiata dayanan yersel ve pratik ahlâkı geçirmek istiyor.

Marks'ın gençlik dönemi eserlerini okuduğumuz zaman, bunların Marks'ın yazıları olduğunu asla anlayamıyoruz. Çünkü bu yazılarda Marks'ın görüşü, insanlardaki cinsel ilişkilerin asaletinin ilanı şeklinde ortaya çıkıyor. Dolayısıyla bu devrede Marks, diğer arkadaşları gibi Epikürcü veya Freudçu esasa dayanan Hıristi-

[47] Ahlakçı sosyalistler akımının en seçkin şahsiyetlerinden biri, Bernstein, diğeri ise Jean Georges'dur.

yanlık karşıtı bir ahlâk kurmak istiyor. Genç Marks'ın cinsel aşk özgürlüğüne olan şiddetli hassasiyeti ile kiliseye özgü zahitçe iffet ve namus karşıtı sıra dışı isyanı, az veya çok kendi aşkının gönül kırgınlığı ile ilgilidir. Konu, Hıristiyanlığın ruhsal ahlâkı ile Marks'a özgü uyuşmazlık ve ihtilaftır. O, güzel bir kıza yüreği yaralı bir âşık idi, ona şiddetle meftundu; o kız için duygulu, yakıcı şarkılar söylüyordu. Kendisinin Hıristiyan din taassubu, züht ve ruhanîliği, onu aşktan mahrum etti ve sonuçta dinî züht ve ahlâka saldırmak suretiyle umutsuz aşkının intikamını kiliseden aldı.

İkincisi: Onların burjuvaziye hamlesi, paranın insan üzerindeki uğursuz etkisinden ve burjuvaların para ve para düşkünlüğü karşısında aline olmaktan -ki bu insanın ahlâk ve insanlığına aykırıdır- dolayıdır. Görüyoruz ki o zaman bu sosyalistlerin çabası, işçi sömürüsüyle mücadele ve ekonomik ve sınıfsal eşitliği gerçekleştirme gayreti değildir. Bilakis burjuvayı yok etme amaçları, ahlâk fesadını ortadan kaldırmaktır; bu, insanî tabiata terstir. 19. asrın ahlâkçı sosyalistleri, Hegel'in şiddetli taraftarları ve muhalif kanat (komünistler), yani Proudhon ve Saint Simon'un karşısında idiler. Zira Saint Simon ve Proudhon siyasal ve ekonomik bir işçi mücadelesini başlattıkları sırada Marks ve onunla aynı fikri paylaşanlar, felsefî ve ahlâkî bir mücadeleyi savunuyorlardı.

Sonra Marks yavaş yavaş safını değiştirerek Proudhon cephesine bağlanıyor ve onu sahneden uzaklaştırarak kendisi onun yerine geçiyor. Gördüğümüz üzere ahlâkçı sosyalistlerin en büyük dayanağı, insanın alinasyonudur. Bu silâhı kullanarak hem burjuvazi hem de din ile savaşıyorlar; zira para ve meta meselesi çerçevesinde düşünüyorlar. Para insanı, paracı, altın tutkunu yapıyor, insanı burjuvaya dönüştürüyor. Burjuva, kendi içine paranın girdiği ve artık şahsiyetini kaybetmiş olan bir insandır. İnsanî özellik ve erdemlere yabancılaşmış bir kişidir. O güç ve değerlerin yerine parayı hissediyor. Para düşkünü, yani burjuva, insanî yetenek ve imkânları paraya nispet ediyor. Para insanı nasıl aline eder? İnsanın para ile olan ilişkisinin etkisiyle tedricen in-

sanın şahsiyeti para şahsiyetine dönüşür. Paranın özellikleri ve iş yapma tarzı, insanın özellikleri ve iş yapma tarzının yerine geçer ve insanın değerlerini ortadan kaldırır. Paranın değeri, insanî değerin yerini alır. Öyle ki başlangıçta maddî bir mesele (parasal değer) olarak söz konusu olan menfaat, yavaş yavaş para ile aline olmuş olan kimse vasıtasıyla insanî, manevî ve ahlâkî esaslardan biri olarak telakki edilir ve insanın fıtrî ve zatî özelliklerinin bir parçası haline gelir. Nitekim burjuvanın gözünde zengin, para sahibi, burjuvazi değerleriyle saygın, şerefli, asil, necip, sağlam, faziletli ve fevkalâde değerlerle mücehhez olur. Paraya sahip olmayan kimse ise bütün bunlardan yoksundur. Ansızın parasız olan kimse ise, insanî değer açısından aniden düşüverir, çöküverir.

Para vasıtasıyla aline olmuş bir insan açısından, hayatının akışı içinde menfaate ulaşmak için her iş ahlâken mubahtır, yararlıdır ve paraya karşı olan bütün faziletler ise kötü, çirkin ve reddedilmiş addedilir. Öyle ki daha önce insan ve ticaretin elinde sembolik bir araç olan para, yavaş yavaş insanın mabudu haline gelir ve paranın kendisi, tek başına ve bağımsız olarak şahsiyet kazanır.

Marks'a göre para vasıtası ile aline insanın özelliklerinden biri şudur: İnsan, parayı insanî bilinç, güç ve başarıların sahibi olarak görür ve kendisini paranın dışında kamil ve güçlü hissetmez. Yani para sahibi, insanî değerlerin sahibi olur. Paraya sahip olamayan kimse ise her ne kadar insan olsa da insanî değerden yoksun kalır.

Örneğin; bireylere gösterdiğimiz sebepsiz hürmetler bunun içindir. Falanca zengin adamdan korkmuyoruz; o işimizin ortağı değil, onun tarafından da bir tehlike bizi tehdit etmiyor. Fakat yine de ona hürmet gösteriyoruz, saygı duyuyoruz. Misal olarak; bir süre öncesine kadar odaya girmesine izin vermediğimiz bir birey, şimdi kaçakçılık veya başka bir iş yapıyor, makinesi, arabası, tezgâhı var, evimize geliyor ve bu defa ona hürmet ediyoruz. Hâlbuki ondan bize bir kâr veya zarar söz konusu değildir. En

iyi örnek kendinizsiniz. Düşünün, iş yerinizde iki kişi bir iki saat ara ile geliyor; biri zengin, diğeri fakir. Hangisine daha çok insanî değer verirsiniz? Para sahibine burjuvazi toplumunda; aşk, güzellik, sevgi, saygı, caziplik, terbiye, eğitim, edep, fazilet, erdem, eşraflık, soyluluk, üstünlük, kudret, itibar, dostluk, nüfuz gücü; egemenlerin düzenine, halk kitlesine, hatta Tanrı düzenine yakınlaşma bahşediyor ve sahibinin ayıbını marifetmiş gibi gösteriyor.

Acaba insanlar, zengin oldukları zaman güzel ahlâklı mı yoksa aline mi olmuşlardır? Hayır! Onların güzel ahlâklılığı, şu sebepledir: Onların düğümleri açılmış, dertleri derman bulmuştur. Mesela kompleksi olan ve başarı sağlayamamış kişi, diğerlerinin başarısından rahatsız olur, onların başarısına gayri insanî bir açıklama getirmeye çalışır. Aksine büyük bireyler, her zaman büyüklük ve iyilikten, büyükler ve iyilerden bahsetmeye gayret ederler. Çünkü kalpleri, onları kendi düzeylerine çıkarmak istiyor; zira insanda birbirine karıştırılmaması gereken iki sıfat vardır:

1- Gıpta (imrenme): Gıpta, önde bulunmak için kendini öne çekmek isteyen geride kalmış insanın arzu ve duygularıdır.

2- Haset: Haset, kendini önde tutma ümidi olmayan ve dolayısıyla öndeki kimseyi kendi tarafına, yani geriye doğru çekmeye çalışan insanın iş ve duygusudur.

Para insanı şöyle aline ediyor: Kendi ekonomik ve özel değerlerini insanın insanî ve özel değerlerinin yerine geçiriyor ve para mantığı diye bir mantık, felsefî mantığın bir parçası oluyor.[48] O zaman insanda parasal bir mantık ve duygu meydana geliyor; insan bütün varlığa, hatta zamana bile o parasal mantık ve duygu üzerinden bakıyor. Falanca faizcinin "paranın vadesinden altı ay bir saat geçmiş; fakat ben bir saati bağışlıyorum." dediği görülmüştür. Bu onun nazarında gerçekten bir fedakârlıktır. Zenginlik bir güç ve değer sahibi oluyor. Paranın gücünü kendi gücümün ye-

[48] Amerika'dan gelip bir İngiliz kadınla evlenen tacir adam ve çocuğunun hikâyesi.

rine koyduğum zaman, kendi insanî noksanlığımı gidermek için paranın peşinden gidiyorum. Bu alinasyondur. Fakat şüphe yok ki para iyilik vasıtasıdır, iyi bir vesiledir. Yani ben paraya sahip olmakla, çalışıp iş yapabileceğimi, kendimi daha iyi yetiştirebileceğimi, daha bilinçli olabileceğimi, daha rahat yaşayabileceğimi, çocuğuma daha iyi varabileceğimi hissederim. Bu anlayış (para araçtır, değer değildir) ile paranın peşine düşerim. Evet, parayla böyle bir ilişkim olursa parayla aline olmam. Bu bakımdan dinlerde para, paraya tapma, paraya dalma, maddeci hayat, maddeci meselelere düşkünlük kötü kabul edilmiş ve insanlar onlardan sakındırılmıştır. Gerçi bugün parayı zemmeden dindarlar bu görüşte değildir; fakat Kur'an'ın bir yerde insanın para ile alinasyonu kavramının adeta tercümesi olan bir tabiri var; orada faizden bahsediyor ve tam para düşkünü olan faizciden söz ediyor. Şöyle diyor: "Faiz yiyenler, mahşerde ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar." (2/Bakara Suresi 275-Çev.)

7- Hıristiyan zühdüne karşı alinasyon: Alinasyon, söylediğimiz gibi, içinde insanın kendini bulmadığı, idrak etmediği durum demektir. İnsanın kendisi ise insanın tabiatı ve kültür, inançlar ve maneviyatı toplamı demektir. Dolayısıyla Hıristiyan zahidi, zevk duyduğu her şeyden, yemekten, elbiseden, hatta evlilikten alıkoyduğu için zahit insan, kendinde tabiatının zıddına olan ahlâkî bir durum hisseder. Bu insan aline olmuş insandır.

Genç Marks bu konuda, yer sofralarında Hıristiyanlık ve sınırsız züht hakkında ahkâm kesen Andre Gide gibi şöyle diyor: Hıristiyanlık, insandaki cinsel ilişkileri reddetmekle insanı kendine yabancılaştırıyor ve olmayan tabiat ötesini, maveraî beni insanın var olan doğal beninin yerine geçiriyor. Dolayısıyla zahitçe Hıristiyanlık ahlâkında insan, kendi gerçek benini, özünü unutuyor ve farazi ideal beniyle aline oluyor, yabancılaşıyor.

* * *

Bizim seçkin aydınımız oldukça geri ve köhnedir. Bir yüzyıl ötesine geçememiştir. Yeni sözü de Avrupalıların taklidinden başka

bir şey değildir. Tanıdığı şahsiyetler ise Avrupa'nın kültür aracıları ve Avrupa mallarına sahip kimselerdir. Bizim aydınlarımızdan Avrupa'ya gidenlere önce kılavuzluk ediyor ve kapıda onların ellerinden tutuyor, belli yerlere götürüyorlar. Bizim çok ileri aydın neslimiz için bundan daha dramatik olanı ise, Bertrand Russell'ı Aimé Césaire'den; Samuel Becket'i Frantz Fanon'dan daha çok tanıyor olmalarıdır.

Ben burada ne demek istediğimi bilin diye iki metinden delil mahiyetinde örnekler getiriyorum. Konumuz şudur: Tarihte yeni bir insan, kültür, devre ve din, son çeyrek asırdan itibaren başlamıştır. Biz yeni bir görüşün eşiğindeyiz; ne mutlu ki bizim dünyamızda başlamıştır. Bu yeni görüşün ortaya çıkması, gösteriyor ki Rönesans, Avrupa'da başlayan kültür ve medeniyetin başlangıcı idiyse, yeni Rönesans da Avrupa dışında kök salan ve Avrupa'yı etkileyen bir dönemin kültürüdür.

Alinasyon hastalığının alametlerinden biri de insanın başka bir insan veya medeniyet karşısında yıkılması ve kendini kaybetmesidir. Öyle ki ikinci el insan, seçme, fark etme, teşhis etme cesaretine de gücüne de sahip değildir; zira seçme, fark etme, teşhis etme gücü, ilmî bir meseleyi anlamak için bireyin beyin gücüne; seçme, fark etme, teşhis etme cesareti ise bireyin manevî cesaret ve bağımsızlığına atıfta bulunur.

Bugün İslam'ı tanıma ve bilme, sadece dinî bir görev veya din biliminin bir bölümü değildir. Ayrıca zengin ve hayranlık dolu büyük ve tarihsel bir medeniyeti tanımaya götüren ve de şimdiki toplumlarımızın yükseliş ve çöküş sebeplerini ve sonuçta bizim alınyazıları karşısında sorumluluk hissettiğimiz halkın hakiki vicdanındaki ve toplumun ruhundaki nüfuzu bulmaya götüren bir yoldur; işte bu yüzden İslam'ı bütün yönleriyle ve dakik bir biçimde bilip tanımaya ihtiyacımız var (*İslam Şinâsî* kitabının giriş kısmına ve Frantz Fanon'un yazısına bakınız).

Fanon'un *Irkçılık ve Kültür* kitabındaki deyişiyle bir kişiyi aline, sınırlı, kendimize tabi ve kendi taklitçimiz yapmanın yolu şudur:

Irkçılık yoluyla, onu kendine aşağı bir ırka mensup olarak tanıtırız; aşağı bir sınıfa mensup olduğunu hissedince onda kendinden kaçış meydana gelir ve onun bütün çabası, mümkün olan her yolla kendini kendi aşağı ırkının safından uzaklaştırmak ve daha üstün bir ırka ulaştırmak ve de her ne pahasına olursa olsun üstün ırkı taklit etmek olur. Sourdel diyalektiği şudur: Avrupalı, Afrikalıyı ırksal, kültürel ve insanî açıdan tahkir ediyor. Hakaret edilmiş siyahın, Avrupa'nın ret ve inkâr edici hücumuna karşı gösterdiği tepki şudur; kendi dokunulmazlığı için taklitçi bir Avrupalı görünümüyle hakaret edilmekten kurtulmak. Sömürge ile ana ülkenin (sömürgeci) ilişkisi, çocuk ile annenin diyalektik ilişkisidir. Anne çocuğa saldırıyor, çocuk dokunulmazlığı ve suçsuzluğunu ispat etmek için anneye saldırmaktan kaçıp, annenin eteğine sığınıyor. Kendisini onun kucağına alıyor. Sömürgeci Batı ve sömürülen Doğu arasında ilişkiyle ilgili Sourdel'in diyalektik nazariyesi budur. Ben inanıyorum ki son çeyrek yüzyılda, yeni bir medeniyet oluşum halindedir. Yeni bir görüş yeni bir insan doğuyor. Birkaç sebepten dolayı bunun farkına vardım:

1- Benzer şartlar, benzer olay ve sonuçlar doğurur. Bu yöntem tarihte, kabulü mümkün yöntemlerden biridir. Şöyle ki bir kültür ve medeniyet tamamlandığı zaman. Bir kültürün ölüm ve zevalinin bir takım özellikleri vardır, bir takım şartları vardır. Nitekim bir bireyin ölümünün de bir takım özellikleri vardır. Kültür, medeniyet ve devrenin de aynı şekilde ömrünün sona erişini ifade eden, medeniyet ve kültürün ömrünün başında veya ortasında değil, son merhalesinde olduğunu gösteren özellikleri mevcuttur.

2- Tersine tıpkı bir bireyin gelişme ve gençlik döneminde, kendine has düşünsel ve bedensel özelliklere sahip olması ve bir takım karine veya işaretler üzerinden bu bireyin sonunun geldiğinin ve yeni bir neslin gelişmeye başladığının tahmin edilmesi gibi, kültür ve medeniyet de gelişir, yaşlı bir medeniyetten sonra başlayan kültür ve medeniyet, birtakım özelliklere sahiptir. Başlangıçta açık ve incelenebilir özelliklere sahip olmuş tarihsel kül-

türlere dayanarak, yeni başlayan bu devrenin, bu fikrî ve sosyal hareketin, tarihte yeni bir kültür ve medeniyetin temelini attığı; bunun bir arıza, istisnaî bir dalga olmadığı, aksine başlamakta, gelişmekte olan, özellikleri geçmiş kültürler gibi başlangıç aşamasında olan yeni bir ağacın kök bağlaması olduğu, eski kültür ve medeniyetin, yeni bir kültür ve medeniyet doğurduğu öngörülebilir. Bu olgu, sosyologun inceleyebileceği somut özelliklere sahiptir. Bu durum son yarım yüzyılda tam olarak müşahede edilmektedir. Örneğin köklü, yapısal ve medeniyet yapıcı fikrî esaslar, aslında yeni bir görüşe sahiptir. Zira medeniyet ve kültürü yaratan şey, ne ilim, ne sanayi, ne siyaset, ne savaş, ne iş ve ne de ekonomidir; bilakis yeni bir görüştür. Görüşün değiştiği her devrede yeni bir medeniyet meydana gelmiştir. Dolayısıyla yeni bir medeniyet ve yeni bir hareketin meydana gelişi, yeni bir görüşün meydana gelmesine bağlıdır. Bu yeni görüşün, bugün bizim tahmin etmediğimiz toplumlarda ortaya çıktığını görüyoruz. *İslam Şinâsî* kitabında şöyle demişim:

Tarih, evrensel küllî bir değişim ve devrim bekleyen hassas dönüm noktalarında, daima büyük üniversiteler, büyük ve yüksek medeniyetlere nazar etmiştir. Fakat hiçbir zaman tarihten beklenen, oralardan gelmemiş, tersine asla ümit edilmeyen yerlerden gelmiştir. Mesela; dünyanın yeni bir yapısal değişiklik beklediği 14-15 yüzyıl önce, tarih kesin olarak vaat edileni Atina'da, İskenderiye'de, Kostantiniye'de, Medain'de arıyordu. Zira bu yerler, medenî insanların ve büyük üniversitelerin toplandığı yerlerdi. Fakat beklenen, yanık çökmüş çölden geldi ki bunu asla kimse tahmin etmiyordu. İsa, Buda ve Musa böyle bir toplumdan geldiler. Şimdi de yarının tarihinin bizim zamanımıza da uygun yeni peygamberliği ve yeni peygamberi, daha çok geri kalmış, geri bırakılmış ve durgun, ama güneşin doğduğu topraklardandır. Maalesef biz bu hakikati bilmiyoruz. Yarının insanını ve yarının medeniyetini yapacak olan (Batı'nın yaptığı gibi değil) yeni kültür, görüş ve ruh biseti/dirilişi, ne Kuzey Amerika'da, ne Fransa'da, ne İngiltere'de, ne Almanya'da, ne de İtalya'dadır; bilakis

Üçüncü Dünyanın derinliklerinden, Asya, Afrika ve Latin Amerika'dadır; Sorbon, Harvard, Cambridge vs. üniversitelerinde değil, bilakis siyah Afrika'nın ilkel bedevi kabileleri arasındandır, halk kitlesinin içinden zuhur eden ve sabırlı, küstah ağaçlar gibi çölün cehenneminin sinesinden giden ümmî aydınlar ve aç sarı köylüler arasındandır. Nitekim daima yeni bir kültür, medeniyet ve tarih yaratan, yeni insanlık ırkı yetiştiren hareketler, Rönesanslar, yeni doğuşlar, dirilişler ve bisetler böyle coşmuşlardır.

3- Diğer bir mesele, insanın daimî yalnızlığıdır. İnsanın büyük ızdırap ve acısı daima yalnızlıktan olmuştur. Dante *"İlahi Komedya"*da cennet, cehennem ve berzahtan bahsettiği zaman, öyle bir tarifte bulunuyor ki cehennemde insan, develerin bağlandığı yerler gibi yerlerde tutsak edilir, işkenceye mahkûm olur. Bu işkence ve eziyeti Erdavir Efname şöyle beyan ediyor: Her üç gün geçtiğinde, cehennemlikler, "9990 gün geçti, ama bizim kurtuluşumuzdan bir haber yok." diye feryat ederler.

Niçin üç gün, 9990 güne dönüşüyor? "Yalnızlık", zamanın geçmesini ağırlaştırıyor.

Yalnızın üzerinden bir saat, sanki bir yıl gibi geçiyor (Hicran gecesi). Daha önce söylediğimiz gibi Promete, tanrıların ateşini, tabiat ötesi semavi ateşi, yeryüzünün karanlık mağaraları ve cansız kayalıklarında uyuyan insana vermişti. Ateş hem basiretin sembolüdür; çünkü aydınlıktır, hem de aşk, ümit, hareket ve gücün sembolüdür; çünkü sıcak ve yakıcıdır. Promete, en büyük isyanı yapmıştır; zira insanı tanrılar düzeyine eriştirmiştir. Tevrat'ın Âdem kıssasında da şeytanın Adem ve Havva'ya bu mantıkla vesvese verdiğini görüyoruz: Eğer bu yasak meyveyi yerlerse Tanrı gibi ebedi ve yaratıcı olurlar. Kur'an'da ise, yasak meyveyi yedikten sonra çıplaklıkla uyandılar, utandılar buyruluyor, yani "basiret ve bilinç" elde ettiler. Fakat burada bu hakikat öyle bir tarzda ortaya konulmuştur ki Allah'ın tevhidine şüphe veya kuşku girmiyor. Şeytanın kendisi de Allah'ın yarattığıdır, insan da öyle. Hâlbuki Yunan'da insan Promete'nn yaratığıdır. Zeus ise bu ikisinin rakibidir. Dolayısıyla asi Promete, dünya tanrısının

yaratabileceği en korkunç işkenceyi görmelidir. Onun işkencesi, zincir, akbaba ve yalnızlıktır. İşkence için niçin zincir seçilmiştir? Çünkü insan daima sınırı kırmak istiyor. Ayakların bağlı olması, insan için en büyük işkencelerden biridir. Niçin kimsesizlik? Zira en büyük işkencelerden biri, tecanüstür. İnsana aşk ve fedakârlık abidesi olan Promete'nin sadece yemek isteyen bir leş yiyiciyle birlikte olması, işkencelerin en kötüsüdür; başkalarına ateş, sıcaklık ve aydınlık verdiği için tanrısal makamdan ve göksel tahttan feragat eden bir kişinin, varlık felsefesi ve başkalarıyla bağı, "birlikte zaman geçirdiği kişinin ciğerini yemek" olan bir hayvan ile birlikte zaman geçirmesi, dertleşmesi.

Niçin Kafkas dağlarında ve vahşî Sakalar kavmi arasında? Zeus, Promete'nin Kafkas dağlarına hapsedilmesini emrediyor. Zira orası Yunanlıların nazarında dünyanın en uzak yeridir; dağlar, dağlık bölge, soğukluk ve donukluğun işaretidir. İlkel vahşi, idraksiz ve duygusuz yabancı insanlar olan Sakalar arasında olmak da anlamlıdır. Yunanlının bakışında, sadece Yunanlılar insandır, diğer insanlar ise barbardırlar. Fakat Zeus, Promote'nin bencillik için değil, bilakis aşk için bu işi yaptığını ve asla yalnızlığa tutsak olmayacağını bilmiyor. Zira onun insana olan aşkı, insanı, Yunandan uzakta bile Promete'nin içine çekiyor. Uzağa düşmüş Promete'yi insanın içine getiriyor. Tabiat âleminin tanrısı olan Zeus'un, özgür varlık adası olan aşk dünyası üzerinde bir eli yok. Bu adanın sultanı Promete'dir, toprak tabiatın kalbinde "ateş adası"nın sultanı. Promete destanında önemli olan mesele, Promete'nin sürgün ve esareti işinde Hephaistos ve Kratos'un görevlendirilmesidir. Kratos bir icra memuru ve görevini ifa etmek dışında bir şeyi düşünmez, emri yerine getirmek dışında hiç bir şeyden anlamaz. Fakat Hephaistos hangi işle görevlendirildiğini anlıyor. Her ikisi de tabiat dünyasının sultanı Zeus tarafından Promete'yi Kafkas dağlarında hapsetmekle görevlendirilmiştir.

Zayıf bir aydın tipi olan Hephaistos'un yüreği, Promete'nin durumuna yanıyor ve bu işi yapmak istemiyor. İyi mi kötü mü, haklı mı haksız mı anlamayan ve mazur bir memur tipi olan Kra-

tos'a, "Sen bu işi yap." diyor. Çünkü kendini, çirkinliğini, zulmünü ve hıyanetini iyi bildiği bu işten uzak tutmak istiyor. Fakat burada bir nükte vardır: Her birinin kendine özgü diliyle bu işte yaptıkları uzun bir konuşmadan sonra; yani Hephaistos'un bu işin kötülüğünü göstermek, bu zalimce emirden uzak durma ve Promete'nin hak ve değerini ortaya koyma yönündeki mantıkî, duygusal ve ahlâkî izah, tahlil ve istidlalinden sonra ve Kratos'un bu işin icrası konusunda ve büyük muktedir Zeus'un bu emrine karşı gelmenin gazap, tehlike, zarar ve akıbetini gösterme noktasındaki vurgu ve ısrarından sonra … Bilahare bu Hephastios Promete'yi zincire vurmada Kratos'a öncülük ediyor; çünkü Zeus nezdindeki makamını kaybetmekten korkuyor. Hakikatleri anlayan, aklî tahlil yapabilen aydın Hephaistos'un bu işi, efendilerin emrini icra ve rızasını çekmekten başka bir şey düşünmeyen beyinsiz bir uşak olan Kratos'un şaşırma nedenleri oluyor. Okyanus, denizler tanrısıdır. Onun kızları ırmakların sembolleridir. Okienus'un kızları, Zeus'un gazabından korkan babalarının aksine Promete'yi görmeye geliyorlar. Okienus'un İyo adında bir kızı var (insanın alınyazısındaki sürekli avareliğin sembolü), Zeus'un gazabına uğramış; dünyada avareliğe, yeryüzünde sığınaksızlığa, evsizliğe, ocaksızlığa mahkûm edilmiştir. Avare ve sürgün olduğu için hürdür, özgürdür, daima muhacirdir, kayıtsız ve bağlantısızdır. Promete için en iyi bir dert ortağıdır; zira her ikisi de dışlanmış, gazaba uğramış, yalnız, ikisi de gökyüzünün altında garip ve yalnız. Gurbet ve yalnızlık, iki garip yalnıza birbiriyle aşinalık ve bir araya gelme bahşediyor. İyo'nun Promete'ye yakınlığı herkesin onu düşündüğünü gösteriyor. Fakat aynı zamanda Promete, yalnızlıktan çok acı ve eziyet çekiyor; meçhul kalma ve yaratığı, yakını ve maşuku olan insan tarafından hissedilmeme korkusu ve de insanın, kendisinin ıstırabını hissetmek, kendisini düşünmek ve kendisinin durumunu anlamak suretiyle kendisini okşamasına ve hemdert olmasına ihtiyaç duyması, onu inletiyor: "Ey cennet nesimi, ey rüzgârlar, benim mesajımı insana götürün ve ona benim burada tutsak olduğumu söyleyin". İnsanın, ünse ihtiyacı vardır; "insan" ve "üns" aynı köktendir. Zira

yalnızlık, onun ruhunun ızdırap ve endişesidir. Yalnızlık, onun bu dünyaya ilişkin gurbet duygusunun ürünüdür. Gurbet ise "kalp" ile "dünya" arasındaki yabancılık duygusundan çıkıyor, coşuyor. Gönül, değerlere, mutlaklara, aşkın güzelliklere, ebediliğe, aşka ve hakikate susamıştır. Dünya ise, güç, iktidar, başarı, hesapçılık, yarar ve görelilikten ve de her şeyin yok oluşundan başka hiç bir şeyden anlamıyor, hiçbir şeye sahip değil ve hiçbir şey istemiyor.

4- Meçhul bir muammaya aşk: Samî ve genel olarak Doğu mitolojisinde meçhul muammanın, gizemli, sembolik, tarif edilemez, maverâî ve kutsal bir şekli vardır. Ruhu kendine çeken esrarengiz cazibenin, Yunan efsanelerinde daha duyumsanır, daha aşikâr ve daha sıradan şekli var. Bütün mitoloji ve efsanelerde aşk mevcuttur; zira yalnızlık, ruhun en büyük ürküntü, korku ve endişesi olarak söz konusudur ve yalnızlık aşktan doğmuştur.

Doğu'da, dinler, sanatlar, edebiyat, felsefeler, güzellikler, estetik, değerler, aşkın faziletler, insan ruhunun bütün farklı yansımaları, evrensel düzlemde ve sayısız çeşitlilik içinde gelişmiştir. Fakat bütün bu tecelli, tezahür ve yansımalar, bütün bu renkler, bütün bu hareketler, Doğulu ruh ve dehanın hayret edici isyanları, bir "bilmiyorum ne" yönüne doğru ızdırap, intizar, telâş, çaba ve çarpıntı içindedirler, bir "bilmiyorum kim?" arayışındadırlar; vasfa, akla ve şerhe gelmeyen bu "bilmiyorum neresi?" topraklarından sürekli bir hicret ve hareket içindedirler. Onu ifade edebilecek, işaret edebilecek en doğru ve en dakik kelime, "O" kelimesidir!

GÜNÜMÜZ MEDENİYETİNİN ÖZELLİKLERİ

Bu çağın son fikrî akımları, ilmî yönelişleri ve sosyal meselelerine ve de bir olgu veya şeyin ayırıcı özellik ve niteliklerini tedvin eden bilimin kendine özgü yöntemine dikkatle bakılırsa, genel olarak günümüz insanı ve günümüz zamanının medeniyeti aşağıdaki özelliklerle tarif edilebilir:

1- Batı düşünce tarzı ve değerlerinin diğer mevcut değerlere ve düşünce tarzlarına karşı üstünlüğünün sarsılması - Bu sarsıntı, hem bizzat Avrupa'da, hem de Avrupa dışında meydana gelmiştir, yani Avrupalı düşünürler, Batılı değerlerin asaleti konusunda şüpheye düşmüşlerdir. Batı'da zemin bulan en eski esaslardan biri, gerek eski Yunan zamanında, gerek Roma döneminde, gerekse ilim, felsefe ve teknik silâhıyla mücehhez yeni uygarlık döneminde, Batı medeniyetinin, Batı düşünce tarzının ve Batı kültürünün diğer kültürlerden, medeniyetlerden ve beşerî fikirlerden daha üstün olduğuna mutaassıp inançtan ibarettir.

Felsefî açıdan Batı'nın üstünlüğünü ispat eden delillerden biri, şu gruplandırma idi:

Batı aklî görüşe, Doğu duygusal görüşe, Afrikalı ise vahşice görüşe sahiptir. Bu akıl yürütmeyi, istidlali, sadece siyaset ve sömürüde değil, ayrıca hem bilimler tarihinde, hem siyasal tarihte ve hem de felsefede görüyoruz. Fakat şimdi yirminci yüzyılda yeryüzünün doğusu, Afrika ve diğerleri Batı'nın kendilerini tahkir ettiğini anlamışlardır. Batı da bu duygunun, Batı aleyhine bir isyan meydana getireceğini anlamıştır. Bu cihetle Batı, Doğu'ya tavizler vermeye başlamıştır, siyahların bu iki kutbun asli ilişkilerine, yani tek taraflı olan ekonomik ve siyasal ilişkilere zarar verilmeksizin uluslararası düzeyde sanatsal ve sportif faaliyetlere katılmalarına izin verilmesi gibi. Mesela Nobel ödülü konusunda (Nobel ödülünü veren bireylerin dürüst insanlar olduğu doğrudur), çoğu bireyler ödül almaya lâyık oldukları halde, onu almayı başaramamışlardır. Avrupalı olmayan bir kimse ödülü kazanmışsa da bütün bu işlerin gerisinde dünya çapında plan ve programı tayin eden eller vardır. Nobel ödülünün siyaha verilmesi, yeni bir olaydır; yani insanlığın masrafsız ve faydasız örtüsü al-

tındaki insanlık dışı tezadı örtmek için yeni bir külahtır (Frenk hümanizmi).

Acaba hakemlerin veya jüri üyelerinin modelinin kendiliğinden ve psişik açıdan Batılı bir kız olduğu güzellik yarışmalarında, Hintli ve Buşehrli bir kızın kazandığını gördüğümüz zaman, bu yarışmaların ardında tayin edici ellerin var olduğundan şüphelenmiyor muyuz? Her cihetle Asyalı veya Afrikalıyı vs. böyle toplantılara katmakla Batı hakaret inancını, Batı burjuvazisi zarar görmeksizin güya ortadan kaldırmak istiyorlar. Siyah derili kendisini daima Avrupa'da garson veya mağazanın vitrininde manken ya da resimlerde Hint mehâracalarının ve Arap harem dairelerinin uşakları ve Batı eşrafının kölesi gibi görmüştür. Dolayısıyla siyah derili, daima Avrupalı karşısında soytarı ve köle hissetmiştir. Hala bu duyguya kapılmaması için Batılı, o pis ve siyah sembolü, Lui Armstrong gibi büyük bir şahsiyet şeklinde ortaya koyuyor, konseri için üç ay öncesinden biletin kalmadığı ve siyah cazının bütün Avrupa'yı sardığı siyah derili. Beyaz derili kadın, kendini siyah derili kadın gibi süslüyor. Bunlar, Batı'nın, Avrupalı olmayanın hakaret hissine kapılmaması ve onda kendi şahsiyetine dönüşle meydana gelmiş olan ihtiyacın, kendine, özüne dönüş olmadan ve daha çok Batı'nın kendisine yönelerek yalandan doyurulması için yaptığı çeşitli hilelerdir. Elbette maksadım evini siyahın tezyinatıyla süsleyen o Avrupalı kadının desise ve oyunla meşgul olduğunu söylemek değildir. Hayır! O, bu işi son derece halis niyetle yapıyor. Fakat hangi ellerin onu bu süslemeden hoşlanır hale getirdiğini görmek gerek. Modaları kimler yaratıyor? Bunu görmek gerek. Moda düşkünü, bilinçsiz bir seçim taklitçisidir; fakat modayı yapan, düşünmeye değerdir. Afrika'nın büyük düşünürlerinden biri olan "Senequr" (Senegal'in bilgin cumhurbaşkanı), Sorbon Üniversitesinde "Afrika ve Batı" başlığıyla verdiği konferansında şöyle diyor: Bizim, Avrupa medeniyetini aldığımız gibi, Avrupa da bizim medeniyetimizin etkisi altında kalmış ve bütün Avrupa halkı şiddetle siyah renge bürünmüştür. Bu söz doğrudur. Bütün süslemeler, dekorasyon, müzik, dans siyahların etkisi altındadır. Fakat Senequr, Batı'nın,

siyahın etkisi altında olmadığını, bilakis Senqur gibi bir düşünür, şair ve bilgin aydının Doğu ile Batı ilişkisinden böyle bir sonuç çıkarması için kendini kasten siyahın tesiri altında bulunmuş gösterdiğini anlamamıştır. Fakat bu bir hiledir, zira Batı, verimli Afrikalı boyut ve yeteneklerden biri olmak istiyor, o da onun sanatsal yeteneği, istidadı. Sanatta, oyunda, sporda, estetikte, güzellikle ve cinsiyette, Afrikalının, Asyalının ve Latin Amerikalının parlaması, başarılı olması, Batı'nın su ve ekmeğine zarar vermeyecek.

Bırakın bu alanlarda bütün dünya rekorlarını kırsınlar, bütün Üçüncü Dünyanın petrolünü, kauçuğunu, elmasını ve şeker kamışını feda etmek kabil değildir. Bendeki o yetenek gelişiyor mu ki toplumda daha fazla müşteri var olsun? Ben yeri ve müşterisi olmayan o yeteneği bırakıyorum. Daima köle ve zelil olan Afrikalı, şimdi dünyanın en güzel düşkünü ırkı olarak tanınıyor. Bunun için siyah derili, siyahın kanında dans ve şiirin dalgalandığını söylüyor. Batı'nın tekniği varsa, bizim de sanatımız var. Acaba bu konu, örneğin savaşçı bir halk olan İspanyolların birdenbire, bu şiddette dansçı, şarkıcı, boğa güreşçisi olmaları tesadüfî midir? Şimdi ister Afrikalı olsun, ister İspanyol olsun, bu liyakatlerden, Avrupalının kendisinin zihnine soktuğu bir destan, bir masal olduğunu bilmeden gururla bahsediyor. Eğer Afrika'nın genç nesli, onun raks, dansın, cazının dünyada birinci sıraya sahip olduğuna inansa, bundan Avrupa burjuvazisine ne zarar gelir ki? Avrupa burjuvazisi bundan niye korksun ki? Avrupa, ekonomik ilişkilerine zarar vermemesi şartıyla bütün bireylerini siyah yapmaya hazırdır. Nitekim bunun için Avrupa'da Doğu dünyasının eski eserlerinin ve övünç kaynaklarını ihya hareketinin meydana geldiğini görüyoruz. Acaba bu meselede, Avrupa ekonomisi ve ticaretinin bir etkisi yok mudur? Muhtemelen, hatta yakin düzeyinde, dürüst, doğru iş yapan, sadık, kendi sözlerine bağlı ve bu hilelerden uzak müsteşrikler dahi, bu hareketin safında yer alıyorlar. Siz bir hareketi yola koyduğumuz zaman, kendiliğinde bir grup âşıkane bir biçimde o hareketi takip edecektir.

- Medeniyetin Avrupa'da meydana gelmiş olan o biçimden ibaret

olduğu ilkesinin sarsılması: Önceden şunu tasavvur ediyorlardı: En son ve gelişmiş medeniyet, bu Avrupaî biçimdeki uygarlıktır. Fakat bugün düşünürler, beşerin şimdi ve geleceği için mümkün medeniyetlerin çeşitliliğini fark etmişlerdir.

3- İnsanı tekdüzeleştirmeye karşı isyan: Bu tekdüzeleşme bugünkü tek biçimli üretim sebebiyledir ve bütün insanların Avrupa'nın tüketicileri olması için, tek tip olmaları lazım. Zira her toplum, kendine özgü geleneğe sahip olursa, Avrupa'nın eşya ve mallarını satın almaya hazır olmaz. Diğer bir sebep ise, propaganda ve eğitim araçlarıdır. Yoksa insan ve her tip, zaman göre değişen propaganda araçlarının ve öğretilerin ürünü değil mi? Propaganda ve eğitim araçları aynı olduğu zaman, insanlar da aynı olur. Şimdi bu monotonluğa karşı bir çeşit modern orijinalizm meydana geliyor ki bu sabık çökmüş orijinalizmden farklıdır.

Yeni orijinalizm, her topluma uygun kalıplar verme çabası demektir.

Şimdi toplumlar, tek kalıp ve aynı biçime sahip oluyorlar, üstelik Avrupalı şekil ve kalıba. Ama bugün insanları, her toplumda var olan uygunluk temelinde inşa edelim ve monoton olmaktan sakınalım düşüncesine bir eğilim vardır. Bu, eskiye yönelişten farklıdır ve Yeni Çağ'ın yeni bir tasarımından, planından, projesinden, yani çevre, toplum, tarih ve ırkımızın cinsine uygun olan yeni bir insan ve medeniyetten ibarettir. Acaba bu iş, insanın vahdetine zarar vermez mi?

Bu, bu teze yapılan en büyük itirazdır. Zira herkes tekdüze ve aynı cinsten olursa, insanlık ümmetinin vahdeti daha kolay olur; fakat her toplum kendine has bir medeniyet yaparsa, insanları parçalamak, bölmek mesabesinde iş yapılmış olur; ama insanların kendi derilerine dönüşleri, beşerî bir tefrika olur. Hiç şüphesiz herkesin arzusu, yeryüzünde insanî birliğin teşkilinden ibarettir. Yani bütün insanların, kendilerini tek bir insanî kültüre bağlı gördükleri ideal bir günün gelmesi. Fakat acaba bu kendi kabuğuna yönelim, beşerî bir tefrika meydana getirir mi? Hayır! Bu tefrika

zahirîdir. Biz, kültürlerin çeşitlenmesi yoluyla insanî birliğe daha da yaklaşırız. Ne zaman ben bir Avrupalı ile empati kurarım? O da ben de insan olduğumuz zaman. Fakat eğer şimdi olduğu gibi tekdüze olursam, ben onun muhtevasında değil, kalıbında bir insanım demektir. Bu şekilde bizim anlaşmamıza imkân yoktur. Çünkü şu anda sadece bir taraf yaratıcıdır, inşa edicidir, ve insana yükleyici, dayatıcıdır; Onun taklidini yapan maymunlar, onunla aynı cinsten değillerdir ki anlaşabilsinler, empati yapabilsinler. Her iki taraf yapıcı, yaratıcı, inşa edici ve insan olduğu zaman, o takdirde aynı cinsten, aynı türden, aynı sınıftan olurlar ve anlaşma zemini bulurlar. Sartre'a göre 500 milyon Avrupalı, bir buçuk milyon yerli olduğu sürece, insanî birlik mümkün değildir. Zira o 500 milyon, insandır, diğerleri ise insan dışı bir şeydir. Pratikte insanî birliğin gerçekleşmesi için onların da insan olması gerekir. Doğulu, insan olmak için önce Doğulu olmalıdır; eğer ondan Doğululuğu alırsak, muhtevasını boşaltmış oluruz. Ben, eğer Doğulu sanat, din, edebiyat ve ruhumu terk edersem, tıpkı ruhu uçup bir kalıp haline gelmiş ve dolayısıyla kendisiyle diğer insanlar arasında bir bağ olmaksızın şeklen diğer insanlara benzeyen insan gibi olurum. Ben Doğulu ruh olmaksızın, sadece cismen Doğuluyum; hiçbir insanî bağ olmadan, Avrupalıya benziyorum; zira o düşünebiliyor, fakat ben hayır. Kendi toplumsal ve kültürel hakikatlerine uygun bir dünyagörüşüne sahip olan kimse düşünebilir.

O halde herkes kendi hakiki ortamına dönmelidir ki hem benim düşüneceğim hem de Avrupalının düşüneceği; hem benim hem de Avrupalının tüketim ve üretim yapacağı; hem benim hem de Avrupalının dine sahip olacağı; o zaman iki insan gibi (bir efendi ve bir köle gibi değil) el ele vereceğimiz ve insanî birliği meydana getireceğimiz bir zaman gelsin; yoksa insanî vahdet ve eşitliğe ihanet ederiz. Kendimiz kültür sahibi olmadıkça, şahsiyet sahibi olmadıkça, bu monotonluk, tekdüzelik, Avrupalının menfaatine, lehine, ama Avrupalı olmayanın aleyhine, zararına olur. Bu durumda emperyalizmden maksat, kana geri dönüş değildir, aksine şahsiyete geri dönüştür; tıpkı din ve tarihimizde billurlaştığı gibi.

Öyleyse söz konusu olan mesele, Avrupalı olmayan insanların insan olmak için kendilerine, özlerine dönüşleri olup bunun için yardımcı olmaktır. O nedenle Afrika ve Asya liderleri kendilerini keşfetmeye yönelmişlerdir. Bugün Nyerere gibi bir düşünür, köhne ve yıkık bir Svahili dilini İngilizce karşısında ihya ediyor. Acaba bu bir çeşit eskiye tapma, geçmişçilik ve irtica mıdır? Asla! Eğer bunu avamdan biri yapsaydı, onun elinden alırlar, bundan biraz şüphelenebilirlerdi. Fakat modern eğitimli bir şahsın bundan maksadı, eskiye tapmak değil, bilakis kendine ve kendi yerli özelliklerine dönüştür. Yarım tahsilli aydınlar, bu düşünceyle savaşıyor ve diyorlar ki bilimsel ve teknik konuları yerli dille mi açıklayalım!

Nyerere cevap veriyor: Svahili dili üzerinde çalışmadığınız için onu zayıf zannediyorsunuz. Hâlbuki Svahili dilinin yeteneği, İngiliz dilinden dahi daha fazla olabilir. İnsanın milliyeti, konuştuğu dilden ibarettir (Psikolojide bu iş oldukça etkilidir. Mesela Fransızcayı bilen ve Fransız yazarların eserlerini okuyan bir birey, Fransız düşünürlerine karşı o dili bilmeyen bir kimseden farklı bir duyguya sahiptir). O halde yerli lisanın ihyası, yeni bir insanî meseleden dolayıdır, yoksa eski ırkçılık ve milliyetçilikten dolayı değil. Tercümeden de korkmamak gerek. Çünkü tercüme, dilin kuvvetlenmesine sebep olur. Başkalarının eserleri Farsçaya tercüme edildiği zaman, Fars dili daha bir zenginleşmiştir. Bana göre bugün, Fars dili her zamankinden daha güçlüdür. Arap dili şunun için güçlendi: İranlı, Süryani ve Arap hâkimiyeti altındaki bütün ırklar, 1300 yıl boyunca Arapça bir şeyler yazdılar; öyle ki bugünün Araplarının dili, Fransızca ve İngilizceden sonra dünyanın üçüncü dilidir. Tarihsel açıdan da Latince ve Eski Yunancadan daha zengindir.

4- Günümüz Batı uygarlığı; üç yönden, yani sosyal, bilimsel ve felsefî yönlerden sarsılmaya mahkûm olmuştur. Bugün bütün toplumsal ilişkilerde söz konusu sarsılma gözlemlenebilmektedir. Bazen menşei asla belli olmayan bir olay meydana geliyor. 19. yüzyılda ortaya çıkan her geleneğin kökeni belli idi. Örneğin Fransız gençlerinin 68 yılı hareketini, psikolog ve sosyologlar,

onca gayretlerine rağmen tahlil edemediler. Gençlerin ve liderlerinin somut olarak hangi slogana sahip oldukları ve ne istedikleri açık değildi. Liderlerden beş kişi ile konuştular, aralarında hiçbir benzerlik ve ortak slogan mevcut değildi. Ayrıca istedikleri şeyler birbiriyle çelişiyordu. Bir kalıba dökülemiyordu. Genç nesillerin krizleri, yeni yorumlar getirilmesi gereken krizler türündendir. Bunlar, günümüz insanlığının bütün sosyal ilişkilerinin sarsılmakta olduğuna işaret etmektedir. On dokuzuncu yüzyılda bilimin ne yaptığı ve ne düşündüğü belliydi. Bu hedef, nasıl olursa olsun yaşamın her şeyin başında bulunması, insanın daha çok egemen ve muktedir olması ve din karşıtı fikirlerin yayılmasıydı. Fakat bugün, yirminci yüzyılda bilim, ne din dışı bir boyut ve yöne, ne de felsefî bir sorumluluğa sahiptir. Modern bilim, 19. yüzyıldaki sloganını da koruyamamıştır. Bu bilimin, hakikatle asla bir işi yoktur; sadece fenomenlerin çeşitli yönlerini çözümlemekle meşgul olmaktadır.

19. yüzyılda sosyoloji, özel bir hedefi ve toplumun o hedefe ulaşmasını tahlil etmeyi amaçlamaktaydı. Fakat bugün sosyolog, "ben sadece olguları tespit ve tahlil ediyorum" diyor. İnanç bakımından 20. yüzyıl, orta çağlarla yeni ve eski çağların bütün inançlarının atıldığı çağlardır; elbette yirminci asır, sadece bunların atıldığı bir zaman dilimini ifade etmiyor; ayrıca olumlu bir yönü de mevcuttur. Bu yön de burjuva karşıtı, gayr-i maddî ve tüketim ötesi yeni bir ahlâkî değer sistemi kurma ve inanç dayanağı bulma çabasıdır.

Sartre ve Camus'nün (özellikle Sartre'ın) itikadî bir üs ve dayanağa erişmek ve bir şeye iman etmek için ne kadar telâş ettiklerini gördüm. Allah'ı ispat etmek istiyor, yapamıyor; beceremiyor ve inkâr etmek istiyorlar, her şey birbirine karışıyor; insanî bir vicdana sahipler, ama sonunda insan bir hiç oluyor. Sonuçta bu yaklaşım bir derde deva olmuyor. Çünkü Allah'ı kabul etmediğinde, dünyanın temeli ve varlığı kayboluyor, dünya anlamsızlaşıyor, anlamlandırılamıyor. On dokuzuncu yüzyılın felsefesi optimist, iyimser bir görüşe sahipti. Bugünkü gayretler, gelecekteki ideal insana bir tasarı, plan ve teklif sunmayı amaçlıyordu. Bu plan,

teklif ve tasarıyı biz, Alexis Carrel, Guenon ve *"Yarının İnsanı"* diye bir kitabı olan Profesör Schandel'in yazılarında görüyoruz. Doğu'da bu fikir söz konusudur. Şu cümle Frantz Fanon'a aittir: "Yeni bir insan, yani yeni bir insan ırkı meydana getirmek için gayret etmek gerekir." Bu ses Doğu ve Batı'daki insanlara ulaşıyor. Önceleri asla bu olmazdı. Eskiden Avrupa, "insan" biziz diyordu. Avrupalı olmayan ise, "insan", yani "Avrupalı" olmak istiyordu. Fakat şimdi Avrupa, ne kendini insan olarak kabul ediyor, ne de Avrupalı olmayan onu kendine bir örnek olarak alıyor. Bu yeni durumun ortaya çıkışı ve bahsettiğimiz dört temel ilke, bizi şu anda yeni uygarlığın son aşamasında olduğumuz konusunda ikna ediyor. Yeni bir medeniyet başlıyor. Bu medeniyeti mukayese ederek ve bunlara dayanarak tahmin ettik: Bu medeniyet, geçmiş medeniyetlerin sonu ile şimdiki medeniyet arasında yer alıyor. Burada insanın kendine özgü değerlerin hepsine inançsızlığı söz konusudur. Artık söylenen yeni sözlerden, genel olarak gelecekteki medeniyetin nasıl bir renk, tat ve kokuya sahip olacağını tahmin etmek mümkündür.

Her medeniyetin tarihsel bir serüveni ve yapı tarzından ve inşasında kullanılan unsurlardan meydana gelen görünür bir bedeni vardır. Bir medeniyetin bu yönlerini incelemek kolaydır. Aslolan bir medeniyetin ruhunu, eğilimlerini, düşüncelerini, inançlarını, içsel çelişkilerini ve gizli ukdelerini incelemek; çeşitli içyapıları ve gizli köşeleri hakkında araştırma yapmak ve özellikle değerlerini ortaya koymaktır. Her medeniyet bir insan gibidir. Onun yaşam olaylarının biyografi ve fizyolojisini, ailevi ve sosyal çevresini, ekonomik durumunu ve hayat tarzını incelemek zor değildir. Fakat acaba bu konuları incelemek suretiyle onu dosdoğru tanıdığımızdan emin olabilir miyiz? Asla! Onun inançları, bilgileri, malumatı, ruhî, ahlakî ve duygusal özellikleri; bireysel gerçekliğini ve müstakil ve mümtaz şahsiyetini meydana getiren hayalleri, duyarlılıkları, arzuları, zevk ve duygularını incelemek ayrı bir iştir. Onun hayatı, geçmişi, çevresi, mirası ve kültürü hakkındaki bilgileri etraflıca hazırladıktan sonra ruhsal tahliline, karakterlerinin, özelliklerinin bilimsel izahına, ukdelerini açmaya, ruh ve düşüncesinin gizli köşelerini bulmaya yönelmek gerekir.

ISBN 978-605-5482-12-1

www.fcr.com.tr